

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Aivars Stranga. Pirmā pasaules kara izcelšanās. 1914. gads ● *Jussi Jalonen.* From Volunteer Soldiers to Military Elites. Finnish Jägers and Polish Legionaries during and after World War I ● *Kaspars Zellis.* Mūžības skartie: latviešu strēlnieka tēls Latvijas kolektīvajā atmiņā ● *Ēriks Jēkabsons.* Latvijas sievietes un bērni militārajā dienestā Pirmajā pasaules karā ● Vēstures avoti ● Zinātnes dzīve ● Recenzijas ● Personālijas ● In memoriam

2014

4

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDA atbalstu

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” noslēdzis vienošanos par materiāla elektronisku publicēšanu ar “EBSCO Publishing”, kas piedāvā pasaulē visplašāko pilna teksta žurnālu un citu izdevumu apkopojumu. “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” pilnais teksts būs atrodams “EBSCO Publishing” atjaunotajā Akadēmiskajā datubāzē, kad datubāzes uzturētājs būs nokomplektējis jaunu ievietojamo izdevumu kolekciju.

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore INETA LIPŠA

Viesredaktors ĒRIKS JĒKABSONS

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Dr. hist. MUNTIS AUNS, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Daugavpils Universitāte; D. Phil. METJŪ KOTS (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVŠ, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Dr. hist. LĪGA LAPA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. INETA LIPŠA, LU Latvijas vēstures institūts; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANS, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstena loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstena loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Dr. hist. h. c. LILITA VANAGA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. ANTONIJA VILCĀNE, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Prof. Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts, Biznesa augstskola *Turība*

*Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed*

Redakcijas adrese
Kalpaka bulv. 4, 126. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktors:
Ināra Stašulāne,
Vija Stabulniece (angļu val.)
Māksliniece Ināra Jēgere
Maketētāja Margarita Stoka

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

SATURS/CONTENTS

<i>Ēriks Jēkabsons. Ievadam/</i>	
<i>Ēriks Jēkabsons. Introduction</i>	5

IEVADESEJA/THE OPENING ESSAY

<i>Aivars Stranga. Pirmā pasaules kara izcelšanās.</i> <i>1914. gads/</i>	
<i>Aivars Stranga. The Outbreak of World War I. 1914</i>	8

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

<i>Jussi Jalonen. From Volunteer Soldiers to Military Elites.</i> <i>Finnish Jägers and Polish Legionaries during and after</i> <i>World War I/</i>	
<i>Jusi Jalonens. No brīvprātīgajiem kareivjiem līdz militārajai</i> <i>elitei. Somu jēgeri un poļu leģionāri Pirmā pasaules kara</i> <i>laikā un pēc tā.</i>	63
<i>Kaspars Zellis. Mūžības skartie: latviešu strēlnieka tēls</i> <i>Latvijas kolektīvajā atmiņā/</i>	
<i>Kaspars Zellis. Touched by Eternity: Image of the Latvian</i> <i>Rifleman in the Collective Memory of Latvia.</i>	92
<i>Ēriks Jēkabsons. Latvijas sievietes un bērni militārajā</i> <i>dienestā Pirmajā pasaules karā/</i>	
<i>Ēriks Jēkabsons. Latvian Women and Children in Military</i> <i>Service during World War I.</i>	111

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

<i>Uldis Neiburgs. “Ja mums arī būs jāmirst, Latvija tomēr</i> <i>dzīvos”: ģenerāļa Kureļa grupas virsnieku privātās vēstules</i> <i>(1944–1946)/</i>	
<i>Uldis Neiburgs. “Even if we are to die, Latvia, however,</i> <i>will live”: Private Letters of the Officers of General Kurelis</i> <i>Group (1944–1946)</i>	149

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE 171

RECENZIJAS/REVIEWS

<i>1918.–1920. gads: Latvijas Republikas Pagaidu valdības sēžu</i> <i>protokolos, notikumos, atmiņās. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013</i> <i>(aut. Arturs Žvinklis)</i>	186
--	-----

Latvieši un Latvija: Akadēmiskie raksti. Galv. red.

Jānis Stradiņš. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013

(aut. *Metjū Matīss Kots*) 189

PERSONĀLIJAS/NOMINA 197

IN MEMORIAM. 201

AUTORI/AUTHORS 203

2014. GADA ŽURNĀLU SATURA RĀDĪTĀJS/CONTENTS

OF THE JOURNAL IN 2014 204

IEVADAM

Pirmais pasaules karš 1914.–1918. gadā lielā mērā izmainīja pasaules ģeopolitisko un praktiski pilnībā – Eiropas ģeopolitisko un sociālo situāciju, turklāt īpaši tas iespaidoja Centrālo un Austrumeiropu, kur kara norišu rezultātā sabruka virkne impēriju un izveidojās daudzas jaunas vai atjaunotas valstis, starp tām mūsu reģionā – arī trīs Baltijas valstis, Somija un Polija.

Svarīgākās norises, ko nosacīti var iedalīt trīs jomās, kuras, protams, savstarpēji ir ļoti cieši saistītas, daudzus gadījumos praktiski neatdalāmas, ir militārie, militāri politiskie un sociālie jeb ar kara izraisītajām pārmaiņām sabiedrībā saistītie procesi. Tāpat atsevišķi jāizdala kara rezultāti un sekas, jo Latvija šajā ziņā ieņem likumsakarīgu vietu kopīgajā Centrālās un Austrumeiropas situācijā, kas īpaši uzskatāmi redzams, aplūkojot šī kara ļoti smagi cietušā reģiona stāvokli kopumā. Uz Krievijas impērijas drupām izveidojās Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, daļēji – Polija (pēdējā – arī bijušajā Vācijas un Austroungārijas teritorijā). No minētajām tieši Latviju karadarbība skāra vissmagāk, jo tās teritoriju fronte šķērsoja vairākus gadus, tādējādi sagādājot smagākos postījumus un lielākos dzīvā spēka zaudējumus (arī bēgļu kustības rezultātā). Visas minētās valstis kara rezultātā saskārās ar lielākā vai mazākā mērā līdzīgām problēmām, galvenās no kurām bija ievērojami dzīvā spēka zaudējumi, izpostīta rūpniecība, lauksaimniecība, dzīvojamais fonds, karadarbības un tās sagādāto ciešanu un zaudējumu iespaidotā iedzīvotāju morāle u.c.

No otras puses, karam beidzoties, radās iespēja izveidot savu valstiskumu, turklāt tieši karš un tā radītās pārmaiņas, tāpat kā daudzām citām tautām, latviešu tautai bija pamodinājis sava valstiskuma ideju kā nacionālās pašapziņas izpausmes rezultātu, jaunas sabiedrības attiecības, kopā ar vispārējām tendencēm (sievietes loma) iezīmējot jaunu posmu attiecībās ar līdz šim dominējošajiem vāciešiem un krieviem, utt.

Tādējādi blakus vispārējam kara definējumam, saskaņā ar kuru šis karš ir pirmais vispārējais militārais konflikts, kas izgāja ārpus koalīciju kara robežām, aptverot ievērojamu pasaules daļu un, pateicoties militārās tehnikas un zinātnes attīstībai, izraisīja nekad līdz tam nebijušus dzīvā spēka zaudējumus, materiālo un garīgo vērtību postījumus, kā arī nozīmīgas izmaiņas pasaules ģeopolitiskajā situācijā,

Latvijas gadījumā iespējams konstatēt, ka šeit bija klātesoši raksturīgie kara procesi, turklāt gandrīz visi, izņemot tanku pielietojumu tīri militārajā jomā. Latvijas gadījumā definējumu var papildināt ar sekojošo: viens no svarīgākajiem un izšķirošākajiem 20. gadsimta pirmās puses Latvijas vēstures posmiem – procesiem, kuram bija būtiska loma visās dzīves jomās, krasi un pilnībā mainot līdz tam pastāvējušo zemes (teritorijas) demogrāfisko, nacionālo, politisko, sabiedrisko un sociālo kārtību. Turklāt – ievērojami izteiktāk nekā citās zemēs. Latvijas gadījumā tas vēl bija viens no pirmajiem, taču ne pēdējais šāds izšķirošs pavērsiens, kas izteikti atspoguļojas gan iedzīvotāju skaitā un struktūrā vēl mūsdienās, gan zemes iedzīvotāju likteņos. Process, kuram Latvijas un tās iedzīvotāju gadījumā, atšķirībā no, piemēram, Beļģijas, kur karadarbība patiesi beidzās 1918. gada novembrī, bija praktiski neatdalāms, vismaz tikpat komplicēts turpinājums kā Krievijas Pilsoņu karš un Latvijas Neatkarības karš.

Runājot par aktuālo izpētes stāvokli, jākonstatē, ka, neraugoties uz samērā daudziem publicētiem darbiem, tie joprojām uzskatāmi par tādiem, kas vienīgi fragmentāri nosedz pat pašus svarīgākos Pirmā pasaules kara procesus un norises Latvijas teritorijā. Pat runājot par nosacīti vislabāk izpētīto jautājumu loku – latviešu strēlnieku vienību vēsturi, neizpētīto vai vāji izpētīto jautājumu loks vēl ir pietiekami plašs. Turklāt arī šajā tēmā sabiedrības uztverē un izglītības sistēmā joprojām dominē starpkaru perioda Latvijas, trimdas literatūrā un Padomju Latvijas historiogrāfijā pastāvošo konceptuālo priekšstatu nedabisks sajaukums, kas uzskatāmi ne vien par savstarpēji pilnīgi pretrunīgiem, bet arī novecojušiem katrs atsevišķi. Latvijas specifika arī šajā gadījumā ir tā, ka ievērojamai sabiedrības daļai vēstures redzējumā visu triju minēto priekšstatu elementi ir sajaukušies (un tā nav tradicionāli demokrātiskās sabiedrībās vērojamā uzskatu daudzveidība). Bez objektīvajiem iemesliem (pusgadsimtu ilgā vēstures zinātnes deformācija, kas iespaidojusi arī sabiedrības apziņu attiecībā uz vēstures procesiem, sabiedrības etniskā sašķeltība un tās politiskais faktors jeb tās radītā atšķirīgā būtisku Latvijas vēstures norišu uztvere u.c.) ir arī daļēji subjektīvie, starp kuriem kā pirmais jāmin jauna, visaptveroša, analītiska un jaunajām pasaules vēstures koncepcijām pielāgota konceptuāla darba trūkums. Savukārt tā tapšanu kavē detalizētākas izpētes trūkums daudzās jomās un aspektos.

Sakarā ar to, ka izpēte pagaidām dažādu apstākļu iespaidā nav bijusi efektīva, vēsturniekiem paveras milzīgas perspektīvas ļoti daudzos jautājumos un jomās. Tikai tas jādara, pirmkārt, strādājot Latvijas un ārzemju arhīvos (pirmām kārtām Vācijas, Krievijas un Baltkrievijas,

jo šis valsts arhīvos atrodas materiāli, kas saistīti ar situāciju trijos latviešu apdzīvotajos Vitebskas guberņas apriņķos jeb Latgalē). Arī ar tēmu saistītie Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures fondu materiāli lielā mērā nepētīti un pat vienīgi daļēji apzināti. Otrkārt, vismaz salīdzinot un izprotot kopējo situāciju reģionā, vispirms Lietuvā, Igaunijā, Somijā un Polijā, citiem vārdiem – sadarbībā ar citu valstu vēsturniekiem.

Un tieši tādēļ mūsu izdevuma uzdevums ir saskaņā ar abiem iepriekš minētajiem nosacījumiem (nepietiekami izpētīto vai nepētīto jautājumu apzināšana un pētniecība, sadarbība ar ārzemju vēsturniekiem) spert soli Pirmā pasaules kara norišu izpētē mūsu valstī un reģionā kopumā, publicējot vairākus rakstus par līdz šim latviešu historiogrāfijā neskatītiem un nepētītiem vai arī pārskatīšanu saskaņā ar mūsdienu zinātnes nosacījumiem prasošiem jautājumiem. Latvijas Universitātes profesors Aivars Stranga savā esejā, izmantojot jaunākos Rietumu lielvalstu un Krievijas vēsturnieku darbus, plaši aplūko Pirmā pasaules kara izcelšanās cēloņus un apstākļus. Somijas vēsturnieka Tampere Universitātes pētnieka Jusi Jalonen raksts par somu jēģeriem Vācijas armijā un poļu leģionāriem Austroungārijas bruņotajos spēkos ļauj pilnvērtīgāk analizēt un pilnveidot priekšstatu par latviešu historiogrāfijā ar zināmu šķietamu unikalitāti (vienreizīgumu) apveltīto latviešu strēlnieku fenomenu, kas patiesībā ir viena no visai Centrālajai un Austrumeiropai piemītošām un raksturīgām izpausmēm. LU Socioloģijas un filozofijas institūta pētnieks vēsturnieks Kaspars Zellis savā rakstā analizē latviešu strēlnieka tēlu Latvijas kolektīvajā atmiņā, atspoguļojot tā aktuālo situāciju, kā arī objektīvās un subjektīvās, 20. gadsimta vēstures sarežģīto norišu izraisītās tikpat sarežģītās pārmaiņas, konstatējot arī mūsdienu zinātnes prasībām neatbilstošos aspektus. Savukārt LU asociētais profesors un LVI vadošais pētnieks Ēriks Jēkabsons apkopojis materiālus par tādu Pirmā pasaules kara vēstures fenomenu un likumsakarību visu valstu bruņotajos spēkos kā sieviešu un bērnu saistība ar militāro dienestu un jomu kopumā.

Ēriks Jēkabsons

IEVADESEJA

PIRMĀ PASAULES KARA IZCELŠANĀS. 1914. GADS

Aivars Stranga

Dr. habil. hist., profesors, LZA akadēmiķis.

Zinātniskā tēma: Latvijas 20. gs. pirmās puses vēsture. LU Vēstures un filozofijas fakultātē pasniedz arī Eiropas diplomātijas vēsturi.

E-pasts: aivars.stranga@lu.lv

Reti kurš iebildīs tam, ka Pirmais pasaules karš bija kataklizma, kura atstāja neapraķstāmas sekas uz pasauli līdz pat šodienai. Bez kara Krievijā noteikti nenāktu pie varas lielnieku diktatūra – pirmais masu terora režīms Eiropā, nedz Vācijā tam sekotu nacionālsociālistu diktatūra: tās bija kara briesmīgākās sekas, par neskaitāmām citām nerunājot (to skaitā – par pilnīgi pozitīvām, piemēram, par jauno valstu, arī Latvijas izveidi). Taču, ja pastāv vienprātība par kara liktenīgo nozīmi, tad joprojām ir sastopama liela daudzveidība, kara cēloņus meklējot. “Lielie cēloņi” – imperiālisms, militārisms, bruņošanās, koloniālisms un citi nav pilnīgi pazuduši, taču ir zaudējuši ļoti daudz ko no sava spēka. Ja karam būtu bijuši ekonomiski cēloņi, tad kā var izskaidrot to, ka tas izcēlās t.s. pirmās globalizācijas pilnbriedā, kad lielvalstis – un ne tikai tās – piedzīvoja ekonomiskā uzplaukuma gadus un bija cita ar citu saistītas kā vēl nekad (piemēram, Anglija tirgojās ar Vāciju daudz vairāk nekā ar savu sabiedroto Franciju; ar Vāciju tirdzniecības apjoms pieauga, ar Franciju – samazinājās; vācu kuģi bija apdrošināti Londonas Loidā, taču Lielbritānija pieteica karu Vācijai; to, ka globalizācija nenovērs karus, mēs konstatējam arī tagad – 2014. gadā). Popularitāti gūst mēģinājumi kara cēloņus meklēt noskaņojumu vēsturē, t.sk. gatavībā pieņemt karu kā risinājumu šķietami citādi neatrisināmām problēmām. Interesi izraisa pirmskara kultūrā valdošā optimisma vai pesimisma samērošana; parādās pētījumi par tēmām – “vīrišķības krīze” vai “reiboņa gadi”, kuri 20. gadsimta sākumu skata neirožu gaismā, nevis agrāk populārajā “skaistā laikmeta” rožainajā gaismā. Lai arī jau sen ir skaidrs, ka kara izcelšanās nav tas gadījums, kad varētu pieaicināt slaveno detektīvu Erkilu Puaro, kurš klātesošajiem valstu pārstāvjiem izstāstītu nozieguma vēsturi un tad norādītu uz vainīgo, tomēr diskusija par atbildību vai pat par vainu nerimstas, tāpat kā interese ne tikai par to, kāpēc karš sākās, bet arī par to, kā tas sākās. Šajā esejā aplūkoju dažus no minētiem jautājumiem.

Atslēgas vārdi: panslāvisms, atentāts, ultimāts, mobilizācija, kara pieteikums, kara vaina.

ATENTĀTS

1914. gada 27. maijā Serbijas galvaspilsētā Belgradā trīs Bosnijas (to Austroungārija bija anektējusi 1908. gadā) serbu jaunieši – Trifko Grabežs, Nedeļko Čabrinovičs un Gavriilo Princips – saņēma ieročus – četras pistoles un sešas mazas bumbas, kuras bija domātas Austroungārijas troņmantnieka erhercoga Franča Ferdinanda, kurš jūnijā bija iecerējis apmeklēt Bosnijas galvaspilsētu Sarajevu, nogalināšanai. Tiem līdzī nāca inde mazu cianīda kapsulu veidā, kas bija jānorij pēc slepkavības izdarīšanas. Terora aktu bija iecerējusi un izstrādājusi Serbijas slepenā teroristiskā organizācija, ļoti ietekmīgā, ar nāves, atreibības un pašuzpurēšanās kultu apsēstā “Melnā roka” un viens no tās vadītājiem, Serbijas armijas izlūkdienesta priekšnieks Dragutins Dimitrijevičs (“Apis”); ieročus – vismodernākā tipa Beļģijas pistoles un pašu serbu saražotās speciālās mazās, vieglās un labi paslēpjāmās bumbas, kā arī indi bija piegādājis viens no “Melnās rokas” vadošiem aktīvistiem, majors Voja Tankosičs. Ar “Melnas rokas” aģentu palīdzību jaunie teroristi maija beigās šķērsoja Serbijas un Austrijas–Ungārijas robežu un nonāca savā dzimtajā Bosnijā, kur apvienojās ar citiem četriem teroristiem.

Bosnijā–Hercegovinā jūnija otrajā pusē sākās Austroungārijas armijas – 15. un 16. korpusa – manevri, kurus inspicēja erhercogs kā armijas ģenerālinspektors. Manevri beidzās 27. jūnijā, taču nākamā diena, 28. jūnijs, bija tā, kuru erhercogs gaidīja visvairāk. Viņš bija ieradies Bosnijā kopā ar sievu, un 28. jūnijs bija viņu laulības jubileja. Pirmais pasaules karš sākās tāpēc, ka Francis Ferdinands milēja savu sievu – tā vēlāk izteiksies asprāši (tiesa, tas būs melnais humors). Francis Ferdinands, Austrijas–Ungārijas ķeizara Franča Jozefa brāļadēls, bija oficiāli nominēts par impērijas troņmantnieku 1896. gadā, diezgan ilgi pēc tam, kad ķeizara dēls un troņmantnieks princis Rūdolfs un viņa mīļākā izdarīja pašnāvību medību pilī Maierlingā (*Mayerling*; šis notikums kino laikmetā kļuva par sižetu vairākām ļoti populārām filmām) 1889. gada janvārī. Franci Ferdinandu reti kurš milēja, un maigi sakot, viņa raksturs bija sarežģīts, taču viņš pats visu labāko, kas tajā bija, atdeva ģimenei. Sastapis kādā ballē čehu grāfienu Sofiju Hoteku (*Chotek*), viņš viņu iemīlēja un – vēl vairāk – apprecēja 1900. gadā, pārvarot ķeizara un Habsburgu ģimenes lielo pretestību – viņiem Hoteka, lai arī cienījamas Bohēmijas aristokrātu dzimtas atvase, nebija pietiekami augstdzimusi, lai kļūtu par Habsburgu troņmantnieka sievu. Pretestība tika pārvarēta, bet ne galma necieņa, lai neteiktu vairāk, pret Sofiju. Galma stindzinošais protokols aizliedza viņai būt kopā ar vīru

vai ikkatrā vietā, kur bija troņmantnieks, ieskaitot pat operas ložu vai galma karietes; viņu bērni nevarēja mantot troni. Vēloties sagādāt sievai prieku, erchercogs viņu paņēma līdzī uz Bosniju, līdz kurai nestiepās galma ceremonijmeistaru rokas un kur Francis Ferdinands varēja parādīties kopā ar sievu un kopā izbaudīt vietējo varas iestāžu laipnību un uzmanību.

Jau 25. jūnijā, tikko ieradušies nelielā kūrortpilsētiņā Ilidžā Sarajevas pievārtē, kur viņi apmetās, erchercogs un Sofija, ignorējot jebkādas drošības pasākumus, devās uz Sarajevu iepirkumos, apmeklējot dzīvāko tirdzniecības ielu, kur, kā pašiem likās, vietējie iedzīvotāji viņus uzņēma draudzīgi. Sofija turpmākajās divās dienās apmeklēja skolas, baznīcas, patversmes, un visur bija tikai draudzīgas sejas. Kāpēc lai būtu citādi 28. jūnijā, lieliskā, saulainā dienā, kad beidzot bija aprimis iepriekšējo dienu lietus, kas vienīgais bija nedaudz traucējis izbaudīt viesmīlību? Drošības soļi bija skandalozi slikti organizēti, un to varēja izskaidrot vismaz ar diviem cēloņiem: Bosnijas gubernators ģenerālis Oskars Potioreks (*Potiorek*) vēlējās pierādīt, ka viņa pārvaldītā province ir droša; erchercogs vēlējās būt tuvākā kontaktā ar provinces iedzīvotājiem – saviem nākamajiem pavalstniekiem.

Ja Francim Ferdinandam un viņa sievai 28. jūnijs bija visskaitākā diena viņu mūžā, tāda tā nebija serbiem, īpaši Bosnijas serbiem, nemaz nerunājot par fanātiskajiem teroristiem. Daudzas citas tautas divdesmitā gadsimta sākuma optimisma gaisotnē lūkojās pretim nākotnei, kura pat 1914. gada pavasarī vairākumam laikam šķita daudzsoļa, turpretī serbi lūkojās pagātnē: 14. gadsimta serbu valdnieka Stefana Dušana impērija bija viņu ilgu objekts (tiesa – interesanti – Bosnija tajā neietilpa), bet Kosovas kauja 1389. gada 28. jūnijā, kurā Otomanu turki sakāva serbu karaspēku, bija viņu nacionālo mītu un to ietekmē – nacionālas identitātes neatņemama sastāvdaļa. 1914. gadā kaujas gadadiena, kura Serbijā tika atzīmēta kā reliģiskie svētki – Svētā Vītusa diena – *Vidovdan*, pirmo reizi tika svinēta jaunos apstākļos un īpaši, jo Balkānu karu – par kuriem runa būs tālāk – rezultātā Kosovas lauks 1913. gadā bija atkal nonācis Serbijas rokās (tiesa, šīs teritorijas jau apdzīvoja vairāk albāņu nekā serbu; albāņi tagad tika pakļauti nežēlīgām represijām). Lai arī 1389. gadā kauja bija zaudēta un turpmākajos gados pati Serbija zaudēja neatkarību un nonāca turku varā, leģendārais serbu bruņinieks Milošs Obiličs bija ielavījies turku noņemtnē un nogalinājis sultānu Muradu Pirmo, pirms viņu nonāvēja sultāna apsardze. Vai Obiličs bija vispār dzīvojis, tam mītos nebija nekādas nozīmes; 19. gadsimtā, serbu nācijai dzimstot, viņš bija kļuvis par nacionālo eposu varoni un kā tāds ietekmēja arī Gavriilo Principu: viņš

bija nolēmis kļūt par 1914. gada Obiliču, bet erchercogs bija sultāna lomā; kad 1914. gada martā tika publiski paziņots, ka Francis Ferdinands apmeklēs Bosniju, Princips nolēma, ka viņa laiks ir pienācis.

Ja kas bija kopīgs 1389. gada 28. jūnijam un 1914. gada 28. jūnijam, tad tie bija pavisam vājie drošības pasākumi sultāna – erchercoga tuvumā. Tā vai citādi erchercoga lēmums ierasties Bosnijā, kurā aptuveni 40% bija serbi, šajā jūtīgajā dienā bija neattaisnojama pārgalvība: kā dažreiz ir teikuši angļi, ja Anglijas karalis apmeklētu britu valdījumā esošo Īriju īru nemieru laikā divdesmitā gadsimta sākumā, arī viņš varētu kļūt par īru teroristu uzbrukuma upuri. Taču, pat ņemot vērā visu teikto, erchercogam un viņa sievai vēl pat 28. jūnija rītā bija iespēja izvairīties no nāves un tās katastrofālajām sekām pasaulei. Ieradušies no Ilidžas Sarajevā, erchercogs, viņa sieva un pavadoņi no dzelzceļa stacijas devās uz pilsētas domi, kur bija paredzēta oficiālā sagaidīšana. Pa ceļam notika pirmais teroristu uzbrukums, taču Nedeļko Čabrinoviča mestā bumba netrāpīja mērķim, bet sprāgstot ievainoja dažus virsniekus, kuri bija nākamajā aiz erchercoga mašīnā, un vairākus skatītājus. Francis Ferdinands un viņa sieva bija izglābušies. Tomēr tā vietā, lai nekavējoties atstātu bīstamo zonu un Sarajevas pilsētu, erchercogs izrādīja apbrīnojamu aukstasinību, kura burtiski bija pašnāvnieciska. Viņš lika turpināt ceļu uz pilsētas domi, bet pēc tam, kad bija pats pēdējais laiks doties prom, vēl nolēma apmeklēt slimnīcā ievainotos virsniekus; neviens nemēģināja viņu atrunāt (kāds virsnieks ieminējās Potiorekam, ka tas nav droši pēc atentāta mēģinājuma, uz ko pašpārliecinātais gubernators atbildēja: vai jūs domājat, ka Sarajeva ir pilna ar slepkavām?). Tomēr šoferi nebija informēti par maršruta izmaiņu un devās pa to, kas bija paredzēts pirms bumbas metiena – no pilsētas domes uz Nacionālo muzeju. Te arī notika tas, ko vēlāk nosauks par visliktenīgāko nepareizo pagrieziena vēsturē: pirmais automobilis iegriezās nevis ielā, kura veda uz hospitāli, bet ielā, kura veda uz muzeju, – tā bija Franča Jozefa iela; tam sekoja citi auto, ieskaitot to, kurā bija erchercogs un viņa sieva. Kad kļūda tika pamanīta, pirmais auto un pēc tam visas pārējās automašīnas apstājās. Tieši uz šīs ielas stūra stāvēja Gavriilo Princips, kurš laikam jau bija secinājis, ka atentāts nav izdevies. Lai arī viņš, iespējams, bija pārsteigts, redzot savā priekšā auto ar erchercogu, Princips neapmulsa un, pārvarējis kādu sekundi ilgušās šaubas, kuras izraisīja erchercoga sievas klātbūtne tieši blakus Francim Ferdinandam, tiešā trāpījumā izšāva uz abiem. Pēc dažām minūtēm abi bija miruši...

BOSNIJAS KRĪZE. 1908.–1909. GADS

Austroungārijas liktenīgais ceļš uz Sarajevu sākās 1878. gadā, pēc kārtējā Krievijas–Turcijas kara. Visu iepriekšējo 19. gadsimtu Vīne bija uzstājusi uz Turcijas teritoriālo integritāti un nebija domājusi par kādas Turcijas teritorijas iegūšanu sev; to vairāk uztrauca, lai šīs teritorijas nenonāktu Krievijas rokās. Taču Turcijas integritāte vairs nebija glābjama, un to pierādīja arī krievu–turku karš un tam sekojošais Eiropas lielvalstu Berlīnes kongress. Turcijas teritoriju nonākšana Balkānu (un ne tikai – Lielbritānija ieguva Kipru, Krievija atguva Besarābiju, kuru bija zaudējusi pēc Krimas kara 1856. gadā, un pievienoja sev Batumi pilsētu Melnās jūras austrumu piekrastē) tautu rokās nebija novēršama, tomēr Vīnei joprojām bija iespējams atturēties no nabadzīgo un atpalikušo zemju pievienošanas sev: Austroungārijā jau tā dzīvoja liels daudzums dažādu tautu un to pārvaldīšana un samierināšana ar katru gadu kļuva vēl grūtāka. Taču pēdējās desmitgadēs veiksmē nebija smaidījusi austriešiem: 1859. gadā bija zaudēta liela daļa no Itālijas ziemeļiem, 1866. gadā tiem pievienojās Venēcija, turklāt, vēl svarīgāk, šajā gadā bija piedzīvota negaidīta, bet katastrofāla sakāve karā ar Prūsiju – un Austrija tika padzīta no vācu zemēm. Vienīgais virziens, kur tagad jau duālā monarhija – Austroungārija kopš 1867. gada – varēja izplesties, bija Balkāni. Nevēloties aiziet no Berlīnes kongresa bez ieguvuma, taču nevēloties arī oficiāli apstiprināt, ka arī tā piedalās Turcijas dalīšanā, Vīne izvēlējās diezgan odiozu, bet ne mazāk liktenīgu lēmumu: Bosnija–Hercegovina tika nevis uzreiz anektēta un pievienota Austroungārijai, bet okupēta un nodota Vīnes pārvaldījumā, kamēr Turcija oficiāli joprojām skaitījās teritoriju īpašniece. Austroungārijas ārlietu ministrs Ģula Andraši (*Andrassy*) pat izteicās, ka teritorijas pēc kāda laika varētu tikt atdotas sultānam. Patiesībā tas nekad nebija Vīnes nolūks.

Vismaz divi faktori tomēr bija labvēlīgi Vīnei, līdz 20. gadsimta sākumam noteikti. Pirmais bija tas, ka Serbija līdz 1903. gadam bija pilnīgi paklausīga Vīnei (dažbrīd pat vairāk, nekā Vīne no tās gaidīja: 1885. gadā Serbijas karalis Milans bija piedāvājis Austroungārijai anektēt Serbiju!). Serbija neapdraudēja Vīnes stāvokli Balkānos un neuzkurināja Bosnijas serbus pret impēriju. Otrais faktors bija Krievijas nostāja. Lai arī Aleksandrs III – Krievijas cars no 1881. līdz 1894. gadam – neieredzēja Austroungāriju, viņš nemīlēja arī pašas Balkānu valstis, nedz atbalstīja panslāvistus Krievijā. Būdams konservatīvs un pat reakcionārs, viņš bija nodarbināts nevis ar to, ka Serbija ir Austroungārijas vasalis – kas viņa priekšstats varbūt pat nebija nekas dīvains, lai arī ne patīkams, bet ar to, ka nepateicīgā Bulgārija, kuru Krievija bija at-

brīvojusi pēdējā krievu–turku kara laikā, nekļuva par Krievijas vasali, no kā cēlās pat tik krāsaina detaļa kā Pēterburgai nepakļāvīgā Bulgārijas prinča Aleksandra nolaupīšana 1886. gada augustā, kuru veica bulgāru virsnieki, pildot Krievijas instrukcijas. Galu galā Bulgārija palika nepakļauta, un, lai arī ilgtermiņā Krievijas konflikts ar Austroungāriju Balkānos bija nenovēršams, tāds tas nelikās Krievijas nākamā cara – Nikolaja II valdīšanas pirmajā desmitgadē (valdīja no 1894. līdz 1917. gadam) un pāris gadu ilgāk: Krievijas agresīvās intereses novirzījās uz Tālajiem Austrumiem, uz Koreju, Ķīnu, arī uz Persiju, un tā rezultātā Pēterburga un Vīne pat divas reizes, 1897. un 1903. gadā, vienojās par *status quo* saglabāšanu Balkānos.

Lietas sāka mainīties tieši 1903. gadā Serbijā, bet ne Krievijas spiediena vai intrigu rezultātā. Obrenoviču dinastijas, pareizāk sakot, klana politika un atkarība no Austroungārijas bija sākusī izraisīt patriotiski noskaņoto serbu armijas jaunāko virsnieku naidu, un 1901. gada vasarā sāka veidoties sazvērnieku kodols, kuru vadīja tobrīd leitnants Dimitrijevičs, kuru jau minējām. 1903. gada jūnijā Obrenoviči tika gāzti militāra puča rezultātā, turklāt ne tikai gāzti; viss klans, sākot ar karali Aleksandru un karalieni Dragu, tika noslepkavots ar neredzētu brutālītāti; viņu ķermeņi, sacirsti gabalos, mētājās Belgradas ielās. Sazvērnieki bija ne vien patriotiski, bet arī mežonīgi. Pie varas nāca cits klans – Karadjordjeviči, un Serbija ne tikai pārstāja būt par Austroungārijas satelītu, kas, pats par sevi, bija tīri atzīstami, bet ar katru gadu arvien vairāk sāka domāt par Lielserbiju – par visu serbu, lai kur tie dzīvotu, apvienošanu Serbijas varā. Serbu priekšstatā Lielserbija nevarēja būt bez izejas pie jūras, un Bosnijas–Hercegovinas pievienošana Serbijai arī ietilpa šajos plānos (vēl tajos ietilpa vismaz daļa no Austroungārijas sastāvā esošās Dalmācijas un joprojām turku rokās esošā Albānija, kuru apdzīvoja tauta, kurai nekad nav bijis nekādu sakaru ar serbiem). Serbija sāka kļūt par vienu no destabilizējošākiem faktoriem Balkānos. No 1907. gada sāka parādīties izteiciens: Serbija – dienvidu slāvu Pjemonta, salīdzinājums ar itāļu karaļvalsti, ap kuru 19. gadsimtā bija apvienojušās itāļu zemes. Vīnei šis salīdzinājums atgādināja vienu no tās vēstures lielākajām sakāvēm – padzīšanu no Itālijas – un veicināja bailu pilnas apsēstības ar Serbiju nostiprināšanos Habsburgu apziņā. Savukārt Belgrada ne tikai sapņoja, bet arī praktiski gatavojās: 1906. gadā tā ieguva lielu aizdevumu no Francijas, kas liecināja arī par Parīzes ārpolitikas pakāpenisku balkanizāciju, un demonstratīvi sāka iepirkt ieročus nevis no Austroungārijas slavenās Škodas firmas, bet no francūžiem.

Krievija sākotnēji maz ko darīja, lai atbalstītu serbus. Tās impēriskās intereses galvenokārt koncentrējās Tālajos Austrumos, kur noveda

pie kara ar Japānu un pie pazemojošās sakāves. Tai klāt nāca 1905. gada revolūcija, un Krievijai bija jāatkopjas no satricinājumiem. Taču Balkāni nebija aizmirsti. Par tiem vienmēr domāja Ārlietu ministrijas Āzijas departamentā – ļoti patstāvīgā un dažreiz no ministra gandrīz vai neatkarīgā struktūrā, kurā izsenis bija spēcīgi panslāviskie noskaņojumi; tie turpināja pieaugt un ne tikai departamentā. Revolūcijas laikā Krievija bija ieguvusi Valsts domi un daudz brīvāku presi. Lai arī Valsts domes vara bija ierobežota, tā sāka kļūt par agresīvākas politikas Balkānos ruporu; oktobristi un kadeti bija tās partijas, kuras to pauda visskaļāk (viens no kadetu vadošajiem ideologiem Pēteris Struve 1908. gada janvārī žurnālā “Russkaja mišļ” publicēja rakstu “Lielā Krievija” – “Veļikaja Rossija”, kurā uzsvēra: “Ārējais varenums ir augstākā vērtība no valstiska viedokļa”; viņaprāt, Krievijas varenībai ir nepieciešams valdīt Melnās jūras baseinā; tas, protams, ietvēra šaurumu nonākšanu Krievijas rokās), tāpat kā vairāki preses izdevumi (īpaši – ietekmīgā “Novoje vremja”). Pat autokrātiskās Krievijas ārpolitika vairs nebija tikai kabinetu politika; to atzina arī Aleksandrs Izvoļskis, ārlietu ministrs no 1906. gada, lai arī tieši viņš pieļaus lielu kļūdu 1908. gadā (sk. turpmāk). Pie tam 1907. gadā Krievija bija noslēgusi Antanti ar Lielbritāniju, kura ierobežoja Krievijas ekspansiju Āzijā; impēriskajiem projektiem bija palikuši tikai Balkāni.

Tomēr Bosnijas krīzi 1908. gadā detonēja nevis Krievija vai Austroungārija un pat ne Serbija. Krīzi ievadīja notikumi Otomanu impērijā: t.s. jaunturku revolūcija 1908. gada jūlijā. Bosnija un Hercegovina, un pat Bulgārija joprojām formāli bija atkarīgas no Turcijas. Ja nu jau nie turki patiešām īsteno solīto un ne tikai sasauca parlamentu, kurā būtu pārstāvēti arī Bosnijas–Hercegovinas iedzīvotāji, bet varbūt pat atprasa provinces atpakaļ? Tas bija pirmais cēlonis, kas lika Vīnei sākt plānot provinču oficiālu aneksiju. Bet tam klāt nāca arī otrs – anektēt provinces, lai uz visiem laikiem iznīcinātu Serbijas ieceres par to iegūšanu. Un vēl bija vēlēšanās veikt kādu demonstratīvu un šķietami efektīvu soli, kas liecinātu, ka Austroungārija joprojām ir lielvalsts: tā bija vēlme kaut kā stiprināt dilstošo Habsburgu prestižu.

Visus cēloņus kopā savija pašpārliecinātais Austroungārijas ārlietu ministrs Aloizs Ērentāls (*Aehrenthal*). Attiecības ar Krieviju joprojām bija samērā labas 1897. un 1903. gada vienošanās iespaidā, un Ērentāls nolēma īstenot Bosnijas–Hercegovinas aneksiju, vienojoties par to ar Krieviju. Izvoļskis ne tikai tam neiebilda, bet pat atbalstīja, pretim cerot saņemt Vīnes atbalstu pašas Krievijas iecerei: Bosfora un Dardaneļu jūras šaurumu atvēršanu Krievijas karakuģiem, kas tiem bija liegts saskaņā ar starptautiskiem līgumiem.

Krievijas interesei par šaurumiem arī bija vismaz trīs cēloņi. Pirmais bija Krievijas caru izsenā, vismaz kopš Katrīnas II laikiem, tieksme iegūt Konstantinopoli (Stambulu): Katrīnai tā bija iemiesojusies t.s. grieķu projektā – kaut kam līdzīgam Bizantijas atjaunošanai, un tā kontekstā viens no viņas mazdēliem tika nosaukts par Konstantīnu (lielais krievu vēsturnieks Vasilijš Kļučevskis šos projektus nosauca par diplomātiskiem murgiem). Konstantinopole nebija aizmirsta nekad.

Otrkārt, praktiski daudz svarīgāka par impēriskiem sapņiem bija augošā šaurumu nozīme Krievijas ekonomikā: caur tiem tika eksportēti 80% labības no Krievijas dienvidiem un Ukrainas un pretim ievestas iekārtas Krievijas dienvidu straujajai industriālajai attīstībai. Šaurumi sāka kļūt par Krievijas plaušām (laikā no 1903. līdz 1912. gadam 37% no visa Krievijas eksporta gāja caur Bosforu un Dardaneļiem).

Tam klāt nāca arī Krievijas – pat vairāk nekā Austroungārijas – vēlēšanās iegūt kādu demonstratīvu panākumu pēc sakāves karā ar Japānu un revolūcijas; tas kalpotu carisma leģitīmācijas nolūkos. Izvoļskis to labi saprata, taču ceļš, kuru viņš bija izvēlējies, vairāk atgādināja veco kabineta diplomātiju: 15. septembrī, tiekoties ar Ērentālu, viņš vienoties par savstarpēju atbalstu abu iecerēm. Iespējams, ja Krievija iegūtu prasītos šaurumos, Krievijas sabiedriskā doma samierinātos ar Vīnes ieguvumiem, taču pat tā bija tikai iespēja. Taču jau no sākta gala vienošanās bija izdevīgāka Austroungārijai: Vīne varēja anektēt provinces pati, bet atvērt šaurumus varēja tikai starptautiska vienošanās, konference; ar Vīnes atbalstu Pēterburgai bija par maz; Londonas un Parīzes nostājai bija izšķiroša nozīme. Kamēr Izvoļskis cerēja uz starptautisku konferenci un pat sāka to organizēt, Vīne nevilcinājās: vispirms 5. oktobrī Bulgārija pasludināja, ka tā ir pilnīgi neatkarīga, un Austroungārija vairs nevarēja gaidīt – 6. oktobrī nāca paziņojums par Bosnijas–Hercegovinas aneksiju. Tas ievadīja Bosnijas krīzi, kura ilgs līdz 1909. gada marta beigām.

Visemocionālāko reakciju notikums izraisīja Serbijā, kur tas izsauca nacionālistisku histēriju un pat aicinājumus sākt karu ar Austroungāriju. Krievijā troksnis bija mazāks, bet tomēr liels un kļuva vēl lielāks, kad kļuva redzams, ka šaurumu jomā Krievija neko neiegūs: Anglija un Francija, lai arī jau Krievijas partneres diplomātiskos (Lielbritānija) un pat militāri politiskos līgumos (Francija), Krievijas prasības neatbalstīja. Tomēr Krievija neatbalstīja Serbijas ieceres par karu: kad Serbijas kroņprincis 28. oktobrī ieradās Pēterburgā, lai lūgtu palīdzību, viņš tika sirsnīgi uzņemts, bet nesaņēma solījumus par militāru atbalstu, pat otrādi – Krievija noteikti ieteica Serbijai atturēties no provokatīviem soļiem, kas varētu izraisīt karu. Krīzes ļoti svarīga iezīme

bija Berlīnes nostāja: tā bija viennozīmīgi par labu Austroungārijai. Bosnijas–Hercegovinas liktenis Berlīni neinteresēja, un, atbalstot Vīni, tā vairāk domāja par to, kā pazemot Krieviju, īpaši pēc tam, kad Krievija bija 1907. gadā parakstījusi Antanti ar Lielbritāniju, kuru iemiesoja arī Lielbritānijas karaļa Edvarda VII nesenā – 1908. gada jūnija vizīte Krievijā (Tallinā), kas vispār bija pirmā britu monarha vizīte Krievijā.

Krievu akadēmiskajā literatūrā (A. B. Ignatjevs) šī vizīte ir tikusi pat vērtēta kā tāda, kas pabeigusi militāri politiskas alianses ar Lielbritāniju izveidi; tās laikā abi monarhi pat pārsprieduši gaidāmo karu ar Vāciju. Tas ir ļoti liels pārspilējums; alianse netika izveidota, par karu diez vai runāja, tomēr zīmīgi – tas bija Lielbritānijas ārlietu ministra vietnieks Čārlzs Hārdings (*Hardinge*), kurš pavadīja karali, nevis Krievijas ārlietu ministrs Izvoļskis, kurš pavadīja caru, kurš mudināja Krieviju pastiprināt bruņošanos gadījumam, ja krīze izcelsies “septiņu vai astoņu gadu laikā”. Vācija sāka justies ielenkta: Krievijas–Francijas aliansei klāt bija nākusi krievu–britu Antante, un šai ielenkuma (*Einkreisung*) sajūtai būs milzīga nozīme kara izcelšanās laikā 1914. gadā. Berlīne tagad apzinājās, ka tai ir tikai viens sabiedrotais – Austroungārija (uz Itāliju neviens nepaļāvās), to nedrīkst zaudēt un tā jāatbalsta burtiski par katru cenu: arī tas būs liktenīgi 1914. gadā.

Kara iespējamība pilnīgi izzuda 1909. gada februārī, kad Austroungārija atteicās no idejas par preventīvu militāru akciju pret Serbiju; to atbalstīja tikai ļoti agresīvais armijas štāba priekšnieks Konrāds fon Hotcendorfs (*Hotcendorf*), pesimistiskais sociāldarvinists, kurš nebija pārliecināts par Austroungārijas uzvaru, taču uzskatīja, ka karš ir neizbēgams lielā principa – valstu cīņas par izdzīvošanu dēļ, bet pret to bija visa impērijas vadība, tronmantnieku Franci Ferdinandu ieskaitot: līdz pat savai nāvei 1914. gada jūnijā viņš būs kara ar Serbiju konsekvents pretinieks (toties serbu acīs – pilnīgi nepamatoti – viņš iemiesoja agresivitāti un potenciālu karu; šim kļūdainajam priekšstatam būs sava loma pret viņu vērstā atentāta gatavošanā). Lai arī kara iespēja vairs nepastāvēja, krīze vēl nebija beigusies. Austroungārija vēlējās, lai Serbija oficiāli atzītu Bosnijas–Hercegovinas aneksiju un apsolītu pārtraukt valdības sponsorēto propagandu pret Austriju–Ungāriju; to panākt vienai pašai Vīnei nebija pa spēkam. Palīgā labprāt nāca Berlīne: 1909. gada martā tika vispirms iesniegts faktiski ultimāts Krievijai, pieprasot aneksijas atzīšanu; Pēterburga pakļāvās 21. martā, Belgradai nekas neatlika, kā tai sekot desmit dienas vēlāk, 31. martā, apsolut arī izbeigt aģitāciju pret Austroungāriju un izformēt t.s. brīvprātīgo vienības, kuras jau gatavojās karam.

Bosnijas krīze bija beigusies, bet palika smagas sekas. Tā vietā, lai atrisinātu Austroungārijas problēmas, aneksija tās tikai saasināja,

vismaz divējādi. Pirmkārt, Serbijā auga naidis pret Austroungāriju un 1911. gada martā tika nodibināta minētā teroristiskā organizācija “Melnā roka”. Tās biedriem Serbijas valdības kurss šķita par mērenu, bet Francis Ferdinandis iemiesoja ne tikai “kara partiju” Vīnē – kādu viņš patiesībā neiemiesoja, bet arī pārmaiņu impērijā iespējas: kādu brīdi viņš sevi nodarbināja ar ideju par monarhijas pārveidi no duālas uz trejpusīgu, dodot karalisti arī slāviem Horvātijā. Belgradas sazvērniekiem tas šķita bīstami, jo varētu mazināt Serbijas izredzes uz visu slāvu aizstāvja lomu. Visticamāk, ka Francis Ferdinandis 1914. gadā bija jau atmetis šo ideju, taču arī to “Melnās rokas” teroristi nebija ievērojuši vai negribēja ievērot. Viņi sāka finansēt un vadīt jauniešu teroristisko organizāciju Bosnijā – “Jauno Bosniju”.

Otrkārt, kas attiecas uz Krieviju, tur Bosnijas krīzes – kuras izcelšanos pati Krievija, vismaz Izvoļskis, bija veicinājusi – iznākums daudzu acīs bija pazemojums, “diplomātiska Cusima”, līdzīga Krievijas flotes katastrofai kara ar Japānu laikā. Panslāvistu kļuva ne tikai trokšņaināki, bet arī ietekmīgāki, un naidam pret Austroungāriju sāka pievienoties augoša ģermanofobija, kurai, vismaz presē, pat sāka parādīties rasistiska pieskaņa: Vācija tiecoties pēc slāvu pakļaušanas, ja pat ne iznīcināšanas un tādējādi radot rasistisku draudu. (Savukārt Vācijā nostiprinājās priekšstati par augošiem slāvu draudiem, arī ne bez rasistiskas pieskaņas, un pat paša ķeizara Vilhelma II apziņā; Grobiņā dzimušais vēsturnieks Teodors Šimanis, kurš pēc rusifikācijas sākuma Tērbatas Universitātē to atstāja un 1897. gadā pārcēlās uz dzīvi Vācijā, kļuva par vienu no personībām, kura ietekmēja ķeizara priekšstatus par Krievijas draudiem.)

Konservatīvās aprindas Krievijā – nereti nicinoši sauktas par reakcionāriem, vienmēr labvēlīgas pret Prūsiju (Vāciju) – ar bažām vēroja, kā šie noskaņojumi sāka nostiprināties arī armijā un pat cara tuvumā; viņi uzskatīja, ka Krievija neko nevar iegūt no iejaukšanās Balkānos, bet var visu zaudēt, ja tas vedīs uz lielu karu, īpaši ar Vāciju (Vladimiram Puriškevičam, lai arī politiski galēji labējam, tomēr bija pilnīga taisnība, kad viņš 1913. gadā deklarēja: jauns karš, jauna revolūcija). Viņi tomēr kļuva arvien mazāk populāri un ietekmīgi, un viņu pēdējais, pravietiskais brīdinājums caram 1914. gada sākumā, par kuru runāsim turpmāk, tiks ignorēts.

Uztvērusi 1909. gada marta Vācijas ultimātu kā pazemojumu, Krievija vairs nekad nevēlējās pieļaut kaut kā tamlīdzīga atkārtēšanos. Tieši pēc Bosnijas krīzes tā sāka liela mēroga bruņošanās programmu, ievadot jaunu bruņošanās posmu Eiropā. Toties uz Belgradu par sūtni tika aizsūtīts dedzīgs panslāvisks Nikolajs Hartvigs, kurš iegūs Serbijā

milzīgu ietekmi un ļoti aktīvi veicinās Balkānu valstu savienības pret Turciju izveidi, kas vedīs uz Balkānu kariem (dažbrīd viņa aktivitātes būs pat lielākas, nekā tās atbalstīs ārlietu ministrs Sergejs Sazonovs, kurš 1910. gadā nomainīja Izvoļski; ir sastopami pat minējumi, ka Hartvigs un īpaši Krievijas militārais atašejs Belgradā pulkvedis Viktors Artamonovs 1914. gadā zināja par gatavojamo atentātu pret erchercogu; skaidrs, ka nekādu neapstrīdamu pierādījumu tiem nav izdevies iegūt). Savukārt par ietekmīgā Austrumu departamenta direktoru Ārlietu ministrijā 1912. gadā kļuva labi pazīstamais panslāvisks kņazs Georgijs Trubeckojs, kurš aktīvi aizstāvēja ideju par Konstantinopoles iegūšanu un ietekmes pieaugumu Balkānos, kuri tika aplūkoti nesaraujamā saitē ar šaurumu kontroli (viņš būs viens no pavisam nedaudzajiem Ārlietu ministrijas vadošajiem darbiniekiem, kuri iespaidos Pēterburgas nostāju 1914. gada jūlijā; 1915. gadā, jau kara laikā, viņš tiks iecerēts par Krievijas augsto komisāru Konstantinopolē; atliks tikai mazs “sīkums” – sagrābt Konstantinopoli, bet uz to Krievija nebūs spējīga). Šaurumiem jāklūst par mūsējiem, 1913. gada martā sarunā ar caru izteicās Valsts domes priekšsēdētājs Mihails Rodzjanko, piebilstot: karš tiks apveikts sabiedrībā un palielinās valdības prestižu! Tomēr Krievijas iedzīvotāju vairākumam – vienkāršajiem zemniekiem idejas par šaurumiem, panslāvisms, Serbijas problēmas un pat attiecības ar Vāciju bija pilnīgi svešas, tālas no viņu dzīves. Nekādas maldu apsēstības ar tām nebija; līdz ar to vēl lielāka atbildība gulās uz cara un viņa tuvāko līdzgaitnieku pleciem: ja viņi būtu pietiekami spēcīgi raksturā un apņēmībā, viņi pilnīgi varēja izvairīties no liktenīgiem lēmumiem, kuri sekos 1914. gadā. Viņi tādi nebūs.

BALKĀNU KARI (1912.–1913. GADS) UN TO SEKAS. LIMANA FON ZANDERSA LIETA

Balkānu kari, kuros vispirms visas Balkānu valstis sakāva Turciju un gandrīz vai sagrāba Stambulu, bet pēc tam otrajā karā, kurš cēlās no četru pašu Balkānu valstu (Serbijas, Grieķijas un Rumānijas no vienas puses un Bulgārijas no otras puses) nespējas sadalīt sagrābto un kurā Bulgārija tika sakauta, bija katastrofa Austroungārijai. Serbija pierādīja, ka tai ir spēcīga un jau labi bruņota ar franču ieročiem (ieskaitot par vienu no vislabākajiem lielgabaliem pasaulē uzskatīto 1897. gada modeļa 75 milimetrīgo ātršāvēju lielgabalu, kurš spēja vienā minūtē bez pārlādēšanas izšaut līdz pat 20 zālvēm) armija un labi karavadoņi (īpaši – Radomirs Putniks); Serbija gandrīz dubultoja savu teritoriju un palielināja iedzīvotāju skaitu no 2,9 miljoniem līdz 4,4 miljoniem. Nu Vīne sāka just nāves draudus. Tās skatījumā tagad uz spēles bija

likts ne tikai lielvalsts – kāda tā vairs faktiski nebija – statuss, bet pati izdzīvošana.

Nevienai citai Eiropas lielvalstij tādas problēmas nebija: lai ko iedomājās Krievijā par “teitoņu draudiem” vai Vācijā par slāvu draudiem, to izdzīvošana nebija apdraudēta; tas pats bija par Franciju, par Angliju nemaz nerunājot. Kas notiks, ja Serbijai tiks doti vēl daži gadi, lai atkoptos no diviem kariem, kuri arī to bija nogurdinājuši? Šādas domas nevarēja nerasties Vīnē, taču tās reakcija uz Balkānu kara rezultātiem sākotnēji tomēr bija savaldīga. Tiesa, Hotcendorfs, kā runāja, tikai 1913. gadā vien bija 25 reizes uzstājis uz preventīvu karu pret Serbiju, bet vienmēr bija saņēmis atteikumu no ķeizara un arī troņmantnieka: Francis Ferdinands vadīja nevis kara, bet miera partiju; man nav vajadzīgs neviens Serbijas plūmju koks, neviens Serbijas aita, viņš 1913. gada sākumā paziņoja Hotcendorfam. Viņš vēlējās pat uzlabot attiecības ar Krieviju un 1913. gada februārī nosūtīja speciālā misijā uz Pēterburgu princi Gotfrīdu fon Hoenloi (*Hohenlohe*); uz īsu brīdi tas pat iedarbojās uz Krieviju. Austrija mēģināja divas pieejas: bilaterāli, attiecībās ar Belgradu, tā vēlējās mazināt saspilējumu, bet starptautiskās diplomātijas jomā tika izskatīta iespēja veidot pret Serbiju vērstu diplomātisku koalīciju, lai arī vēl nebija izlemts, kurai valstij – Rumānijai vai Bulgārijai – pievērst lielāko uzmanību kā potenciālai Vīnes partnerei.

Turcijas sakāve pirmajā Balkānu karā, kuras rezultātā tā tika pilnīgi padzīta no Balkāniem un tikai turku karavīru izturība nosargāja Stambulu, arī atstāja dramatisku iespaidu uz saspilējuma pieaugumu Eiropā. Vēloties atkopties no kara, turki nolēma modernizēt savu armiju. Flotes modernizācijai viņi vērsās pēc palīdzība pie Lielbritānijas, kura to arī neatteica: galu galā modernizācija nozīmēja arī kuģu pasūtīšanu britu kuģubūvētavām; britu admirālis ieradās Turcijā, lai reorganizētu tās floti. Sauszemes karaspēka modernizācijai turki griezās ar lūgumu pie Vācijas, kur tas guva atsaucīgu atbildi: ja briti cerēja uz pasūtījumiem kuģiem, vācieši cerēja uz pasūtījumiem Krupam un citiem ieroču ražošanas uzņēmumiem (pats ķeizars Vilhelms II bija liels Krupa uzņēmumu akcionārs).

Vācija nosūtīja uz Turciju ģenerāli Limanu fon Zandersu (*Sanders*), kuru bija jāpavada 40 virsnieku lielai misijai. Zanderss ne vien tika iecelts par Otomaņu armijas 1. korpusa komandieri un viņam tika dotas neierobežotas tiesības inspicēt turku armiju, sultāns viņu arī nozīmēja par atbildīgo par šaurumu drošību. Vilhelms II, kurš bija pazīstams ar saviem skaļajiem un bieži vien neprognozējamiem paziņojumiem, neatturējās arī šoreiz, pavadot Zandersu ar mudinājumiem ģermanizēt turku armiju un veicināt Turcijas kļūšanu par Vācijas ārpolitikas ieroci

(Vilhelma nebeidzamās runas, kā to precīzi atzīmēja firsts Bernhards Bilovs (*Bilow*) – Vācijas kanclers 20. gadsimta sākumā, bija domātas, lai radītu ārzemēs priekšstatus, ka runā jauns Frīdrihs Lielais vai Napoleons, kaut patiesībā tās teica cilvēks, kurš nebūt nebija noskaņots uz karu). Zanderss ieradās Turcijā 1913. gada novembrī.

Krievijai tas bija nepanesami: šaurumi vācu ģenerāļa rokās, ar visām iespējamām un iztēlē vēl briesmīgākām sekām! Pirmkārt, draudi sapņiem par Konstantinopoli. Jau trīs reizes – 1911., 1912. un 1913. gadā Pēterburgā tika apspiesti praktiski plāni par Konstantinopoles sagrābšanu. Tomēr ne vien netika panākta vienprātība par to, vai jāsagrābj tikai šaurumi vai arī pati pilsēta, bet tika secināts, ka t.s. Bosfora ekspedīcijai Krievijai būtu vajadzīgi vismaz četri korpusi, ne mazāk par 80 000 karavīru un milzīgs kuģu skaits to nogādāšanai. Tobrīd Krievijā bija labi ja divi “brīvi” korpusi – 7. un 8., bet pat tos nevarētu ātri nogādāt: vienā reisā Melnās jūras flote spētu pārvest tikai vienu divīziju, turklāt transporta kuģu sagatavošana un to nonākšana Konstantinopolē prasītu divas nedēļas, kuru laikā pilnīgi zustu pārsteiguma efekts. Galu galā 1914. gada sākumā tika secināts, ka Krievija tam būs gatava tikai ap 1918.–1919. gadu. Iecere netika atcelta, bet tikai atlikta: Krievija jau bija apsēsta ar šaurumiem (pat tik lielā mērā, ka pastāvēja ideja par Baltijas flotes nosūtīšanu uz šaurumiem kā atbalstu to sagrābšanai. Tas, ka Vācija varēja slēgt izeju no Baltijas jūras, nebija ienācis prātā). Jebkurā gadījumā vācu militārā misija šaurumos bija neciešama un apdraudēja Bosfora ekspedīcijas plānus (ja nu, piemēram, turki izvieto šaurumu krastos no Vācijas iepirkto Krupa artilēriju – tas bija tikai viens no draudīgiem jautājumiem, kurš nomāca Pēterburgu); ja nav iespējams pašiem tagad sagrābt šaurumus, tad vismaz jānodrošina, lai nekas to nekavētu nākotnē.

Otrkārt, Zandersa misija pastiprināja bailes par šaurumu slēgšanu, kas radītu katastrofālas sekas Krievijas ekonomikai, – atteikties no šaurumiem nozīmētu visas dienvidu Krievijas ekonomiskās attīstības pakļaušanu Vācijai, 1913. gada 8. decembrī Krievijas ārlietu ministrs Sazonovs rakstīja caram (jau 1912. gada vasarā, kad Turcija uz īsu laiku bija slēgusi šaurumus, Krievijas ekonomika smagi cieta). Krievija noteikti pārspilēja Zandersa misijas nozīmi: neskatoties uz ķeizara retoriku, Berlīne netiecās pēc alianses ar Turciju, taču visas Pēterburgas pūles tika veltītas Zandersa atsaukšanai (vienlaikus tika pieņemts lēmums palielināt Melnās jūras floti), un tā prasīja savu sabiedroto – Anglijas un Francijas atbalstu.

Lai arī Parīzi un Londonu Zandersa misija neuztrauca, taču, tāpat kā Vācija atbalstīja Austroungāriju – savu vienīgo sabiedroto, Anglija un Francija baidījās zaudēt Krieviju kā savu sabiedroto un ar to

stiprināt Vāciju: bloku domāšana jau bija pārņēmusi Eiropu; Francijai Krievija kā sabiedrotā bija ārpolitikas pamats, bet Anglijai doma, ka attiecības ar Krieviju var sabojāties un Londona iegūtu Pēterburgā ienaidnieku, arī bija nepieņemama. Pēc zināmas vilcināšanās atbalsts Krievijai tika sniegts, un galu galā Vācija bija spiesta piekāpties; tika atrasta šķietami pieklājīga izeja: sultāns paaugstināja Zandersu par turku armijas feldmaršalu, un kā tāds viņš vairs nevarēja būt atbildīgais par šaurumiem – tas bija par zemu feldmaršalam.

Liktos, ka šī ārišķīgā drāma bija beigusies, taču nē. Abās valstīs, Vācijā un Krievijā, misija un tās iznākums veicināja savstarpējās nepatikas un aizdomu pieaugumu. 1914. gada 8. februārī Pēterburgā tika sasaukta īpaša diplomātu un militārpersonu apspriede Sazonova vadībā. Kaut arī militārie plānotāji bija atlikuši Bosforas ekspedīciju uz vairākiem gadiem, Sazonovs ne tikai uzsvēra nepieciešamību pārātrināt šaurumu sagrābšanas plānu izstrādi, bet atzina, ka sagrābšana var notikt jau “netālā nākotnē” un ka šaurumu jautājuma atrisināšana notiks lielā, visas Eiropas mēroga kara ietvaros. Tas, protams, nav jātulko kā Krievijas vēlēšanās izraisīt šādu karu, taču bija acīmredzams, ka Krievija saistīja ar to savas cerības uz šaurumiem. Vācijā savukārt 1914. gada 25. februārī ķeizars atzina: Krievijas–Prūsijas attiecības ir mirušas uz visiem laikiem, mēs esam kļuvuši par ienaidniekiem.

Krievija bija ievadījusi pirmo lielo bruņošanās vilni, kuram Vācija atbildēja ar 1913. gada jūlija bezprecedenta apjoma asignējumu bruņošanai pieaugumu, kuram savukārt Krievija atbildēja ar savu: 1913. gada beigās tika apstiprināta t.s. Lielā programma (“Boļšaja programma po usiļeniju armiji”), kuru sāka īstenot 1914. gadā. Jau labu laiku Krievija tērēja bruņojumam lielāku budžeta daļu nekā Vācija, bet laikā no 1908. līdz 1913. gadam tā palielināja izdevumus bruņojumam 3,7 reizes (Vācija – 1,6 reizes, toties Krievijas sabiedrotā Francija pat 4,2 reizes). Neilgi pirms kara izcelšanās, 1914. gada jūnijā, Valsts dome piešķīra jaunus lielus līdzekļus bruņošanai, kamēr Vācija vairs nevarēja atļauties vairāk, kā 1913. gadā jau bija piešķirts. Pretēji plaši izplatītajam viedoklim, ka Vācija bija vismilitarizētākā valsts Eiropā, nedz vācu izdevumi militārajām vajadzībām, nedz armijas lielums, salīdzinot ar iedzīvotāju skaitu valstī, par to neliecināja (ja ņem šo pēdējo rādītāju, tad par vismilitarizētāko valsti Eiropā jāuzskata Krievijas sabiedrotā Francija – 2,9% no tās iedzīvotājiem neilgi pirms kara bija armijas un flotes rindās, salīdzinot ar 1,33% Vācijā).

Ja Krievijas programma tiktu īstenota, tad 1917. gadā tās armija, vismaz uz papīra (“po štatu”), pārsniegtu 1,82 miljonus (varbūt pat sasniegtu 2,2 miljonus) – jau nesalīdzināmi vairāk, kā būtu Vācijai (tiesa,

Krievija joprojām atpalika un atpaliktu pat pēc trim gadiem apbruņojuma – īpaši artilērijas un jo īpaši smagās artilērijas ziņā; arī vienkāršo šauteņu bija mazāk nekā potenciālo zaldātu, un tika izskatīts pat tik “moderna” bruņojuma kā cirvju ar gariem kātiem izsniegšana tiem, kuriem nepietiks šauteņu). Daudz sekmīgāk, nekā to varēja iedomāties, atdzima Krievijas Baltijas flote (kuras lielākā daļa bija zaudēta karā ar Japānu, kad tā bija aizsūtīta neiedomājamā braucienā no Liepājas apkārt pasaulei pretim katastrofai Tālajos Austrumos). 1912. gadā tika pieņemta jauna programma tās attīstībai, kuru bija paredzēts izpildīt līdz 1916.–1917. gadam (neilgi pirms kara lielvalstu bruņošanās uz jūras bija radījusi jaunu smagā kreisera tipu – līnijkreiseri, kuram bija lielāks ātrums, spēcīgāka artilērija un stiprākas bruņas; Krievija sāka būvēt četrus līnijkreiserus 1912. gadā, un tika uzskatīts, ka tie būs visspēcīgākie pasaulē artilērijas ziņā. Visi četri bija paredzēti Baltijas flotei; tie netika pabeigti līdz Pasaules kara sākumam).

Visu to Berlīne vēroja ar augošu nemieru, kurš bija pat lielāks, nekā īstenība deva tam pamatu: lai arī Krievijas ekonomika jau vairākus gadus bija visstraujāk augoša starp Eiropas lielvalstīm (viltus lielvalsti Itāliju ieskaitot), vai Krievijai izdotos īstenot visu to, ko tā bija iecerējusi, un vai tai vispār izdotos līdz 1917. gadam, pat bez kara, izvairīties no lieliem iekšējiem nemieriem – tās bija divas riskantas hipotēzes, pozitīva atbilde uz kurām nebija garantēta (piemēram, 1914. gada vasarā, kara priekšvakarā, Krievijā sākās jauns lielu streiku vilnis, kurš skāra arī Rīgu. Iespējams, ja ne kara sākums, valsti gaidītu nopietnas problēmas jau 1914. gadā).

Tomēr Berlīne balstījās savos nemierīgajos priekšstatos, un divas idejas atspoguļoja šo noskaņojumu. Pirmā bija par preventīvu karu pret Krieviju, negaidot, kamēr tā īstenos savu Lielo programmu. Šo ideju aizstāvēja vācu armijas ģenerālštāba priekšnieks Helmutus Moltke, juniors (pirmo reizi viņš to bija izteicis jau 1909. gadā, atkārtojis 1911. un 1912. gadā: ne gluži vēl apsēstība ar to, bet noteikti jau dziļi iesēdusies apziņā), un par labu tai sliecās arī ārlietu sekretārs Gotlībs Jagovs (*Jagow*). Tā tomēr neieguva valdības vai ķeizara atbalstu, lai arī viņš dažreiz bija to pieminējis, un 1914. gada jūlijā konkrētu preventīva kara plānu Vācijai nebija.

Otrā ideja sāka pārņemt pat valdības vadītāja (kanclera) Teodora Betmana-Holvēga (*Bethmann-Hollweg*) pesimistisko prātu, nebija pilnīgi sveša arī ķeizaram un vēl citiem: gandrīz vai nolemtībā vērojot Krievijas spēka pieaugumu – Krievija aug un aug un spiež uz mums kā arvien smagāks rēgs, tā kanclera teikto savā dienasgrāmatā atspoguļoja viņa sekretārs Kurts Rīclers (*Riezler*), noteikti to pārspilējot un

interpretējot arī vismaz pusrasistiskos priekšstatos par slāvu draudiem (ko pastiprināja bažas par dzimstības krišanos Vācijā un ieceļotāju no Austrumeiropas – to skaitā strādnieku no Krievijas – lielais pieaugums Vācijā), viņi sāka uzskatīt, ka gadījumā, ja karš būs, tad labāk, lai tas notiek tagad, nevis vēlāk: laiks, viņuprāt, darbojās par labu Krievijai (Betmana-Holvēga pesimistiskos priekšstatus padziļināja arī personiskā nelaime, kuru viņš smagi pārdzīvoja, – sievas nāve 1914. gada maijā).

Arī Krievijā netika gatavots preventīvs karš, taču 1914. gadā cara un valdības noskaņojums kļuva apņēmīgāks un ne vienam vien arī kareivīgāks. Pēdējais valstsvīrs, kurš bija spējīgs uz stingru un patstāvīgu politiku, ministru prezidents Pēteris Stolipins bija nogalināts atentātā 1911. gadā. Viņš bija noteikti iestājies par to, ka Krievijai visvairāk ir vajadzīgs miers un sekmīga iekšpolitiskā attīstība. Vai viņš, ja būtu dzīvs, arī nebūtu nosliecies par labu panslāvismam, ir atklāts jautājums. Viņu ministru prezidenta krēslā nomainīja saprātīgais Vladimirs Kokovcevs, kurš, lai arī ar daudz vājāku raksturu nekā Stolipins, tomēr arī konsekventi iestājās pret ārpolitiskām avantūrām un par labu visas uzmanības veltīšanai valsts ekonomisko problēmu risinājumam (1912. gada 23. novembrī Balkānu krīzes laikā, kad Ministru padomes sēdē tika apspriesta Krievijas nostāja pret Serbijas–Austroungārijas potenciālu konfliktu, valdībā jau parādījās ideja par nepieciešamību izsludināt daļēju mobilizāciju – pret Austroungāriju; Kokovcevs tālredzīgi brīdināja: pat daļēja mobilizācija novedīs pie Eiropas mēroga kara). Viņa nostāja kļuva arvien nepopulārāka cara acīs, un 1914. gada janvārī viņš tika atlaists; šo lēmumu cars saldināja, piešķirot Kokovcevam grāfa titulu, bet viņa vietā nozīmējot veco un jau senilo Ivanu Goremiku, nespējīgu ne tikai uz kaut cik patstāvīgu politiku, bet arī uz jebkādu politiku. Valdībā par spēcīgāko ministru kļuva apņēmīgais lauksaimniecības ministrs cara favorīts Aleksandrs Krivošeins, cilvēks ar klajām simpātijām panslāvistiem un izteiktu ģermanofobiju; viņam likās, ka tieši panslāvistiska ārpolitika vienos valdību un sabiedrību.

Savukārt 1914. gada februārī bijušais iekšlietu ministrs, tagad – Valsts padomes redzams loceklis Pēteris Durnovo, kurš ļoti labi pazina Krieviju, iesniedza caram pravietisku – kā izrādīsies – memorandu par briesmām, kuras Krievijai draud neveiksmīga kara gadījumā. Viņš bija pārliecināts, ka Krievija nespēs izturēt ilgu karu – un karš būs tieši tāds –, un paredzēja revolūciju tās galējās izpausmēs, kā arī Krievijas krišanu bezcerīgā anarhijā. Viņaprāt, no kara ar Vāciju bija jāizvairās par katru cenu un tas joprojām bija iespējams. Kāda bija cara reakcija uz Durnovo rakstīto, nav zināms, taču vismaz pats Durnovo bija laimīgs nomirt 1915. gadā un nepiedzīvot savu tālredzīgo pravietojumu

piepildīšanos. Durnovo bija pesimists: jau 1912. gadā viņš bija izteicies, ka Krievija atrodas strupceļā un viņš baidās, ka no tā netiks rasta izeja; pēc viņa nāves liberālais laikraksts "Reč" atzīmēja, ka Durnovo pilnībā ignorējis sabiedrisko domu un nebaidījies no laikrakstu uzbrukumiem.

Cariskajai Krievijai noteikti būtu bijis iespējams izdzīvot ilgāk, ja tai būtu vairāk ietekmīgu pesimistu. Tā vietā galmā sāka arvien vairāk nostiprināties agresīvi un panslāviski uzskati, un viens no to spilgtākiem nesējiem bija lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs, kuru 1914. gada augustā cars iecēla par armijas virspavēlnieku. Lielkņazam bija daudz atbalstītāju armijas ģenerāļu vidū. Savukārt Ārlietu ministrijai tuvais laikraksts "Novoje vremja" sāka pat atklāti iestāties par Austroungārijas sadalīšanu (vismaz Galīcijas – gan Austrumu, gan Rietumu – sagrābšanai bija pat šķietama stratēģiska loģika: tad Polijas izcilnis, kurš bija Krievijas sastāvā, bet kuru no dienvidiem apdraudēja Austroungārija un no ziemeļiem – Vācija, vairs nebūtu pakļauts draudiem no dienvidiem).

Pats cars, lai arī ne kareivīgs un ne patstāvīgs savos uzskatos, tomēr palēnām tuvinājās panslāvistu nometnei un bija gatavs atbalstīt naidīgāku nostāju pret Austroungāriju, kaut vienlaikus nevēlējās saasināt attiecības Vāciju. Atšķirībā no sava brālēna Vilhelma II, kurš bija nevaldāms runās, lai arī daudz savaldīgāks, kad lietas nonāca līdz darbiem, un bija pirmais mediju monarhs Eiropā, Nikolajs II tāds nebija; viņš nesniedza nepārdomātus paziņojumus, kuri Vilhelma II gadījumā nereti bija izraisījuši skandālu. Viņš nebija kara kurinātājs, kāds galu galā nebija arī Vilhelms II, bet viņa priekšstati par Krievijas lomu Eiropā un konkrēti Balkānos atbilda Krievijas elites vairākuma priekšstatiem par impērijas lielvalsts statusu un godu, kurš ir likts uz spēles.

KRIEVIJAS–FRANCIJAS SAVIENĪBA

Krievijas un Francijas militāri politiskā savienība, noslēgta 1892. gada 10. augustā, bija izaugusi no iepriekšējā gada "Sirsnīgās Antantes" un galīgi tika apstiprināta 1894. gada 4. janvārī. Tas bija uzskatāms un ļoti bīstams gadījums, kad divu lielvalstu savienība bija radusies it kā no draudiem tām abām, kādu faktiski tobrīd nebija ne vienai, ne otrai. Krievijas rīcība bija īpaši dīvaina. Tiesa, 1888. gadā Vācijā pie varas bija nācis emocionālais Vilhelms II, un 1890. gada martā viņš bija atlaidis konservatīvo kancleru Oto Bismarku, kuram draudzība ar Krieviju bija viens no galvenajiem ārpolitikas principiem; toties Vilhelms atteicās pagarināt 1887. gada līgumu ar Krieviju, kura darbības laiks beidzās 1890. gadā. Taču tas nebūt nenozīmēja, ka bija radusies Vācijas draudi Krievijai – nekādu teritoriālo pretenziju pret Krieviju Berlīnei nebija, nedz bija kādi citi jautājumi, kuri liktu Vācijai kļūt

agresīvai pret Krieviju. Tiesa, Vācijai bija savienība ar Austroungāriju (1879), un Pēterburgas konflikts ar Vīni radītu arī konfliktu ar Berlīni, taču tā bija tikai iespējamība, nevis akūtas briesmas 1892. gadā.

Ko Krievija varētu iegūt no kara ar Vāciju vai Austroungāriju, kuru paredzēja Krievijas noslēgtā savienība ar Franciju? Nekādu konkrētu kara plānu Pēterburgai nebija; protams, cars Aleksandrs III, kurš bija galvenais savienības ar Franciju izveides iniciators (otrs nozīmīgākais personāžs bija ģenerālštāba priekšnieks ģenerālis Nikolajs Obručevs, kurš pirmo plānu karam ar Vāciju un Austroungāriju bija izstrādājis jau 1880. gadā; pat cariskās Krievijas apstākļiem pārsteidzoši bija tas, cik mazs cilvēku skaits izlēma valsts likteņus; par savienības ar Franciju noslēgšanu kopumā 1892. gadā Krievijā zināja varbūt tikai septiņi cilvēki, bet izlēma divi iepriekš nosauktie), būtu gandarīts par austriešu padzišanu no poļu Galīcijas; citreiz viņš runāja par šaurumu sagrābšanu, kuru karš nestu, bet par Vāciju pat izteicās, ka to varētu sadalīt, taču tie nebija konkrēti plāni. Bet, ja Vācija tiktu sakauta un sadalīta, kādu iespaidu tas atstātu uz Austroungāriju un galu galā uz Eiropu kopumā? Un ko tas dotu Krievijai?

Francijas pusē lieta bija skaidrāka: Elzasas un Lotringas atgūšana, kuru franči bija zaudējuši pašu vainas dēļ notikušajā karā ar Prūsiju 1870.–1871. gadā, bija tās galvenais mērķis, klāt varbūt vēl paņēmot kaut ko nedaudz Vācijas rietumos. Abas valstis – Krievija un Francija – pieņēma kara nenovēršamību apstākļos, kad nekas neliecināja par kara iespējamību. Alianse nevis novērsa kara draudus, kas šķietami bija tās mērķis, bet to tuvināja; pie tam – kā to izprata abu valstu militāristi – karam bija jābūt totālam un arī ienaidnieks bija jāsakauj totāli. Ja kādām lielvalstīm bija motīvi, kurus varētu dēvēt par ekspansionistiskiem, tad par tādām Krieviju un Franciju varētu nosaukt daudz lielākā mērā nekā Austroungāriju un Vāciju.

Lai arī alianse bija noslēgta, pretrunas tās interpretācijā pastāvēja: Krievija par galveno ienaidnieku uzskatīja Austroungāriju, Francija – Vāciju, un Parīze nevēlējās tikt iesaistīta karā Krievijas Balkānu politikas dēļ. Lietas būtiski un strauji mainījās, sākot ar 1912. gadu, ar laiku, kuru Francijā pārspīlēti sauca par *Reveil national* – nacionālās atmodas – sākumu un kuru visspilgtāk iemiesoja ministru prezidents un ārlietu ministrs 1912. gadā un, sākot ar 1913. gadu, valsts prezidents Remons Puankarē (*Poincaré*). Viņš bija cilvēks ar ļoti stingru raksturu, loģisku jurista prātu; dzimis Lotringā, Barledikā (*Bar-le Duc*), viņš kā desmitgadīgs bērns bija piedzīvojis Francijas sakāvi, ienaidnieka karaspēka došanos cauri viņa pilsētai un bēgšanu kopā ar ģimeni – līdzās daudziem tūkstošiem citu francūžu – no okupētās provinces; tas bija

pazemojums, kuru viņš nekad neaizmirsā. Trešā Francijas republika bija bēdīgi slavēta ar nestabilām valdībām un nekonsekventu politiku. Viņš tai deva skaidru virzienu. Tikko kļuvis par ministru prezidentu un ārlietu ministru, viņš gan publiski apstiprināja Francijas nelokāmo uzticību savienībai ar Krieviju, gan sarunās ar Izvoļski, tagad sūtni Parīzē, apsoliya Francijas palīdzību Krievijai pat tad, ja karš izceltos no Austroungārijas konflikta ar Serbiju. Abas valstis, Krievija un Francija, saistīja savu likteni, pat izdzīvošanu ar stāvokli Balkānos, Eiropas visnestabilākajā reģionā, un ar atbalstu Serbijai. Tā bija neapraštāma pārgalvība. Lai arī Francijas 1875. gada Satversme nebija radījusi prezidentālu republiku – bet tā arī nebija radījusi britu tipa kabineta valdību, Puankarē, pateicoties rakstura stingrībai un uzskatu skaidrībai, pārvērtā prezidenta amatu par svarīgāko valsti – tāpat kā cita liela personība un viņa sāncensis Žoržs Klemanso to bija darījis un vēl vairāk darīs nākotnē ar ministru prezidenta posteni.

Puankarē nebija revanšists, viņš nevēlējās apzināti izprovocēt karu, taču viņa vislielākais devums Francijas ārpolitikas virziena noteikšanā bija gatavība atbalstīt Krieviju varbūt pat tad, ja Krievija nevis kļūs par agresijas upuri (tad Francijai, bez šaubām, būtu Krievija jāatbalsta saskaņā ar 1892. gada līgumu), bet pati iejauksies Balkānu lietās, no kā izcelsies karš. Tā bija ārkārtīgi svarīga izmaiņa Parīzes uzskatos, kuri balstījās Puankarē pārliecībā, ka Krievijas iejaukšanās Balkānos izraisīs Vācijas atbalstu Austroungārijai – kas bija pilnīgi pareizi, bet tas savukārt izraisīs Krievijas karu ar Vāciju, kurš saistīs ievērojamus Vācijas spēkus austrumos un ļaus Francijai uzvarēt rietumos. Tiesa, Puankarē priekšstati nebūt nebija viennozīmīgi valdoši Francijā.

Puankarē nevēlējās karu, bet arī no tā nebaidījās. Viņš atspoguļoja to Francijas sabiedrības daļu, īpaši – armijas komandieru vairākumu, kuri bija pārliecināti, ka Francija var uzvarēt Vāciju, turklāt ofensīvā militārā kampaņā. Uzbrukums līdz galam – *offensive a outrance* kļuva par tik lielu dogmu, ka tika ignorēta nepieciešamība vēltīt pietiekamu uzmanību aizsardzībai pret Vācijas iespējamo uzbrukumu caur Beļģiju. Kad viens no armijas ģenerāļiem bija ieteicis defensīvu plānu un karaspēka lielākās daļas koncentrēšanu robežas ar Beļģiju tuvumā, viņš zaudēja amatu, klāt nākot secinājumam, ka viņš laikam ir sajucis prātā. 1913. gadā tika pabeigta 17. kara plāna izstrāde, kurš paredzēja, karam sākoties, Francijas armijas frontālu uzbrukumu vācu pozīcijām Lotringā, Elzasā un citos frontes iecirkņos (1913. gada 7. augustā tika arī pieņemts jauns likums, kurš pagarināja dienestu no diviem līdz trijiem gadiem, samazināja iesaukuma vecumu no 21 uz 20 gadiem, kas būtiski palielināja cilvēku skaitu Francijas armijā; Puankarē bija ļoti aktīvi dar-

bojies par labu tā pieņemšanai). Pārlicība par sekmēm bija tik liela, ka pat tika ignorēta nepieciešamība mainīt formas tērpus – briti bija pieņēmuši haki pēc būru kara, uz to sāka pāriet Vācijā, bet Francijā karavīri joprojām bija ģērbti kā musketieru laikā: zilās blūzes, sarkanas bikses, sarkanas cepures. Mēģinājums pāriet uz haki tika noraidīts ar saucieniem: Sarkanās bikses ir Francija! 1914. gada augustā frontālais uzbrukums vāciešu labi nostiprinātām pozīcijām ar briesmīgāko ieroci – ložmetēju – papildnam vācu ricībā iznīcinās franču armijas labākās daļas, kamēr vācu iebrukums caur Beļģiju novedīs Franciju gandrīz kapā.

Nebūdama nekad pilnīgi pārliecināta par Anglijas palīdzību kara gadījumā, Francija stiprināja savienību ar Krieviju. Vismaz trīs lietas Francija uzstājīgi un konsekventi centās panākt no Krievijas. Pirmkārt, lai Krievija uzbruktu ne tikai Austroungārijai, kā to plānoja krievi, bet sadalītu savas sešas armijas un ar daļu no tām uzbruktu arī Vācijai; tas tika panākts: saskaņā ar armijas izvēšanas variantu “A” divas krievu armijas – 1. un 2. – tika paredzētas uzbrukumam Austrumprūsijā, lai liktu vāciešiem pārsviet karaspēku no rietumiem un atvieglotu Francijas stāvokli.

Otrkārt, Parīze neatlaidīgi mudināja Krieviju saīsināt laiku, kurš nepieciešams krievu armijai, lai sāktu uzbrukumu pēc kara sākuma; Krievija bija solījusi sākt uzbrukumu 18. vai 20. dienā pēc kara sākuma, 1912. gadā krievi apsolīja to sākt jau 15. dienā un 1913. gadā deva cerības, ka varbūt pat ātrāk un pirms vēl tiks pilnīgi pabeigta mobilizācija; tam bija milzīga nozīme, jo vācu kara plāns paredzēja Francijas sakāvi, kamēr Krievija vēl nebija paspējusi pilnīgi mobilizēties; plāns sāka zaudēt savu nozīmi, krieviem esot gataviem ātri sākt uzbrukumu (tas atkal mūs ved pie vācu ģenerālštāba uzskata, ka gadījumā, ja karš izceltos, tad labāk tagad, nevis nākotnē, kad Krievija būs vēl vairāk uzlabojusi savas uzbrukuma spējas).

Treškārt, Francija un personīgi Puankarē, vēl kā ministru prezidents 1912. gadā, koncentrēja savu enerģiju uz to, lai Krievija paātrinātu stratēģisko dzelzceļu būvi virzienā uz valsts rietumiem, ar nolūku ātri pārsviet lielas karaspēka daļas tuvu fronteī ar Vāciju. Jau aizdevusi Krievijai miljardiem franku – tie bija vieni no vislielākajiem aizdevumiem vispār vēsturē, Parīze 1913. gada jūlijā apsolīja nodrošināt vēl ikgadējus aizdevumus 400–500 miljonu franku apmērā, ja Krievija nekavējoties sāks stratēģisko dzelzceļu būvi un vēl vairāk palielinās savu armiju. Krievijas valdība tomēr vilcinājās; īpaši Kokovcevs oponēja ekonomiski neizdevīgu līniju būvniecībai. Francijai būtiski palīdzēja Limana fon Zandersa lieta un Krievijas uzbudinātā reakcija uz to. Pēterburga atteicās no vilcināšanās, un vienošanās par stratēģisko

dzelzceļu būvi tika panākta 1914. gada janvārī (tā nebija sakritība, ka tieši šajā laikā tika atlaists Kokovcevs). Par tās saturu uzskatāmi liecināja, piemēram, līnija Bologoje–Sedlce; pirmā bija apdzīvota vieta Krievijas Tveras guberņā, starp Pēterburgu un Maskavu, otrā – neliela pilsēta uz austrumiem no Varšavas; nekādas komerciālas vērtības līnijai nebija, taču Bologoje bija viens no nozīmīgākajiem dzelzceļa mezgliem Krievijas ziemeļos, kur kopā sanāca četras ļoti svarīgas dzelzceļa līnijas, kas ļāva, karam izceļoties, tur sapulcēt mobilizētos un no turienes viņus pa tiešo nogādāt Krievijas rietumos (Krievijas Polijā), lai izmantotu uzbrukumam Vācijai (vilcienu skaits, kuri vienā dienā varēja tikt nosūtīti no Krievijas iekšienes uz rietumu pierobežu, pieauga laikā no 1900. līdz 1914. gadam no 200 līdz 360).

1926. gadā savā grāmatā *“Le diplomate”* viens no Francijas ievērojamākiem pirmskara diplomātiem Žils Kambons (*Cambon*) rakstīja, ka 1914. gada priekšvakarā nevienai valstij nav bijis tik labas diplomātijas kā Republikai – domāta Francija. 1926. gadā, tikai astoņus gadus pēc kara beigām, tā varēja arī likties, un sava daļa taisnības viņam bija – vismaz Francijas attiecībās ar Krieviju Parīze bija panākusi ļoti daudz. Taču vismaz divi Francijas soļi tieši 1914. gadā veicināja kara izcelšanos: tā bija jau minētā vienošanās ar Krieviju par stratēģisko dzelzceļu būvi, kura pastiprināja ielenkuma kompleksu Vācijā, un ļoti liels aizdevums Serbijai, kas bija domāts tās militāro izdevumu milzīgam pieaugumam, kas vājināja Austroungārijas drošību.

Stiprinot trīspusīgo Antanti, 1912. gadā bija parakstīta Anglijas–Francijas un Francijas–Krievijas jūras konvencija; tādas joprojām nebija Krievijai un Anglijai. Limana fon Zandersa lietas iespaidā Krievija 1914. gadā par savu galveno uzdevumu izvirzīja, kā liecināja ārlietu ministra Sazonova 19. februāra vēstule Krievijas vēstniekam Londonā grāfam Aleksandram Benkendorfam, trīspušu Antantes pārveidošanu par defensīvu aliansi: tad Vācija tiks savaldīta “ar lielāko aliansi vēsturē” un Vācijas hegemonijas draudi tiks galīgi likvidēti. Alianse tomēr nebija Londonas mērķis – tai nebija pat īstas alianses ar Franciju, britu vairākums uzskatīja alianses par draudu mieram, un ideju par aliansi ar Krieviju atbalstīja tikai daži Ārlietu ministrijas ierēdņi, tiesa, augsti (iespējams, patstāvīgais ārlietu sekretāra vietnieks Arturs Nikolsons), bet ne pats ministrs sers Edvards Grejs (*Grey*), par valdību kopumā pat nerunājot. Pa to laiku Parīze nepārtrauca mudināt britus sākt ar Krieviju kaut vai sarunas par jūras konvenciju, līdzīgu tām, kuras bija noslēgtas 1912. gadā. Britiem no šādas konvencijas praktiski nebūtu nekādu ieguvumu, taču, nevēloties sarūgtināt ne Franciju, ne Krieviju, kabinets 13. maijā izšķīrās par sarunu uzsākšanu, un tās sākās Londonā 7. jūnijā.

Jau no paša sākuma Berlīne bija informēta par sarunām, pateicoties savam senam aģentam, Krievijas vēstniecības Londonā otrajam sekretāram Benno fon Zibertam (*Siebert*). (Ziberts bija dzimis Pēterburgā 1874. gadā un nāca no vācbaltiešu muižniekiem; sāka darbu Krievijas diplomātiskajā dienestā 1898. gadā un pēc dienesta Briselē tika pārcelts uz Vašingtonu, kur viņu savervēja Vācijas sūtniecība; kopš 1908. gada dienēja Londonā un līdz 1914. gadam nodeva Vācijai lielu skaitu dokumentu; interesanti, ka Krievijas sūtnis Londonā, kura dokumentus Ziberts zaga, grāfs Benkendorfs no tēva puses arī bija vācbaltietis (māte – franču princese), tiesa, viņš nāca no tām vācbaltiešu ģimenēm, kuras bija ne tikai izcili kalpojušas Krievijas valdniekiem – tādu bija daudz, bet bija arī uzņemtas Krievijas visaugstākās aristokrātijas aprindās kā savējie – un tādu bija ļoti maz; Benkendorfs daudz darīja, lai veicinātu Krievijas–Anglijas 1907. gada Antantes noslēgšanu; viņa jaunākais dēls kritīs kara sākumā Krievijas armijas nemākulīgajos kavalērijas uzbrukumos – pat vācu artilērijas pozīcijām – Austrumprūsijā, kuros aizies bojā krievu aristokrātiskās jaunatnes zieds; Eiropas aristokrātu radnieciskās attiecības nereti bija tik ciešas, ka arī šoreiz bija radies zīmīgs stāvoklis – Vācijas vēstnieks Londonā Kārlis M. Lihnovskis (*Lichnowsky*) bija Benkendorfa attāls brālēns, kas radīja starp viņiem tuvākas attiecības, taču ne uz abu valstu interešu rēķina.) Vai konvencija tiktu parakstīta un, ja tiktu, vai tai būtu liela jēga, tam ir mazāka nozīme nekā iespaidam uz Berlīni, kuru atstāja informācija par krievu–angļu sarunām. Berlīnē tas tikai pastiprināja priekšstatu, ka ap Vāciju tiek savilkts naidīgs loks (tas, ka briti kā nepamatotas baumas noraidīja ziņas par sarunām ar krieviem, vēl vairāk pastiprināja Berlīnes bažas).

ATENTĀTA PRIEKŠVAKARĀ

1914. gada 12. jūnijā erchercogs Francis Ferdinands un viņa sieva uzņēma Vācijas ķeizaru Vilhelmu II erchercoga medību pilī Konoņištē (*Konopischt*) Bohēmijā. Abi bija pazīstami kā kaislīgi mednieki, starp abiem pastāvēja draudzības jūtas, kuras vēl vairāk pastiprināja Vilhelma labvēlīgā izturēšanās pret erchercoga sievu. Vizītes formālais iegansts bija Konoņištē jaukā dārza aplūkošana, faktiskais – Austroungārijas ārpolitiskā stāvokļa apspriešana. Lai arī Vilhelmam līdzī bija ieradies admirālis Alfrēds fon Tirpits (*Tirpitz*), tikšanās nebija kara padome; tās nolūks nebija gatavot karu. Runa bija par Austroungārijas diplomātisku stiprināšanu Balkānos. Tomēr iespējamo partneru loks bija ļoti ierobežots. Viena varētu būt Bulgārija, taču, lai arī Vācija 1907. gadā bija paaugstinājusi sava diplomāta statusu Sofijā – līdz

tam tas bija tikai necils konsuls, tagad – sūtnis un pilnvarots ministrs, bet Vīne bija piekritusi uzsākt bulgāru virsnieku apmācību savās militārajās skolās, tomēr gan ķeizars Vilhelms, gan erchercogs labprātāk redzētu attiecību nostiprināšanu ar Rumāniju, kura jau 19. gadsimta 80. gados bija tuvinājusies Trejsavienībai.

Vismaz uz papīra Rumānijai bija liela armija, un likās, ka tā varētu būt vērtīgs sabiedrotais (tā bija ilūzija, par kuru vislielāko cenu tomēr samaksās jau kara gaitā Krievija: rumāņu armija būs pilnīgi nespējīga karam, un Krievijai būs jāsūta milzīgs karaspēks uz Rumāniju, lai nepieļautu tās pilnīgu sakāvi). Taču Rumānija jau bija sākusi lūkoties uz Antantes pusi, jo Vīne un Berlīne tai nevarēja piedāvāt teritoriālus ieguvumus: Rumānija vēlējās galvenokārt Transilvāniju, bet arī Banatas dienvidu daļu un Dienvidbukovīnu. Visas šīs zemes bija Austroungārijā; Transilvānijā dzīvoja ne tikai liels skaits ungāru, bet bija arī ungāru muižnieku bagātākie īpašumi, un Ungārijas ministru prezidents Ištvas Tisa (*Tisza*) bija patiesi spēcīgs valstsvīrs: viņš nekad neatteiktos no tā, kas piederēja Ungārijai. Erchercogs Francis Ferdinands neieredzēja ungārus un Tisu – sarunās ar ķeizaru viņš raksturoja Tisu kā visu nelaimju cēloni, bet bija grūti iedomāties, kā viņš vai Vilhelms II, kurš atzina Tisas rakstura spēku, pārliecinātu ungārus spert kādu soli pretim rumāņiem, kuriem Vīne varēja tikai piedāvāt Besarābiju, kas tai nepiederēja – bija Krievijas sastāvā – un kura rumāņu teritoriālajās pretenzijās nebija salīdzināma ar Transilvāniju (vēlāk, kad sāksies karš, vēl rumāņiem tiks piedāvāta Timokas ieleja – teritorija Serbijas austrumos, kurā bija ievērojams rumāņu īpatsvars, taču arī šis rajons nevarēja aizvietot Transilvāniju).

Vilhelms II atstāja Konopišti 13. jūnija vakarā, nedevis erchercogam nekādus solījumus, izņemot to, ka viņš varētu lūgt Tisu būt tolerantākam pret rumāņiem. No Austroungārijas viedokļa to nevarēja uzskatīt par tikšanās nopietnu rezultātu. Jau 14. jūnija rītā pilī ieradās jauns viesis – Austroungārijas ārlietu ministrs grāfs Leopolds Berhtolds (*Berchtold*) ar sievu, kura savukārt bija erchercoga sievas bērnības dienu draudzene. Arī Berhtolda vizīte nebija domāta kara gatavošanai; erchercogs un ministrs pārrunāja tikšanās ar Vilhelmu II rezultātus un nolēma, ka ir pienācis laiks jaunām diplomātiskām iniciatīvām un tādas diplomātiskās alianses radīšanai, kura stiprinātu Austroungāriju un vājinātu Serbiju.

Atgriezies Vīnē, Berhtolds uzdeva vienam no Ārlietu ministrijas ierēdņiem – Francim fon Mačekko (*Matscheko*) izstrādāt memorandu, kurā tiktu izteikti jauni rīcības varianti. To nebija daudz jau pirms tam un bija palicis vēl mazāk tieši šajās dienās: 14. jūnijā Krievijas

cars Nikolajs II bija ieradies vizītē Rumānijā, kuras laikā ārlietu ministrs Sazonovs pat veica netaktisku soli – devies izbraukumā ar automobili, viņš uz brīdi šķērsoja Ungārijas robežu Transilvānijā. To varēja vērtēt kā Pēterburgas atbalstu rumāņu teritoriālajām pretenzijām. Rumāņi cara vizītes laikā nesolīja Krievijai militāru atbalstu gadījumā, ja izceltos tās karš ar Austroungāriju; tikai neitralitāti, taču jau tas vien liecināja par Bukarestes sliekšanos uz Antantes pusi. Savukārt Krievija neatmeta cerības uz ciešāku sadarbību, kuras vērtību noteica Rumānijas ģeogrāfiskais stāvoklis: kara gadījumā Rumānija ne tikai nodrošināja Krievijas sakarus ar Serbiju, bet arī pārgrieza Austroungārijas un Vācijas sakarus ar Bulgāriju un Turciju. Krievijas armijai Rumānijas teritorija bija īsākais ceļš uz Sofiju un tālāk uz Konstantinopoli, bet arī uz Budapeštu, apejot un nonākot aizmugurē austriešu un ungāru nostiprinātām pozīcijām.

Kamēr Mačeko strādāja pie sava memoranda un erchercogs gatavojās liktenīgajam braucieniem, vēl varbūt pastāvēja kāda iespēja – mība novērst terora aktu. Ja tā bija, tad tā atradās Serbijas ministru prezidenta Nikolas Pašiča (*Pašić*) rokās. Kad viņu sasniedza ziņas par plānoto terora aktu, viņš tās uzņēma ar lielu satraukumu. Viņaprāt, Serbijai visvairāk bija vajadzīgs miera periods, kurā atkopties no diem Balkānu kariem – lai arī sekmīgi, tie bija smags slogs valstij, un sagatavoties nākotnes cīņām. Pašičs, protams, bija Lielserbijas idejas dedzīgs aizstāvis un saprata, ka to nevarēs īstenot bez kara, taču tagad tam nebija īstais laiks. Turklāt, ja Serbijas loma atentāta sagatavošanā tiktu atklāta, pat galvenais sabiedrotais – Krievija varētu sākt svārstīties par atbalstu Belgradai. Pašiča reakcija uz saņemtām ziņām tomēr bija lēna un neizlēmīga; ja arī tā būtu bijusi citāda, iespējams, neko nevarēja mainīt: “Melnās rokas” iespaids valstī bija tik liels, ka Pašičs neuzdrošinājās ne tikai atlaist Dimitrijeviču, bet pat atcelt viņu no amata uz lietas izmeklēšanas laiku.

Tā vai citādi, teroristi jau bija nonākuši Bosnijā. Viss, kas bija atlicis, bija dot skaidru un viennozīmīgu brīdinājumu Vīnei par erchercogam draudošām briesmām. Bet pateikt skaidri un gaiši, ka teroristi jau viņu gaida, to Pašičs nespēja, jo tas atsegtu Serbijas lomu teroristu sagatavošanā un viņa paša nespēju kontrolēt “Melno roku”. Tā rezultātā brīdinājums tika sniegts, bet 21. jūnijā Serbijas sūtnis Vīnē Jovans Jovanovičs, tiekoties ar Austroungārijas finanšu ministru Leonu Bilinski (viņa ministrija pārzināja Bosnijas–Hercegovinas pārvaldi), to izdarīja tik neskaidrā veidā – viņš runāja par to, ka erchercoga brauciens var tikt uztverts jauno vietējo serbu acīs kā provokācija un kāds varētu veikt terora aktu, – ka Bilinskis tam nepievērsa nekādu

uzmanību. Tas tomēr viņam bija jādara: vismaz dot rīkojumu ģenerālim Potiorekam pastiprināt drošības pasākumus viņš varēja; tas pat bija viņa pienākums. Viņš arī neinformēja par sarunu ar sūtni ārlietu ministru Berhtoldu. Vai tas līdzētu – grūti teikt. Jovanoviča teiktais bija tik nekonkrēts, ka, pat ja par to uzzinātu Berhtolds un pats erchercogs, viņi varbūt to uztvertu kā serbu maskētu šantāžu, lai nepieļautu Franča Ferdinanda braucienu uz teritorijām, pēc kurām viņi paši tīkoja. Iespējams, ka, pat brīdināts, erchercogs neatceltu braucienu, lai tas neizskatītos pēc glēvuma.

Tieši tajā pašā dienā, 21. jūnijā, kad Jovanovičs tikās ar Bilinski, ķeizars Vilhelms II Hamburgā apmeklēja uzņēmēju pieņemšanu un pēc banketa sarunā ar baņķieri Maksi Vartburgu, vienu no ļoti bagātajiem Vācijas ebrejiem, kuru sabiedrībā ķeizaram patika uzturēties, izteica minējumu, ka, iespējams, Vācijai vajadzētu preventīvi uzbrukt Krievijai un Francijai tagad, nevis vēl gaidīt. Ķeizars bieži milēja runāt par karu, bet, kad lietas kaut vai tikai tuvojās kam nopietnam, parasti kļuva miermīlīgs. Lieta nebija citāda arī tagad – nekādi praktiski soļi uzbrukuma sagatavošanai netika sperti.

Mačeko pabeidza darbu pie sava memoranda 24. jūnijā. Tā tonis bija drūms, raksturojot Austroungārijas starptautisko stāvokli, iespējams, pat drūmāks, nekā tas bija patiesībā, bet Mačeko fatālisms bija atbilstošs dekadentiskajam noskaņojumam un neurozēm Vīnē. Serbija bija lielāks drauds Austroungārijai kā jebkad, Rumānija sāka svērties uz Krievijas pusi, savukārt Krievijas politika bija agresīva un naidīga, un tā atbalstīja Serbiju: gandrīz nekāda cerību stara. Tomēr tas, ko ieteica Mačeko, nebija karš, bet diplomātija. Tā kā memorands bija domāts gan erchercogam, gan iesniegšanai Berlīnē, Mačeko nolūks bija veicināt to, lai Vācija izprastu Austroungārijas neatliekamās problēmas un, konkrēti runājot, izšķirtos nevis par labu Rumānijai, bet Bulgārijai kā potenciālai Austroungārijas sabiedrotai. Lai arī Bulgārijai nebija kopējas robežas ar Austroungāriju, tā tomēr varēja bloķēt Krievijas ceļu uz Dardaneļiem un tā atradās uz Serbijas austrumu robežas. Lai pievilinātu Bulgāriju, bija nepieciešami finansiāli aizdevumi tai, bet Vīnei naudas nebija; te bija cerība uz Berlīni. Pat attiecībā ar Serbiju Mačeko ieteica nomierināšanu, nevis konfliktu; viņaprāt, ekonomiskā pretimnākšana Belgradai varētu mazināt tās naidīgumu (ticības, ka tas var notikt, viņam tomēr nebija). Erchercogu memorands nesasniedza: viņš jau bija ceļā uz Bosniju, un bija sagaidāms, ka pēc manevriem viņš panāks kareivīgā Hotcendorfa atcelšanu. Miera partija Vīnē nostiprinātos. To nepieļāva divi Principa šāvieni.

KRĪZE

Erchercogs ar sievu bija ieradies Sarajevā 28. jūnijā, laikā starp pusdesmitiem un desmitiem no rīta; aptuveni 11 abi jau bija miruši. Gandrīz viss, kas notika šīs stundas vai nedaudz vairāk laikā, bija nejaušība. Taču tas, kas sekoja noziegumam, nebija nedz nejaušība, nedz neapturami notikumi, kuru straujā gaita apraka politiķus kā nenovēršama lavīna. Visi dalībnieki pieņēma lēmumus, vismaz diezgan labi apzinoties to sekas. Austrija, Krievija un Vācija, pieņemot tos, rēķinājās ar vissliktāko scenāriju – karu, bet uzskatīja, ka bezdarbība būtu vēl ļaunāka.

Jūlija krīzi, kura tiek uzskatīta ne tikai par ļoti sarežģītu, bet varbūt pat par sarežģītāko modernās Eiropas vēsturē, ievadīja Austroungārijas reakcija uz terora aktu. Karš! Karš! Karš! Tāda bija Hotcendorfa tūlītēja prasība. Taču agrāk viņu vienmēr bija savaldījis erchercogs; tagad šīs savaldošās rokas vairs nebija, un praktiski visa impērijas vadība – tiesa, ar ļoti zīmīgu izņēmumu – Ungārijas premjerministru Tisu – vienojās par to, ka Serbija ir vainīga terora aktā un tā jāsoda – vienreiz un uz visiem laikiem jāatrisina Serbijas draudu impērijai jautājums. Ja Austroungārija nespēj tikt galā ar problēmām Balkānos, kas tad to vispār uzskatīs par lielvalsti un ņems vērā lielajos kontinenta jautājumos. Kareivīgs bija kļuvis pat Berhtolds – līdz tam viņam bija diezgan vāja cilvēka reputācija, kuru tagad viņš vēlējās mainīt ar mešanos radikālismā (kaut kas līdzīgs bija arī Vācijā un Krievijā, kur Betmans-Holvēgs un Sazonovs arī tika vērtēti kā diezgan neizlēmīgi un pavāji; jūlijā viņi to atdaris ar vēlmi būt stingriem, ar visām liktenīgām sekām).

Vīnes lēnā, tomēr nemainīgi konsekventā gaita pretim karam ar Serbiju bija balstīta apziņā, ka uz spēles ir likts ne mazāk kā pašas impērijas izdzīvošana; par to, kādas varētu būt kara pret Serbiju starptautiskās konsekvences, Vīnē neviens nedomāja. Sākotnēji vārdu “karš” lietoja tikai Hotcendorfs, taču arī visiem pārējiem bija skaidrs, par ko ir runa. Tomēr izmeklēšana, kas nekavējoties sākās Sarajevā, nekad nekonstatēja teroristu sakarus ar “Melnroku” – kad Vīne pēc vairāk nekā trim nedēļām iesniegs savu ultimātu Belgradai, tas liecinās, ka tai nav pat nojausmas par “Melnās rokas” pastāvēšanu. Tas nekādi neattaisno Belgradu, bet tikai liecina, cik labi konspiratori bija “Apis” un viņa rokaspuīši. Taču Vīnes apņēmība izrēķināties ar Serbiju tika pieņemta, nevis balstoties uz pierādījumiem (Princips un citi teroristi tika pratināti, ievērojot likumus un bez fiziskas iespaidošanas), bet intuitīvi, terora akta iespaidā. Tiesa, intuīcija nebija maldīga.

Iespējams, ja Vīne nekavējoši sāktu soda akciju pret Belgradu, Eiropa varbūt nepaspētu atjēgties – lai arī pat par to ir šaubas: Krievija

neatstātu Serbiju vienu pret vienu ar Austroungāriju. Taču, lai arī apņēmība sodīt Serbiju radās jau pirmajās divās – trīs dienās pēc atentāta, iespējas to nekavējoši izdarīt nebija. Lai cik karstasinīgs būtu Hotcendorfs, viņš atzina, ka armijas mobilizācijai ir vajadzīgs laiks, kurš pie tam izrādīsies vēl garāks, jo bija vasara un rezervisti novāca ražu savu ģimeņu tīrumos. Nākamais šķērslis bija Tisa – viņš bija pret karu ar Serbiju, jo neredzēja tam jēgu – pat ja serbus izdotos sakaut, ko viņš nemaz neparedzēja kā vieglu lietu, ko impērija no tā iegūtu: vēl vairāk slāvu valsti, vēl vairāk problēmu, īpaši – ungāriem, kuri jau tā pārvaldīja plašas slāvu apdzīvotas zemes. Tisu nevarēja ignorēt. Un tad vēl bija jānoskaidro Vācijas nostāja: vai Berlīne atbalstīs Vīni. Lai arī starp abām valstīm bija alianse, Austroungārija nebija pilnīgi pārliecināta par Berlīnes atbalstu, un ķeizara Vilhelma II pēdējā tikšanās ar erhercogu Konopištē šo pārliecību nebija vairojusi. Lidz ar to notikumi sāka ritēt daudz lēnāk un liks daudziem Eiropā gandrīz aizmirst notikušo Sarajevā. Taču neaizmirsīsim Vīnes apņēmību un mērķi: iznīcināt Serbiju kā politisku faktoru Balkānos!

Lai saņemtu Vācijas atbalstu, uz Berlīni tika nosūtīts ministra Berhtholda kabineta šefs grāfs Aleksandrs Hojoss (*Hoyos*). 5. jūlijā Vilhelms II, kurš patiešām pārdzīvoja Franča Ferdinanda nāvi kā personīgu zaudējumu un bija pārliecināts, ka Austroungārijai ir pamats akcijai pret Serbiju, pirmais deva atbalstu, pie tam uzsverot: ja iejauksies Krievija un izcelsies Austroungārijas karš ar to, Vācija kā lojāla sabiedrotā būs Austroungārijas pusē. Tas bija ārkārtīgi svarīgs solījums, kuru vēl vairāk pastiprināja tāds pats nākamajā dienā, 6. jūlijā, un to deva kanclers Betmans-Holvēgs. Ja viņš iebilstu, varbūt būtu iespējams pārliecināt Vilhelmu atsaukt 5. jūlijā teikto, bet Betmans-Holvēgs to nedarīja. Vācijas atbalsts Austroungārijai bija nākamais nozīmīgākais solis pretim karam (nedaudz vēlāk, 16. jūlijā, Vācijas vēstnieks Londonā Lihnovskis vienā no ziņojumiem uz Berlīni atzīmēja, ka viņš neredz iemeslu Vācijai iejaukties Balkānu lietā un riskēt ar lielu karu tikai tāpēc, ka “Austrijas policija un Bosnijas provinces varas iestādes atļāva troņmantniekam braukt cauri bumbu metēju avēnijai”; viņa viedoklis, protams, netika ņemts vērā).

Kāpēc Vācija spēra šo soli? Kā jau sacīts, Berlīne uzskatīja, ka Austroungārijai ir pamats sodīt Serbiju, taču ķeizars un laikam arī Betmans-Holvēgs, bet nebūt ne visi Vācijas Ārlietu ministrijā ticēja, ka konflikts varētu tikt lokalizēts un Krievija neiejauksies Austroungārijas karā ar Serbiju, kurš būs trešais Balkānu, bet ne pirmais Eiropas, par pasaules karu nemaz nerunājot. Viņuprāt, Krievija šajā brīdī vēl nebija gatava karam. Šis pieņēmums bija liktenīga kļūda (tiesa, Vācijas ārlietu

ministra vietnieks Arturs Cimmermans (*Zimmermann*) jau no sākta gala bija pārliecināts, ka Eiropas kara iespējas ir 90%), lai neteiktu vairāk – likt uz konflikta lokalizāciju bija milzīgs risks un augstākā līmeņa bezatbildība. Tomēr šis kļūdainais priekšstats viens pats neizskaidro Berlīnes nostāju.

Otrs cēlonis Berlīnes rīcībai bija apziņa, ka, pat ja Krievija atbalstīs Serbiju un izcelsies Eiropas karš, labāk karot tagad, kad Krievija ir tikko sākusi lielo bruņošanās programmu, nevis dažus gadus vēlāk. 6. jūlijā, atgriezies savā lauku īpašumā, Betmans-Holvēgs sarunā ar sekretāru Rīcleru atzina, ka no Londonas (no Benno fon Zīberta) pienāk informācija par draudīgiem Krievijas plāniem, izteiktiem sarunās ar britiem, par krievu flotes desanta Pomerānijā iecerēm (Grejs savās atmiņās gan noliedza, ka būtu notikusi jebkāda saruna par konkrētām operācijām, un nav pamata viņam neticēt), bet krievu armijas pastiprināšana Polijas izcīlnī (Polijas rietumu daļa, kura atradās Krievijas sastāvā) padarīs Vācijas stāvokli neizturamu. Savukārt ārlietu sekretārs Jagovs 18. jūlijā atzina, ka Krievija tagad nav spējīga uz karu, taču pēc pāris gadiem tā satrieks Vāciju ar savu zaldātu skaitu, uzbūvēs Baltijas floti un stratēģiskos dzelzceļus. 25. jūlijā sarunā ar žurnālistu Teodoru Volfu (*Wolff*) viņš apstiprināja: karš būs tik un tā; pašlaik situācija ir Vācijai ļoti labvēlīga. Tātad – ja karš nāk, tad labāk tagad. Doma, ka karš ir absolūts ļaunums, no kura jāizvairās par katru cenu, nevaldīja ne Berlīnē, ne kur citur. Tiesa, devusi atbalstu Austroungārijai, Vācija pati tomēr nespēra nekādus karu provocējošus soļus.

Pēc Hojosa atgriešanās no Berlīnes Austroungārijas valdība 7. jūlijā nolēma sagatavot un iesniegt Serbijai ultimātu, tik kategorisku, lai Belgrada to noraidītu un dotu ieganstu Vīnei uzsākt karu. Pēc dažām dienām arī Tisa tika pierunāts, kaut gan viņš izvirzīja noteikumu: pēc Serbijas sakāves nevienu teritoriju nepievienot Austroungārijai, lai nevairotu slāvu skaitu valstī. Tikai 19. jūlijā tika precizēts kara – par kura nepieciešamību Vīne bija izšķīrusies jau pirmajās dienās pēc erhercoga nogalināšanas – mērķis: pēc uzvaras pār Serbiju to sadalīt starp Bulgāriju, Grieķiju un Albāniju (varbūt kaut ko piedāvājot Rumānijai), atstājot tikai pavisam nelielu teritoriju Belgradas varā, bet to pašu pakļaut Vīnes politiskam, ekonomiskam un militāram iespaidam (uzspiežot Belgradai militāru konvenciju). Lai arī Tisa bija iebildis pret jebkādas Serbijas teritorijas pievienošanu pašai Austroungārijai, tomēr tagad tika paredzēta robežas maiņa par labu Vīnei. Serbijā valdošo dinastiju bija paredzēts nomainīt. Tomēr pat ultimāta iesniegšana – nerunājot par kara uzsākšanu – tika vēl atlikta: 20. jūlijā Krievijā valsts vizītē bija jāierodas Francijas prezidentam Puankarē, un Vīne nevēlējās

ultimātu iesniegt tās laikā, lai nedotu krieviem un francūžiem iespēju saskaņot savu reakciju uz to.

Kaut gan pati Vīne bija pārliecināta par Serbijas saistību ar atentātu, tā maz ko darīja, lai par to pārliecinātu citus Eiropā. Tomēr, ja arī Vīne būtu darījusi vairāk, tās stāvoklis nebija viegls pašas iepriekšējo gadu rīcības dēļ. Trīs lietas mazināja ticamību Austroungārijas teiktajam. Pirmkārt, 1908. gadā Zagrebā (Austroungārijā) bija notikusi skaļa prāva, kurā impērijas serbi un horvāti tika apsūdzēti valsts nodevībā; prāva beidzās ar 31 notiesājošu spriedumu, taču visus notiesātos imperators Francis Jozefs apžēloja. Prāva tika pamatoti uzskatīta par safabricētu, un kā tāda tā ieguva plašu starptautisku skanējumu. 1908. gada nogalē – 1909. gadā tai sekoja vēl viena lieta: izcilais austriešu vēsturnieks un radikālais vācu nacionālists Heinrihs Frīdjungs (*Friedjung*) saņēma no Vīnes Ārlietu ministrijas dokumentus par serbu savvērestību pret impēriju; viņš tos izmantoja savos rakstos, bet tika iesūdzēts tiesā par apmelošanu, un tiesa pierādīja, ka dokumenti ir viltoti. Abas lietas bija smags morāls trieciens monarhijai, kuru vēl pastiprināja t. s. Oskara Prohaskas (*Prochaska*) lieta. Viņš bija austriešu konsuls kādā nelielā Serbijas pilsētā. 1913. gada sākumā Vīne paziņoja, ka serbi ir ne tikai viņu nolaupijuši, bet arī kastrējuši. Par laimi konsulam, tie izrādījās kārtējie meli, taču no zaudējuma, kuru tie sagādāja impērijai, tā nekad neatkopās.

1914. gada jūlijā patiešām varēja likties, ka Austroungārija ir atkal kaut ko safabricējusi. Tā noteikti domāja Pēterburgā un Parīzē. Pēterburga savu nostāju formulēja jau pirms Austroungārijas ultimāta Serbijai. Vismaz 16. jūlijā Krievijas sūtnis Vīnē Nikolajs Šebeko jau bija ieguvis informāciju par to, ka ir gaidāmas prasības Belgradai. Saņēmis šo informāciju, Sazonovs 18. jūlijā sarunā ar Austroungārijas sūtni Krievijā paziņoja, ka nekādi pierādījumi par Serbijas sakaru ar teroristiem netiks atrasti. Te ir – kā redzam – jau pārliecība, ka Serbija ir pilnīgi nevainīga un jebkas, ko Vīnē paziņos, būs safabricēts. Līdzīga bija Francijas prezidenta Puankarē nostāja: viņš tieši atsaucās uz Frīdjunga un Prohaskas lietām kā piemēru, ka arī tagad jāgaida kas līdzīgs, t. i., melīgs.

Puankarē un Francijas ministru prezidents un ārlietu ministrs Renē Viviani ieradās valsts vizītē Krievijā 20. jūlijā. Šīs vizītes nozīme jūlija krīzes attīstībā nav gluži tāda kā Berlīnes izteiktajam atbalstam Austroungārijai – lai ko tā arī darītu – 5. un 6. jūlijā, bet zināma līdzība pastāv. Ja Vācija burtiski mudināja Austroungāriju ātrāk uzsākt akciju pret Serbiju, tad Puankarē, kurš pilnīgi dominēja vizītes laikā, atstājot Viviani otrajā plānā, nemudināja Krieviju spert kādu agresīvu soli, bet viņš arī neieteica Krievijai neatbalstīt Serbiju, kas, ticams, būtu

glābis mieru Eiropā. Gluži otrādi: viņu uztrauca doma, ka Krievija varētu neatbalstīt Serbiju, ar kuru tai nebija nekādu līgumsaistību, un tas stiprinātu Austroungārijas un Vācijas pozīcijas Balkānos un Turcijā, kur pašai Francijai jau bija ievērojamas finansiālās intereses; klāt nāca, protams, viņa pārliecība, ka nedrīkst vispār pieļaut Vīnes un Berlīnes nostiprināšanos, lai neizjauktu spēku līdzsvaru kontinentā tām par labu. Mums jābūt stingriem! *La fermete* – stingrība, tas bija galvenais, ko Puankarē pateica Pēterburgā. Krievijai stingri jāatbalsta Serbija, bet Francija solīja nelokāmu atbalstu Krievijai: Francijas nostāju maz ietekmēja jūlija straujie notikumi, tā bija jau stingri noformējusies iepriekšējo gadu laikā un labi paredzama, pat daudz vairāk nekā citu lielvalstu nostāja. Puankarē nevēlējās karu un uzskatīja, ka tikai stingrība atturēs Austroungāriju no uzbrukuma Serbijai un Vāciju – no atbalsta Austroungārijai, tomēr uzticība līgumiem ar Krieviju viņa acīs bija svarīgāka par izvairīšanos no kara. Lai arī Vīnes ultimāts Belgradai vēl nebija iesniegts, gan Krievija, gan Francija jau zināja, ka tas tiek gatavots, un abas bija gatavas to noraidīt, lai kas tajā būtu teikts.

Nekādi jautājumi par Krievijas eventuālu militāru rīcību, piemēram, mobilizāciju, vizītes laikā netika apspriesti. Tomēr stingrība, kura tika ieteikta Krievijai un ar kuras palīdzību Puankarē vēlējās nepieļaut karu (atvadu pusdienās, kuras cars deva Puankarē, abu tosti liecināja tieši par stingrību: miers ir jānodrošina “savā spēka apziņā”, neupurējot nedz godu, nedz pašcieņu. Miers no spēka pozīcijām!), nospēlēs pavisam pretēju lomu. Pēterburga, visticamāk, bija pārliecināta, ka Parīze to atbalstīs jebkurā gadījumā.

ULTIMĀTS

Bija pienācis jau 23. jūlijs, un tikai tagad Vīnes ultimāts bija gatavs iesniegšanai Belgradai, taču vēl pēdējā brīdī tas tika atlikts, tiesa, tikai uz stundu; bija paredzēts to iesniegt piecos pēcpusdienā pēc vietējā laika, taču nebija nekādu šaubu, ka serbi tūlīt darīs tā saturu zināmu Krievijas sūtniecībai Belgradā un Serbijas vēstniecībai Pēterburgā. Bet tur vēl atradās Puankarē, un Vīne nevēlējās dot krieviem un francūžiem iespēju saskaņot savu reakciju uz ultimātu. Puankarē aizbraukšanas laiks bija zināms – 11 vakarā; ja ultimāts tiktu iesniegts piecos, telegramma no Belgradas sasniegtu Pēterburgu, vēl viņam tur esot; līdz ar to ultimāta iesniegšanas laiks tika atlikts līdz sešiem, kad tas arī tika iesniegts. Ultimāts, kāds nekad nav pieredzēts modernos laikos un pilnīgi neiespējams, ka jebkāda valsts pasaulē to akceptētu vai jebkāds akcepts apmierinātu agresoru: tāds bija britu valdības locekļa Vinstona Čērčila viedoklis, iespējams, viens no pazīstamākajiem – pateicoties

Čērčila lieliskajām izteiksmes spējām. Taču pēc būtības, ja ne pēc stila, tādu pašu vērtējumu deva praktiski visi.

Ultimātam bija desmit punkti, un visbargākie – patiešām līdz tam starptautiskā praksē nedzirdēti – bija 5. punkts, kurš pieprasīja Austroungārijas valdības pārstāvju piedalīšanos – Serbijas teritorijā – graujošas darbības pret Austroungārijas teritoriālo integritāti apspiešanā, un 6. punkts, kurš pieprasīja Austroungārijas pārstāvju piedalīšanos – arī Serbijas teritorijā – 28. jūnija nozieguma izmeklēšanā. Ultimāta izpildei tika dotas tikai 48 stundas.

Nav šaubu, ka šīs prasības bija nesavienojamas ar priekšstatiem par valsts suverenitāti, kādi tobrīd valdīja pasaulē. Tiesa, no šīsdienas zināšanu viedokļa par “Melnās rokas”, kuru, neaizmirsīsim, vadīja augsts Serbijas armijas pārstāvis (“Apis”), lomu atentāta sagatavošanā ultimāts vairs neizskatās tik barbarisks. Vīnei bija arī pamatotas bažas, ka Belgrada viena pati, bez Austroungārijas pārstāvju piedalīšanās, neveiks pienācīgu izmeklēšanu. Tomēr nav jāaizmirst, ka ultimāta prasības tika formulētas tieši tā, lai Belgrada tās noraidītu: nekas nevarēja atturēt Austroungāriju no kara, kuru tā uzskatīja par vienīgo iespēju pašas izdzīvošanai.

Liekas, ka Belgrada sākotnēji bija gatava pieņemt visas ultimāta prasības, pat – ar nelielu piebildi – skandalozos 5. un 6. punktu. Iespējams, šo nostāju mainīja ziņas no Krievijas, pēc kuras palīdzības Serbija vērsās nekavējoši: pats Serbijas kroņprincis Aleksandrs jau 23. jūlija vakarā apmeklēja Krievijas sūtniecību Belgradā, un Serbijas sūtnis Pēterburgā Mirosļavs Spalajkovičs tūlīt stājās kontaktos ar Krievijas valdību. Varbūt tieši Spalajkoviča telegrammas, kuras viņš nosūtīja uz Belgradu 24. un 25. jūlijā un kurās ne tikai informēja par Krievijas stingru atbalstu Serbijai (cars esot arī teicis: es ceru, ka jūs, serbi, cīnīsieties kā lauvas; to serbi, patiešām, kara laikā arī darīja), bet pat ziņoja par iespējamu Krievijas armijas mobilizāciju, mainīja noskaņojumu Belgradā par labu tam, lai ultimāts netiktu pieņemts pilnībā.

Ja Vācija bija devusi Austroungārijai rīcības brīvību – *carte blanche* – jūlija sākumā, tad zināmā mērā Krievija to tagad deva Serbijai. Belgradas atbilde tika iesniegta 25. jūlijā, desmit minūtes pirms ultimāta termiņa beigām, un tradicionāli tiek uzskatīts, ka Belgrada pieņēma visas prasības, izņemot skaidru noraidījumu 6. punktam kā nesavienojamam ar Serbijas konstitūciju (5. pants netika noraidīts tik tieši). Tas tā nebija. Atbilde patiešām bija ļoti rūpīgi sagatavota un bija zināmā mērā meistardarbs tieši tāpēc, ka ļoti laipnās un veiklās frāzēs Belgrada izvairījās vai nu pilnībā apmierināt, vai izteica tikai daļēju gatavību apmierināt krietnu daļu no citām Vīnes prasībām, tomēr reti kurš Eiropā

studēja šo atbildi rūpīgi, un tika pieņemts, ka serbi ir apmierinājuši praktiski visas, izņemot vienu – par barbarisku uzskatītu prasību. Teorētiski vēl kaut kāda iespēja novērst karu pastāvēja, ja Vīne piekristu Belgradas priekšlikumam nodot lietu vai nu Hāgas Starptautiskajai tiesai, vai lielvalstu izskatīšanai, taču Vīnei tas nebija vajadzīgs, jo tā bija apņēmusies sākt karu (arī Vācija noraidīja lielvalstu konferences ideju, ar kuru nāca klajā Lielbritānijas ārlietu ministrs Grejs; ne tikai noraidīja, bet arī uzstāja, lai to noraidītu Vīne, kura to darītu tik un tā).

Jāatgriežas pie vissvarīgākā jautājuma: kāpēc Krievija neatstāja Serbiju vienu pret vienu ar Austroungāriju, bet no 24. jūlija sāka spert soļus, kas tuvināja nevis trešo Balkānu karu, bet visas Eiropas karu? Vispirms jāatgādina divu Krievijas valdības ļoti svarīgo sēžu – 24. un 25. jūlijā – lēmumi. Pirmajā sēdē 24. jūlijā apstākļos, kad mērenais Kokovcevs jau bija atlaists un viņa vietā bija nācis pakļāvīgais Goremikins, toni noteica Sazonovs un Krivošeins, iesakot stingru nostāju, kuras rezultātā bija pieņemts lēmums lūgt caru atbalstīt – principā, atkarībā no apstākļiem – mobilizāciju četros kara apgabalos – Kijevas, Odesas, Maskavas un Kazaņas, kā arī Melnās jūras flotē. Kara ministram tika ieteikts nekavējoties paātrināt armijas materiālo rezervju papildināšanu. Šajā brīdī, 24. jūlijā, pat Serbija vēl nebija sākusi spert militārās sagatavošanās soļus; Krievija pirmā ievadīja krīzes militarizāciju laikā, kad tai nekādi draudi no Austroungārijas nedraudēja (Maskavas un Kazaņas kara apgabals, lai arī tāls no Austroungārijas robežām, bija minēts tāpēc, ka mobilizācijas gadījumā bija paredzēts no tiem nogādāt karaspēku uz apgabaliem, kuri robežojās ar potenciālo ienaidnieku).

Nākamajā dienā, 25. jūlijā, kad valdības sēdi vadīja pats Nikolajs II, iepriekšējās dienas lēmums tika apstiprināts, ar piebildi: pagaidām nepasludināt mobilizāciju, bet veikt visus sagatavošanās pasākumus, nepieciešamus tās ātrākai īstenošanai pasludināšanas gadījumā. Tomēr tika pieņemts vēl viens lēmums, kas pastiprināja iepriekšējo: tika nolemts ieviest valstī “Nolikumu par sagatavošanās periodu karam” (“Položenije o podgotoviteļnom k voine periodu”), kurš paredzēja diezgan plašu mobilizācijas pasākumu veikšanu, oficiāli neizsludinot mobilizāciju (nereti literatūrā tie saukti par pirmsmobilizācijas pasākumiem; formāli secība būtu šāda: pirmsmobilizācijas pasākumi – daļēja mobilizācija – vispārēja mobilizācija, taču praksē robeža starp pirmsmobilizāciju un daļējo mobilizāciju bija diezgan nosacīta). Šie pasākumi nebija ierobežoti tikai ar kara apgabaliem, kuri robežojās ar Austroungāriju, bet attiecās uz visu Eiropas Krieviju, tātad arī uz robežu ar Vāciju (mūsdienu literatūrā ir sastopami viedokļi, ka šie t.s. pirmsmobilizācijas pasākumi bija praktiski tuvi slepenas mobilizācijas

sākumam; galējais viedoklis pat uzstāj uz to, ka Krievija bija sākusi slepenus pirmsmobilizācijas pasākumus jau pirms 24. jūlija valdības sēdes) – piemēram, cars personiski iestājās par Baltijas flotes iekļaušanu sarakstā.

Tiklīdz kabinets bija pieņēmis šos lēmumus, Krievijas armijas ģenerālštāba priekšnieks Nikolajs Januškevičs pavēlēja augstākajiem karaspēka komandieriem: „.. visas lietas īstenot enerģiski, nekautrējoties nepieciešamajos gadījumos pārkāpt periodu robežas, kuras noteiktas “Nolikumā par sagatavošanās periodu karam””. Tātad, ja nepieciešams jau sākt pašus mobilizācijas pasākumus, tos var sākt. Ar šiem soļiem Krievija veicināja radikālu krīzes eskalāciju. Nav brīnums, ka tad, kad Vācijas izlūkdienests nekavējoši konstatēja notiekošo (sk. turpmāk), Berlīnē sāka rasties priekšstats, ka Krievija ir slepeni sākusi mobilizāciju (Januškevičs neaprobežojās ar pasākumiem Vācijas un Austro-ungārijas tuvumā, bet 27. jūlijā deva slepenu rīkojumu tos sākt arī Kaukāzā pret Turciju, kura vispār neņēma nekādu daļību jūlija krīzē, taču karš pret kuru – kā jau rakstīts – Krievijā tika ne tikai plānots, bet arī gaidīts).

Pirmais motīvs, ar kuru Sazonovs un Krivošeins bija pamatojuši nepieciešamību spert minētos un bīstamos soļus, bija tradicionāls: neatstāt nelaimē “asins brāļus” slāvus. Krivošeins to vēl vairāk pastiprināja ar apgalvojumu, ka sabiedriskā doma nesapratīs valdību, ja tā nerīkosies stingri. Tiesa, presē bija sākusies kampaņa par labu tam, lai Serbija netiktu atstāta viena; pie Austroungārijas sūtniecības Pēterburgā notika diezgan lielas demonstrācijas, taču Sazonovs un Krivošeins lielā mērā – varbūt pat neapzināti – pārspilēja sabiedrības noskaņojuma lomu. Demonstrācijas pie Austroungārijas sūtniecības, tāpat kā vēl lielākas demonstrācijas pēc Krievijas iesaistīšanās karā, tomēr bija diezgan nenožīmīgas, ņemot vērā Krievijas iedzīvotāju skaitu, un tajās piedalījās galvenokārt pilsētu vidusšķira vai sīkpiļsoņi (īpaši – studenti un ģimnāziju audzēkņi), kuru noskaņojums bija nepastāvīgs un kuri nevarēja apdraudēt dinastiju. Strādnieki, nemaz nerunājot par zemniekiem, bija tālu no urrāpatriotisma, nemaz nerunājot par to, ka viņi nesaprata notiekošā jēgu (britu pulkvedis A. Nokss (*Knox*), kurš ilgstoši kara laikā atradās krievu frontē, vēlāk rakstīs, ka kareivju vairākumam nebija nekāda priekšstats par to, kāpēc viņi karo).

Atbalsts “slāvu brāļiem” nebija ne vienīgais, ne galvenais cēlonis, kas lika Krievijai izšķirties par stingru nostāju un militāra rakstura soļiem. Vismaz divi citi faktori noteica tās lēmumus. Pirmais no tiem bija Krievijas priekšstats par tās interesēm Balkānos, kas savukārt bija cieši saistīts ar Krievijas ģeopolitisko un ekonomisko interesi par šau-

rumiem. Kā jau rakstīts, šaurumu sagrābšanas plāni tika atlikti, bet ne atcelti pavisam; toties ekonomiskās intereses par šaurumiem bija pilnīgi neatliekamas. Balkāni tika uzskatīti par šaurumu stratēģisku aizmuguri, un Serbijas sakāve izjauktu – Krievijai par sliktu – spēku izvietojumam tajos. Tāds bija Sazonova arguments, pastiprināts ar apgalvojumu, ka Krievijas piekāpšanās liktu to uzskatīt par dekadentisku, otrās šķiras lielvalsti, ar kuru turpmāk pavisam nerēķinātos (te atkal ir vērts atzīmēt jau pieminēto priekšstatu par karu, kurš pastāvēja lielvalstu galvaspilsētās: karš ir ļauns, taču sekas, kuras radītu atteikšanās no tā, ir ne mazāk, ja ne vairāk ļaunas). Turklāt Serbijas pastāvēšanai bija nozīme arī no eventuāliem kara ar Austroungāriju plāniem: serbi radītu tai otro fronti. Taču pat šie priekšstati par Krievijas interesēm Balkānos un to nepieļaujamo apdraudējumu Serbijas sakāves rezultātā plus minētā solidaritāte ar “brāļiem” vēl nebija viss.

Iespējams, galvenais faktors, kas noteica Krievijas rīcību, bija priekšstati, kurus skaidri izteica Sazonovs 24. jūlijā, ka aiz Austroungārijas stāv Vācija un ka ultimāts Belgradai ir sastādīts ar vācu ziņu un Vācija vēlas izmantot Austroungāriju, lai izprovocētu karu ar Krieviju. Grūti pateikti, vai jau 24. un 25. jūlijā Krievijas valdība rīkojās, balstoties priekšstatā, ka karš būs tik un tā, tāpēc labāk sākt mobilizācijas pasākumus ātrāk. Vismaz Krivošeina runa 25. jūlija sēdē par to varētu liecināt: karš var izcelties pat tad, ja Krievija izrādīs samiernieciskumu; līdz ar to labāk ir demonstrēt stingrību. Nav izslēgts, ka pats cars vēl uzskatīja, ka karu ir iespējams novērst ar spēka demonstrāciju. Ja tas tā bija, tad tā bija nelabojama kļūda. Varbūt pēc tam, kad Krievija bija nolēmusi atbalstīt Serbiju, Eiropas – ne tikai Balkānu – karš vispār bija nenovēršams.

Pašā pēdējā brīdī Krievijā sāka atskanēt aicinājumi izvairīties no kara; ar tiem nāca klajā kadetu laikraksts “Reč”. Paši kadeti bija kopumā atbalstījuši valdības ārpolitiku un kritizējuši to tikai par detaļām, ne būtību. Tagad tomēr vismaz dažus no viņiem sāka mākt drūmas priekšnojautas, ļoti līdzīgas tām, kuras jau bija skaidri izteicis Durnovo. Jūlijā viens no kadetu partijas Centrālās komitejas locekļiem F. I. Rodičevs privātā vēstulē rakstīja: “Ja Krievija tiks ierauta karā, tad 1905. g. šausmas nobālēs tā priekšā, kas būs ar Krieviju.” “Reč” sāka aicināt lokalizēt Austroungārijas–Serbijas konfliktu un iestājās par Krievijas neiesaistīšanos tajā; uz divām dienām laikraksta izdošana pat tika apturēta. Tas tomēr nebija visas kadetu partijas viedoklis, par Krievijas valdību nemaz nerunājot (jau pēc dažām dienām partijas līderis Pāvels Miļukovs paziņos: “Tikai kara rezultātā var tikt galīgi atrisināts mūsu gadsimtiem senais nacionālais uzdevums: brīva izeja pie jūras.” Ar to,

protams, bija domāta Konstantinopoles sagrābšana un brīva izeja uz Vidusjūru).

Kamēr Krievijā tika pieņemti svarīgie 24. un 25. jūlija lēmumi, Francijas prezidents un ministru prezidents atradās uz kuģa "France" ("Francija") atpakaļceļā uz mājām. Izbraukuši 23. jūlija vēlā vakarā, viņi atgriezīsies Francijā tikai 29. jūlijā, kad Austroungārija jau būs pieņēmusi karu Serbijai, bet Krievija oficiāli izsludinājusi daļējo mobilizāciju. Radio sakari starp "Franciju" un Parīzi bija diezgan slikti, pie tam vācieši centās tos traucēt. Tas nenozīmē, ka Parīze – ja ne Puankarē un Viviani – bija pilnīgā neziņā par Krievijas lēmumiem. 25. jūlijā Francijas vēstnieks Pēterburgā Moriss Paleologs (*Paleologue*) nosūtīja uz Parīzi telegrammu, kurā informēja ne tikai par to, ka ir nolemts – principā – par labu mobilizācijai, bet arī to, ka slepeni pasākumi lēmuma īstenošanai sākas jau 25. jūlijā; to pašu ziņoja Francijas kara atašējs Krievijā. Lai arī Parīzē nebija valsts prezidenta un ministru prezidenta, Ārlietu ministrija darbojās, un nekādi rīkojumi Paleologam atrunāt Krieviju no pieņemtiem lēmumiem un īstenojamiem pasākumiem netika doti. Vēl vairāk, pati Francijas valdība jau 24. jūlija vakarā nolēma sākt to, ko varētu saukt par pirmsmobilizācijas pasākumiem.

25. jūlijā kara ministrs Ādolfs Mesimi (*Messimy*) spēra pirmos militārās gatavošanās soļus: tika nolemts slepeni atsaukt ģenerāļus, kuri bija atvaļinājumā, uz viņu dienesta vietu; tika atsaukti arī ģenerālštāba virsnieki; ar nākamo dienu – 26. jūliju – tika atcelti virsnieku un karavīru atvaļinājumi no karaspēka daļām, un tika dots rīkojums atsaukt no Marokas franču karaspēka lielāko daļu (tur bija 110 000 karavīru un tuvā nākotnē, septembra sākumā, vēsturiskās Marnas kaujas laikā viņi cīnīsies ļoti varonīgi); arī franču 19. armijas korpusa, kurš bija izvietots Alžīrijā, komandieriem tika dots rīkojums sākt paātrinātu rezervistu sagatavošanu nosūtīšanai uz Franciju.

26. jūlijā Francijā tika iedarbināti noteikumi par draudošām briesmām un faktiskie mobilizācijas pasākumi tika paplašināti. Savukārt armijas komandieris ģenerālis Žoržs Žofrs (*Joffre*), pārliecināts, ka karš nav novēršams, 27. jūlijā mudināja Krievijas ģenerālštābu jau izsludināt vispārējo mobilizāciju, lai būtu gatava iebrukt Vācijā – Austrumu Prūsijā (skaidrs, ka Žofram nevarēja būt nekādu šaubu, ka, karam sākoties, Vācija vispirms uzbruks Francijai, un Krievijai bija jāatslogo šis uzbrukums ar savu uzbrukumu Vācijai; Krievijas daļējā mobilizācija – tikai pret Austroungāriju – Francijai neko nedevisa). Savukārt Viviani no "Francijas" klāja 27. jūlijā nosūtīja telegrammu Paleologam uz Pēterburgu, kurā bija teikts, ka vispārējā miera labā Francija pilnībā atbalstīs Krieviju. Te laikam uzsvars bija liekams uz vispārējo mieru, kuru

Viviani patiešām vēlējās nosargāt, taču, kad nākamajā dienā, 28. jūlijā, Paleologs tikās ar Sazonovu, viņš uzsvēra Francijas pilnīgu gatavību izpildīt savas saistības pret Krieviju kā sabiedroto nepieciešamības gadījumā. Līdz ar to Krievija nebija saņēmusi no Francijas nekādus, pat ne vismazākos ieteikumus, nemaz nerunājot par brīdinājumiem nesteigties ar mobilizācijas pasākumiem.

Tātad 25.–26. jūlijā pirmos militārās sagatavošanās pasākumus bija sākušas trīs valstis – Krievija un Francija, kuras tobrīd nebija apdraudētas, un Serbija, kura pēc tam, kad bija izšķīrusies nepieņemt ultimātu visā pilnībā, pamatoti uzskatot, ka tas dos Vīnei ieganstu pasludināt karu, bija sākusi 25. jūlijā pat vispārējo mobilizāciju, kura, protams, bija pilnīgi defensiva un ne ar ko neapdraudēja Austroungāriju. Savukārt vismierīgākā joprojām bija Vācija.

Kā uz notiekošo reaģēja Londona? Lai arī ārlietu sekretārs sers Grejs tūlīt pēc atentāta Sarajevā apzinājās notikušā draudus mieram visā kontinentā, britu valdību tobrīd nodarbināja akūtas Īrijas lietas, un pirmo reizi par ārlietām kabinets apspriedās tikai 24. jūlijā, kad Grejs informēja par ultimātu Serbijai. Viņa piedāvājums krīzes risinājumam bija diezgan tipisks Londonai: sasaukt konferenci, kurā piedalītos četras krīzē mazāk iesaistītas lielvalstis – Lielbritānija, Francija, Itālija un Vācija, kuras varētu uzstāties kā starpnieki, ja izceltos konflikts ne tikai starp Serbiju un Austroungāriju, bet arī starp Krieviju un Austroungāriju. Iepriekšējā gadā Londonā jau bija notikusi starptautiska konference paša Greja vadībā, kurā tika apspriesti jautājumi, kas bija cēlušies pēc Balkānu kariem. Tagad tomēr stāvoklis bija radikāli mainījies un lielvalstu koncerts vairs nedarbojās; pašas lielvalstis nu bija konflikta dalībnieces. No četrām minētajām lielvalstīm par neitrālām varētu nosaukt tikai Lielbritāniju un Itāliju; Francija un Vācija tādas nebija. Līdzās konferences idejai otrs solis, kuru Lielbritānija spēra šajā pašā 24. jūlijā, bija lūgums, izteikts Vācijas sūtnim Londonā, iedarboties uz Vīni un pagarināt ultimāta izpildes termiņu.

Vēlāk, pēc kara izcelšanās, Grejs tika daudz un ilgi kritizēts par to, ka jūlijā nebija viennozīmīgi skaidri definējis britu nostāju, kura varbūt atturētu Vāciju no kara pieteikšanas Krievijai un Francijai. Vērtējot viņa nostāju, tomēr jāņem vērā vismaz divi aspekti: pirmkārt, sabiedriskā doma Anglijā un pat kabineta absolūtais vairākums bija pret iejaukšanos konfliktā; otrkārt, Grejs uzskatīja, ka skaidrs un spēcīgs signāls par labu Francijai un Krievijai, par kādu izteicās, piemēram, viņa vietnieks Nikolsons, var konfliktu nevis novērst, bet – otrādi, pat veicināt, iedvesmojot Krieviju uz radikālāku rīcību. Tā bija viņa neatrīsinaama dilemma: kā savaldīt Austroungāriju un Vāciju, vienlaikus

neiedrošinot Franciju un Krieviju. No tās cēlās neskaidri, pat pretrunīgi paziņojumi, tomēr Vācijas sūtnis Londonā Lihnovskis pēc jau minētās sarunas ar Greju 24. jūlijā secināja, ka gadījumā, ja Francija tiks iesaistīta karā, Anglija nevarēs palikt neieinteresēta.

Vai stingrāks brīdinājums Berlīnei iedarbotos uz to, grūti pateikt – vismaz Vācijas militārā vadība uzskatīja, ka britu nelielā sauszemes armija un līdz ar to – ekspedīcijas korpuss Francijā nav nozīmīgs spēks un nespēs novērst Francijas ātru sakāvi. Savukārt Vācijas politiskā vadība joprojām dzīvoja ilūzijā par to, ka Anglija neiejauksies karā un pat atļaus Vācijai vieglu uzvaru Eiropā: šo vācu priekšstatu var nosaukt pat par absurdu un neticamu. 27. jūlijā Grejs izvirzīja kabineta sēdē jautājumu par to, vai valdība atbalstīs Lielbritānijas iesaistīšanos konfliktā, ja Vācija uzbruks Francijai, taču kabineta vairākums atteicās pieņemt kādu lēmumu, bet četri ministri pat piedraudēja ar demisiju, ja lēmums tiktu pieņemts. Tas bija kārtējais apliecinājums noskaņojumam valdībā, kuru Grejs tobrīd vēl nevarēja mainīt.

Vācijas nostāja bija sekojoša. Jūlija sākumā, dodot bezierunu atbalstu Austroungārijai, tā jau bija veicinājusi krīzes attīstību; vēl vairāk – Vīne tika nepārtraukti mudināta cik iespējams ātri sākt militāru akciju pret Serbiju. Tiesa, Vācija uzskatīja, ka konflikts būs lokalizēts un Krievija tajā neiejauksies. Šādam priekšstatam nebija pamata. Tagad, saņēmusi Londonas piedāvājumu par konferenci, Berlīne uzreiz nolēma to neatbalstīt, taču nevarēja izvairīties no britu lūguma nodot piedāvājumu Vīnei. Piedāvājums gan tika nodots, taču vienlaikus ar ārlietu sekretāra Jagova aicinājumu to boikotēt (uz to Berhtolds nebija jāmudina: konferences ideja viņam bija pat nīstama, jo tā laupītu karu ar Serbiju, un viņš pat netēloja nekādu atbalstu tai). Vēl vairāk – Jagovs mudināja Vīni ne tikai noraidīt britu piedāvājumu, bet pat cik vien var ātri pieteikt Serbijai karu, lai pilnīgi izjauktu diplomātisko sarunu iespējas. Ārlietu sekretārs, kuram būtu jādara viss, lai dotu iespēju diplomātijai, rīkojās pilnīgi pretēji.

Vienlaikus jau no 27. jūlija kanclers Betmans-Holvēgs un ģenerālstāba priekšnieks Moltke, kurš bija atgriezies no atvaļinājuma, domāja, kā nostādīt Krieviju agresora gaismā un līdz ar to atvieglot Vācijas sabiedrības atbalstu eventuālam karam – tas viņus uztrauca pat vairāk nekā kara novēršana (pateicoties vācu izlūkdienestam, pirmās ziņas par to, ka Krievija ir sākusi t.s. pirmsmobilizācijas pasākumus, laikam bija sasniegušas Betmanu-Holvēgu jau 26. jūlija pēcpusdienā, bet noteikti – 27. jūlija rītā). Īpašu rūpju objekts bija lielā Sociāldemokrātu partija – SPD, vispār lielākā politiskā partija Eiropā un kopš 1912. gada vēlēšanām – lielākā partija reihstāgā. Visu jūliju tā bija uzsvērusi vēlmi

pēc miera un nosodījusi Vīni kā provokatoru; tās prese pat rakstīja par revolūciju kara gadījumā. Nekādu revolūciju likumam paklausīgā partija negatavoja un nebūtu spējīga īstenot, taču strādnieku šķiras atbalsts valdībai bija ļoti svarīgs. Tas būtu iespējams tad, ja cariskā Krievija, kuru SPD neieredzēja ideoloģisku apsvērumu dēļ, parādītu sevi kā agresoru; tad partija nacionālo draudu Vācijai apstākļos savu viedokli mainītu. Kā redzēsīm turpmāk, Krievija ar savu rīcību atvieglots Betmana-Holvēga uzdevumu.

KARŠ

Atgriezies 27. jūlija pēcpusdienā Potsdamā no sava tradicionālā brauciena ar jahtu, Vilhelms II tikai 28. jūlija rītā iepazinās ar Serbijas atbildi Austroungārijai; iepazinās un, par pārsteigumu citiem, secināja, ka Belgrada ir apmierinājusi Vīni vairāk, nekā varēja cerēt, un vairs nav nekādas vajadzības pēc kara. Ķeizara piedāvājums tagad bija šāds: Austroungārija tikai uz laiku okupē Belgradu, kuru serbi jau bija atstājuši, bet neiet dziļāk valstī, savukārt viņš pats uzņemas starpnieka lomu starp Austroungāriju un Serbiju. Viņš lika Jagovam steidzami informēt Vīni, ka jebkurš iegansts karam ir zudis.

Vēl vairāk pārsteidzoša par šo ķeizara ideju bija Jagova reakcija: viņš neizpildīja valdnieka rīkojumu un neinformēja par to Vīni, lai neizjauktu galveno, pie kā viņš bija strādājis pēdējās dienas, – pie Austroungārijas mudināšanas pieteikt Serbijai karu. Vīne bija plānojis pieteikt karu ne agrāk par 29. jūliju. Jagova mudinājumi darīt to ātrāk, lai novērstu konferenci vai tiešas sarunas starp Krieviju un Austroungāriju (jau minētā t.s. konflikta lokalizācijas politika, kuru īstenoja Berlīne, apzināti izslēdza diplomātiju kā krīzes risinājuma līdzekli) – tā bija otra Greja ideja, panāca savu. 27. jūlijā Vīne bija izlēmusi. Ja Jagovs būtu izpildījis Vilhelma rīkojumu, telegramma varētu vēl sasniegt Vīni 28. jūlijā dienas pirmajā pusē un varbūt mainīt vai vismaz atlikt lēmumu par kara pieteikšanu pieņemšanu. Telegramma netika nosūtīta. Karš tika pieteikts 28. jūlijā. Kad liktenīgais brīdis bija pienācis, ķeizars Francis Jozefs bija sācis vilcināties, un, lai to pārvarētu, Berhtolds melīgi apgalvoja, ka serbi ir apšaudījuši Austroungāriju. Ķeizars tika pārliecināts. Patiesībā nevis serbi apšaudīja Austroungāriju, bet no austriešu Zemunā cietokšņa, kas atradās tikai 10 kilometru attālumā no Belgradas, tika apšaudīta Serbijas galvaspilsēta; lādiņi skāra arī slimnīcu...

Kara pieteikums Serbijai ievadīja jūlija krīzi tās izšķirošajā fāzē. Pieteikusi karu Serbijai, Austroungārija tomēr nespēja nekādus soļus pret Krieviju: tika ievadīta tikai mobilizācija pret Serbiju, bet ne pret Krieviju. Savukārt Berlīnē 28. jūlijā notika sociāldemokrātu vadīta

pretkara demonstrācija un sadursmes ar policiju, un varēja likties, ka valsti gaida nopietnas iekšpolitiskas problēmas, taču tajā pašā dienā Betmans-Holvēgs tikās ar Vācijas sociāldemokrātu labējā spārna līderi Albertu Zīdekumu (*Südekum*) un panāca no viņa solījumu, ka SPD neiestāsies pret valdību, ja tā būs spiesta aizstāvēt Vāciju pret Krieviju “nacionālu draudu” gadījumā. Tagad ļoti daudz kas bija atkarīgs no Krievijas rīcības. 28. jūlijā, saņēmis ziņu par kara pieteikumu Serbijai, Sazonovs informēja vēstniekus Londonā, Parīzē, Vīnē un Berlīnē par to, ka nākamajā dienā – 29. jūlijā Krievija izsludinās daļējo mobilizāciju pret Austroungāriju, bet ne Vāciju, kuru izaicināt Krievija vēl nevēlējās. No Parīzes pienāca atbilde par Francijas valdības atbalstu Krievijas pasākumiem.

Pa to laiku, neizsludinājusi vēl daļējo mobilizāciju, Krievija aktīvi īstenoja militāros pasākumus, par kuriem jau bija izšķirusies pirms dažām dienām (t.s. pirmsmobilizācijas pasākumi – par tiem runa bija iepriekš); vēl vairāk – jau 28. jūlijā Januškevičs informēja augstākos komandierus, ka, sākot ar 30. jūliju, Krievijā tiks izsludināta vispārējā mobilizācija. 28. jūlijā par vispārējo mobilizāciju vēl nebija lēmis pat cars, bet Januškevis jau to paredzēja. Bija skaidrs, ka Krievijas armijas vadība jau ne tikai bija pārliecināta par kara neizbēgamību, bet pati iestājās par soļiem, kas kara sākumu varēja vienīgi paātrināt. Tiesa, Sazonovs šajās dienās vēl runāja par to, ka diplomātisks konflikta atrisinājums nav izslēgts, taču faktiski tā bija tikai spēle (tāpat kā Vācija, arī Krievija vēlējās, lai atbildība par kara izcelšanos kristu uz pretinieku, uz Vāciju; viņš arī vēlējās izrādīt Londonai Krievijas šķietamo gatavību diplomātiskam risinājumam), ar kuru viņš centās iegūt laiku, nepieciešamu Krievijas mobilizācijas pasākumu labākai veikšanai. Informācija par tiem arvien vairāk sāka pienākt Berlīnē, kura 29. jūlijā spēra sekojošu soli: šajā dienā Vācijas vēstnieks Krievijā grāfs Frīdrihs Purtaless (*Pourtales*) nolasīja Sazonovam kanclera Betmana-Holvēga brīdinājumu – ja Krievija turpinās īstenot savus militāros pasākumus, Vācija būs spiesta sākt mobilizāciju, un pēc tam var sākties pat militāra darbība; Vācijā mobilizācija patiešām nozīmēja nekavējošu karu. Betmana-Holvēga nolūks laikam bija joprojām panākt Austroungārijas un Serbijas konflikta lokalizāciju, novēršot Krievijas iesaistīšanos tajā, taču rezultāts bija citāds: pirms pāris dienām Jagovs bija licis saprast Pēterburgai, ka Vācija nerikosies, ja Krievija mobilizēsies tikai pret Austroungāriju; tagad Purtaless (Betmans-Holvēgs) teica pilnīgi pretējo, taču neaizmirsīsim arī to, ka Krievijas t.s. pirmsmobilizācijas pasākumi bija vērsti arī pret Vāciju un ziņas par to bija sasniegušas Berlīni.

Saņēmis šo Vācijas brīdinājumu, Sazonovs vēl vairāk nostiprinājās pārliecībā, kura viņam – kā redzējām – bija jau 24.–25. jūlijā, ka krīzes īstais cēlonis ir Vācijas nostāja, ka tieši tā, nevis Austroungārija ir lielāko draudu Krievijai avots. Ja Vācija piedraud ar mobilizāciju, tad Krievijai jāatzīst šie īstie draudi un jāsāk vispārējā mobilizācija pret abām – Austroungāriju un Vāciju (skaidrs, ka Krievijas pašas lomu – t.s. pirmsmobilizāciju un faktiski slepenus mobilizācijas pasākumus – krīzes eskalācijā viņš neatzina). Pēc tikšanās ar Purtalesu Sazonovs nosūtīja telegrammu vēstniekam Izvoļskim uz Parīzi, kurā informēja par Vācijas brīdinājumu, kā arī par to, ka Krievijas valdība rēķinās ar kara nenovēršamību un ir nodomājusi pastiprināt militāro sagatavošanos; tas nevarēja nozīmēt neko citu kā vispārēju mobilizāciju, kas kontinentāla mēroga karu padarītu par praktiski neizbēgamu.

Šajā pašā dienā, 29. jūlijā, Sazonovs un Januškevičs iestājās par labu vispārējās mobilizācijas pasludināšanai, un cars patiešām pieņēma lēmumu par vispārējo mobilizāciju, taču vakarā, īsi pēc deviņiem, pieņāca telegramma no Vilhelma II, kurā tas apgalvoja, ka saprašanās starp Vīni un Beogradu joprojām ir iespējama un ka Vācijas valdība cenšas to panākt – ko patiesībā uz telegrammas nosūtīšanas brīdi nedz Betmans-Holvēgs, nedz Jagovs nemaz necentās darīt, un lūdza caru atturēties no militāriem pasākumiem. Cars, kurš nebija kareivīgs un kuru sāka pārņemt bailes par gaidāmo milzīgo slaktiņu, mainīja savu nostāju, un vispārējā mobilizācija tika aizstāta ar daļējo mobilizāciju – tikai pret Austroungāriju.

Naktī uz 30. jūliju Krievijas vēstnieks Parīzē uzmodināja ministru prezidentu Viviani un iepazīstināja viņu ar Sazonova telegrammu, kura – kā jau rakstijām – informēja ne tikai par Vācijas brīdinājumu Krievijai, bet arī par gaidāmajiem Krievijas militārajiem pasākumiem un par Sazonova priekšstatu, ka karš laikam ir nenovēršams. Četros no rīta tikās visa Francijas augstākā vadība – prezidents Puankarē, Viviani un kara ministrs Mesimi – un nolēma nosūtīt Krievijai ļoti uzmanīgi noformulētu telegrammu, kurā, apstiprinot Francijas pilnīgu uzticību Krievijai, tomēr izteica vēlamību, lai Krievijas militārie pasākumi nedotu Vācijai ieganstu daļējai vai vispārējai mobilizācijai. Kā gandrīz ikviens notikums jūlija krīzes laikā, arī šī Parīzes telegramma var tikt dažādi interpretēta, īpaši – pēc tā, cik stingrs savā nostājā bija Puankarē nesenās vizītes Pēterburgā laikā. Kas attiecas uz Viviani, tad viņu laikam patiešām uztrauca Krievijas militārie pasākumi; sarežģītāk ir ar Puankarē, kurš, iespējams, vairāk domāja par to, lai Anglija neapsūdzētu Parīzi par Krievijas nesavaldīšanu, un tāpēc bija piekritis nosūtīt Pēterburgai šo telegrammu. Tā vai citādi, bet Parīze nebija

Krieviju provocējusi uz militāriem pasākumiem, taču nebija arī mēģinājusi to savaldīt, ja neskaita šo ļoti laipno un vēlino telegrammu: ja Francija būtu vēlējusies Krieviju savaldīt, tad nevienam citam kā pašam Puankarē un ne vēlāk kā 30. jūlijā vai pat 29. jūlija vakarā, kad viņš bija atgriezies Parīzē, būtu bijis jānosūta telegramma tieši caram ar lūgumu nespert militārās sagatavošanās soļus. Uz to Puankarē nebija gatavs, bet – ne jau viņš viens: arī no Londonas uz Pēterburgu netika nosūtīts neviens skaidrs un viennozīmīgs lūgums nesākt mobilizāciju.

Savukārt, no Berlīnes viedokļa raugoties, 30. jūlijā aina bija šāda: pienāca informācija par Krievijas daļējo mobilizāciju, kā arī ziņas par militāriem pasākumiem – lai arī ne mobilizāciju, kuru īsteno Francija un Beļģija. Pati Vācija tobrīd vēl nebija sākusi gandrīz nekādus militārās sagatavošanās soļus; pirmos soļus 27. jūlijā bija spērusi pat Lielbritānija (brīdinājuma trauksme flotē un armijā). Ķeizars 30. jūlijā jau bija pārliecināts, ka ne tikai Vācijas ielenkšana ir kļuvusi par acīmredzamu faktu, bet ka Anglija, Krievija un Francija ir vienojušās savā starpā par Austrijas–Serbijas konflikta izmantošanu kā ieganstu karam pret Vāciju ar nolūku to pilnīgi iznīcināt. Šis spriedums bija tāls no realitātes, taču zīmīgi, ka gan Berlīnē, gan Pēterburgā nostiprinājās uzskati, ka pretējā puse izmanto Vīnes–Belgradas konfliktu tikai kā ieganstu liela kara uzsākšanai.

Cara lēmums aizvietot vispārējo mobilizāciju ar daļējo radīja vien neizturamu haosu Krievijas militārajos pasākumos – daļējas mobilizācijas plānu Krievijas ģenerālštābam nebija; mobilizācijas īstenošana tikai četros kara apgabalos izjauktu visu plānu; jau 30. jūlija rītā ģenerālštāba vadība sāka neatlaidīgi lūgt Sazonovu sazināties ar caru un panākt vispārējo mobilizāciju. Sazonovs nebija jāpārliecina: ja ģenerāļus visvairāk uztrauca mobilizācijas tehniskais raksturs, tad Sazonovs bija pārliecināts, ka karš nāks tik un tā un īstais vainīgais ir Vācija; tas ir atklāti jāatzīst un jāizsludina vispārējā mobilizācija. Cars, noguris un norūpējies, pieņēma Sazonovu Pēterhofā trijos dienā. Sazonovs – saskaņā ar viņa paša atmiņām – esot runājis 50 minūtes, izklāstot valdniekam visus argumentus par labu vispārējās mobilizācijas ieviešanai – sākot no tehniskas dabas līdz pārliecībai, ka pie visa vainīga ir Vācija un ka cerību uz miera saglabāšanu vairs nav. Galu galā viņš pat brīdināja caru: sabiedrības atbalsts karam ir liels, un, ja netiks izvilktis zobens Serbijas aizstāvēšanai, valdnieks riskē ar revolūciju un pat ar troņa zaudēšanu. Tas bija visbeztbildīgākais brīdinājums, ko Krievijas ministrs varēja izteikt. Cars esot nobālējis: padomājiet par atbildību, kuru jūs man iesakāt uzņemties. Galu galā Sazonova argumenti uzvarēja, un cars piekrita vispārējai mobilizācijai. Šo lēmumu viņš vairs nemainīja.

Tā bija pirmā vispārējā mobilizācija jūlija krīzes laikā un viens no visdramatiskākajiem lēmumiem tās gaitā (vai cars un Sazonovs uzskatīja, ka mobilizācija un karš ir lietas, kuras ir iespējams atdalīt, vismaz Krievijā – par to ir dažādi viedokļi; pat akadēmiskajā literatūrā – nerunājot par cara telegrammām ķeizaram Vilhelmam, ir pieļauta doma, ka Krievijas armija varēja palikt mobilizēta ilgāku laiku, nepārejot uzbrukumā; diez vai tā domāja Krievijas ģenerālštābā, un tā noteikti nedomāja Berlīnē). Saņēmusi informāciju par to, Berlīne pieprasīja mobilizācijas apturēšanu 12 stundu laikā; Pēterburga to neņēma vērā, un mobilizācija turpinājās. Ja Vācija nometa cimdu, tad Krievija to pacēla un apzināti devās pretim savam liktenim – tā dažreiz šos notikumus ir aprakstījuši autori ar rakstnieka dotībām. 1. augustā Vācija un Austroungārija sāka vispārējo mobilizāciju un Vācija pieteica karu Krievijai. Tas bija sākums karam visa kontinenta mērogā.

Reti kurš cits laiks Eiropas vēsturē ir pētīts un vērtēts ar lielāku uzmanību nekā dienas, kuras sākās ar 28. jūnija terora aktu Sarajevā: ne tikai diena pa dienai, bet pat stunda pa stundai, īpaši – jūlija pašās beigās, un joprojām pastāv un pat rodas no jauna dažādas versijas. Apsoļijusi jau mēneša sākumā atbalstu Austroungārijai, lai kas arī notiktu, Vācija bija gatava, ja Krievija atbalstīs Serbiju, nepiekāpties un karot, taču tam pašam bija gatava arī Krievija – karš bija pieņemamāks nekā diplomātiska sakāve, un, kopš tā ievadīja pirmsmobilizācijas pasākumus, Eiropas karš laikam nebija novēršams. Tomēr: vai Krievijas vispārējā mobilizācija bija Vācijas rīcības – kara pieteikuma – cēlonis vai tikai iegansts? Iespējams, ka Vācijas kara ministrs Ēriks Falkenhains (*Falkenhayn*), štāba priekšnieks Moltke un varbūt arī Betmans-Holvēgs patiešām 31. jūlijā vai varbūt pat kādu dienu agrāk jau gaidīja tikai Krievijas lēmumus, lai tie ļautu vainu par kara izcelšanos uzvelt Pēterburgai. Viņiem, iespējams, bija nepieciešams iegansts, un viņi uzstātu uz kara pieteikšanu Krievijai, pat ja tā pēdējā brīdī izteiktos par sarunām. Vismaz šādu versiju 60. gados izvirzīja vācu vēsturnieks Fricis Fišers (*Fischer*; sk. turpmāk) un viņa sekotāji. Šobrīd tā joprojām ir sastopama, taču ne tuvu nav vairs tik populāra kā pirms 50 gadiem (Fišera pēdējā monogrāfija iznāca 1969. gadā). Vai ķeizars izsludinātu Vācijas mobilizāciju pirms Krievijas vispārējās mobilizācijas – tas ir ļoti apšaubāmi. Radikāls vārdos, viņš tāds nebija darbos pat tad, kad 1. augustā kļuva acīmredzams, ka Pēterburga nepiekāpsies Vācijas ultimātam. Viņš izsludināja Vācijas vispārējo mobilizāciju ļoti negribīgi un varbūt būtu tai pretojies, ja Krievija būtu izrādījusi gatavību piekāpties pēdējā brīdī, tomēr atstājot mums jautājumu, kurš arī ir apskatīts literatūrā: vai ķeizara griba joprojām bija likums, un

vai to obligāti ievērotu Betmans-Holvēgs, Moltke, Falkenhains, Jagovs? Vai ir iespējams, ka ķeizars tiktu pakļauts tik lielam spiedienam, ka viņam nekas neatliktu kā tam pakļauties? (1915. gada jūnijā, pēc tam, kad viņš jau bija atcelts no ģenerālštāba priekšnieka amata un pārcelts daudz mazāk nozīmīgā amatā, Moltke žēlojās savam draugam ģenerālim Kolmāram fon Golcam: ir briesmīgi būt sodītam ar bezdarbību karā, kuru es sagatavoju un izraisīju. Tāds bija viņa priekšstats par savu lomu 1914. gadā. Januškevičs un Sazonovs Krievijā – cik zināms – nav nākuši klajā ar līdzīgu atklāsmi, taču tā nebūtu bijusi nevietā.)

Krievija nebija vienīgā, kurai tika iesniegts Vācijas ultimāts; tas tika iesniegts 31. jūlijā arī Francijai, pieprasot no tās neitralitāti Vācijas–Krievijas konfliktā un ne tikai to – ja tā piekristu, kā neitralitātes ķīla būtu jānodod Vācijai savi galvenie pierobežas cietokšņi – Tula un Verdēna. Šāda prasība nebija savienojama ar Francijas suverenitāti. Valdība nebija šaubu, ka alianses ar Krieviju saistības ir jāizpilda, taču divas lietas bija tai ļoti nozīmīgas. Pirmā lieta bija valsts iekšpolitiskais stāvoklis. Pretkara noskaņojumi valstī bija stipri; sociālisti draudēja ar vispārējo streiku kara gadījumā; kaislības auga, un 31. augusta vakarā radikālais nacionālists Rauls Vilēns (*Villain*) nošāva izcilo sociālistu līderi Žanu Žoresu (*Jores*), kad viņš vakariņoja kafejnīcā “*Cafe du Croissant*” (cita starpā Žoress bija iestājies pret Puankarē un Viviani vizīti autokrātiskajā Krievijā). Likās, ka valstī draud pilsoņu karš (jāatzīmē, ka Puankarē reakcija bija cienījama un gudra: viņš godināja Žoresa, sava politiskā pretinieka, piemiņu). Šādos apstākļos bija ļoti svarīgi, lai valdība nespertu nekādu soli, kurš kara pretiniekiem liktos agresīvs un karu izraisošs: iekšējās vienotības – tās, kura kļūs pazīstama kā “Svētā saskaņa” – “*Union Sacree*”, labā bija nepieciešams, lai Francija neizdarītu neko, kas dotu iegānstu Vācijas agresijai. Francijai visu tās pilsoņu acīs bija jābūt tikai un vienīgi neizprovocētas agresijas upurim, kuru aizstāvēt ir katra francūža pienākums. Kad armijas vadība jau 30. jūlijā, pēc tam vēlreiz 31. jūlijā izteicās par labu vispārējai mobilizācijai, valdība to noraidīja un pat deva rīkojumu atvilkt karaspēku desmit kilometrus no Vācijas robežas, lai novērstu jebkura incidenta vai Vācijas apsūdzību iespējas.

Otrais jautājums, kurš nodarbināja Franciju, bija Anglijas nostāja, kura līdz pēdējam brīdim bija izvairīga un neskaidra. 1. augustā Grejs sarunā ar Francijas sūtni Polu Kambonu (iepriekš minētā Žila Kambona brāli) paziņoja, ka Lielbritānija nav Francijas un Krievijas alianses dalībniece, pat nezina šīs alianses saturu un Francijai pašreizējā situācija jāpieņem patstāvīgi lēmumi, bez paļaušanās uz britu atbalstu, kuru Londona šobrīd nevar apsolīt. Kambons bija tuvu izmisumam. Londonas nostāja mainīsies jau nākamo divu dienu laikā, bet pagai-

dām Francijai bija viennozīmīgi skaidrs, ka tās rīcībai jābūt tādai, lai atbildība par agresiju gultos vienīgi uz Vāciju; tikai tad bija cerība uz britu palīdzību. Beidzot 1. augustā pieņēmusi lēmumu izsludināt vispārējo mobilizāciju, Francija tomēr nepieteica Vācijai karu pēc tam, kad Vācija to bija pieteikusi tās sabiedrotajai Krievijai. Berlīne nevilcīnājās atvieglot Francijas stāvokli: 3. augustā, izvirzot kā ieganstu melīgas apsūdzības par to, ka Francijas aviācija ir bombardējusi Nirnbergu un Karlsrū un Francijas lidotāji ir pārkāpuši neitralās Beļģijas gaisa telpu, Vācija pieteica karu Francijai. Kas ir agresors un kas ir agresijas upuris, tagad bija viennozīmīgi skaidrs: Francijas iedzīvotāji sagaidīja karu ar pilnīgu pārliecību, ka viņu lieta ir taisna, taču bez eiforijas. Savukārt Beļģijai tika iesniegts ultimāts, pieprasot izlaist caur to Vācijas karaspēku, kurš iebruktu Francijā.

Ja Vācija bija pieteikusi karu Krievijai un Francijai un iesniegusi ultimātu Beļģijai, tad tā bija Lielbritānija, kura pati pieteica karu Vācijai 4. augustā, kontinentālam karam piešķirot pasaules kara dimensiju. Kāpēc briti tā rīkojās, īpaši pēc tam, kad – kā jau rakstījām – vēl 29. jūlijā bija sagādājuši lielu uztraukumu Francijai, neapsolot tai palīdzību? Noskaņojuma maiņa britu kabinetā augusta pirmo dienu laikā bija strauja, un Lielbritānijas iesaistīšanos noteica trīs galvenie faktori. Pirmais bija priekšstats par to, ka Vācija ir, Greja vārdiem runājot, tik liels agresors kā Napoleons, kura mērķi ir dominēt kontinentā. Ja Lielbritānija neiesaistīsies karā un Francija tiks sakauta, britiem nebūs iespējams novērst to, ka visa Rietumeiropa nonāks vienas valsts Vācijas varā, un tas radīs milzīgus draudus Lielbritānijai. Draudī, kurus rada neiejaušanās konfliktā, ir lielāki par draudiem, kurus radīs iesaistīšanās tajā. Tātad te runa bija par britu drošības interesēm un par britu tradicionālo priekšstatu, ka nav pieļaujama vienas lielvalsts hegemonija kontinentā.

Otrs bija Beļģijas jautājums. Lielbritānija bija viena no lielvalstīm, kura 1839. gadā ar Londonas līgumu bija garantējusi nesen izveidotās jaunās valsts neitralitāti (tobrīd gan par potenciālu draudu avotu tika uzskatīta Francija). 1870. gadā, Francijas–Prūsijas kara laikā, abas karojošās puses ievēroja Beļģijas neitralitāti. Tomēr, sākot ar 20. gadsimta sākumā izstrādātajiem Vācijas kara plāniem, iebrukums Beļģijā bija neatņemama šo plānu sastāvdaļa, lai savukārt caur Beļģiju iebruktu Francijā. 2. augustā, septiņos vakarā, izvirzot melīgu ieganstu, ka Francijas karaspēks ir iegājis Beļģijas teritorijā un caur to gatavojas iebrukt Vācijā, Berlīne pieprasīja izlaist savu karaspēku caur Beļģiju. Atbilde bija jāiesniedz 12 stundu laikā. Pēc divām stundām, deviņos vakarā, Beļģijas karalis Alberts sasauca Valsts padomes sēdi, kuru viņš atklāja ar vārdiem: “Mūsu atbildei jābūt – nē, neatkarīgi no sekām.

Mūsu pienākums ir aizstāvēt mūsu teritoriālo integritāti.’ 4. augustā Beļģija vērsās pie 1839. gada līguma garantiem pēc palīdzības. Vācijas ultimāts Beļģijai padara lietu vienkāršāku, atzina britu premjerministrs Herberts Eskvits (*Asquith*). Viņš pats, Grejs un kareivīgais Čērčils (ne tik izteikti – arī Deivids Loids Džordžs) bija bijuši mazākumā kabinetā jautājumā par atbalstu Francijai, bet tagad Beļģijas jautājums pavērsa lietu morālajā aspektā: brutāla agresija pret mazu valsti, kuras neitralitāti Lielbritānija bija garantējusi. Beļģijas aizstāvēšana kļuva par britu goda lietu, un to nevarēja ignorēt nedz tie, kuri valdībā bija iestājušies par neiesaistīšanos konfliktā, nedz liberāļu – valdības partijas – skeptiskie deputāti parlamentā. Šajā jautājumā arī nebija atšķirības ar opozīcijā esošajiem konservatīvajiem, nemaz nerunājot par īru deputātiem, kuri juta līdzīgu sev tuvu mazai katoļu zemei. Taču ar morālu sašutumu vēl nebūtu gana. Arī Beļģijas neitralitātes pārkāpums tika aplūkots no Lielbritānijas drošības interešu viedokļa: Londona noteikti nepieteiktu karu Francijai, ja tā būtu to pārkāpusi. Tas, ka to bija izdarījusi Vācija, pie tam neaprobežojoties ar nelielu Beļģijas teritorijas dienvidaustrumu – Ardeni daļu, kas varbūt liktu britiem vēl padomāt, bet pieprasot karaspēka izlaišanu caur visu teritoriju, bija lietas būtība: Beļģijas piekraste bija vērstā tieši pret Londonu un Temzas grīvu; atkal bija pienācis laiks cīnīties pret to, pret ko briti bija cīnījušies arī agrāk: pret piekrastes teritoriju nonākšanu naidīgas lielvalsts rokās.

Taču bija arī trešais cēlonis, kurš lika liberāļu valdībai pieteikt karu Vācijai. Tas bija iekšpolitisks: valdības liktenis bija likts uz spēles. Ja tā izvēlētos palikt neitrāla karā, kabinets, visticamāk, sašķeltos un ne tikai Grejs, bet pat premjerministrs Eskvits to atstātu – par Čērčilu nemaz nerunājot, dodot iespēju izveidot jaunu, koalīcijas valdību ar konservatīvo piedalīšanos (Čērčils šajā jautājumā bija slepeni uzrunājis konservatīvo līderi Endrū Bonaru Lovu (*Bonar Law*) pat 31. jūlijā, lai arī nebija saņēmis atbildi). Konservatīvie jau krietnu laiku uzstāja, ka Vācijas draudi jāņem vērā daudz nopietnāk, nekā to darīja liberāļu valdības vairākums. 1912. gadā viens no konservatīvo vadītājiem – lords Arturs Belfūrs (*Balfour*) publicēja rakstu par Anglijas–Vācijas attiecībām, kurā atklāti apsūdzēja Berlīni agresīva kara gatavošanā ar nolūku atjaunot Svētās Romas impēriju kontinentā un iegūt jaunas kolonijas aizjūrā. 1914. gada 2. augustā Bonars Lovs, vairāku partijas vadošo darbinieku, ieskaitot Belfūru, mudināts, rakstiski uzrunāja Eskvitu, skaidri norādot, ka jebkura vilcināšanās atbalsta sniegšanā Francijai un Krievijai būs liktenīga Apvienotās Karalistes godam un drošībai (Nevils Čemberlens (*Chamberlain*), konservatīvais, nedaudz vēlāk atzina: bail pat iedomāties, ka mēs bijām tikai mata tiesu no mūžīga negoda). Nedaudz aiz-

plīvurotā veidā viņš tomēr lika saprast, ka konservatīvie ir gatavi veidot valdību, ja esošā nonāks krīzē un nespēs izšķirties par iesaistīšanos karā. Pieņemot lēmumu par kara pieteikšanu, liberāļu valdība nosargāja partijas vienotību un pati sevi, ministru karjeras un liberāļu principus. Valdības krīze un jaunas valdības veidošana būtu laikam atlikusi britu ekspedīcijas korpusa nosūtīšanu uz Franciju par vismaz nedēļu (pat liberāļu valdības palikšana pie varas nespēja nodrošināt pienācīgu kara spēka nosūtīšanas ātrumu, un tikai 3. septembrī kabinets nolēma nosūtīt pēdējo divīziju uz Franciju). Kādas tam būtu sekas, atliek vien minēt.

KAS VAINĪGS?

Jau sākot ar kara pirmajām dienām, tā galvenās dalībvalstis centās pierādīt, ka nav vainīgas kara izcelsmē. Francijas Ārlietu ministrija publicēja Dzeltēno grāmatu, kurā bija 159 dokumenti, daudzi no kuriem bija mainīti, saīsināti, rediģēti vai pat viltoti. Piemēram, tajā bija iekļauts izdomāts Paleologa 31. jūlija ziņojums, kurā apgalvots, ka Krievija ir sākusi vispārējo mobilizāciju kā atbildi uz Austroungārijas vispārējo mobilizāciju, lai arī patiesībā Krievijā vispārējā mobilizācija tika izsludināta 30. jūlijā, bet Austroungārijā – 31. jūlijā; par Vāciju savukārt tika apgalvots, ka tā sākusi īstenot slepenus mobilizācijas pasākumus jau 25. jūlijā, kas pilnīgi neatbilda īstenībai. Pati Krievija publicēja Oranžo grāmatu ar 79 dokumentiem, no kuriem daļa bija laboti vai pat pilnīgi falsificēti (piemēram, Krievijas sūtnis Viņē N. Šebeko bija nosūtījis telegrammu uz Pēterburgu 29. jūlijā, informējot savu valdību, ka ir gaidāma Austroungārijas vispārējā mobilizācija; Oranžajā grāmatā telegramma tika datēta ar vienu dienu iepriekš, 28. jūliju, un tajā tika apgalvots, ka pavēle par vispārējo mobilizāciju jau ir parakstīta; šāds viltojums bija nepieciešams, lai Krievijas izsludinātā mobilizācija izskatītos kā tāda, kuru ir izsaukusi Austroungārijas mobilizācija). Vācija publicēja trīsdesmit dokumentus, no kuriem puse bija viltoti. Britu Ārlietu ministrija 6. augustā iesniedza parlamentam Balto grāmatu (*White Paper*), kurā bija apkopoti dokumenti par laiku no 22. jūlija līdz 4. augustam; Ārlietu ministrija pati uzskatīja to par visgodīgāko no dažādo krāsu krājumiem, taču arī pret to tika izvirzīta kritika nevis par viltošanu, bet par dažu dokumentu saīsināšanu vai citu dokumentu izlaišanu. Daudzi dokumenti dažādās valstīs pazuda: piemēram, Francijas prezidenta Puankarē un ministru prezidenta Viviani ļoti svarīgās vizītes Pēterburgā 20.–23. jūlijā sarunu protokoli nekad netika atrasti ne Krievijā, ne Francijā. Daudzi dokumenti tika iznīcināti: piemēram, vācu vēsturnieks Imanuels Geiss (*Geiss*), kura redakcijā 1967. gadā tika publicēta dokumentu atlase par 1914. gada

jūlija krīzi un pasaules kara izcelšanos, konstatēja, ka ir pazuduši vai tikusi iznīcināti daudzi Vācijas valdības dokumenti, sākot ar 5. jūliju, kā arī ķeizara sarunu ar politiķiem un militārpersonām pieraksti.

Pats karš vēl nebija beidzies, kad diplomātisko dokumentu karš ieguva jaunu vērienu: sagrābuši varu Krievijā, lielinieki, vēloties diskreditēt gāzto cara un pagaidu valdību un tās sabiedrotos, kā arī "starptautisko imperiālismu" kopumā, sāka publicēt slepenos līgumus, kurus bija parakstījusi Krievija (*Sbornik sekretnykh dokumentov iz arhīva bivshego Ministerstva inostrannykh del*, Nr. 1–7, Petrograd, 1917–1918). Dienas gaismu ieraudzīja arī vissvarīgākais kara laika slepenais līgums, noslēgts Antantes dalībvalstu vidū: 1915. gada vienošanās par Konstantinopoles un šaurumu nodošanu Krievijas rokās uzvaras gadījumā. Divdesmitajos – trīsdesmitajos gados dokumentu publikācijas Krievijā (PSRS) turpinājās (lai arī netika izpildīts uzdevums publicēt dokumentus par visu laika posmu no 1878. līdz 1917. gadam), taču nekur tās neieguva tik plašu un sistemātisku vērienu kā Vācijā.

Jau 1918. gada novembrī, burtiski pirmajās dienās pēc Novembra revolūcijas, jaunā Vācijas valdība, kurā sākotnēji bija ne tikai sociāldemokrāti (SPD), bet arī neatkarīgie sociāldemokrāti (USPD), nolēma sagatavot dokumentu publikāciju, kuras nolūks būtu pierādīt, ka tā ir pilnībā norobežojusies no impērijas pagātnes un vainas. Uzdevums tika uzticēts ievērojamajam marksisma teorētiķim Kārlim Kautskim, kurš jau 1915. gadā bija izteicis asu publisku kritiku ne tikai par ķeizara Vācijas politiku, bet arī par viņa paša partijas – SPD – atbalstu kara mērķiem; 1917. gadā viņš bija pat partiju atstājis un piedalījies jaunas, daudz kreisākas partijas – Neatkarīgo sociāldemokrātu – nodibināšanā. Tagad, 1918. gada novembrī, viņš bija valsts sekretāra vietnieks Ārlietu ministrijā; nevienam nebija nekādu šaubu par to, ka Kautskis, lai kādu dokumentu viņš atrastu, to neslēps un nemēģinās attaisnot ķeizara Vāciju. Kaut gan šajā amatā viņš darbojās tikai kādu mēnesi, arī pēc neatkarīgo aiziešanas no valdības vairākuma sociāldemokrāti – konkrēti kanclers Frīdrihs Eberts (*Ebert*) lūdza viņu turpināt darbu, ko Kautskis kopā ar pavisam nelielu līdzstrādnieku grupu darīja ar lielu apzinīgumu un nolūku parādīt "mūsu pilnīgu attiecību saraušanu ar veco režīmu". Viņš veica ievērojamu avotpētniecisku darbu Ārlietu ministrijas arhīvā, iepazīstoties ar 900 dokumentiem. Darbs kopumā tika pabeigts 1919. gada 26. martā, un Kautskis gaidīja, ka tas nekavējoties tiks nodots publicēšanai un iesniegts Parīzes Miera konferencei kā pierādījums, ka jaunā Vācija ir sarāvusi sakarus ar veco un pelna līdzcietīgu attieksmi. Nekas tamlīdzīgs tomēr nenotika. Vācijas valdība darbu nedz iespieda, nedz tulkoja, nedz iesniedza Antantei. Kāpēc?

Sāksim ar to, ka Kautskis atzina: marksisma izpratnē galu galā visu nosaka ekonomiski apstākļi; personībām un institūcijām nav liela nozīme. Ja viņš pieturētos pie šīs pieejas, viņa darbam nebūtu nekādas jēgas: pie kara būtu vainīgs bezpersonisks kapitālisms. No tā Kautskis atteicās, taču, protams, neatteicās no apgalvojuma, ka vācu militarisms bija visspēcīgākais un arogantākais pasaulē un ka vācu kapitālisms militarisma iespaidā zaudēja visus saprātīgos aprēķinus. Taču, nosodot militarismu un kapitālismu, tas netika attiecināts uz vācu tautu: tā nebija vainīga pie kara, un, ja tās vaina bija, tad ne lielāka kā citām tautām, proti, vaina bija tās intereses trūkumā par valsts vadītāju īstenoto ārpolitiku. Jau no šī vien ir redzams, cik smagus uzdevumus risināja – un nevarēja nerisināt – Kautskis, kura darba galamērķis, neskatoties uz visu viņa personisko godīgumu, bija un palika politisks, ar nolūku pārliecināt darba galvenos potenciālos lasītājus Parīzes konferencē, ka “jauno” Vāciju un vācu tautu nevar sodīt par galvenā noziedznieka veiktajiem noziegumiem. Un šis noziedznieks saskaņā ar Kautski un pretēji visām marksisma dogmām bija konkrēta persona – gāztais ķeizars Vilhelms II, kurš dzīvoja trimdā Holandē. Viņš un neliela grupa viņam tuvāko noziedznieku bija apzināti 1914. gada jūlijā sazvērējušies pret mieru (piemēram, par apspriedi Potsdamā 5.–6. jūlijā, kurā tika dota atbilde uz grāfa Hojosa atvesto lūgumu, Kautskis rakstīja kā par “sazvērestību, vismaz pret Serbiju un Krieviju, ja ne pret pasaules mieru”; teroristu nogalinātais Francis Ferdinands savukārt, protams, bijis kara kurinātājs: Mačeko memorands, kuru Konopištē bija apsprieduši Francis Ferdinands un Vilhelms II, esot bijis domāts preventīva kara pret Krieviju gatavošanai). Lai arī galvenais vaininieks par karu Kautska skatījumā bija gāztais ķeizars, tomēr neviens lasītājs, lai cik draudzīgs “jaunai” Vācijai un vācu tautai viņš būtu, nevarēja atbrīvoties no priekšstata, ka par karu tomēr visvairāk atbildīga ir tieši Vācija un Austroungārija – tās vadītājiem Kautskis veltīja visnievājokākās piezīmes (ne vienmēr nepamatotas, piemēram, “nekompetenti lielbnieki” – par Austroungārijas militaristiem to varēja teikt pilnīgi pamatoti). Tieši tas bija cēlonis, kurš lika Vācijas valdībai vispirms vilcināt, bet pēc tam pilnīgi atteikties no Kautska vadībā radītā darba publikācijas, un Kautskim nekas cits neatlika, kā 1919. gada 1. novembrī uzrakstīt par to niknu piebildi un nodot darbu publicēšanai izdevējiem Londonā, kur tas arī ieraudzīja dienas gaismu 1920. gadā ar izcili zīmīgu nosaukumu “Vilhelma Hoencollerna vaina”.

Neizdodot Kautska grāmatu, Vācijas valdība tās vietā iesniedza Parīzes konferencei 1919. gada jūnijā Balto grāmatu, kurai vajadzēja pierādīt republikāniskās Vācijas sakaru saraušanu ar ķeizarisko pagātnei.

Tā neatstāja nekādu ietekmi uz konferences lēmumiem, tāpat kā uz to nebūtu atstājusi Kautska darba izdošana. Savukārt Francijā Senāta ārlietu komisija Pola Dumē (*Doumer*) vadībā veica savu steidzīgu izmeklēšanu par kara cēloņiem un pat paspēja sagatavot pārskatu, kura galvenais autors bija ievērojams vēsturnieks Sorbonnas profesors Emīls Buržuā (*Bourgeois*). Arī tam nebija lielas nozīmes: sabiedrotie jau bija izlēmuši, ka Vācijai ir jāmaksā reparācijas par sabiedrotajiem un asociētajai valstij (ASV) nodarītajiem zaudējumiem. Tieši reparāciju dēļ Versaļas līgumā parādījās 231. pants, kurš ātri ieguva “kara vainas” panta nosaukumu, lai arī burtiski tas tāds nebija: tajā nebija teikts, ka Vācija un tās sabiedrotie ir vainīgi kara izraisīšanā, bet bija atzīts, ka Vācija un tās sabiedrotie ir atbildīgi par zaudējumiem, kurus bija radījusi Vācijas un tās sabiedroto agresija (tālāk sekoja pants tieši par reparācijām). Tas, ka 231. pants pamatoja milzīgās reparāciju prasības, bija galvenais cēlonis, kas sākotnēji izraisīja tā pilnīgu noraidījumu Vācijā, bet vēlāk jau “kara vainas” jautājums kļuva daudz plašāks, ietverot sevi tieši galveno jautājumu: kurš ir atbildīgs par kara izcelšanos, un vai par to var apvainot tikai Vāciju un Austroungāriju. Tā bija gan historiogrāfiska, gan politiska diskusija, kuru vēl vairāk aktualizēja tas, ka ļoti ātri pēc kara beigām parādījās jautājums: vai kara rezultāti ir tādi, kuriem bija vērts upurēt 10 miljonus bojāgājušo?

Vissistemātiskākā pieeja dokumentu publikācijai bija tieši Vācijā, kur 1921. gadā tika nodibināta formāli privāta, bet faktiski Ārlietu ministrijas – kurā pašā bija pat speciāls referents “kara vainas jautājumā” – kontrolēta un finansēta organizācija – Centrāle kara cēloņa pētīšanai (*Zentralstelle für Erforschung der Kriegsursachen*; reizēm tiek saukta arī par Centrāli kara vainas jautājuma – *der Kriegsschuldfrage* – pētīšanai), kurai bija arī savs žurnāls – *Die Kriegsschuldfrage* (Kara vainas jautājums). Lai arī tajā darbojās profesionāli un pazīstami vēsturnieki, viņi tomēr savu darbību uzskatīja ne tik daudz par akadēmisku, kā par patriotisku pienākumu. Apbrīnojami ātri – tikai četrus gadus (no 1922. līdz 1926. gadam) laikā viņi sagatavoja milzīgu izdevumu, 40 sējumus 54 grāmatās (*Die grosse Politik der europäischen Kabinette*), kurš atspoguļoja laiku no 1871. gada – pagaidu miera starp Prūsiju un Franciju – līdz 1914. gada vasarai. Darbam bija ļoti lieli panākumi un ne tikai tāpēc, ka tas atbilda vācu sabiedrības gaidām, bet arī tā kvalitātes dēļ; dokumentu sējumi bija arī aizraujoša lasāmviela (to atdzīvināja gan fragmenti no Bismarka teiktā, gan ķeizara Vilhelma II ekscentriskie komentāri uz dokumentu malām) – kā izteicās asprātīgais angļu vēsturnieks Alans Dž. P. Teilors (*Taylor*), tā bija lasāmviela, kuru var rekomendēt nespeciālistam lasīšanai gultā. Bet pēc Otrā pasaules

kara Teilors arī atzina, ka populārā publikācija pat atvieglāja Hitleram Versaļas sistēmas iznīcināšanu.

No Vācijas vairs nevarēja atpalikt arī Lielbritānija, un lēmumu par dokumentu krājumu sagatavošanu 1924. gadā pieņēma Ramzejs Makdonalds, pirmais britu premjers – leiborists, savas pirmās valdības īsā mūža laikā; kara laikā viņš bija bijis pacifists (bet pabeidza karu, pirmais izvirzot prasību – “pakārt ķeizaru”), taču tagad kā valdības vadītājs vēlējās redzēt nopietnu, “valstiskāku” izdevumu, kurš aizvietotu, viņa vārdiem runājot, pamfletu blēņas, kuras ir iesmērētas lasītājiem (lēmumu par dokumentu krājuma sagatavošanu publiskoja jau konservatīvo valdības ārlietu sekretārs Ostins Čemberlens 1924. gada 28. novembrī). *British Documents on the Origins of the War* salīdzinājumā ar vācu izdevumu aptvēra īsāku laiku – no 1898. līdz 1914. gadam – un sāka iznākt 1926. gadā, kad vācieši savu darbu jau bija pabeiguši. Darbs tika pabeigts tikai 1938. gadā, tam bija 11 sējumi (13 grāmatās), un kopumā tas tika vērtēts kā akadēmisks. Ne tikai dokumentu krājumi tika izdoti, tika pārvērtēta arī Anglijas rīcība 1914. gada jūlija krīzes laikā un izdarīti vairāki secinājumi; piemēram, viens no tiem tika likts lietā 1939. gada augusta beigās, Otrā pasaules kara pašā priekšvakarā. Kā jau rakstīts, daudz kritikas tika veltīts Grejam un valdībai kopumā par to, ka tā neesot pietiekami skaidri un savlaicīgi likusi Vācijai saprast, ka briti karos Francijas un Beļģijas dēļ; tas savukārt it kā veicinājis vācu ilūzijas, ka briti nekaros un ka var droši uzbrukt abām minētajām valstīm. Tagad, 1939. gada augusta beigās, Lielbritānija beidzot noslēdza militāri politisku aliansi ar Poliju un ar to viennozīmīgi skaidri lika Berlīnei saprast, ka Polija netiks nodota un ka vācu uzbrukums Polijai nozīmēs karu ar Lielbritāniju (cits jautājums – vai tas varēja atturēt Hitleru).

Francija sāka dokumentu publikāciju visvēlāk – pirmais sējums *Documents diplomatiques français* tika publicēts 1929. gadā; bija iecerēti 50 sējumi, sākot ar to pašu, ko vācu izdevums, gadu – 1871. gadu. Darbs turpinājās visilgāk – līdz 1959. gadam, iznāca 41 sējums, un tie visumā saglabāja jau projekta sākumā pasludināto – cik iespējams objektīvi, bezkaislīgi, “nedz izskaidrot, nedz komentēt dokumentus”. Tad, kad Francija tikai sāka publikācijas, mazā Austrijas republika jau bija pabeigusi savu 9 sējumu publicēšanu, tiesa, tie aptvēra tikai 6 gadus – *Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914*. Šim darbam bija izteikta tieksme attaisnot bijušās impērijas politiku. Tātad – dokumentu krājumi auga un auga, taču lasītājs vēlējās īsāku un saprotamāku atbildi ne tikai uz jautājumu – kas vainīgs, bet arī – kāpēc tas notika.

1933. gadā franču vēsturnieks profesors Žils Īzaks (*Isaac*) secināja, ka atbildība par kara izraisīšanu jāuzņemas visām lielvalstīm, tomēr šī atbildība nav pilnīgi vienlīdzīga. Viņš īpaši uzsvēra Krievijas 1914. gada 30. jūlija lēmuma par vispārējās mobilizācijas uzsākšanu lomu kara izcelsmē: karš, viņaprāt, laikam būtu izcēlies tik un tā, tomēr tieši Krievijas lēmums to padarīja par neizbēgamu. Laikā, kad Īzaks to rakstīja, Francijai kaimiņos Itālijā Luidži Albertīni (*Albertini*, 1871–1941) veica milzīgu darbu. Pēc profesijas žurnālists un līdz 1925. gadam liela laikraksta redaktors, viņš bija apsveicis Itālijas iesaistīšanos karā 1915. gadā un sākotnēji bija arī fašisma atbalstītājs; 1922. gadā viņš pat tika deleģēts uz Vašingtonas konferenci par jūras spēku samazināšanu, kur viņš iepazinās ar vienu no Francijas delegātiem – 1914. gada krīzes laika premjerministru Viviani; tā bija viena no paziņām, kura palīdzēs viņa mūža darba veikšanā. Ar laiku novērsies no fašisma, viņš tika atlaists no darba. Aizgājis no sabiedriskās dzīves, Albertīni pilnībā pievērsās pasaules kara cēloņu izpētei, sadarbojoties ar Milānas profesoru Lučāno Magrīni (*Magrini*). Vēl dzīvi bija daudzi 1914. gada notikumu dalībnieki, un Albertīni un Magrīni tiešās intervijās vai sarakstē iztaujāja katru, kurš bija pieejams; tika intervēti Berhtolds, Cimmermanis, Paleologs, Viviani un daudzi citi. Lai arī Albertīni bija ļoti kritisks Vācijas un Austroungārijas politikas vērtējumā un uzskatīja, ka tieši Vācijas mobilizācijas plāni, kas paredzēja tūlītēju kara sākšanos pēc mobilizācijas pasludināšanas, ir ļoti atbildīgi par kara izcelšanos, viņa trīsējumu darbs, kurš iznāca jau pēc Albertīni nāves (*Le origini della guerra del 1914*. Milan: Fratelli Bocca, 1942–1943, trīs sējumi; angļiski tulkots un iznāca Oksfordas Universitātes izdevumā piecdesmitajos gados), tomēr parādīja, ka ceļš uz karu bija ārkārtīgi sarežģīts un atbildība par to galu galā ir jādala starp visiem galvenajiem spēlētājiem. Piemēram, viņš uzsvēra: “Eiropas karš izcēlās tieši no Krievijas mobilizācijas.” Albertīni bija nepārspējams visu 1914. gada liktenīgo lēmumu pieņemšanas autoru motivācijas un rīcības izskaidrojumā. Personību izšķirošā loma parādījās pilnā spēkā.

Tad nāca Otrais pasaules karš un patiešām neapšaubāmā nacistiskās Vācijas – lai arī ne vienīgās – loma tā izraisīšanā, un šī kara iespaidā vērtējumi par Pirmo arī lielā mērā atgriezās pie Versaļas līguma nostājas: 1954. gadā savā lielajā darbā ar zīmīgu nosaukumu “Cīņa par kundzību Eiropā, 1848–1918” jau minētais Teilors par kara galveno cēloni nosauca tieši Vācijas tieksmi pēc hegemonijas kontinentā, un lai arī populistiski – kreiss (bet jaunībā pat īslaicīgi komunist), viņš nebija marksists un nejuta nekādus ierobežojumus, kurus bija izjutis Kautskis, vērtējot ne tikai Vācijas valdību, bet pat visus vāciešus kā

nāciju. Viņi bija atbildīgi par karu kā tauta, viņu garīgā pasaule: viņi esot psiholoģiski gatavojuši sevi karam. Klāt tam nāca arī Teilora gatavība nosaukt konkrētos noziedzniekus; viņam galvenie no tiem bija trīs: Austroungārijas ārlietu ministrs Berhtolds, Vācijas kanclers Betmans-Holvēgs (pat ne svārstīgais ķeizars) un nu jau, 1914. gadā, astoņus gadus kā mirušais Vācijas ģenerālštāba priekšnieks A. fon Šlifens, kurš no kapa ierāva Vāciju pasaules karā, jo bija izstrādājis iebrukuma Beļģijā plānus, kuru īstenošanai bija milzīga loma Lielbritānijas kara pieteikumā Vācijai (faktiski uz 1914. gadu tos tomēr jau varēja saukt, pēc dažādiem labojumiem, par Moltkes, juniora, plāniem). Lai arī šajā sarakstā, protams, nebija ne Sazonova, ne Januškeviča vai kāda cita Antantes valstsvīra, tomēr patiešām nav noliedzama gan Berhtolda, gan Betmana-Holvēga loma 1914. gada jūlija krīzes gaitā.

Savukārt 1963. gadā nāca klajā Teilora ilustrētā Pirmā pasaules kara vēsture (*The First World War. An Illustrated History*), kura kļuva par vispopulārāko – un arī diezgan ietekmīgu – viensējuma kara vēsturi – pirmo 25 gadu laikā tā piedzīvoja milzīgu metienu – 250 000 kopijas; tajā Teilors uzsvēra nejaušību lomu – lieliem notikumiem var būt mazi cēloņi – un to, ka karš tika burtiski uzspiests politiķiem ar nenovēršamo notikumu gaitu (aptuveni to pašu bija jau atzinis Loids Džordžs, britu kabineta loceklis 1914. gadā un vēlākais premjermīnistrs, kurš 1936. gadā savās atmiņās bija lietojis vārdus, kuri kļūs populāri, taču nebūt ne tuvi patiesībai: visas lielvalstis esot ieslidējušas karā – *slithered into the War*), bet pats karš tika attēlots kā politiķu bezatbildīgu lēmumu (ar sev raksturīgo stilistisko eleganci, kura nereti pārspēja analīzi, viņš, piemēram, rakstīja: Čērčils vai kāds cits politiķis palūkojās uz karti, norādīja uz kādu vietu ar cigaretes galu un teica: “Iesim tur” – un tur sākas uzbrukums) un kļūdu virkne, kuras rezultāts bija bezjēdzīgs slaktiņš.

Tomēr, kamēr Teilors žilbināja ar savu tehnisko meistarību, Vācijā nāca klajā darbs, kurš izraisīja vienu no lielākajām debatēm par kara izcelšanās cēloņiem daudzu gadu garumā un kurš bija balstīts uz jaunu avotu atklāšanu. Hamburgas vēsturnieks Fricis Fišers bija sācis ar speciāliem semināriem studentiem 1955.–1956. gadā par Pirmā pasaules kara vēsturi, tad laikā no 1957. līdz 1960. gadam veicis nopietnas arhīvu studijas, ieskaitot arī Vācijas Demokrātiskās Republikas krātuvēs. Rezultātā 1961. gadā nāca klajā darbs ar ļoti zīmīgu nosaukumu “Tiesme pēc lielvalsts: ķeizariskās Vācijas kara mērķu politika, 1914–1918” (*Griff nach der Weltmacht: die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland, 1914–1918*. Düsseldorf: Droste). Fišera skatījumā karš nebija nedz jaunais, nedz, kā viņš rakstīja, “tragiska nolemtība” vai “nenovēršams

liktenis”, bet apzinātas politikas rezultāts. Lai arī 1914. gada jūlija krīzē, viņaprāt, neviena lielvalsts nebija brīva no lielākas vai mazākas atbildības par kara izcelšanos, tomēr vislielāko atbildību par kara izcelšanos viņš uzlika Vācijas vadītājiem, turklāt to lēmumu dziļākie cēloņi bija seni. Sākot ar 1890. gadu, Vācija esot tiekusies pēc “pasaules politikas”, faktiski – pēc dominēšanas pasaulē, un, kā Fišers rakstīja savos citos darbos, jau 1912. gada decembrī (t.s. Kara padome 8. decembrī ķeizara vadībā) esot izlēmusi sākt gatavoties karam, kuru tā apzināti izraisīja 1914. gadā, pie tam – ne tikai tiecoties pēc hegemonijas kontinentā, bet arī ar nolūku vājināt iekšpolitisko opozīciju valdībai. Šobrīd, kara izcelšanās simto gadadienu atzīmējot, redzams, ka Fišera secinājumu lielākā daļa nav izturējusi laika pārbaudi, bet Albertīni gūst arvien lielāku atzinību: visu konfliktā iesaistīto valstu valdnieku, politiķu, diplomātu, ģenerāļu rīcība, viņu priekšstati, aizspriedumi, liktenīgās kļūdas 1914. gada jūlijā tiek no jauna celtas gaismā.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

- Luigi Albertini (1952–1957). *The Origins of The War of 1914*. Translated and edited by Isabella M. Massey. Vol. 1–3. London: Oxford University Press.
- Jean-Claude Allain, Pierre Guillen, Georges-Henri Soutou, Laurant Theis, Maurice Vaisse (2007). *Histoire de la diplomatie française II. De 1815 a nos jours*. Paris: Perrin.
- Philip Blom (2009). *The Vertigo Years. Changes and Culture in the West, 1990–1914*. London: Phoenix.
- Evgenii D. Chermenskii (1976). *IV Gosudarstvennaia дума i sverzhenie tsarizma v Rossii*. Moskva: Misl’.
- Christopher Clark (2006). *Iron Kingdom. The Rise and Downfall of Prussia, 1600–1947*. Harvard University Press.
- Christopher Clark (2012). *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914*. New York: Harper Collins Publishers.
- Natal’ia G. Dumova (1988). *Kadetskaia partiia v period pervoi mirovoi voiny i Fevral’skoi revoliutsii*. Moskva: Nauka.
- V. A. Emets (1977). *Ocherki vneshnei politiki Rossii. 1914–1917*. Moskva: Nauka.
- R. I. W. Evans (2014). The Greatest Catastrophe the World has Seen. *The New York Review of Books*, February.
- Niall Ferguson (1999). *The Pity of War. Explaining World War I*. New York: Basic Books.
- Orlando Figes (1996). *A People’s Tragedy. The Russian Revolution. 1891–1924*. London: Jonathan Cape.
- Fritz Fischer (1967). *Germany’s Aims in the First World War*. New York: W. W. Norton Company.
- David Fromkin (2004). *Europe’s Last Summer. Who Started the Great War in 1914?* New York: Random House, Inc.
- Martin Gilbert (1997). *A History of Twentieth Century*. Vol. I: 1900–1933. London: Harper Collins Publishers.

- Istoriia Pervoi mirovoi voiny. 1914–1918* (1975). Tom 1. Moskva: Nauka.
- Istoriia Rossii, XX vek. 1894–1939* (2009). Moskva: Astrel'.
- Istoriia vneshnei politiki Rossii. Konets XIX – nachalo XX veka* (1999). Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia.
- Zhiul' Kambon (1946). *Diplomat*. Moskva: Gospolitizdat. (1926. g. grāmatas "Le diplomate" tulkojums.)
- Karl Kautsky (1920). *The Guilt of William Hohenzollern*. London: Skeffington and Sons.
- George F. Kennan (1984). *The Fatefull Alliance. France, Russia, and the Coming of the First World War*. New York: Pantheon Books.
- Dzhon Kigan (2004). *Pervaia mirovaia voina*. Moskva: AST.
- Henry Kissinger (1994). *Diplomacy*. New York: Simon and Schuster.
- Dominic Lieven (1989). *Russia's Rulers under the Old Regime*. New Haven and London: Yale Univesity Press.
- Sean McMeekin (2011). *The Russian Origins of the First World War*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- David Stevenson (2004). *Cataclysm. The First World War as Political Tragedy*. New York: Basic Books.
- Hew Strachan (2001). *The First World War*. Vol. I: To Arms. Oxford University Press.
- Hew Strachan (2006). *The First World War. A New Illustrated History*. London: Pocket Books.
- Alan J. P. Taylor (1966). *The First World War. An Illustrated History*. Penguin Books. (Pirmais izdevums – Hamish Hamilton, 1963.)
- Alan J. P. Taylor (1971). *The Struggle for Mastery in Europe. 1848–1918*. London; New York: Oxford University Press. (Pirmais izdevums – 1954.)
- Alan J. P. Taylor (1990). *The Habsburg Monarchy. 1809–1918*. Penguin Books. (Pirmais izdevums – Hamish Hamilton, 1948.)
- Barbara W. Tuchman (1994). *The Guns of August*. New York: Ballantine Books. (Pirmais izdevums – 1962.)
- Jay Winter (ed.) (2014). *The Cambridge History of the First World War*. Vol. I: Global War. Cambridge: Cambridge University Press.

THE OPENING ESSAY

THE OUTBREAK OF WORLD WAR I. 1914.

Aivars Stranga

Prof., Dr. habil. hist., member of the Latvian Academy of Sciences.
Research focus: the history of Latvia in the first half of the 20th century. Lectures also on the history of European diplomacy at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.
E-mail: aivars.stranga@lu.lv

Key words: Panslavism, assassination attempt, ultimatum, mobilization, declaration of war, war guilt.

Hardly anyone would deny that World War I was a cataclysm that left unspeakable global consequences, which can still be felt today. If not for the war, the Bolshevik dictatorship – the first regime of mass terror in Europe – would never have been established in Russia, nor in its wake there would have followed the National Socialist dictatorship in Germany: these were the most horrible consequences of the war, not to mention other, and not only tragic, consequences. However, while there is unanimity about the fateful significance of the war, opinions concerning the causes of the war greatly differ. “The great causes”: imperialism, militarism, armament, colonialism and others, while not completely discarded, have lost very much of their weight. If the causes of the war had been of economic nature, how could one explain the fact that it broke out during the height of the so-called first globalization when the great powers, and not only they, enjoyed economic growth and were more closely interconnected than ever before (for example, the volume of the UK’s trade with Germany was much larger than that with its ally France and German ships were insured by British companies, yet it did not preclude the UK from declaring war on Germany; the fact that globalization does not prevent wars became again evident this year, in 2014). Attempts to look for causes of the war in the history of popular attitudes, including readiness to accept war as a solution to problems, which seemed impossible to solve by other means, are becoming increasingly popular. An interesting approach is the counterweighing of optimism and pessimism in the pre-war culture; there emerge studies of topics such as “the crisis of masculinity” or “the years of dizziness” that consider the beginning of the 20th century in the light of neuroses rather than in the once popular rosy light of the “belle époque”. It long since has become apparent that the cause of the war is not something that we could ask the famous detective Hercule Poirot to investigate in order to share the history of the crime with the representatives of the involved countries gathered around him and to point his finger at the guilty party. Yet the debate on the responsibility or even guilt does not show any signs of abating, same as interest in not only why but also how the war broke out. The present essay addresses some of the above mentioned issues.

Iesniegts 21.10.2014.

ZINĀTNISKIE RAKSTI

FROM VOLUNTEER SOLDIERS TO MILITARY ELITES. FINNISH JÄGERS AND POLISH LEGIONARIES DURING AND AFTER WORLD WAR I

Jussi Jalonen

Ph. D., researcher, University of Tampere.

Currently working on post-doctoral research project on the participation of Finnish white volunteers in the Polish-Soviet War of 1919–1921

E-mail: jussi.jalonen@uta.fi

World War I provided various separatist movements with an opportunity to seek national independence by collaboration with any of the belligerent powers. Polish and Finnish independence activists were ready to cooperate militarily with the Central Powers against the Russian Empire, and raised volunteer forces for this cause. The Finnish recruitment resulted in the creation of the 27th Royal Prussian Jäger Battalion, whereas Józef Piłsudski's Polish activists raised volunteer Legions for the Austro-Hungarian army. Both included underground resistance activity and were characterized by political radicalism. After the Great War, the Jägers and the Legionaries formed the core of the national armed forces in the newly-independent countries.

Key words: World War I, separatism, volunteer movements, Polish Legions, 27th Royal Prussian Jäger Battalion.

NATIONALISM, MODERN WAR VOLUNTEERING AND WORLD WAR I

The military conflicts of the 19th century witnessed the emergence of modern war volunteerism. Although the regular armies of European countries became increasingly based on conscription, volunteer movements and formations became a feature in almost every European military conflict. In an age when suppressed nations sought to assert their independence, patriotic volunteer movements were essential in wars of national liberation. Paradoxically, in an era of nationalism, volunteer movements could become increasingly international, as idealistic youths rallied to fight on behalf of foreign nations, often strengthening the sense of romantic bond between national independence struggles.¹

World War I was a milestone also in the history of war volunteerism. The outbreak of the conflict was characterized by a surge of patriotic sentiment, resulting in the voluntary enlistment by enthusiastic young men ready to defend their nation.² With the European great powers mustering their resources to the Great War, those nations that did not enjoy political independence were often faced with the choices of loyalism and separatism. In spite of the polarization of national sentiments, even the European dynastic empires could still sometimes rely on the pragmatic loyalty or cooperation of their subject nations. After the successful German advance on the Baltic front, the Tsarist Russian government chose to endorse the establishment of volunteer Latvian riflemen battalions. The traditional Latvian hostility towards German oppression turned out to be a more potent force than any hard feelings towards the Tsarist regime, and fighting on their home ground, the riflemen proved effective in the defence against the German invasion.

Outright separatist movements saw the war as an opportunity to fulfill their dreams of national independence, and continued their resistance against their imperial masters with the collaboration of other great powers. Irish nationalists, some of whom had volunteered to fight against British Empire already during the South African War, now turned to Imperial Germany for help in their armed struggle. Czech activists who wanted the independence of Bohemia and Moravia from the Habsburg monarchy collaborated with the Russian Empire, raising volunteer legions to serve in the Tsarist army. Armenian volunteers joined the Russian army and French Foreign Legion to fight against the Ottoman Empire, and all around the world, young Jewish men volunteered for the British-organized Zionist legion to fight for the liberation of Palestine from the Sublime Porte.³

The nationalist sentiments were particularly polarized in the East European borderlands which formed the frontline between the Russian Empire and the Central Powers. Both sides were able to muster national volunteer formations in their support. Two countries in particular played a key role in the strategic planning of the opposing great powers; Poland, which was the main field of battle between the Russian, German and Austro-Hungarian forces, and Finland, which guarded the maritime entrances of St. Petersburg and the Russian supply lines in the Arctic. The experience of Imperial Russian rule had flared up political resistance in both countries, and the outbreak of World War I saw the emergence of underground separatist movements which were ready to collaborate with the Central Powers.

FINLAND AND POLAND UNDER THE RUSSIAN RULE; THE ORIGINS OF THE LEGIONARY AND JÄGER MOVEMENTS

Both Finland and Poland had enjoyed a degree of self-government under the Imperial Russian rule during the 19th century, but the paths of these two borderlands had diverged quickly. Whereas Finland had remained a peaceful corner of the Russian Empire, Poland had seen two bloody uprisings against the Tsarist regime. As a result, the Grand Duchy of Finland retained her autonomous status, and loyalism towards the Empire became the *status quo*. Meanwhile, the former autonomy of the Congress Kingdom of Poland was eradicated by Imperial decree, and the failure of the insurrections fuelled the conciliatory trends in the Polish politics and culture. By the *fin de siècle*, however, a wave of Russification in the Vistula provinces triggered new political resistance and conspiratorial activity against the Russian rule. Simultaneously, an unprecedented passive resistance movement emerged in Finland as a response to the 1899 February Manifesto, which sought greater administrative integration of the Grand Duchy to the Empire.

The resistance against the Russian rule gained new momentum in Poland and Finland with the revolutionary upheavals of 1905–1907. Activists in both nations were looking for new cooperation in the struggle against Tsarism. Konni Zilliacus, the organizer of the underground Finnish Activist Resistance Party (*Suomen aktiivinen vastustuspuolue*), had met Roman Dmowski, the leader of the Polish National Democratic Party, already during the Russo-Japanese War in 1904. Dmowski's faction, however, favoured accommodation with Imperial Russia and rejected acts of open resistance. A new programme of Polish active resistance was instead formulated by Józef Piłsudski, an activist member of the Polish Socialist Party (*Polska Partia Socjalistyczna*, PPS), who also had contacts in Finland. Piłsudski showed up as a representative at the joint conference of anti-Tsarist national opposition parties in Kirkkonummi in 1905.⁴

During the revolution of 1905–1906, the somewhat disorganized performance of the Polish socialist fighting squads, the *bojówki*, convinced Piłsudski of the necessity to set up a clandestine paramilitary organization to train proper cadres for the eventual war of liberation. For this, he needed a safe base of operations. The historical territories of Poland had been divided by Russia, Prussia and Austria in the late 18th century, and of these three partitioning powers, Austria-Hungary was the most tolerant towards Polish political activity on its soil. The Austrian-controlled Kingdom of Galicia, which included the city of Cracow, enjoyed a limited self-government within the Empire, and the Habsburg

monarchy employed Polish officials in high posts. Michał Bobrzyński, a notable Polish conservative historian who served as the Vice-Roy of Galicia, was favourably disposed towards Piłsudski's initiative.⁵

Since the Habsburg monarchy and the Polish independence activists also had a common enemy in Russia, the new Polish resistance organization, Union of Active Struggle (*Związek Walki Czynnej*) was thus founded in Lwów (Lviv), in the Kingdom of Galicia. Two years later, the Union spawned two paramilitary formations, the Riflemen's Union (*Związek Strzelecki*) and Society of Polish Riflemen (*Polskie Drużyny Strzeleckie*), founded in Lwów and Cracow, respectively. Masked as sports and hunting clubs, these associations enjoyed official endorsement and support of Austrian authorities, including access to military shooting ranges.⁶ By the time when World War I broke out in 1914, Piłsudski's paramilitary organizations had trained seven thousand recruits, eventually enrolled to the new Polish Legions (*Legiony Polskie*) in the Imperial and Royal army. Whereas the Legions served as part of the Austro-Hungarian army, another formation founded by Piłsudski, the Polish Military Organization (*Polska Organizacja Wojskowa*, POW), was in charge of underground and terrorist activity in the Russian-controlled Poland.⁷

The Finnish active resistance was not channelled to paramilitary activity quite as easily, although the local activists utilized somewhat similar models as their Polish colleagues. The Power League (*Voimailitto*), founded in 1906, was also ostensibly formed as a sports association, with emphasis on skiing and shooting. The activists, however, lacked a safe base of operations, and the League was soon compromised by gun-running on the Ostrobothnian coast. The League was disbanded by the Imperial Finnish Senate already on the same year. The Finnish activists also lacked a leader of Piłsudski's caliber and resolve. Perhaps most importantly, the parliamentary reform of 1907 and the continuation of Finnish political life allowed a legitimate institutional framework for defiance against Russification policies, which effectively marginalized active resistance during the years before World War I.⁸

Initially the Finnish activists also had no foreign support. Initiatives towards Sweden were favoured particularly by the Swedish-speaking university students. During the first constitutional resistance against the Russian Empire in 1899, Finnish activists had generally counted on British support, given the perceived position of British Empire as a humane and liberal great power, and also the British resistance against the Russian expansion towards the Mediterranean and the Central Asia. The British reputation in Finland, however, had suffered already

due to the atrocities of the South African War, and the eventual *Entente Cordiale* between Britain and Russia made the Finnish separatist activists turn gradually towards Germany. The German cultural influence among the Finnish academic youth also made the Second Reich a natural, if not completely uncontroversial partner. When World War I broke out in August 1914, the Finnish activist circles were quick to establish communication with German military and Foreign Service.⁹

The revelation of a new wartime Russification programme created favourable prospects to resurrect the moribund resistance movement, and the idea of organizing a Finnish volunteer unit for the German army was approved by the activists in November 1914. Many of the old veterans of the Power League, such as Ernst Almar Fabritius and Mauritz Mexmontan, the fencing instructor of the University of Helsinki, were involved in the new activities, which included the organization of a clandestine, nation-wide recruitment network. Unlike the Polish riflemen's clubs, who had a safe haven for recruitment in Galicia, the Finnish recruitment was a completely underground enterprise. Close to two thousand young men were nonetheless able to make it to Sweden by boat or by skiing across the frozen Bothnian Bay, after which they continued to Germany. The Finns were inducted to the German army at the camp of Lockstedt in Schleswig-Holstein, and eventually formed into the 27th Royal Prussian Jäger Battalion, *Königlich Preussisches Jägerbataillon Nr. 27*.¹⁰

Both the Polish Legionaries and the Finnish Jägers were examples of separatist movements which were willing to exploit World War I and submit to collaboration, hoping that they could thus advance their own political goals of national liberation. The Polish Legionary movement can also, to some extent, be regarded as a loyalist formation, since it relied on the harmonious relationship between the Austro-Hungarian government and the Polish population of Galicia, as well as on the influence of Viceroy Bobrzyński and other *Kaisertreu* Poles in the Habsburg service. Finnish Jägers, in contrast, had no comparable spokesmen in Berlin. Completely depending on German goodwill, they were a treasonous movement in the eyes of their former Imperial master, and forced to operate underground from day one.

In the early stages of the war, separatism did not yet enjoy political hegemony, and both Polish and Finnish volunteer movements had their loyalist counterparts. Even though Finns were exempt from Russian conscription, seven hundred men joined the Tsar's army voluntarily, as NCOs and rank-and-file-soldiers.¹¹ High-ranking Finnish officers, most famously Carl Gustaf Emil Mannerheim, remained faithful

to the Tsar and continued their career in the Russian army. Even in Poland, loyalty towards Russia was not unheard of. Roman Dmowski, who had emerged as Piłsudski's main rival and headed the new pro-Entente Polish National Committee, still believed in *modus vivendi* with Russia. The Committee organized the so-called Puławy Legion of Polish volunteers to the Russian army. The Legion distinguished itself in battles against the invading Germans in 1915, after which it was disbanded due to high casualties and Russian suspicions. Poles, of course, were not exempt from conscription, and in addition to the volunteer formations, almost 1.5 million Polish men were drafted to the Russian, German and Austro-Hungarian armed forces.¹²

POLISH LEGIONARIES AND FINNISH JÄGERS ON THE FRONTLINES OF THE GREAT WAR

The theatre of war placed inevitable differences to the experience and expectations of the Polish Legionaries and the Finnish Jägers. The Finnish volunteers of the 27th Royal Prussian Jäger Battalion were fighting an overseas campaign far away from home, hoping that someday, somehow, they could return to Finland and use their new training and experience in a war of national liberation. For the Polish recruits of Piłsudski's rifle battalions, the war was a matter of national liberation right from the start, since the operations were taking place on historic Polish soil. The expectations were high, but the inevitable anticlimax was also more severe. The first incursion of Piłsudski's sharpshooters to Kielce in August 1914 was, in fact, met with lukewarm reception by the local Polish population. Many people distrusted Piłsudski as an unknown personality, and were afraid of foreign occupation and potential Russian reprisals.¹³ Within two weeks, the volunteers had to accept a humiliating retreat to Galicia. The price of this failed expedition was a more direct submission of Piłsudski's forces to the Austro-Hungarian command structure.

The entrance of the Finnish Jägers to the Eastern Front in the summer of 1916 was equally without glamour. After long bureaucratic vacillation by the Germans, the Battalion was dispatched to the Baltic front, taking its positions on the Misse (Misa) River in the region of Kurland (Kurzeme) in present-day Latvia. The trench life in the marshes of Kurland was characterized by all the dismal aspects of the Great War, and the Jägers soon became familiar with the monotony of mud, hunger, diseases, lice and shellfire. The Battalion also had to deal with fears of infiltration, when two Finnish Jägers suddenly deserted and defected to the Russian side in the Midsummer of 1916.

This “Midsummer Crisis” had a demoralizing impact on the Battalion, and the defectors were widely suspected of long-time collaboration with the enemy. These fears seemed to be confirmed by the fact that on the following day, the Russians shelled the positions of the Battalion with a massive artillery barrage.¹⁴

In the subsequent mythos of the volunteers, these initial setbacks were remembered as times of desperation which were erased by the eventual battle honours. The Polish Legionaries distinguished themselves already in the advance of the Central Powers towards Warsaw in 1915. During the late spring and early summer, the 1st Brigade of the Legions, commanded by Piłsudski himself, engaged the Russian forces in a pitched battle at Konary, near the Austro-Hungarian border. At the battle of Rokitna on 13 June, Captain Zbigniew Dunin-Źasowicz’s uhlans of the 2nd Brigade gained fame with their daring cavalry charge. These successful operations uplifted the spirits of the Legionaries, and by the end of the year, most of the Russian Poland had been captured by the German and Austrian forces. The Legionaries experienced their hardest battle at Kostiuchnówka (Kostyukhnivka), in present-day Western Ukraine, on 4–6 July 1916, during the initial stages of General Aleksei Brusilov’s offensive.¹⁵

By this time, the Finnish Jägers were only just beginning their front-line service in Kurland. Whereas the Polish Legionaries were occasionally engaged in swift, mobile operations, the war experience of the Jägers tended to be dominated by the vicissitudes of trench warfare. The Finnish volunteers nonetheless received their share of the action. The howitzer team of the Jäger Battalion proved itself in the battle of Ekkau-Kekkau (Iecava-Źekava), providing decisive artillery support for German forces against General Radko Dimitriev’s attack on 18 July. A week later, soldiers of the Finnish sapper company stormed the Russian trenches in the battle of Schmarden (Smārde), and the Battalion won its first Iron Crosses. Finally, the Battalion participated in the winter battles on the Aa (Lielupe) River on the Riga front in February 1917, during which both the Russians and Germans used poison-gas.¹⁶

The support of the Central Powers to the Polish and Finnish separatist movements was obviously not motivated by altruistic reasons, but instead they had their own designs for the volunteers. For the Austrians, the Polish Legions were an instrument with which to legitimize Habsburg power over the former Russian-ruled Poland as the war progressed. The Germans, in turn, considered Finland a strategically important territory which could be used as a foothold for intercepting the shipment of the Entente supplies to the Russian Arctic ports. While

the war continued, the tactical alliances between the Central Powers and their Polish and Finnish clients became increasingly characterized by distrust. For the Finnish Jägers, the continuous front-line service on the Riga front and the uncertainty of return to Finland generated unrest and a sense of betrayal. By the autumn of 1916, some of the rank-and-file Jägers were protesting against the further deployment of the Battalion in offensive operations, fearing that the Germans would simply use the men as cannon fodder instead of preserving the Battalion for the promised landing in Finland.¹⁷

Questions of authority with regard to their Austrian and German patrons were problematic both to the Polish and Finnish volunteers. Unlike the Finnish Jägers, the Polish Legionaries had one single, charismatic leader in Piłsudski, and the officer corps of the Legions was also Polish. As a talented organizer and a leader with his own sense of historical mission, Piłsudski proved unwilling to make any compromises regarding his own political goals of Polish independence, and most of the Legionaries generally followed his example. Even though the end of the Russian rule brought notable improvements in Polish social and cultural life, the occupation of Poland by the Central Powers in 1915 did not fulfill the popular expectations of national self-determination. The nominal restoration of the Kingdom of Poland under the German protection resulted in a new collision, as the Legionaries were ordered to swear allegiance to the German Empire. Piłsudski refused, having regarded the cooperation with Central Powers merely as an alliance of convenience, and was able to inspire the majority of the Legionaries to join his protest. This “Oath Crisis” of 1917 resulted in the dissolution of the Legions. Piłsudski himself was imprisoned in the fortress of Magdeburg while most of the Legionaries were either interned or drafted to the new German-organized *Polnische Wehrmacht* or to the other units of Austro-Hungarian army.¹⁸

As a smaller force and isolated from their homeland, the Finnish Jägers were more easily controlled by their German patrons. The command of the Battalion was completely in German hands, with Major Maximilian Bayer as the superior officer. Even the formal non-commissioned officers of the Battalion were German, whereas the ranks of those Finnish Jägers who served as platoon leaders of company commanders were analogous to those used for the coloured troops in the German colonial forces. The wartime communication between the Jägers and the leaders of the movement in Berlin and Stockholm was also limited, and to make matters worse, there were divisions also within the Battalion. As the upper-class recruits with university back-

ground were singled out for promotion by the Germans, the rank-and-file volunteers suspected them of adopting German attitudes, which created mutual distrust and hostility. To some extent, cleavages between the somewhat more upper-class Swedish-speaking and Finnish-speaking men, as well as the old language strife, were also visible in these internal class antagonisms of the Battalion.¹⁹

The attitudes of those Polish and Finnish volunteers who exercised a position of leadership were thus somewhat different. Whereas Piłsudski and most of his subordinates, who were chosen by him, assumed a leading role in the eventual protest against the Central Powers, the majority of the leading Finnish Jägers found it best to enforce the German authority. These differences in attitude can mostly be explained by the position of the volunteers. By the late 1916, the Russians had been driven out of Poland, and the Legionaries were victorious soldiers on their home ground. The Finnish Jägers, by contrast, were still fighting far away from home and dependent on German goodwill. A few of the Finnish platoon leaders, such as *Oberzugführer* Harald Öhquist, joined in the protests of the Jäger Battalion in the autumn of 1916, but most of the leading Jägers regarded acquiescence to the German orders necessary and participated in disciplinary actions towards the rank and file. By the end of the year, the restive Jägers, over two hundred men, were removed from the Battalion and ordered to a forced labour detachment at Altona-Bahrenfeld. Further protests nonetheless occurred still in the winter battles of 1917. A particularly famous case was rank-and-file Jäger Matti Saarikoski, who was shot by *Oberzugführer* Armas Ståhlberg for disobedience. The arbitrary punishment had a demoralizing effect on the Battalion, but was also rationalized by many as an unavoidable decision.²⁰

POLISH AND FINNISH ARMED UNDERGROUND ACTIVITY DURING THE GREAT WAR

Besides the war volunteerism and front-line service as regular soldiers, Polish and Finnish independence activists were involved in operations which can be described as underground resistance. Both the Jäger and the Legionary movements included men who participated in sabotage and small-scale armed reprisals. Such actions were normal methods of the nationalist independence movements during the Great War, and characterized particularly the history of the Irish Republican Army, which waged its own struggle for independence by the means of coordinated assassinations and guerrilla warfare.²¹

As already noted, for the Finnish Jägers, underground activity was an integral part of the recruitment from the very beginning. The

possibility of being exposed by the Tsarist Russian authorities and suspicions of infiltration were a serious concern to those activists who continued to operate in Finland during the war years. As the movement became compromised, the necessity of conducting reprisals and threatening or possibly killing confirmed informers had to be considered by the activists. This pitted the Jägers against their fellow countrymen, as the domestic Finnish police institution inevitably became their enemy. The situation was somewhat comparable to Ireland, where the Royal Irish Constabulary, with its predominantly Catholic Irish policemen, was the main enemy of the IRA.²² The Finnish Jägers also resorted to assassinations of policemen. In December 1916, a group of Jäger activists murdered Constable Matti Palomäki, who had done his duty and enforced the existing laws by arresting Jäger activists on the grounds of their collaboration with an enemy state. Occasional settling of scores against former policemen occurred still after the Russian Revolution in 1917, but on the whole, the changing political situation soon made it unnecessary for the Jägers to adopt assassinations as an instrument of policy to the same extent as the IRA. To some extent, the Jägers were also concerned that such actions might be counterproductive and alienate the Finnish public.²³

Although the Jägers did not resort to assassinations as a standard practice, they were otherwise heavily involved in sabotage activities in Finland. The Russian supply routes made the Far North a strategically important region, which was otherwise out of the German reach. Some of the Finnish Jägers were specifically trained for sabotage operations and dispatched back to their homeland to strike against these targets. A commando of Finnish Jägers was able to destroy the Russian munitions depot in Kilpisjärvi in Lapland in June 1916, and three months later, the barracks of the border guard were blown up in the coastal town of Kemi on the Bothnian Bay. A culmination of these activities was the shootout in the locality of Simo in Northern Finland, where the Jäger activists clashed with Finnish policemen and Russian soldiers in December 1916. Russians dealt with the arrested saboteurs and recruiting agents by locking them up in the Shpalernaya prison in Petrograd, which became another iconic location in the Jäger mythos.²⁴

Compared to the Finnish Jägers, the Polish activists had a longer history of organized underground activity and outright terrorism. Back in 1904–1906, the combat squads of the Polish Socialist Party had contested the Russian control over the Vistula provinces with their multiple attacks and assassinations of the gendarmerie and police officers.²⁵ During World War I, Piłsudski delegated the sabotage and in-

telligence tasks to his newly-established Polish Military Organization (POW), which acted as the underground wing of the Legions behind the Russian lines. Many of the POW activists were, in fact, also regular servicemen in the Legions, and after the relatively quick conquest of the Russian-controlled Poland, the POW was able to surface as a legal paramilitary organization, which reported exclusively to Piłsudski.²⁶

With the Oath Crisis and the dissolution of the Polish Legions, the POW assumed new prominence. Having anticipated an eventual break with the Central Powers, Piłsudski had begun to direct new recruits to the POW as a fallback measure already in 1915, building up the organization into a gradual replacement for the Legions. The organization thus had twenty thousand fighters when the Legions were disbanded two years later. After the imprisonment of Piłsudski in Magdeburg, the command of the POW shifted to Colonel Edward Rydz-Śmigły, and the organization went again underground, commencing a sabotage campaign against the German and Austrian occupation forces. The organization spread its activities also to the ethnically Polish territories of Lithuania and Ukraine.²⁷ Simultaneously, other conspiratorial societies sprang up, and the Socialist Party revived its own resistance network. The military wing of the PPS, *Pogotowie Bojowe*, carried out several assassinations of German and Austrian officials, including the murder of Erich Schulze, the Chief of the General Governorate's Intelligence Section in Warsaw in October 1918. On the same month, the POW orchestrated a series of coordinated murders of German informants and gendarmerie in an action known as the "Bloody Wednesday" (*krwawa środa*).²⁸

In contrast to the Poles, the domestic underground activity of the Finnish Jäger movement, much like the front-line service of the Battalion, depended mainly on the German desires and war goals. This illustrated the greater dependency of the Finnish separatist activists from Germany, although the leaders of the movement were also able to convince the Germans that wider sabotage operations in Finland would risk alienating the general populace. Since the Grand-Duchy of Finland had enjoyed a continuous autonomy and a constitutional position within the Empire, the Jägers were also operating in a position where they had to challenge the legitimate domestic authorities. Interestingly enough, for the Polish POW, the underground activity gained prominence when it was directed against their former German and Austrian patrons. At this stage of the war, the dissolution of the Polish Legions also made the POW the one organization which sustained the continuation of the Legionary movement. Whereas for the Finnish Jägers, the sabotage activity was a result of their collaboration with the

Germans, the Polish independence activists utilized underground tactics independently as a traditional form of warfare, also in the eventual resistance against their old allies.

WARS OF LIBERATION, WARS OF SUPPRESSION

For the independence movements of the western borderlands of the Russian Empire, the sudden overthrow of the Tsar and the Revolution in March 1917 marked the fulfillment of their expectations. The realization of their ultimate goals remained, however, still far away in the horizon, as the Central Powers tightened their grip on Eastern Europe. At the same time, on the verge of national independence, the loyalties and the goals of the populace became even more divided.

The plurality of the Polish national aspirations was particularly evident. No less than four political entities sought to represent the Polish cause, each with their own military force. The old Galician-based Supreme National Committee (*Naczelny Komitet Narodowy*), which had directed the Legionary Movement, was replaced by the new German-appointed Regency Council in Warsaw, which remained subservient to the Central Powers. The armed forces of the Kingdom of Poland, pejoratively known as *Polnische Wehrmacht*, consisted of former Legionaries who were pressed to German service. Meanwhile, the activist-founded and Warsaw-based Central National Committee (*Centralny Komitet Narodowy*) had established links with Piłsudski and backed the underground struggle of the POW against the Central Powers. Over in Petrograd, the Russian Revolution prompted the local Poles to organize their own Supreme Polish Military Committee (*Naczelny Polski Komitet Wojskowy*), which raised three Polish army corps in the East. Finally, Roman Dmowski's Polish National Committee (*Komitet Narodowy Polski*) enjoyed the recognition of the Western Allies in Paris. Dmowski's Committee participated in the creation of the "Blue Army", a military formation consisting of Polish émigrés and former prisoners-of-war, and commanded by another former Legionary, General Józef Haller, who had managed to escape to France via Russia.²⁹

The Russian Revolution, the imprisonment of Piłsudski by the Germans and the entry of the United States into the war, with President Wilson's promises of free and independent Poland, had significantly changed the strategic position of the Polish nation. The earlier collaboration with the Central Powers, from which Piłsudski had tried to distance himself, now became a political liability, whereas cooperation with the new democratic Russia and the Entente seemed essential

for the future of Poland. However, the Polish émigré and underground politics were characterized by an internecine rivalry and conflict between the various national committees. Furthermore, as long as the core territories of Poland remained under German occupation and Polish military units were still serving in conjunction with the Central Powers, the risk of fratricidal confrontation within the Polish nation was very real. Simultaneously, the increasing chaos in the Eastern Front placed the Polish formations in a precarious situation, where they encountered enemies everywhere. In July 1917, Polish lancers serving in the Russian army fought a battle at Krechowce in Western Ukraine, first against armed Russian deserters marauding the countryside, and after that against the advancing Germans.³⁰

For the Finnish Jäger Battalion, the Russian Revolution marked a moment of triumph and anticlimax. The Jäger movement was finally, for the first time, openly endorsed by domestic politicians, as Oskari Tokoi, the chairman of the newly-elected social democratic Finnish Senate, extended a formal recognition to the efforts of the Jägers. The men wanted to return home, and insisted on Germans to fulfill their promises, but since the hostilities between Germany and Russia were still going on, the repatriation of the Jägers remained problematic. The Battalion ended up spending the spring and summer in the town of Libau (Liepāja). In spite of the intensive training, the prolonged stay in the Latvian port had a demoralizing effect on the Battalion, with many of the men involved in black market and spending their cash on alcohol or in bordellos. Simultaneously, political discontent manifested itself once again, and an actual *Soldatenrat* was founded within the Battalion, with the goal of establishing closer communication with the homeland.³¹

While Finland was still formally under the authority of the Russian Provisional Government and remained garrisoned by substantial Russian military forces, the question of independence remained as topical as ever. The political activity on behalf of Finnish independence became focused on the revived Activist Committee (*Aktionskommittén*) and more increasingly on the Military Committee (*Militärkommittén*), originally founded by the officers of the old Finnish Cadet School in 1915. After the dissolution of Tokoi's social democratic Senate by the Russian Provisional Government and new elections in the autumn of 1917, the Military Committee established contacts with the new non-socialist Finnish Senate, and assumed responsibility over the newly-established Civil Guards. Starting from the autumn of 1917, the Military Committee began to organize the repatriation of the first Jägers, in

cooperation with Germany. The first small *vorkommando* of Finnish Jägers was given the task of training the Finnish Civil Guardsmen.³²

The dissolution of the Finnish parliament by Kerensky, with the tacit approval of Finnish bourgeois politicians, marked a fatal polarization in the Finnish domestic politics. The social democratic defeat in the subsequent October elections increased the bitterness of the labour movement, and the Bolshevik Revolution in Petrograd added a new radicalizing element in the mixture. Regarding the Civil Guards as a force of the bourgeois government against the working class, the Finnish Trade Union Federation endorsed the founding of Labour Guards to maintain order during strikes. By January, the polarization had escalated to an outright Civil War, as the Helsinki Red Guard had carried out a *coup d'état*, the socialists had set up a people's government and the bourgeois Senate had relocated to the town of Vaasa. Under the circumstances, the Senate forces – the Finnish White army – needed experienced cadres, and the one military formation that was available was the Jäger Battalion. With the *vorkommando* already repatriated, the first task of the Jägers was to disarm the remaining unruly Russian garrisons in Ostrobothnia.³³

The main task of the Jägers was the Civil War against the Red Finnish revolutionaries. Instead of leading a popular Finnish uprising against the Tsarist Russia, as originally envisioned, the Jägers were thus called to arms against their own countrymen. A significant minority of the Jägers actually had to be left behind in Germany, either on their own accord or because they were considered politically unreliable and harbouring socialist sympathies.³⁴ The main body of the Battalion returned to Finland in February 1918, and the newly-promoted Jäger officers and NCOs formed the backbone of the Finnish government forces in the suppression of the domestic socialist revolution. After the brief sympathy which the social democrats had shown towards the Jäger movement, the Red revolution was regarded by most Jägers as a traitorous *dolchstoß* which should be dealt with a vengeance. The fact that the Jägers had to do the dirty work on behalf of old-school Finnish politicians who had initially regarded the movement as a political liability nonetheless aroused bitterness. Submitting to the authority of General Mannerheim, a former Tsarist officer, also generated friction.³⁵ By May 1918, the White Finnish forces, with the Jäger-trained conscript regiments and civil guardsmen as their vanguard, had won the Civil War. The conquest of Helsinki by Rüdiger von der Goltz's German troops placed the independent Finland firmly on the German orbit until the end of World War I.

For the Poles, in contrast, the year 1918 marked the final break from the grip of the Central Powers. After the Treaty of Brest-Litovsk, the former Legionaries who were serving as auxiliaries in the Austro-Hungarian army mutinied and smashed through the front at Rarańcza (Redkovtsy) near the border of Bukovina. The Legionaries attempted to establish contact with the Second Polish Corps in Russia, which was now, after the Bolshevik Revolution, an army without a state. The daring attempt to create a unified Polish force ended in May 1918, as the Germans defeated the Corps in the battle of Kaniów (Kaniv).³⁶ The time of the Central Powers was nonetheless already up, as mutinies broke out in German and Austro-Hungarian forces in the autumn. By October, the German occupation authorities handed all power to the Polish Regency Council, and the final blow was dealt on 11 November, when the POW disarmed the remaining German soldiers in Warsaw and other cities at one stroke.³⁷ Piłsudski, who had been released by the Germans three days before, was appointed Commander-in-Chief in the independent state of Poland.

The liberation did not mean that peace was imminent. Whereas the Finnish Jägers had suppressed a homegrown political uprising, the former Polish Legionaries faced the prospect of ethnic conflict. The collapse of the multi-national dynastic empires marked inevitable wars of succession between the rivaling national independence movements in Eastern Central Europe. The Poles were soon at odds with the Ukrainian forces, which had also cooperated with the Central Powers during the war. The Ukrainian national movement in the former Kingdom of Galicia had followed the Polish example and raised a voluntary Legion of Ukrainian Sich Riflemen for the Austro-Hungarian army. After the war, the Riflemen formed the core of the armed forces in the new West Ukrainian People's Republic.³⁸ The hostilities between the newly-independent Polish and West Ukrainian states began almost immediately, since both states considered the city of Lwów/Lviv, the capital of Galicia, as their national territory. For the Poles, the city was one of the cultural centres of the old Kingdom of Poland, with half of the population Polish-speaking and Catholic. For the Ukrainians, the city was the cradle of their own national movement and an equally important cultural centre. In November 1918, the West Ukrainian forces were routed by the Polish forces of Lieutenant Colonel Michał Karaszewicz-Tokarzewski, a veteran of the Legions and the POW, but the Ukrainian siege over the city continued.³⁹

The battles between the Polish and Ukrainian forces were fought mostly between paramilitary formations. In the struggle over Lwów, the

volunteers sometimes consisted of teenagers, the so-called “Eaglets”.⁴⁰ Just like the Finnish Jägers provided the Finnish White army with an experienced cadre of veteran soldiers, men who had gained experience in the Legions, the POW, Haller’s Blue Army or other such volunteer formations were the nucleus around which the nascent Polish army was assembled. The Poles continued to battle against the nationalist Ukrainian forces of the Galician-based West Ukrainian People’s Republic and the Kiev-based Ukrainian People’s Republic until 1919. The bitter, drawn-out ethnic conflict effectively played in the hands of the Bolshevik forces which were simultaneously competing for power in Eastern Ukraine, and also poisoned the Polish and West Ukrainian relations for a long time during the inter-war era.⁴¹

For the Finnish Jägers, who had fought against their own countrymen in the Civil War, the neighbouring national movements were not rivals, but instead allies. From November 1918, at the same time when the war between Poles and Ukrainians flared up, the newly-independent Estonia became a target of Bolshevik Russian offensive. The plight of the small sister nation inspired a volunteer movement in Finland, and Jäger veterans such as Bror Erkki Hannula played an important role in the organization and leadership of the privately-funded Finnish expedition to Estonia. By January 1919, the Estonian army, reinforced with four thousand Finnish volunteers, had halted the Bolshevik advance and organized a successful counteroffensive on the Narva front, securing the independent existence of Estonia.⁴² The “tribal wars” on behalf of the kindred nations in Estonia, Ingria and East Karelia became the culmination of the Finnish national independence movement, signifying belief in the capability of the Finnish nation to win not only sovereign existence, but also national greatness in the historic struggle against the Bolshevik Russia.

Although Piłsudski had initially reacted favourably to the Russian October Revolution due to the Bolshevik willingness to recognize Polish independence, the collision between Poland and Soviet Russia soon became unavoidable. Whereas Finland had provided military support to Estonia, the Polish forces now gave assistance to the Republic of Latvia in the conquest of Dunaburg (Daugavpils) from the Bolsheviks. The outbreak of the Polish-Soviet War in 1919 marked the height of the revolutionary campaigns, as the initial Polish advance to Kiev was met with the Bolshevik offensive to the gates of Warsaw and the Polish victory in the “Miracle of Vistula”. The war decided the fate of Eastern Central Europe for the inter-war era, and completed the amalgamation of the colourful Polish paramilitary and volunteer forces into a genu-

ine national army. Men such as Kazimierz Sosnkowski and Władysław Sikorski, who had begun their career in the Union of Active Struggle, Legionary movement and the POW, emerged once again as Piłsudski's closest confidants and the most successful Polish commanders.⁴³

Wartime involved atrocities, which were linked to the chaotic nature of the revolutionary conflicts and the politicized background of the volunteer forces. For the Finnish Jägers, the mass executions of Russian soldiers and civilians at the ramparts of Viipuri (Vyborg) on May Day 1918 were the ultimate irrational outburst of all the aggression, paranoia and ethnic hatred that had mounted up during the underground years and the overseas service in exile.⁴⁴ Massacres were the reality of war even more in the Central East European borderlands. The conquest of Lwów by the Polish forces in 1918 was followed by murders and looting committed by unruly Polish soldiers against the local Ukrainian and Jewish population. The events of Polish-Soviet War were equally savage. The execution of a group of local Jewish citizens on the grounds of suspected Bolshevik sympathies in Pińsk in March 1919, ordered by Major Aleksander Jerzy Narbut-Łuczynski, a veteran of the Legions, sparked an international investigation.⁴⁵

The endgame of the Great War and the post-war revolutions turned the Finnish and Polish volunteer movements into genuine national military forces. In both cases, the ultimate liberation of the homeland had not played out quite in the manner which the activists had envisioned in 1914. The Finnish Jägers had ended up fighting a Civil War against domestic socialist revolutionaries, whereas the Polish Legionaries had suppressed the independence of their West Ukrainian sister nation. Both countries had nonetheless also provided military support to the neighbouring states, as a continuation of their own independence struggle, and they had dealt with the threat of Soviet Russia. Volunteer formations which had begun their story in the underground politics and collaboration with the enemy had thus won their battle, and become military establishments in the new, independent nation-states. For most parts, the Finnish Jägers and Polish Legionaries ended up as beneficiaries of the Great War. They had risked a lot, and their rewards were high. For other volunteer forces, such as the Ukrainian Sich Rifleman, a similar gamble did not bring victory.

MYTH, POWER AND THE NATION; VOLUNTEERS IN INTER-WAR CULTURE AND POLITICS

The story of Finnish Jägers and Polish Legionaries provided perfect material for national mythology in both newly-independent states during the inter-war era. Piłsudski, who had an eye for symbolism, had

deliberately tried to establish the Legions as the foundation myth for the resurrected Poland. The Legions relied also on evocative historical continuity, as they were specifically modelled after the Polish Legions of the Napoleonic Era.⁴⁶ Music played an essential role in the myth-making and the celebration of the volunteers, who had triumphed in adversity. Tadeusz Biernacki's march song of the Legions *My, Pierwsza Brygada* ("We are the First Brigade") became the official anthem of the Polish armed forces, whereas in Finland, the same niche was filled by *Jääkärimarssi* ("Jäger's March"), composed by no less a person than Jean Sibelius himself.

Poetry and literature were even more important to the inter-war mythos of the volunteers, which often took the form of a heroic cult of masculinity. The volunteers themselves contributed to this discourse. Military educator and publicist Heikki Nurmio, who had written the lyrics of *Jääkärimarssi* and served as a *hilfsgruppenführer* in the Finnish Jäger Battalion, became known for his poems which extolled the image of youthful, passionate and self-sacrificing Jäger warrior. Nurmio's poem *Nuori jääkäri* ("Young Jäger") recalled the figure of a mortally wounded youth lying on the stretcher, and was dedicated to Jäger Ensign Ahti Karppinen, who had died in the battle of Viipuri against the Reds in the Civil War of 1918.⁴⁷ Another comparable talent was Sam Sihvo, whose musical play *Jääkärin morsian* ("Jäger's Bride") became a hit among the Finnish audience, and was filmatized two times during the inter-war era.⁴⁸

The Polish Legions had their own fair share of warrior-poets and chroniclers. Some of the men who had answered Piłsudski's call to arms, such as philosopher and science fiction author Jerzy Żulawski, were accomplished writers already before the war. Others, such as Józef Mączka, who served in the Legions and the POW and authored the patriotic poetry collection *Starym Szlakiem* ("On the Old Path"), found inspiration from the atmosphere of the front. Both men had tragic fates and perished from diseases during the war. An interesting case was Juliusz Kaden-Bandrowski, who had served as Piłsudski's aide and, as a member of the poetry group *Skamander*, represented somewhat more experimental literature during the inter-war era. Kaden-Bandrowski wrote a series of eyewitness accounts of his war-time service, and also the allegorical novel *Generał Barcz*, a portrait of a military strongman reminiscent of Piłsudski's image. He remained a loyal supporter of Piłsudski all through the inter-war era.⁴⁹

Commemoration, myth-building and popular culture underlined the position of power which the leading veterans of the Finnish Jäger

Battalion and the Polish Legions now enjoyed as the new national military elite in their respective countries. Many of the Finnish Jäger officers continued their studies particularly in French military schools, seeking to upgrade their own military education while building the Finnish armed forces. Aarne Sihvo, who had commanded the White forces on the Karelian front and reached the rank of colonel, continued his military studies in *École Spéciale Militaire* in Saint-Cyr and also in *Scuola di Guerra* in Rome. Sihvo pioneered the introduction of armoured vehicles in the Finnish army, after the French example.⁵⁰ A fair number of Polish officers also studied in French military academies, which were natural destinations due to the historical Polish-French connections and the inter-war alliance between Paris and Warsaw.

For the volunteers, gaining hegemony over the national military establishment sometimes necessitated a purge of potential rivals. For the Finnish Jägers, the main target was those Finnish officers who had held high positions in the old Tsarist Russian army, and served as staff officers during the Civil War. Starting from June 1924, the Finnish army was subjected to a concerted policy of internal transfers, while former Russian-trained officers were increasingly pressured to resign. Simultaneously, freshly-promoted Jäger officers were appointed as divisional commanders. The purge was hailed as the fulfilment of patriotic and national values within the military.⁵¹ Whereas the Finnish Jägers were able to exercise political pressure in a democratic country, the Polish army experienced an even harsher change-over after Marshal Piłsudski's *coup d'état* in May 1926. Under the new regime, former high-ranking officers of the regular Austro-Hungarian army such as Tadeusz Rozwadowski and Stanisław Haller were discharged and imprisoned. Whereas the Finnish Jägers had collectively organized the discharge of their rivals, the comparable officers' purge in Poland was the work of one man. The measures extended even to those Legionaries who had opposed Piłsudski's *coup*. In the following years, Piłsudski installed unquestionably reliable men such as Edward Rydz-Śmigły and other old confidants from the Legions and the POW in the leading positions in the army.⁵²

Besides building distinguished careers in the military, former volunteers of World War I rose to positions of political power both in Poland and Finland. General Władysław Sikorski, a former legionary, held various government offices in the 1920s, and also served as the Prime Minister of Poland in 1922–1923. Of the Finnish Jägers, Aarne Sihvo established his moderate centre-right credentials by serving as a member of parliament for the Progressive Party already in 1919–1920. The careers of Sikorski and Sihvo had some similarities, since both

were known as champions of democracy. Sikorski supported the parliamentary rule in the turbulent 1920s and resisted the eventual *coup* by his former commander Piłsudski, which led to his dismissal from active service. As a commander of the Finnish armed forces, Sihvo opposed the extreme right-wing Lapua movement and its infiltration of the Civil Guard, and played a key role in the suppression of the abortive right-wing rebellion in Mäntsälä in 1932. Sihvo's actions contributed to the preservation of the legitimate government, but he was also forced to resign as a result of a whispering campaign.⁵³

Political polarization during the inter-war era had an impact on the volunteers, whose background in nationalist organizations and wartime experience often made them susceptible to radicalization. The Polish Legionaries and the activists of the POW, who were disappointed by Piłsudski's dismissal after the Polish-Soviet War, had continued their clandestine activity in the early years of the independence. The network which the men had established within the armed forces was instrumental in the May *Coup* of 1926, which brought Piłsudski back to power and established the authoritarian *Sanacja* regime.⁵⁴ Likewise, a number of Finnish Jägers were involved in the right-wing extremism in the early 1930s, most notably Major General Kurt Martti Wallenius, who was involved in the 1930 kidnapping of President Ståhlberg. Wallenius and his colleagues saw the far-right Lapua movement as a necessary battle against socialist influence, and thus as a continuation of the task which had been left unfinished in the Civil War.⁵⁵ Piłsudski's *coup*, in contrast, was based on the support of organized labour and socialist support, but otherwise the goal was the same: the restoration of strong government in the name of "national health".

The reasons why Finland avoided a similar political development which took place in Poland and retained her inter-war democracy are complicated. In spite of the legacy of Civil War, the country had a long tradition of constitutional rule. The authority of President Svinhufvud, a staunch legitimist, as well as the actions of Aarne Sihvo and other Jäger officers who were adamantly loyal to the government were decisive during the Mäntsälä revolt of 1932. Whereas men such as Wallenius saw the *coup* attempt as a continuation of their battle for "White Finland", Sihvo and many others found it unthinkable to condone a mutiny against the legitimate government which they had defended in the Civil War. Even in Poland, the high-ranking veterans of the Legions were split in their loyalties, and distinguished staff officers such as Władysław Sikorski and Stanisław Szeptycki opposed the May *Coup* and the subsequent authoritarian rule. Nonetheless, the authority of

Piłsudski and the personality cult which surrounded him proved a strong unifying force, which rallied the majority of former Legionaries and POW activists behind the *coup* and his regime.

On the margins of the Legionary and Jäger movements, there were people who once again ended up as political fugitives, and became involved with the Soviet Union. Some of those Finnish Jägers who had been left behind in Germany in 1918 opted to collaborate with the communists, and were able to recruit a few rank-and-file Jägers who regretted their service in the White forces. Twenty-two of these “Red Jägers” defected to the USSR; some returned, but most eventually perished in Stalin’s purges.⁵⁶ A few of the Polish Legionaries also became Soviet accomplices. A high-ranking example was General Michał Rola-Żymierski, an old veteran of the Legions and the Polish-Soviet war, who opposed Piłsudski’s *coup* and was subsequently charged with embezzlement and discharged from the army. Żymierski was promptly recruited by the NKVD and became a secret member of the Polish Communist Party.⁵⁷

Politics and power struggles remained distant matters to the great majority of the rank-and-file volunteers who tried to carry on with their ordinary civilian lives in the inter-war era. Some of the more unfortunate veterans carried the memory of their wartime service for the rest of their lives, suffering from physical injuries or mental disorders caused by the war. Some were simply unable to make their ends meet in times of peace, and veterans’ organizations in both Poland and Finland sought to alleviate the condition of these more hapless old soldiers in the name of solidarity and camaraderie. The Jäger League (*Jääkäriliitto*) commenced its social activism in the early 1930s, at the same time when the extreme right-wing activism was defeated in the Mäntsälä rebellion. The protracted campaign on behalf of veteran assistance culminated in 1937, when the Finnish government made an affirmative decision on pensions for the veterans of the Jäger Battalion.⁵⁸

The Polish World War I veterans, who had a very diverse background, were involved in social activism and international pacifist movement in the early 1920s, but after Piłsudski’s *coup*, these trends were gradually reversed. The Union of Polish Legionaries (*Związek Legionistów Polskich*) and the pro-Piłsudski “Polish Federation of the Defenders of Fatherland” (*Federacja Polskich Związków Obrońców Ojczyzny*), also dominated by former Legionaries, began to shape the veteran activism according to the goals and the ideology of the radicalized freedom fighters. By the end of the 1930s, peaceful social work had become secondary to aggressive nationalistic rhetoric, which

began to move to the forefront even in the journals of war invalids.⁵⁹ Thus, whereas in Finland, the failure of political radicalism contributed to conciliatory social radicalism among the volunteers, the process in Poland was more or less the opposite.

CHANGING FORTUNES: THE LEGACY OF THE OLD VOLUNTEERS IN THE AFTERMATH OF THE WORLD WARS

When World War II broke out, the former veteran volunteers of World War I still had a solid foothold in the officer corps both in Finland and Poland. Although younger Finnish cadet officers had begun to rise to the highest positions of command, well over seven hundred Jäger officers still served in the Winter War against the USSR in 1939–1940. At the outbreak of the Continuation War in 1941, all but two Finnish division commanders were Jäger officers. The legacy of the Jägers was deliberately invoked during the Finnish alliance with Germany during 1941–1944, and the wartime recruitment to the Waffen-SS in particular was presented as a continuation of the Jäger movement.⁶⁰

With the occupation of Poland by the USSR and the Third Reich in 1939, the Polish officers once again had to resort to underground resistance similar to what the POW had practised during World War I. The first two leaders of the resistance movement, Michał Karaszewicz-Tokarzewski and Stefan Grot-Rowecki, as well as the first successful partisan commander Henryk “Hubal” Dobrzański, had all served in the Legions. Veterans of the Legions also exercised political leadership, as Władysław Sikorski assumed control over the government-in-exile, while Kazimierz Sosnkowski was entrusted with the coordination of the Polish Home Army (*Armia Krajowa*). Several old Legionaries fought and died in the Warsaw Rising against the German occupation in 1944. The last commander of the Home Army was General Lupold Okulicki, who had begun his military career in the Polish Legions at the age of fifteen. Arrested by the Soviets after the war, Okulicki was murdered by the NKVD after a show trial.⁶¹

Most of the high-ranking former Legionaries who had survived the war, such as Sosnkowski and Karaszewicz-Tokarzewski, spent the remainder of their lives in exile. A few Legionaries had careers still under the communist regime. Zygmunt Berling, another former Legionary who had ended up as a Soviet prisoner-of-war and became the commander of the Polish army in the USSR, held various official posts in the People’s Republic of Poland until 1970. General Rola-Żymierski, who had cooperated with the Soviets already in the inter-war era, was nominated Marshal of Poland by order of Stalin, and organized repres-

sion and arrests of former resistance fighters. Żymierski died in 1989, in the same year when the communist rule in Poland finally came to an end with the victory of the Solidarity movement. A number of Legionaries who had remained in Poland were active in the democratic opposition. Antoni Pajdak, a veteran of the Legions and the wartime resistance, was among the signatories of the “Letter of 59” demanding Polish adherence to the constitutional rule and human rights enshrined in the Helsinki accords of the CSCE.⁶²

For Finland, World War II ended in defeat, but the country was able to retain her sovereignty and democratic form of government. Although a few Jäger officers were arrested in the investigations of the so-called “weapons cache case” – the unsanctioned post-war hiding of army weapons and munitions in preparation for Soviet occupation – most were able to continue their life with minimal harassment. Emigration was minimal, and most Jägers remained in their homeland.⁶³ With the post-war demobilization and downsizing of the army, many high-ranking Jäger officers were singled out for an early retirement. Even still, Jäger generals served as commanders of the Finnish defence forces until 1959. Aarne Sihvo, who held the position once again in the post-war years, was active in the pre-emptive mobilization of the Finnish army when the government was anticipating a communist *coup* in 1948. The last Jäger commander in active service was General Armas-Eino Martola, who served as the military advisor of the United Nations Secretary General and commanded the UN peacekeeping forces on Cyprus in 1966–1969.⁶⁴

The fates of Polish Legionaries and Finnish Jägers mirrored the different fates of the two countries in the new post-war European order. Already before that, the inter-war era had revealed obvious differences in these otherwise very similar groups of old volunteer soldiers. Both the Jägers and the Legionaries had begun as political radicals, for whom military service was means to an end, and both formed the new military elite in their respective homelands after the independence. The majority of the Finnish Jägers, however, had to find their place in a constitutional political tradition which had enjoyed a continuous existence in spite of the temporary Russian suppression, and which was able to retain its stability in spite of the inter-war upheavals. Thus, in spite of their revolutionary past, the Jägers became wardens of legitimacy and order.

The newly-independent Poland, however, had to create her own political institutions from scratch. As a result, the inter-war politics became much more volatile, setting the stage for authoritarian military rule. Another difference was in the leadership. Due to their greater subservience to the German command, none of the Finnish Jägers was

able to emerge as a recognized independent military strongman, and their eventual wartime Finnish commander-in-chief, Marshal Mannerheim, had a completely different background as a conservative aristocrat who had served in the Russian army. In contrast, the Legions were, from the very beginning, dominated by the charismatic figure of Józef Piłsudski, a dedicated revolutionary, who considered the movement and its veterans as his political base, and used it as such. It is noteworthy that men such as Sikorski, who emerged as leaders of opposition, also had their background in the Legions. However, it was not until the death of Piłsudski and the beginning of World War II when these men were able to realize their full role as the leaders of truly democratic Poland, once again as resistance fighters and underground activists.

The fates of the Finnish Jägers and Polish Legionaries are characteristic of the rich panorama of World War I, and their personalities are concrete portrayals of the lasting effect which the war had on Europe, particularly on those nations which gained their independence as a result of the conflict. The volunteers were political radicals, freedom fighters, traitors, opportunists, terrorists, poets, champions of democracy, military elite, collaborators, activists for social reform, statesmen, and ordinary people. The men who served in the Finnish Jäger Battalion and the Polish Legions came in all sorts, and they ended up in many places.

REFERENCES

- ¹ Christine G. Krüger, Sonja Levsen (2011). *Volunteers, War and the Nation since the French Revolution*. In: Christine G. Krüger, Sonja Levsen (eds.). *War Volunteering in Modern Times; From the French Revolution to the Second World War*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 1–22, here pp. 2, 3, 8, 9.
- ² Alexander Watson (2011). *Voluntary Enlistment in the Great War: A European Phenomenon?* In: Krüger, Levsen (eds.). *War Volunteering*, pp. 163–188, here pp. 163, 164.
- ³ Michael Keren, Shlomit Keren (2010). *We Are Coming, Unafraid: The Jewish Legions and the Promised Land in the First World War*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, pp. 13, 14.
- ⁴ Kalervo Hovi (1979). *Suomi Puolan sosialistien tsaarinhallituksen vastaisissa yhteistyökaavuiluissa*. In: *Venäjäin vähemmistökansallisuudet tsarisminvastaisessa taistelussa 1800-luvulta vuoden 1917 vallankumouksiin: neuvostoliittolaisten, puolalaisten ja suomalaisten historiantutkijoiden seminaari Tampereella 17.–18. marraskuuta 1979*. Tampereen yliopisto: Historiatieteen laitoksen julkaisuja, pp. 75–86, here p. 80.
- ⁵ Larry Wolff (2010). *The Idea of Galicia; History and Fantasy in Habsburg Political Culture*. Palo Alto: Stanford University Press, p. 344.
- ⁶ Patrice M. Dabrowski (2004). *Commemorations and the Shaping of Modern Poland*. Bloomington: Indiana University Press, p. 188.

- ⁷ Tomasz Nałęcz (1984). *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, pp. 16, 95.
- ⁸ Steven Duncan Huxley (1990). *Constitutionalist Insurgency in Finland: Finnish “Passive Resistance” against Russification as a Case of Nonmilitary Struggle in the European Resistance Tradition*. Helsinki: Finnish Historical Society, pp. 243–245, 248.
- ⁹ Matti Klinge (1989). The Germanophil University. In: Max Engman, David Kirby (eds.). *Finland: People, Nation, State*. London: Hurst & Company, p. 170; Matti Lackman (2000). *Suomen vai Saksan puolesta? Jääkärien tuntematon historia*. Helsinki: Otava, pp. 56, 57, 67, 68.
- ¹⁰ Matti Lauerma (1966). *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27; vaiheet ja vaikutus*. Porvoo: Werner Söderström, pp. 243, 274–276, 334.
- ¹¹ Tuomas Hoppu (2005). *Historian unohtamat; suomalaiset vapaaehtoiset Venäjän armeijassa 1. maailmansodassa 1914–1918*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ¹² Julia Eichenberg (2011). “Suspicious Pacifists”: The Dilemma of Polish Veterans Fighting War during the 1920s and 1930s. In: Jennifer D. Keene, Michael S. Neiberg (eds.). *Finding Common Ground: New Directions in First World War Studies*. Leiden: Brill, pp. 293–312, here p. 294.
- ¹³ Robert Bideleux, Ian Jeffries (1998). *A History of Eastern Europe; Crisis and Change*. London: Routledge, pp. 190, 191.
- ¹⁴ Lackman. *Suomen vai Saksan puolesta*, pp. 310–315; Lauerma. *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27*, pp. 206, 362, 363.
- ¹⁵ Mieczysław B. Biskupski (2012). *Independence Day: Myth, Symbol and Creation of Modern Poland*. Oxford: Oxford University Press, p. 11; Waław Milewska, Maria Zientara (1999). *Sztuka Legionów Polskich i jej twórcy: 1914–1918*. Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, pp. 197, 198.
- ¹⁶ Lackman. *Suomen vai Saksan puolesta*, pp. 316–321, 399.
- ¹⁷ *Ibid.*, pp. 347, 357.
- ¹⁸ Jesse Curtis Kauffman (2008). *Sovereignty and the Search for Order in German-occupied Poland, 1915–1918*. Palo Alto: Stanford University Press, pp. 61, 63–65; Harold B. Segel (2000). Culture in Poland during World War I. In: Aviel Roshwald, Richard Stites (eds.). *European Culture in the Great War; The Arts, Entertainment and Propaganda, 1914–1918*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 58–88, here pp. 62, 63.
- ¹⁹ Lackman. *Suomen vai Saksan puolesta*, pp. 221–225; Lauerma. *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27*, p. 277, 322.
- ²⁰ Lackman. *Suomen vai Saksan puolesta*, pp. 394–396, 414–422.
- ²¹ David Reynolds (2014). *The Long Shadow: The Great War and the Twentieth Century*. New York City: W. W. Norton & Company, Inc., pp. 29, 30.
- ²² *Ibid.*, p. 29.
- ²³ Lackman. *Suomen vai Saksan puolesta*, pp. 116, 117, 122, 329.
- ²⁴ *Ibid.*, pp. 327–330, 368–370.
- ²⁵ Anna Geifman (1994). *Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia, 1894–1917*. Princeton: Princeton University Press, pp. 25–27.
- ²⁶ Włodzimierz Suleja (2014). Polish Democratic Thought during the First World War. In: M. B. Biskupski, James S. Pula, Piotr J. Wróbel (eds.). *The*

- Origins of Modern Polish Democracy*. Athens: Ohio University Press, pp. 95–109, here p. 98.
- ²⁷ Aviel Roshwald (2001). *Ethnic Nationalism & The Fall of Empires. Central Europe, Russia & The Middle East, 1914–1923*. London: Routledge, p. 150.
- ²⁸ Adam Dobroński (1993). *Łomża w latach 1866–1918*. Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów, p. 219; Artur Leinwand (1972). *Pogotowie Bojowe i Milicja Ludowa w Polsce 1917–1919*. Warszawa: Książka i Wiedza, pp. 54–56.
- ²⁹ Norman Davies (2005). *God's Playground: A History of Poland, Revised Edition. Vol. 2. 1795 to the Present*. Oxford: Oxford University Press, pp. 282, 284–287.
- ³⁰ W. F. Reddaway, J. H. Penson, O. Halecki, R. Dyboski (eds.) (1941). *The Cambridge History of Poland. Vol. 2. From Augustus II to Piłsudski, 1697–1935*. London: The MacMillan Company, p. 471.
- ³¹ Lackman. *Suomen vai Saksan puolesta*, pp. 433–438, 453–455, 477, 478.
- ³² Harri Korpisaari (2009). *Itsenäisen Suomen puolesta. Sotilaskomitea 1915–1918*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, pp. 325–330.
- ³³ Lackman. *Suomen vai Saksan puolesta*, pp. 589, 590; Lauerma. *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27*, pp. 801, 857, 901.
- ³⁴ Lackman. *Suomen vai Saksan puolesta*, pp. 560, 570.
- ³⁵ *Ibid.*, pp. 574–579.
- ³⁶ Mieczysław B. Biskupski (2005). The Militarization of the Discourse of Polish Politics and the Legion Movement of the First World War. In: David Stefancic (ed.). *Armies in Exile: The Polish Struggle for Nation and Nationalism*. New York City: Columbia University Press, pp. 71–102, here pp. 90; Joseph Hapak (2005). The Polish Army in France. *Ibid.*, pp. 117–135, here p. 130.
- ³⁷ Kauffman. *Sovereignty and the Search*, p. 226.
- ³⁸ Paul Robert Magocsi (2002). *The Roots of Ukrainian Nationalism; Galicia as Ukraine's Piedmont*. Toronto: University of Toronto Press Incorporated, pp. 26, 27.
- ³⁹ Michał Klimecki (2000). *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, pp. 126, 131.
- ⁴⁰ Julia Eichenberg (2012). Soldiers to Civilians, Civilians to Soldiers: Poland and Ireland after the First World War. In: Robert Gerwarth, John Horne (eds.). *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford: Oxford University Press, pp. 184–199, here pp. 192, 193.
- ⁴¹ Nathaniel Copey (2009). *Public Opinion and the Making of Foreign Policy in the "New Europe": A Comparative Study of Poland and Ukraine*. Farnham: Ashgate Publishing Limited, pp. 77–80.
- ⁴² Lauerma. *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27*, pp. 932, 933.
- ⁴³ Norman Davies (2003). *White Eagle, Red Star. The Polish-Soviet War 1919–1920 and "The Miracle of Vistula"*. London: Random House, pp. 42, 194.
- ⁴⁴ Lackman. *Suomen vai Saksan puolesta*, pp. 598–600. For an interpretation which questions the role of Jägers in the organization of the Finnish White terror during the Civil War of 1918, see Aapo Roselius (2006). *Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa*. Helsinki: Tammi, pp. 319, 320.
- ⁴⁵ Neal Pease (2003). "This Troublesome Question": The United States and the "Polish Pogroms" of 1918–1919. In: Mieczysław B. Biskupski (ed.). *Ideology, Politics, and Diplomacy in East Central Europe*. Rochester: University of

- Rochester Press, pp. 58–79, here pp. 60, 61, 65; Tammy M. Proctor (2010). *Civilians in a World at War 1914–1918*. New York City: New York University Press, p. 242.
- ⁴⁶ Biskupski. *Independence Day*, pp. 18–20; Segel. *Culture in Poland during World War I*, pp. 62, 63.
- ⁴⁷ Anders Ahlbäck (2010). *Soldiering and the Making of Finnish Manhood; Conscription and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939*. Turku: Åbo Akademi, pp. 114, 115.
- ⁴⁸ Lauerma. *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27*, p. 1003.
- ⁴⁹ Segel. *Culture in Poland during World War I*, p. 68; Marzena Sokołowska-Paryż (2002). *The Myth of War in British and Polish Poetry, 1939–1945*. Bruxelles: Peter Lang, pp. 49, 72, 73.
- ⁵⁰ Jarkko Kemppi (2011). *Isänmaan puolesta. Jääkäriliikkeen ja jääkärien historia*. Jyväskylä: Minerva, pp. 133–135.
- ⁵¹ Juhani Paasivirta (1998). *Finland and Europe; The Early Years of Independence, 1917–1939*. Helsinki: Societas Historica Finlandiae, pp. 283–285. For an excellent comparative outline between Finnish, Polish and Czechoslovak wartime volunteer movements and their rivalry with the old imperial officers in the early years of independence, see Max Engman (2000). *Legionärer och jägare. Skapandet av en nationell officerskår i mellankrigstidens nya stater*. In: Jussi Kuusanmäki, Kauko Rumpunen (eds.). *Snellmanin ja Mannerheimin välissä. Kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, pp. 29–55.
- ⁵² Jerzy J. Wiatr (1988). *Soldier and the Nation: The Role of the Military in Polish Politics, 1918–1985*. Boulder: Westview Press, p. 55.
- ⁵³ Vesa Saarikoski (1998). *Elon mainingit. Jääkärikenraali Aarne Sihvo 1889–1963*. Helsinki: WSOY 1998, pp. 297–302.
- ⁵⁴ Eva Plach (2006). *The Clash of Moral Nations: Cultural Politics in Piłsudski's Poland, 1926–1935*. Athens: Ohio University Press, pp. 4, 5.
- ⁵⁵ Kemppi. *Isänmaan puolesta*, pp. 198–201.
- ⁵⁶ Lackman. *Suomen vai Saksan puolesta*, pp. 678–680.
- ⁵⁷ Halik Kochanski (2012). *The Eagle Unbowed: Poland and the Poles in the Second World War*. London: Allen Lane, pp. 618, 619.
- ⁵⁸ Jussi Jalonen (2009). *War Neuroses and Politics of Trauma among the Finnish Jägers, 1915–1939*. *Lähde*, 6, pp. 75–91.
- ⁵⁹ Julia Eichenberg (2011). *Kämpfen für Frieden und Fürsorge: Polnischen Veteranen des Ersten Weltkriegs und ihre internationalen Kontakte, 1918–1939*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH 2011, pp. 44–46; Julia Eichenberg, (2013). *Polish Eagles and Peace Doves: Polish Veterans between Nationalism and Internationalism*. In: Julia Eichenberg, John Paul Newman (eds.). *The Great War and Veterans' Internationalism*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, pp. 97–117, here pp. 83, 84, 89, 90.
- ⁶⁰ Kemppi. *Isänmaan puolesta*, pp. 209, 210, 216–218.
- ⁶¹ Kochanski. *The Eagle Unbowed*, pp. 535, 536, 615.
- ⁶² *Ibid.*, pp. 615, 616; Andrzej Paczkowski (1998). *Spring Will Be Ours: Poland and the Poles from Occupation to Freedom*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, pp. 379, 380.
- ⁶³ Lauerma. *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27*, p. 999.
- ⁶⁴ *Ibid.*, p. 1000

NO BRĪVPRĀTĪGAJIEM KAREIVJIEM LĪDZ
MILITĀRAJAI ELITEI.
SOMU JĒGERI UN POĻU LEĢIONĀRI PIRMĀ
PASAULES KARA LAIKĀ UN PĒC TĀ

Jusi Jalonens

Ph.D., Tampere Universitātes zinātniskais līdzstrādnieks.

Zinātniskās intereses: pašreiz strādā pie pēcdoktorantūras studiju projekta par somu baltgvardu brīvprātīgo dalību poļu-padomju karā 1919.–1921. gadā.

E-pasts: jussi.jalonen@uta.fi

Pirmais pasaules karš pavēra iespēju dažādām separātistu kustībām tīties pēc nacionālās neatkarības, uzsākot sadarbību ar jebkuru no karojošajām lielvarām. Poļu un somu neatkarības aktivisti bija gatavi militārajai sadarbībai ar centrālajām lielvalstīm cīņā pret Krievijas impēriju un šajā nolūkā nelegāli mobilizēja brīvprātīgo spēkus. Mobilizācijas rezultātā Somijā tika izveidots 27. Ķeizariskais Prūsijas jēgeru bataljons, bet Jozefa Pilsudska vadītie poļu aktivisti tajā pašā laikā nokomplektēja brīvprātīgo bataljonu Austroungārijas armijai. Abi formējumi bija saistīti ar pretošanās kustības aktivitātēm, un tiem bija raksturīgs politiskais radikālisms. Pēc Pirmā pasaules kara jēgeri un leģionāri kļuva par nacionālo bruņoto spēku pamatu savās jaunajās, neatkarību ieguvušajās valstīs.

Atslēgas vārdi: Pirmais pasaules karš, separātisms, brīvprātīgo kustības, poļu leģioni, 27. Ķeizariskais Prūsijas jēgeru bataljons.

Kopsavilkums

Jauno laiku vēsturē brīvprātīgo iesaistīšanās karā savu augstāko punktu sasniedza Pirmā pasaules kara gados. Turklāt globālā konflikta dēļ brīvprātīgo pieteikšanās arvien vairāk pārsniedza valstu robežas. Pēdējās atlikušās daudznacionālās dinastiju impērijas iesauca armijā visus karaklausībai pakļauto iedzīvotāju resursus, un arī dažādas separātistu kustības uzskatīja karu par iespēju tīties pēc nacionālās neatkarības. Gan Somijā, gan Polijā vietējie politiskie aktivisti, kuri vēlējās iegūt neatkarību no Krievijas impērijas, bija gatavi sadarbībai militārajā jomā ar centrālajām lielvalstīm un šajā nolūkā sāka nelegāli veidot brīvprātīgo vienības.

Somu neatkarības aktivistu uzsāktās nelegālās kareivju vervēšanas rezultātā tika izveidots 27. Ķeizariskais Prūsijas jēgeru bataljons, somu brīvprātīgo vienība vācu bruņoto spēku sastāvā. Poļu neatkarības aktivisti Jozefa Pilsudska vadībā nokomplektēja brīvprātīgo leģionus, kuri iekļāvās Austroungārijas armijas sastāvā. Šiem brīvprātīgajiem formējumiem arī bija raksturīgs politiskais radikālisms, un, atrazdamies frontes priekšējās

līnijās, tie vienlaikus veica arī sabotāžas aktus un darbojās pagrīdes pretošanās kustībā.

Karam turpinoties, nesaskaņas somu un poļu attiecībās ar Vāciju kļuva acīmredzamas. Pēc tā dēvētās zvēresta krīzes poļu leģionāri sekoja Pilsudska paraugam un atteicās pakļauties sava bijušā labdara ietekmei. Lai gan protesti 27. Keizariskajā Prūsijas jēgeru bataljonā nebija nekas jauns, visā visumā somu jēgeru vadība atzina par labāku uzspiest saviem padotajiem vācu varu. Somu jēgeru atgriešanās dzimtenē ievirzīja neatkarību nule ieguvušo Somiju vācu ietekmes sfērā, turpretī Polijā bijušie leģionāri un pagrīdes poļu militārā organizācija (POW) atklāti pretojās vācu okupācijai.

Pirmā pasaules kara beigu posmā gan jēgeri, gan leģionāri tika iesaistīti militārās operācijās, kuras tie nebija paredzējuši un kuras nebija tieši saistītas ar viņu sākotnējo nacionālās neatkarības iegūšanas mērķi. Somijā jēgeriem bija jāapspiež vietējo sociālistu revolūcija, bet Polijā leģionāriem vajadzēja cīnīties pret ukraiņu nacionālajiem centieniem, jo arī ukraiņi bija cerējuši iegūt neatkarību, izveidojot brīvprātīgo strēlnieku vienības Austroungārijai. Politiskie un etniskie konflikti izcēlās ar nežēlību un zvērisku vardarbību.

Starpkaru periodā jēgeri un leģionāri kļuva par nacionālo bruņoto spēku pamatu savās jaunajās, neatkarību ieguvušajās valstīs, un viņu stāsti pārtapa nacionālajā mitoloģijā. Gan Polijā, gan Somijā bijušos brīvprātīgos varēja sastapt ekstrēmistiskās, autoritatīvās kustībās, bet tiklab arī demokrātiskās opozīcijas spēku sastāvā. Bijušie leģionāri galu galā kļuva par atbalsta bāzi Pilsudska valsts apvērsumam 1926. gadā, kas iezīmēja autoritārās varas sākumu Polijā. Turpretī Somija palika demokrātiska valsts, galvenokārt tāpēc, ka lielākā daļa jēgeru augstāko virsnieku starpkaru apvērsumu laikā atbalstīja likumīgo valdību. Jēgeru un leģionāru karjera bija ilga un atsevišķi veterāni turpināja darboties politikā arī laikposmā pēc Otrā pasaules kara.

Iesniegts 27.07.2014.

MŪŽĪBAS SKARTIE: LATVIEŠU STRĒLNIKA TĒLS LATVIJAS KOLEKTĪVAJĀ ATMIŅĀ

Kaspars Zellis

Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieks.

Pētniecības intereses: Latvijas sociālā vēsture, propaganda, sociālā atmiņa.

E-pasts: kaspars.zellis@gmail.com

Raksts ir veltīts Pirmā pasaules kara laikā izveidoto latviešu strēlnieku bataljonu piederīgo tēlam Latvijas kolektīvajā atmiņā. Rakstā analizēts, kā tika veidots strēlnieku tēls Latvijā 20. gs. 20.–30. gados, padomju okupācijas laikā un pēc neatkarības atjaunošanas. Kā teorētiskais pamats, analizējot latviešu strēlnieku vietu Latvijas kolektīvajā atmiņā, izmantota vācu pētnieces Aleidas Asmanes teorija par atmiņu formācijām.

Atslēgas vārdi: Pirmais pasaules karš, kolektīvā atmiņa, sociālā atmiņa, kultūras atmiņa, politiskā atmiņa, latviešu strēlnieki, piemiņa.

*Cīņā iet ir brīvu vīru daļa,
Cīņā mirt ir brīvu vīru daļa,
Lai pēc tam kā dzīva, liela elpa
Augšup celtu visu savu tautu.*

(A. Čaks. Sprediķis Piņķu baznīcā¹)

1988. gada 26. novembrī pēc Kultūras fonda ierosmes Piņķos pie Sv. Jāņa baznīcas tika atklāts tēlnieka Ulda Sterģa veidots piemiņas akmens 5. Zemgales latviešu strēlnieku bataljona komandierim pulkvedim Jukumam Vācietim, kurš šeit saskaņā ar vēsturisku faktu bija teicis sprediķi saviem karavīriem pirms došanās uz fronti 1916. gada 17. jūlijā.²

Īstenībā 5. Zemgales bataljona vienības tajā laikā neatradās Piņķos un Jukuma Vācieša teiktais sprediķis ir dzejnieka Aleksandra Čaka fantāzijas auglis, tomēr tas sevī ietvēra tādu emocionālo potenciālu, ka kolektīvajā atmiņā nostiprinājās kā faktoīds jeb sociāls fakts. Nekritiski izmantojot laikabiedru – īpaši ģenerāļa Andreja Auzāna liecības,³ kā arī paļaujoties uz dzejnieka A. Čaka vēstījumu, šo epizodi laikabiedri uztvēra kā neapgāžamu faktu, ko ieviesa gan trimdas, gan padomju

Latvijas historiogrāfijā.⁴ 1987. gadā teātra izrādē “Mūžības skartie”⁵ Rīgā Dailes teātrī patriotiski uzlādētā “Sprediķa Piņķu baznīcā” rindas jo daudziem lika uztvert to kā daļu no padomju “nozagtās vēstures”, kas būtu pelnījusi, lai to saglabātu mūžīgi. 1988. gada novembrī ar dievkalpojumu Piņķu baznīcā, Ēvalda Valtera lasītajām “Sprediķa” rindām, izmantojot nacionālos karogus, dziedot “Dievs, svētī Latviju!”, pie baznīcas atklāja piemiņas akmeni “dižajam kurzemniekam, pirmajam Padomju Bruņoto Spēku virspavēlniekam, kas teica jāvārdu Ļeņinam un Oktobrim”.⁶ 1989. gadā uz ekrāniem iznāca Rīgas kinostudijas sešu sēriju mākslas filma “Zītaru dzimta”,⁷ kurā J. Vācieša sprediķis tika pārcelts uz 1917. gada janvāri – pirms strēlnieku došanās slavenajās Ziemassvētku kaujās.

Šodien pie baznīcas stāv akmens un ziņas par “vēsturisko dievkalpojumu” atrodamas draudzes mājaslapā.⁸ Kā reāla notikuma apdziedājums A. Čaka dzejā dievkalpojums tiek pasniegts arī mācību grāmatās Latvijas skolēniem,⁹ pie tā norisinās dažādi patriotiski piemiņas pasākumi.

Vai šeit mēs varam novērot kultūras fakta spēcīgo iedarbību pār naratīvu? Vai arī te varam saskatīt, kā individuālā atmiņa pāriet sociālās un kultūras atmiņas rāmjos? Vai vārdi, ko A. Čaks 1936. gadā ielika pulkveža J. Vācieša mutē, spēja atrisināt pagātnes reprezentācijas konfliktus, ko bija radījuši pretrunīgā latviešu strēlnieku vēsture?

Jautājumu ir daudz. Lai uz tiem mēģinātu atbildēt, būtu jāskata, kā veidojās piemiņa par strēlniekiem, kādi ir bijuši svarīgākie pagātnes reprezentāciju konflikti. Un kā tie ir (ne)atrisinājušies mūsdienu Latvijas kolektīvajā atmiņā.

ATMIŅA

Vēstures notikumi nebeidzas ar hronoloģisku datējumu mācību grāmatā. Tie turpina dzīvot un pastāvēt atmiņā, turpina ietekmēt sabiedrības politiskās, ekonomiskās, kultūras un sociālās dzīves norises. Izzinot kolektīvo atmiņu, pētnieki cer dziļāk izprast daudzus sociālo un varas attiecību mehānismus, indivīda un kolektīva, tagadnes un pagātnes saites.¹⁰

Kolektīvās atmiņas jēdziens¹¹ ir izplūdis un nekonkrēts. Džejs Vinters piedāvā atmiņas (*memory*) jēdziena vietā lietot jēdzienu “piemiņa” (*remembering*), pamatojot ar to, ka jēdziens “atmiņa” var ietvert jebkuru mūsu mēģinājumu sazināties ar pagātni gan individuālajā, gan kolektīvajā līmenī, savukārt “piemiņa” – vairāk atklāj stratēģiju, ko, kad, kur un kā atceras sabiedrības locekļi.¹²

Atmiņa ir nepastāvīga, noturīgākas atmiņas konstrukcijas pastāv tad, ja kolektīvo atmiņu izdodas pārnest kultūras atmiņas līmenī. Aleidas

Asmanes piedāvātā četru atmiņu formāciju koncepcija, kas atmiņu sadala individuālajā, sociālajā, politiskajā un kultūras atmiņā, ir pietiekami optimāla, lai, balstoties uz to, mēģinātu izprast latviešu strēlnieku vietu kolektīvajā atmiņā.

Sociālā atmiņa dzīvo galvenokārt komunikatīvajā līmenī,¹³ kas pastāv, kamēr ir dzīvi noteiktā vēstures notikuma aculiecinieki. Komunikatīvā atmiņa nav statiska, tā nemitīgi mainās līdz ar katru sociālo paaudzi. Tādējādi atmiņas pārskatīšana notiek katrus 30 gadus, kad jaunā paaudze kļūst par galveno pagātnes atmiņas reprezentētāju un uzņemas publisko atbildību par to.¹⁴

Politiskā atmiņa, tāpat kā kultūras atmiņa tiecas izpausties caur simboliem un materiālām reprezentācijām, tā tiecas veidot starppaaudžu komunikāciju, kurā tiek izmantoti gan muzeji un arhīvi, gan pieminekļi un izglītība, gan svinamo un atzīmējamo dienu kalendārs. Politiskajai atmiņai raksturīgs tas, ka tā tiecas pēc viendabīgas un pastāvīgas noslēgtības, tā izslēdz citādās sociālās atmiņas. Tāpat politiskā atmiņa nav izkaisīta un fragmentāra, bet sižetiski sakārtota naratīvā – sociālpolitiskajā mītā. Šī atmiņa ir noturīga un spējīga translēt pagātni ne tikai vienas, bet vairāku paaudžu robežās.¹⁵

Kultūras atmiņu savukārt varētu definēt kā stratēģiju, kas izstrādāta pret pastāvīgi mainošos un brūkošo individuālo un sociālo atmiņu. Tā var izpausties aktīvi kā kanons – kanonizēto literāro, vizuālo, dramatisko darbu, skolas programmu, piemiņas dienu utt. kopums. Un tā var izpausties arī pasīvi, kā arhīva atmiņa, kas glabā informāciju par to, kas ir bijis noliegts, aizmirsts, izspiests no aktīvās atmiņas, bet ko tomēr uzskata par svarīgu, lai saglabātu.¹⁶ Tieši šī kultūras atmiņas divējādā daba ļauj tai atjaunoties, mainīties, rekonfigurēties. Atšķirībā no politiskās atmiņas kultūras atmiņas simboliskā sistēma pieprasa lielāku individuālo līdzdalību – lasīšanu, rakstīšanu, mācīšanos, izpēti, kritiku un vērtējumus.¹⁷

Lai arī robežas starp šīm atmiņām ir visai izplūdušas un tās nereti pārklājas un dublējas, tomēr šo konceptu, manuprāt, ir iespējams izmantot kolektīvās atmiņas pētniecībai. Šogad augustā apritējusi simtā gadadiena kopš Pirmā pasaules kara sākuma tīri hronoloģiski apliecina šo notikumu komunikatīvās atmiņas ēras galu un atmiņas pāreju kultūras atmiņas līmenī.

Pirms sākt sarunu par atmiņas konstrukcijām, ir jāatrunā jēdziena “latviešu strēlnieks” lietošana. Ja politiskā atmiņa un vēsturnieki strikti šķir pirmos strēlniekus (1915–1917) no sarkanajiem strēlniekiem, tad sociālajā un arī kultūras atmiņā strēlnieks ir latviešu karavīrs, kas no 1915. gada līdz 1920. gadam cīnījās latviešu strēlnieku bataljonos.

KONSTRUĒJOT ATMIŅU

Pirmais pasaules karš ne tikai Eiropu sadalīja karojošās frontēs, bet arī veidoja ļoti atšķirīgas atmiņas un vērtējumus par šo karu. Rietumos dominējošā kolektīvā atmiņa stāstīja par kara traģiku un upuru bezjēdzību, vienlaikus uzsverot, ka galvenās cīņas notika Rietumu frontē,¹⁸ savukārt Austrumeiropā šis karš vairāk tika uztverts kā prelūdijs pašu nacionālo valstu izveidei. Rezultātā pastāv liela neatbilstība starp apjomīgo vēstures pētījumu un vizuālo pierādījumu bagātību Rietumos un to relatīvo nabadzību Austrumos.¹⁹

Latvijā pēc aizvadītā Pirmā pasaules kara (1914–1918) un tam sekojošā Neatkarības kara (1918–1920) sākās Latvijas Republikas politiskās atmiņas veidošana. Jaunajai politiskajai un militārajai elitei bija nepieciešams sniegt savu pagātnes reprezentāciju, kas ne tikai pamatotu un nostiprinātu režīma un elites leģitimitāti, bet arī konsolidētu sabiedrību.

Politiskās atmiņas veidošana notika parlamentārās demokrātijas apstākļos, ļaujot samērā brīvi izpausties dažādām sociālo un politisko grupu vēstures reprezentācijas formām. Dažādās reprezentācijas piedāvāja bieži vien pat kardināli pretējus vēstures skaidrojumus, ko varam dēvēt par “atmiņas kariem”. “Atmiņas kari” vairāk balstījās uz Neatkarības kara vai tā atsevišķu notikumu reprezentācijas variācijām. Landesvēra – latviešu armijas daļu, ziemeļnieku – dienvidnieku, nacionālās armijas – latviešu sarkano strēlnieku atšķirīgās pieredzes nereti uzjundīja milzīgu ažiotažu sabiedrībā, kas izpaudās ne tikai kā asa polemika laikrakstos vai Saeimā, bet arī noveda pie piemiņas vietu bojāšanas un citām nekonvencionālām rīcībām publiskajā vidē.²⁰

Politiskajā atmiņā dominēja²¹ Neatkarības karš, tā atmiņas, vērtējumi un piemiņas saglabāšana. Tas ir saprotams, jo šis karš norisinājās par Latvijas valsti, savukārt Pirmā pasaules kara reprezentācijas valstij bija sekundāras. Pirmā pasaules kara Latvijā sociālās atmiņas vietas²² bija vairākas: bēgļu kustība, vācu okupācija Kurzemē, 1917. gads Latvijā, Baltijas hercogistes projekts, Latvijas neatkarības idejas ģenēze u.c., tomēr tās pēc sava emocionālā un sociālā potenciāla un reprezentāciju intensitātes nevarēja mēroties ar to pretrunīgumu un emocionālo piesātinātību, kāds bija latviešu strēlniekiem. Tā nereti daiļliteratūrā un publicistikā bēgļu kustība tika pasniegta kā viens no iemesliem gan latviešu naidam pret vāciešiem, gan kā katalizators strēlnieku bataljonu veidošanai. “Ne tādēļ latvieši bēga, ka viņi būtu bailīgāki par saviem kaimiņiem leišiem vai poļiem,” lasām Latviešu veco strēlnieku biedrības izdotajā strēlnieku vēsturē, “bet tādēļ, ka uzvarošo vācieti viņi nevarēja ciest savā tuvumā.”²³ Arī viens no slavenākajiem strēlnieku reprezentācijas pieminekļiem literatūrā – Aleksandra Grīna romāns “Dvēseļu putenis” sižetiski

aizsākas ar literāro varoņu došanos bēgļu gaitās un loģisku iekļaušanos jaunveidojamajos strēlnieku pulkos.²⁴

No jaunās valsts puses attieksme pret latviešu strēlniekiem pēc Neatkarības kara bija sākotnēji rezervēta, ko jāskaidro ar strēlnieku lielākās daļas pieslēšanos lieliniekiem, ar daudzu pāriešanu Padomju Krievijas dienestā un piedalīšanos iebrukumā Latvijas Republikā 1919. gadā Pēteris Stučka Latvijas Padomju armijas rindās. Tāpat Latvijas viedokļu līderi vēl nebija izstrādājuši tādu latviešu strēlnieku vēstures reprezentāciju, kas apmierinātu daudzās sociālpolitiskās grupas valstī. Tā, piemēram, atverot Valsts adrešu kalendāru 1922. gadam, neatradīsim ne strēlniekiem veltītas piemiņas dienas, ne to pieminēšanu hronoloģiskajā pārskatā par svarīgākajiem notikumiem Latvijas pagātnē. Vienīgi Ložmetējkalna pieminēšana kā “ievērojamas latviešu strēlnieku cīņas vieta ar vāciešiem” šo noklusējumu lauž.²⁵

Centieni aktualizēt, nostiprināt latviešu strēlnieku lomu sociālajā atmiņā un mēģinājumi to iekļaut arī politiskajā atmiņā būtu skaidrojami ar vairākiem faktoriem:

1. Atmiņas uzdevums ir nodrošināt vēstures kontinuitāti, nodrošināt sabiedrības sasaisti ar pagātņi un nākotni. Tādējādi parādījās vajadzība integrēt kolektīvajā atmiņā arī Pirmā pasaules kara notikumus Latvijā un latviešu strēlniekus.

2. Nepieciešamība nepieļaut latviešu sabiedrības nodalīšanos antagoniskās grupās. Politiskā atmiņa par galveno ienaidnieku pasludināja vāciešus, kā rezultātā galvenā ienaidnieka tēls tika attiecināts uz Baltijas landesvēru un valstsvācu vienībām, nevis lielinieku ietekmē nonākušajiem strēlniekiem. Dienests landesvērā tika uztverts kā valsts nodevība, savukārt cilvēka dienests Sarkanajā armijā – kā likteņa ironija.

3. Jaunās militārās un politiskās elites nepieciešamība pamatot savus nopelnus cīņā “par Latvijas brīvību”. Šajā gadījumā der aplūkot divu Latviešu veco strēlnieku biedrības dibinātāju biogrāfijas – latviešu strēlnieku virsnieki Andrejs Auzāns un Rūdolfs Bangerskis bija nozīmīgas personības strēlnieku bataljonos, tomēr viņu devums cīņās par neatkarīgo Latviju labākajā gadījumā bija nekāds. Ģenerālis A. Auzāns no 1918. līdz 1923. gadam dienēja Sarkanajā armijā un pasniedza Sarkanās armijas kara akadēmijā, savukārt ģenerālis R. Bangerskis dienēja admirāļa A. Kolčaka²⁶ pretlielinieciskajā armijā un Latvijā atgriezās tikai 1921. gadā.²⁷ Abi virsnieki stājās Latvijas armijas dienestā un ieņēma ne tikai sabiedriskajā dzīvē, bet arī valsts militārajā dienestā ievērojamu stāvokli. Līdzīgas biogrāfijas Latvijā bija daudziem karavīriem, kas piederēja arī pie t.s. lokālajām elites grupām pilsētās, pagastos, armijas daļās u.c. Pagātnes reprezentācijas koriģēšana varēja

risināt arī šādu elites pārstāvju iekļaušanos “brīvības cīnītāju” rindās. Kā rakstīja ģenerālis Kārlis Goppers, kurš ar Imantas pulku Latvijā bija atgriezies tikai 1920. gada jūnijā: “Tīreļa purvi, Ložmetējukalns, Nāves sala un citas cīņu vietas arvienu vairāk ieiet vēsturē, kura neizdalīs šos notikumus atsevišķā epizodē, bet iepīs viņus citu cīņu rindā zem kopīga nosaukuma: “Cīņas par Latvijas brīvību.”²⁸

Svarīgs aspekts, kas ļāva atmiņai par strēlniekiem ātri nostiprināties ne tikai sociālajā, bet arī kultūras atmiņā, bija tas, ka daudzi mākslinieki, dzejnieki, rakstnieki, gleznotāji, aktieri utt. bija latviešu strēlnieku bataljoniem piederīgi vai arī tieši saistīti ar tiem.²⁹ Rezultātā strēlnieku tēls tika formēts arī kultūras atmiņas vidē.

Tāpat 20. gs. 20.–30. gados tika sākti strēlnieku atmiņu vākšana un problemātikas pētniecība. 20. gadu sākumā vairums grāmatu, kas tika izdotas par Pirmo pasaules karu, bija veltītas tikai strēlniekiem, nodalot tos no Neatkarības kara norisēm.³⁰ Iespējams, pirmais, kurš mēģināja strēlnieku cīņas pakārtot Neatkarības kara norisēm, bija rakstnieks un strēlnieks Jānis Akuraters, veidojot šķietamu kontinuitāti starp strēlniekiem un nacionālās armijas karavīriem.³¹ Arī Kārlis Skalbe savās “Mazajās piezīmēs” norāda, ka “latvju bataljoni radās kā jauns tautas kodols, kas ar dziļu sirsniību pieķērās savai zemei un negribēja aiziet no savas mājas sliekšņa. Mēs nedomājām vēl par savu valsti. Bet atļauja dibināt savus pulkus jau bij puse no mūsu neatkarības. Mums bij jau pašu spēks, uz ko balstīties. Tā bij augsta pakāpe uz neatkarību. No šejienes jau varējām sniegties pēc vēstures ieguvumiem.”³²

Izpētes un atmiņu vākšanas darbu aizsāka arī Latviešu veco strēlnieku biedrība. Lai arī publicēšanai tika nodots galvenokārt tikai biedrības valdei tīkamais skatījums (izceļot atsevišķu latviešu karavadoņu spējas, strēlnieku varonību, noklusējot neglaimojošu kritiku) un atmiņas, tomēr biedrības darbs jāvērtē pozitīvi, kā t.s. arhīvu atmiņu veidojošais.³³ Tās publicētie krājumi uzskatāmi par savdabīgu mēģinājumu strēlniekus nostiprināt arī politiskās atmiņas laukā – regulāri atgādinot par viņu nopelniem brīvās Latvijas labā.

Nozīmīga loma strēlnieku atmiņas veidošanā bija Latviešu veco strēlnieku biedrībai, kuru nodibināja 1923. gada decembrī ar mērķi “uzturēt tautas atmiņā strēlnieku vēsturi un izkopt viņu tradīcijas un garu”.³⁴ Biedrības organizatorisko un ideoloģisko kodolu pārstāvēja latviešu strēlnieku bataljonu veidošanas iniciators politiķis Jānis Goldmanis, kā arī virkne strēlnieku bataljonu augstākās virsniecības – ģenerāļi Andrejs Auzāns, Kārlis Goppers, pulkvedis Rūdolfs Bangerskis u.c.³⁵

Viens no pirmajiem jaunās biedrības darbiem bija Strēlnieku piemiņas dienas tradīcijas ieviešana. Piemiņas dienas svinēšana aizsākās

jau pēc Neatkarības kara,³⁶ tomēr tai, kā atzīmēja 1922. gadā Rūdolfs Bangerskis, “dažādu apstākļu dēļ trūkst vēl vajadzīgā krāšņuma”.³⁷ To piemiņas diena ieguva, sākot ar 1924. gadu, kad notika pirmās plašākās šīs dienas svinības. Tās aizsāka 1924. gada 5. janvārī Rīgā Brāļu kapos Valsts prezidenta Jāņa Čakstes aizdegtā “Svētā uguns” un ziemas aizsargtērpos ģerbušos strēlnieku godasardze. Nākamajā dienā – 6. janvārī notika strēlnieku un sabiedrības gājiens no Kara muzeja līdz Brāļu kapiem, kur notika svinīgs aizlūgums. Savukārt piemiņas dienu noslēdza svētku mielasts Lielajā ģildē.³⁸

Kreisi orientētais intelektuālais žurnāls “Domas” rakstīja, ka visos šajos pasākumos un lielajos rakstos avīzēs “jaušams kaut kas, ko baidās izteikt līdz galam”.³⁹ “Un šo neizteikto mēģina segt ar zināmu rezignāciju, sentimentalitāti un gandrīz vai nožēlu, gandrīz ar piedošanu strēlniekiem,” turpināja žurnālā kāds M.B. “Strēlnieki aizgāja uz Krieviju bez virsniekiem vai arī ar pārāk mazu virsnieku daļiņu. Virsnieki aizgāja uz Krieviju bez strēlniekiem. Strēlnieki Krievijā cīnījās **pret** [izcēlumi oriģinālā. – K. Z.] veco nodevīgo ģenerāļu organizēto cariskās, muižnieciskās un nedalāmās Krievijas atjaunošanu. Virsnieki, sevišķi augstākie, darbojās un cīnījās **par** muižniecisko Krieviju, jo ne kadeti,⁴⁰ ne Savinkovi,⁴¹ par Aleksejeviem⁴² nemaz nerunājot, negribēja ne dzirdēt par nacionālo autonomiju (kur nu vēl valstu!) dibināšanu. Te ir tas traģiskais moments drāmā un te arī tas līdz galam neizrunātais. Strēlnieki par revolūciju, virsnieki par kontrevolūciju.” “Domas” rakstīja, ka nevis strēlnieku nāve Ziemassvētku kaujās radījusi neatkarīgu Latviju, bet to cīņa pret cariskās Krievijas atjaunošanu pie Volgas un Krimā. Ziemassvētku kaujas esot nodalījušas strēlniekus no virsniecības, un bijušo strēlnieku vadoņu nopelni nebūtu jāpadara par varoņu leģendām, bet jāizvērtē ja ne kā noziegumi, tad vieglprātība un īsredzība.⁴³ Šāda retorika un argumentācija kļūst par nozīmīgu politiski kreiso aprindu pagātnes skaidrojuma sastāvdaļu.⁴⁴

Tomēr jau nākamajā – 1925. gadā strēlnieku piemiņas dienas pasākumi notika ar vēl lielāku vērienu, turklāt ne tikai Rīgā, bet arī provincē.⁴⁵ Tika teiktas daudzas vairāk vai mazāk patētiskas runas, no kurām gribētu atzīmēt divas. Vispirms ģenerāļa A. Auzāna atbilde Valsts prezidenta sveicienam kļuva par savdabīgu lojalitātes apliecinājumu valstij, kurai jālikvidē vēl, iespējams, pastāvošie aizspriedumi pret strēlniekiem. Proti, A. Auzāns atzīmēja, ka, “tiklīdz mūsu dzimtenei atkal pienāks grūts brīdis, mēs uz valsts vadoņa pirmo aicinājumu dosimies cīņā tikpat strauji kā toreiz pie Ložmetējkalna”.⁴⁶

Savukārt par kara ministru kļuvušais pulkvedis R. Bangerskis uzsvēra, ka “tagad, kad stāvu kara resora priekšgalā, varu apliecināt, ka

Tīreļpurva ērgļi ir cieši saauguši ar Ventas ērgļiem. Kad būs no jauna jāpaceļ ieroči, mēs celsimies un kā viens vīrs laužisim ienaidnieka varu.”⁴⁷ Lojalitātes apliecināšana un līdzvērtīgu pozīciju iegūšana ar Neatkarības kara veterāniem bija galvenie Latviešu veco strēlnieku biedrības pārstāvētās sociālās grupas mērķi.

Gan biedrība, gan latviešu intelektuāļi radīja arī mītisko latviešu strēlnieku tēlu. Šim tēlam nav individualitātes, tas ir kolektīvs, kas simbolizē “mēs”, kas bija gatavi upurēt savu dzīvību par dzimteni un paklausīt saviem vadoņiem. Zināmas autoritārisma iezīmes strēlnieku tēlā vēlāk arī K. Ulmaņa autoritārisma gados to ļāva izmantot politikā un retorikā.

Strēlnieku “lēģenda”, kā to nosauca Jānis Akuraters, balstījās uz jau iepriekš nosauktajiem motīviem. Latviešu strēlnieki, tāpat kā nacionālās armijas karavīri, cīnījās par Latvijas brīvību, starpība starp abiem ir tikai faktā, ka vieni karoja “vēsturiskā naktī, zem zvaigžņu atspīduma, tikmēr nacionālā armija – asiņainā rītausmā un sidrabotai saulei lecot”.⁴⁸ Ziemassvētku kaujas ir strēlnieku cīņu apogejs, kad savu virsnieku vadībā strēlnieki satrieca daudz pārākos vācu spēkus. Tomēr kaujas izgāzušās krievu neizlēmības un pat nodevības dēļ. Upuri nesot bijuši veltīgi, jo “pasaule esot uzzinājusi par 2 milj. lielas varoņsaimes pastāvēšanu Baltijas jūras malā”.⁴⁹ Arī paši latvieši esot uzzinājuši, “kāds militārs ģēnijs slēpjas šajā mierīgajā arāju tautā”, tāpat tie esot “tautas dzīvo spēku kopojošs un saglābējs faktors skumjajās un traģiskās bēgļu dienās”.⁵⁰

Jau 1920. gadā Latvijas valsts augstākais militārais apbalvojums – Lāčplēša Kara ordenis tika piešķirts arī strēlniekiem par cīņām Pirmajā pasaules karā. 1927. gadā Lāčplēša Kara ordeņa I šķira tika piešķirta arī pulkvedim Fridriham Briedim⁵¹ par Ziemassvētku kaujām.⁵² Tādējādi valsts atzina nelieliniecisko strēlnieku militāros, bet vēl ne politiskos nopelnus.

Nozīmīga vieta strēlnieku un Neatkarības kara karavīru piemiņas sakausēšanai izrādījās ne tikai uz Strēlnieku muzeja bāzes izveidotais Latvijas Kara muzejs,⁵³ bet arī Brāļu kapi, kas sākotnēji bija Rīgas frontē kritušo strēlnieku apbedījuma vieta, kas 1919. gadā tika apvienota ar Neatkarības karā kritušo pišļiem, tādējādi telpiski radot sociālpolitisku mītu par to, ka cariskās armijas latviešu strēlnieki un Latvijas armijas karavīri cīnījās par vienu mērķi – neatkarīgu Latviju. To pastiprina arī datējums uz ieejas vārtiem – 1915–1920.

Strēlnieku lēģenda apraujas 1917. gada vidū, kad revolūcija tautu un inteliģenci esot pārsteigusi nesagatavotas un strēlnieki esot padevušies pretnacionālai lielinieku aģitācijai.⁵⁴ 20. gados šī problēma bija aktuāla.

Vispirms jau politiskajai atmiņai bija svarīgi nospraust hronoloģisko robežu, pēc kuras latviešu strēlnieki pārtapa sarkanajos strēlniekos. Veco latviešu strēlnieku pulka karavīru pilnsapulci sasaucot 1923. gada novembrī, tika noteikts, ka par latviešu strēlniekiem tiek atzīti tie, kas sastāvējuši pulkos līdz 1917. gada 1. oktobrim.⁵⁵ Šis pats datums figurē arī 1923. gadā pieņemtajā likumā par valsts zemes fonda piešķirto un piešķiramo zemju novērtēšanu un pārdošanu dzimtīpašumā vai atdošanu dzimtsnomā, kur strēlnieku bataljonos kritušo likumīgajiem un faktiskajiem mantiniekiem vai sakropļotajiem strēlniekiem pienācās atvieglājumi zemes iegūšanā.⁵⁶ Tomēr līdz nokļūšanai brīvības cīņtāju statusā un pielīdzināšanai nacionālās armijas karavīriem nācās gaidīt vēl piecus gadus. Piedevām statuss un priekšrocības zemes iegūšanā attiecās tikai uz tiem strēlniekiem, kas bija iestājušies latviešu pulkos līdz 1917. gada 1. septembrim, un “ja tie pēc tam nebija kalpojuši armijās, kuras vedušas cīņu pret Latviju”.⁵⁷

Latvijas politiskās atmiņas veidotāji tādējādi novilkta robežu – atkāpšanās no Rīgas un kaujas pie Mazās Juglas 1917. gada rudenī kalpoja kā robežšķirtne, kura nodalīja “pareizos” strēlniekus no “nepareizajiem” – sarkanajiem.

SAGŪSTĪTĀ ATMIŅA

1940. gada jūnijā Latvijas valsti likvidēja Padomju Savienība. Tās mērķis bija ne tikai pakļaut sabiedrību, bet arī tās atmiņu. Padomju režīmam raksturīga politiskās atmiņas dominance, kas pakārtoja, transformēja gan individuālo, gan sociālo un kultūras atmiņu atbilstoši politiskajiem uzstādījumiem.

Vēl 1940. gadā padomju laikā iznāca krājuma “Latviešu strēlnieki” pēdējā burtnīca, kurā ir mēģināts pārkonstruēt strēlnieku atmiņas koncepciju – atzīmējot, ka 1918.–1919. gada latviešu strēlnieki bija nozīmīgāki par 1915.–1917. gada strēlniekiem, tāpat uzsverot sarkano strēlnieku pozitīvo sadarbību ar Krievijas armiju. Redakcijas slejā lasām: “Latviešu strēlnieki kopš 1915. gada ir cīnījušies kopā ar krievu armiju, lai nosargātu savu zemi pret iebrucējiem. Strēlnieki cīnījās kopā ar krievu karapulkiem ir par kopējo valsti, ir par savu zemi un savu latvju tautu. Tādas pašas varonīgas kopējas cīņas ir noritējušas nākošā vēstures posmā, plašajos kaujas laukos. Tagad atkal pa trešajam lāgam abas armijas ir saslēgušas kopā rokas kopējam gatavošanās darbam un kopējiem uzdevumiem. Tas viss vairo interesi pret agrākiem sadarbības un kopējo cīņu posmiem. Tas viss palielina arī mūsu pienākumus šo laikmetu attēlošanā un vēsturisko materiālu publicēšanā.”⁵⁸

Redakcijas izrādītā vēlme piedāvāt okupācijas režīmam pieņemamu strēlnieku vēsturiskuma konceptu nerealizējās. Tam iemesli ir dažādi. Gan tas, ka

biedrība nebaudīja uzticību padomju varas acīs, gan tas, ka jaunajam režīmam bija svarīgi uzspiest savu vēsturiskumu, kura šablonos latviešu strēlniekiem vieta neatradās. 1937./38. gada “latviešu akcijas” laikā PSRS tika iznīcināti daudzi latviešu sarkanie strēlnieki, kurus režīms bija nolēmis aizmirstībai. Strēlnieku jautājumu cilāšana savukārt varēja radīt neadekvātus jautājumus un secinājumus par pēdējo gadu padomju varas politiku. Tādēļ Latviešu veco strēlnieku biedrību 1941. gada 20. janvārī slēdza, bet tās aktīvistus represēja. Kā atzīmē strēlnieku vēstures pētnieks Valdis Bērziņš, pats apzīmējums “latviešu strēlnieks” tika skausts un nidēts. Tāds stāvoklis saglabājās līdz “atkusnim” 50. gadu vidū.

“Atkušņa” spilgtākā parādība bija Rīgas kinostudijas mākslas filmas “Latviešu strēlnieka stāsts” iznākšana 1958. gadā,⁵⁹ kurā strēlnieku problemātika tika aplūkota caur padomju ideoloģijas prizmu – strēlnieku iesaistīšanās imperiālistiskajā karā ved tos pretī tam, lai viņi kļūtu uzticami revolūcijai.⁶⁰ Neskatoties uz to, filma no aizmirstības izvilka tēmu, par ko gandrīz 20 gadus nevarēja runāt. Iespējams, padomju vara bija iecerējusi neērtos Pirmā pasaules kara latviešu strēlniekus nomainīt ar ideoloģiski daudz pareizākajiem strēlniekiem, t.i., Vācijas–PSRS karā aktīvu līdzdalību ņēmušo Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) strēlnieku divīzijas un vēlāk 130. Latviešu strēlnieku korpusa strēlnieka tēlu. Tomēr 1959. gads un nacionālkomunistu sagrāve tam neļāva realizēties.⁶¹

Tā rezultātā par okupētās jeb Padomju Latvijas vēstures simbolu kļuva iepriekšējos gados noklusētie latviešu strēlnieki. 60. gadu pētniecība vainagojās ar apkopojošā pētījuma “Latviešu strēlnieku vēsture, 1915–1920” nākšanu klajā 1970. gadā.⁶²

1965. gadā “padomju Latvijas 25 gadadienā”, atzīmējot “latviešu strēlnieku vīrišķību un nelokāmību cīņā par revolūcijas ideāliem, uzticību internacionālajam pienākumam un marksismam ļēnismam”, Rīgas centrā Daugavmalā izveidotais laukums tika nosaukts Latviešu sarkano strēlnieku vārdā. Tika ielikts arī pamatakmens latviešu strēlnieku piemineklim un izsludināts tā meta konkurss.⁶³ Paralēli tam 1966. gadā tika sākts darbs pie sarkano strēlnieku pieminekļa izveides Rīgas centrā.⁶⁴ Strēlnieku pieminekli vienlaikus ar Latviešu sarkano strēlnieku muzeja ēku atklāja 1971. gadā,⁶⁵ un padomju stagnācijas gados tas kļuva par savdabīgu Rīgas reprezentācijas vietu. Tā bija vieta, kur organizēt t.s. sarkanā kaklauta svētkus, uzņemot pionieru organizācijā skolēnus. Pie pieminekļa padomju režīmam svarīgos datumos tika organizētas godasardzes. Muzeja un pieminekļa apmeklējums tika piedāvāts arī Rīgas oficiālajiem ārvalstu viesiem.

Gan Latviešu sarkano strēlnieku muzeja ekspozīcijas, gan daudzie ideoloģiskie vēstures sacerējumi radīja savā ziņā ideoloģiski nevainojamu, bet tajā pašā laikā “nedzīvu” strēlnieku tēlu. Kā uzdrīkstēšanās ir jāvērtē Jura Podnieka

dokumentālā filma “Strēlnieku zvaigznājs”,⁶⁶ kurā tika parādīti un uzklausi vēl dzīvie latviešu strēlnieki. Filmas emocionalitāte, skaudrums savā ziņā spēji kontrastēja ar ideoloģiski pareizi uzrakstītajiem vēstures stāstiem, ko Latvijas iedzīvotājiem piedāvāja padomju režīms. Politiskajai atmiņai paralēli tika piedāvāti individuālie atmiņas stāsti, kurus apvienojot tika radīts nozīmīgs un spēcīgs kultūras atmiņas artefakts.

PAZŪDOT NO KOMUNIKATĪVĀS ATMIŅAS

Nav pārsteigums, ka arī vēstures pārvērtēšanas laikā, ko iezīmēja M. Gorbačova uzsāktā t.s. pārbūves un atklātības politika, galveno lomu bija lemts spēlēt tieši strēlniekiem. Pārrakstīšana notika nevis ideoloģizētajā un varai paklausīgajā vēstures zinātnē, bet gan kultūrā, šoreiz – teātrī. 1987. gadā Dailes teātrī Kārļa Auškāpa režijā tapa izrāde “Mūžības skartie”, lai “tautai atdotu Aleksandra Čaka varoņpoēmu, kas visu padomju laiku Latvijā glabājusies bibliotēku specfondos, gan daļu tās vēstures”.⁶⁷ Izrāde piedāvāja ne tikai ieskatu strēlnieku vēsturē un dzejnieka daiļradē, bet arī virkni tam laikam novatorisku konceptu. Tā uzsvēra tautas varonību, centienus pēc brīvības, atbrīvojoties gan no vācu, gan krievu pakļautības. Izrādē visi strēlnieku ienaidnieki tika personificēti vienā krievu/vācu ģenerāļa tēlā, parādot gan vāciešu, gan krievu naidpilno etnisko un politisko attieksmi pret latviešiem. Tāpat izrādē pirmoreiz bija ļauts parādīt sarkanbaltsarkano karogu.⁶⁸ 1989. gadā A. Čaka poēma kļuva par pamatu režisora Jura Rijnieka izrādei “Psihiskais uzbrukums” Liepājas teātrī, risinot strēlnieku problemātiku arī Krievijas Pilsoņu kara notikumu kontekstā, analizējot un apšaubot strēlnieku lomu, parādot, kā tie pārtop asiņainos Pilsoņu kara karavīros, sagraujot ne tikai Krievijas impēriju, bet arī garīgumu.⁶⁹

Latvijā darbību uzsākušais Imanta Ziedoņa vadītais Latvijas Kultūras fonds bija iecerējis turpināt vēl 70. gados iesākto tradīciju strēlnieku vietu apzināšanā un apkopē.⁷⁰ Raksta sākumā minētā piemiņas zīme Jukumam Vācietim pie Piņķu baznīcas bija nozīmīgākā fonda darbība strēlnieku piemiņas saglabāšanā. Tāpat nozīmīga bija Jukuma Vācieša vēl 1922. gadā Maskavā sarakstītā darba “*Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme*” izdošana 1989. gadā.⁷¹

Mēģinājumi savienot padomju ideoloģiskās dogmas ar nacionālo vēstures skaidrojumu radīja savdabīgus vēstures skaidrojumus, tomēr tiem nebija lemta attīstība. Savukārt latviešu strēlnieku kā nacionālo varoņu tēlu aizstāja latviešu leģionāri.⁷² Otrā pasaules kara notikumu dominējošais stāvoklis Latvijas politiskajā atmiņā radīja ne tikai strēlnieku, bet arī citu atmiņas vietu aizmiršanu. Kultūras atmiņas elementu pārsvars iezīmēja sava veida šīs atmiņas pāriešanu no komunikatīvās atmiņas kultūras atmiņā.

Latvijā kopš neatkarības atgūšanas strēlnieku atmiņu lielākoties ir kopušas vairākas lokālas sociālas grupas, piemēram, pašvaldības un interesentu kopas. Tā kā valsts joprojām nav spējusi piedāvāt politiskās atmiņas vīziju arī par Latviju pirms Otrā pasaules kara, tad šo entuziastu darbībām strēlnieku piemiņas saglabāšanā nav plānveidīgas mērķtiecības. No manām sarunām ar šodienas jauniešiem – skolēniem un studentiem nākas spriest, ka informāciju un izpratni par latviešu strēlniekiem viņi gūst, vai nu apmeklējot Latvijas Kara muzeju un atraktīvo Ziemassvētku kauju muzeju, vai arī klausoties Latvijā populārās grupas “Skyforger” albumu “Latviešu strēlnieki”⁷³

Kolektīvajā atmiņā strēlnieku piemiņu uztur arī vairāku piemiņas vietu izveide – piemēram, Mazās Juglas kauju piemiņas vietas “Varoņu altāris” izveidošana 2005. gadā pie Tinūžu pamatskolas. Īpašs piemineklis strēlniekiem ir 2013. gadā vīru kopas “Vilki” vadītāja Andra Balcera sastādītā grāmata “Pulcējaties zem latviešu karogiem!”, kas piedāvā plašu vizuālo mantojumu.⁷⁴

Pirmā pasaules kara simtgade, ko pasaule sagaidīja ar dažādām izstādēm un piemiņas pasākumiem, zināmā mērā guva atbalsis arī Latvijā izstāžu un zinātnisko konferenču veidā. Zināmu interesi par strēlnieku tēmu izraisīja pirms diviem gadiem aizsāktās sarunas par iespējamo A. Grīna romāna “Dvēseļu putenis” ekranizāciju.

Pārstrukturēt strēlnieku tēmu politiskās atmiņas vajadzībām piedāvāja Egils Levits, uzsākot sabiedrībā diskusijas par preambulas nepieciešamību Latvijas Republikas Satversmei. Viņš piedāvā 1915. gada strēlnieku vienību dibināšanu vērtēt kā tuvredzīgu latviešu iesaistišanu nejēdzīgā karā,⁷⁵ kas, šķiet, publiskajā telpā netika pamanīts un pietiekami izanalizēts, tāpēc ka kolektīvā atmiņā šobrīd centrējas uz Otrā pasaules kara notikumiem.

NOBEIGUMAM

Kolektīvā atmiņā nav atrauta no cilvēka individuālās atmiņas, tāpat kā indivīda atmiņai, tai arī ir sava pastāvēšanas laiks, pēc kura tā beidz eksistēt. To var aktualizēt, respektīvi, atdzīvināt, ja to pieļauj apstākļi, tomēr arī tad atmiņas ilgums nebūs mūžīgs, atzīmē atmiņas pētnieki.⁷⁶ Nākamgad apritēs simtā gadadiena kopš latviešu strēlnieku bataljonu dibināšanas. Komunikatīvās atmiņas pastāvēšanas laiks ir pagājis. Vai politiskā un kultūras atmiņa spēs aktualizēt latviešu strēlnieku problemātiku, panākt tās pārvērtēšanu, vai arī šī atmiņa pagaisīs no sabiedrības atmiņas – to rādīs laiks.

Pēc 1920. gada šauras sociālas grupas atmiņa spēja kļūt par nozīmīgu Latvijas kolektīvās atmiņas sastāvdaļu, nostiprinoties arī Latvijas

Republikas politiskajā un kultūras atmiņā. 1940. gads pārtrauca šīs atmiņas attīstību un strēlnieku tēmu tabuizēja līdz pat 50. gadu vidum. Pēc 1959. gada sarkano latviešu strēlnieku mīts sāka nostiprināties, ar laiku kļūstot par Padomju Latvijas centrālo politiskās atmiņas elementu.

80. gadu beigās uzsāktā pagātnes pārrakstīšana un apjēgšana skāra arī atmiņu par latviešu strēlniekiem. Jau šajā laikā balstīšanās un operēšana ar kultūras atmiņas elementiem iezīmēja sava veida kolektīvās atmiņas aiziešanu no komunikatīvās atmiņas zonas. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas galvenās komunikatīvās atmiņas un pagātnes reprezentāciju sadursmes centrējas uz Otrā pasaules kara norisēm, aizēnojot citas atmiņu vietas. Strēlnieku vēsture ir cieši saistīta ar valsts tapšanas vēsturi, un valsts dibināšanas simtgadei veltītie projekti, pasākumi utt. var likt mums arī pārvērtēt strēlnieku tēlu. Vai notiks tēla aktualizācija vai pretēji – tā nodošana aizmirstībai, to rādīs laiks.

Latviešu strēlnieku vieta Latvijas kolektīvajā atmiņā ir ļoti nozīmīga, tā parāda ne tikai sabiedrības vēsturiskuma izpratnes ģenēzi, bet arī to, kā ar šo vēsturiskumu ir manipulējušas gan savas, gan svešas politiskās elites. Raksts tikai ieskicē galvenos jautājumus strēlnieku un Pirmā pasaules kara problemātikā. Tas nav skāris jautājumus par strēlnieku atmiņas un piemiņas kopšanu ārpus Latvijas ģeogrāfiskajiem rāmjiem – proti, 20.–30. gados PSRS un trimdā pēc Otrā pasaules kara. Tās ir tēmas, par kurām jārūnā, bet kuras, manuprāt, maz ietekmēja kolektīvo atmiņu Latvijā. Tāpat atsevišķa pētījuma vērtas ir tēmas, kas atklātu strēlnieku piemiņas vietu veidošanos un attīstību gan telpā, gan kultūrā. Nozīmīgi būtu skatīt šo tēmu no atsevišķu reprezentāciju (literatūra, kino, teātris u.c.) prizmas. Tāpat nevajadzētu aizmirst strēlnieku problemātikas pētniecību vēsturē, kas ir bijusi tikpat fragmentāra kā kolektīvā atmiņa. Arī pagātnes pētnieks, pētot vēsturi vai to, kā šī vēsture ietekmējusi sabiedrību vēlāk, faktiski arī piedalās kolektīvās atmiņas veidošanā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Aleksandrs Čaks (1936). Sprediķis Piņķu baznīcā. *Daugava*, 3, 197. lpp.
- ² I. Švedova. Pie Piņķu baznīcas. *Dzimtenes Balss*, 01.12.1988., 2. lpp.
- ³ P. Sk. (1929). Strēlnieka atmiņas. *Latviešu Strēlnieks*, 8, 15. lpp.; Ģen. Andrejs Auzāns (1937). Latviešu strēlnieku apvienotās brigādes gatavošanās Smārdes operācijai. *Latviešu strēlnieki: Latviešu veco strēlnieku vēsturisko dokumentu un atmiņu krājums*, Nr. 19, 1860. lpp.
- ⁴ Uldis Ģermanis (1970). Zemgaliešu komandieris. *Jaunā Gaita*. Nr. 81. Pieejams: http://zagarins.net/jg/jg81/JG81_Germanis-VI.htm (skatīts

- 05.12.2014.); Valdis Bērziņš, Jānis Ruberts (1973). *Pirmais virspavēlnieks*. Rīga: Liesma, 43.–44. lpp.
- ⁵ Aleksanda Čaka dzejas uzvedums “Mūžības skartie” (1987, Dailes teātris), režisors Kārlis Auškāps.
- ⁶ Brigita Zeltkalne. Ticiet jūs un arī nenogrimsiet! *Padomju Jaunatne*, 20.12.1988., 3. lpp.
- ⁷ Zītaru dzimta (Rīgas kinostudija, 1989), režisors Aloizs Brenčs, scenārijs – Alvis Lapiņš, Viktors Lorencs. Filma tapusi, ekranizējot Viļa Lāča romānu “Vecā jūrnieka ligzda”.
- ⁸ Vēsturiskais dievkalpojums. Pieejams: <http://www.pinkudraudze.lv/2013/05/vesturiskais-dievkalpojums.html> (skatīts 27.11.2014.).
- ⁹ Lita Silova, Anita Vanaga (2013). *Literatūra 9. klasei*, I. Rīga: Zvaigzne ABC, 24.–26. lpp.
- ¹⁰ Vita Zelče (2009). Vēsture – atbildība – atmiņa: Latvijas pieredze. No: Inta Rozenvalde (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2008/2009: Atbildīgums*. Rīga: LU SPPI, 42. lpp.
- ¹¹ Sk.: Martiņš Kaprāns (2011). Kopīgās atcerēšanās konteksti. No: Nils Muižnieks, Vita Zelče (red.). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 13.–35. lpp.; Ojārs Skudra (2011). Daži sociālās atminas teorētiskie, metodoloģiskie un terminoloģijas aspekti. No: Nils Muižnieks, Vita Zelče (red.). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 36.–72. lpp.
- ¹² Jay Winter (2006). *Remembering War. The Great War between Historical Memory and History in the Twentieth Century*. New Haven, London: Yale University Press, p. 4.
- ¹³ Par komunikatīvās un kultūras atmiņas līmeņiem sīkāk sk.: Jan Assmann. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Beck, S. 54–56.
- ¹⁴ Aleida Assmann (2010). Re-framing Memory. Between Individual and Collective Forms of Constructing the Past. In: Karin Tilmans, Frank Van Vreeand, Jay Winter (eds.). *Performing the Past: Memory, History, and Identity in Modern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 35–50, here pp. 41–42.
- ¹⁵ Turpat, 42.–43. lpp.
- ¹⁶ Aleida Assmann (2008). Canon and Archive. In: Astrid Erll, Ansgar Nünning (eds.). *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin: Walter de Gruyter, pp. 97–107, here pp. 100–104.
- ¹⁷ Assmann. Re-framing Memory, pp. 43–44.
- ¹⁸ Virkne izcilu pētījumu, kas veltīti Pirmā pasaules kara piemiņai un kultūras atmiņai, arī diemžēl raksturo tikai situāciju Rietumeiropā. Sk., piem.: Modris Eksteins (2000). *Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age*. Boston: Houghton Mifflin Co.; Jay Winters (1995). *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History*. Cambridge: Cambridge University Press; u.c.
- ¹⁹ Gregor Joseph Kranjc (2009). The Neglected War: The Memory of World War I in Slovenia. *Journal of Slavic Military Studies*, Apr.–Jun., Vol. 22, Issue 2, pp. 208–235, here pp. 210–211.
- ²⁰ Sk.: Kaspars Zellis (2009). Die Schlacht bei Cēsis, die Esten und das historische Bewusstsein der Letten. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 4. Tartu:

- Akadeemiline ajalooselts, S. 170–189; Kaspars Zellis (2014). Atmiņas versija: savējie un svešie Latvijas Republikā. *Tīrraksts*, 2, 70.–73. lpp.
- ²¹ Politiskā atmiņa 20.–30. gados jāvērtē kā klaji etnocentriska. Tajā neatradās vietas ne Latvijā dzīvojošo krievu, ne vācbaltiešu vai ebreju atmiņām. Šie atmiņas slāņi ir maz zināmi un gaida vēl savus pētniekus.
- ²² Franču vēsturnieks Pjērs Norā skaidro, ka atmiņu vietas (*Lieux de Mémoire*) ir tās vietas kolektīvajā atmiņā, kur atmiņa kristalizējas, un izdala tos problēmjautājumus, kas liek apzināties atmiņas neviennozīmību, tajā pašā laikā saglabājot vēsturiskās kontinuitātes izjūtu. Sk.: Pierre Nora (1989). *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring, 1989), pp. 7–24, here p. 7.
- ²³ [B.a.] (1929). *Latviešu strēlnieki: vēsturiski materiāli un atmiņas*, I. daļa. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība, 28. lpp.
- ²⁴ Aleksandrs Grīns (1933). *Dvēseļu putenis*, I daļa. Rīga: P/s “Zemnieka domas”.
- ²⁵ Osvalds Leitendorfs, Aleksandrs Maldups (sast.) (1922). *Valsts adrešu kalendārs 1922. gadam*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 2., 268., 269. lpp.
- ²⁶ Aleksandrs Kolčaks (*Kolchak*, 1874–1920) – krievu polārpētnieks, flotes admirālis, Krievijas pretielinieciskās armijas Sibīrijā izveidotājs un komandieris.
- ²⁷ Sk.: Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis (sast.) (1998). *Latvijas armijas augstākie virsnieki: 1918–1940: biogrāfiska vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 77., 86.–87. lpp.
- ²⁸ Kārlis Goppers (1931). *Strēlnieku laiki. Atmiņas*. Rīga: Valters un Rapa, 93. lpp.
- ²⁹ Sk.: Edvarda Šmite (2013). Radīt skatītājam: tēlot ar zīmuli un otu, tēlot uz skatuves. No: Andris Balcers (sast.). *Pulcējaties zem latviešu karogiem!* Rīga: Zelta Grauds, 269.–273. lpp.
- ³⁰ Sk., piem.: Rūdolfs Bangerskis (1922). *Latviešu strēlnieku ērkšķainā gaita*. Rīga: Valters un Rapa; Arturs Tupiņš (1923). *Nāves sala. Latviešu strēlnieku cīņas Ikšķiles priekštilta nocietinājumos*. Rīga: Valters un Rapa; Kārlis Goppers (1924). *Latviešu strēlnieku pulku Ziemassvētki 1916. g.* Rīga: LETA.
- ³¹ Jānis Akuraters (1919). *Latviešu kareivji*. Rīga. Rīga: Valsts informācijas birojs.
- ³² Kārlis Skalbe (1953). *Latvju strēlnieki*. No: Lizete Skalbe (red.). *Raksti. Mazās piezīmes*. Stokholma: Daugava, 181. lpp.
- ³³ No 1935. gada līdz 1940. gadam iznāca 34 krājuma “Latviešu strēlnieki” numuri. Tāpat biedrība regulāri izdeva arī žurnālu “Latviešu Strēlnieks”. Sk.: *Latviešu strēlnieki*, Nr. 1–34. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība, 1935–1940. *Latviešu Strēlnieks*, Nr. 1–18, 1924–1940. Npublicētās atmiņas atrodas Latvijas Kara muzeja fondos.
- ³⁴ Veco strēlnieku biedrības īss darbības pārskats (1925). *Latviešu Strēlnieks: Latviešu veco strēlnieku piemiņas dienas izdevums*, 33. lpp.
- ³⁵ Turpat.
- ³⁶ Šos svētkus organizēja periodiski sasauktā Ziemassvētku kauju un kritušo varoņu svētku rīcības komiteja.
- ³⁷ Bangerskis. *Latviešu strēlnieku ērkšķainā gaita*, 37. lpp.
- ³⁸ M.B. Veco latviešu strēlnieku svētki Rīgā. *Jaunā Bals*, 12.01.1924., 4. lpp.

- ³⁹ S.N. (1924). Piemiņa un strēlnieki. *Domas*, 2, 186. lpp.
- ⁴⁰ Kadeti – kreisi liberālās Krievijas Konstitucionāli demokrātiskās partijas biedri.
- ⁴¹ Boriss Savinkovs (*Savinkov*, 1879–1925) – krievu politiķis, revolucionārs. Eseru kaujas organizācijas vadītājs. 1918. gadā izveidoja “Dzimtenes un brīvības aizsardzības savienību”, kuras mērķis bija gāzt boļševiku valdību. Šajā organizācijā darbojās arī pulkveži Kārlis Goppers un Frīdrihs Briedis.
- ⁴² Mihails Aleksejevs (*Alekseev*, 1857–1918) – krievu ģenerālis, pretlielinieciskās Brīvprātīgo armijas radītājs.
- ⁴³ S.N. (1924). Piemiņa un strēlnieki. *Domas*, 2, 186.–188. lpp.
- ⁴⁴ Piemēram, Saeimas debatēs par sarkano strēlnieku svītrosānu no zemes ieguvēju skaita 1929. gadā Strādnieku un zemnieku frakcijas deputāts O. Jankus uzsvēra, ka “sarkanajiem strēlniekiem jāpateicas par tādas Latvijas eksistēšanu. Ja sarkanie strēlnieki nebūtu sakāvuši kontrrevolūcijas armijas, tad tādas Latvijas nebūtu. Viņa atrastos zem Nikolaja Nikolajeviča vai kāda Kirila zābaka, un jūs droši vien laizītu šo zābaku.” Hugo Kārklīņš (sast.) (1929). *LR III Saeimas Stenogrammas. Ārkārtējā un IV sesija (no 1929. gada 16. augusta līdz 1929. gada 18. decembrim)*. Rīga: LR Saeimas izd., 535. sl.
- ⁴⁵ G. Veco latviešu strēlnieku piemiņas svētki. *Latvijas Vēstnesis*, 07.01.1925., 1. lpp.; Strēlnieku svētki. *Rīgas Ziņas*, 07.01.1925., 1. lpp.; V.R. Veco latviešu strēlnieku piemiņas diena. *Latvijas Kareivis*, 08.01.1925., 1. lpp.; –t. Veco Latv. strēlnieku svētki provincē. *Latvijas Kareivis*, 08.01.1925., 2. lpp.; u.c.
- ⁴⁶ V.R. Veco latviešu strēlnieku piemiņas diena. *Latvijas Kareivis*, 08.01.1925., 1. lpp.
- ⁴⁷ Turpat.
- ⁴⁸ Jānis Akuraters. Gari un karogi. *Jaunākās Ziņas*, 05.01.1937., 5. lpp.
- ⁴⁹ –ņš. Latviešu strēlnieki 1917. – 6. I. – 1937. *Tēvijas Sargs*, 01.01.1937., 6. lpp.
- ⁵⁰ Turpat, 7. lpp.
- ⁵¹ Frīdriha Brieža tēla veidošana un ekspluatācija strēlnieku piemiņas kontekstā ir atsevišķa pētījuma vērtā tēma.
- ⁵² 1927. g. 4. okt. Valsts Prezidenta pavēle armijai un flotei. *Valdības Vēstnesis*, 04.10.1927., 1. lpp.
- ⁵³ Aija Fleja (2000). Latvijas Kara muzejs 1916.–1941. No: Juris Ciganovs (sast.). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 8.–14. lpp.; Ilze Krīgere (2013). Latviešu strēlnieku piemiņu glabājot. No: Andris Balcers (sast.). *Pulcējaties zem latviešu karogiem!* Rīga: Zelta Grauds, 351.–352. lpp.
- ⁵⁴ Ernests Blanks (1926). *Nācija un valsts*. Otrais izd. Jelgava: Ed. Lācis, Ž. Šulcs un biedri, 55.–56. lpp.
- ⁵⁵ Apskats. *Policijas Vēstnesis*, 20.11.1923., 5. lpp.
- ⁵⁶ 1923. gada 23. aprīļa likums par valsts zemes fonda piešķirto un piešķiramo zemju novērtēšanu un pārdošanu dzimtīpašumā vai atdošanu dzimtsnomā. No: Ernests Cīrulis, Roberts Mucinieks (1924) (sast.). *Agrārās iekārtas*. II izd. Rīga: Sastādītāju apgādībā, 425. lpp.
- ⁵⁷ 1928. gada 26. maija likums par zemes piešķiršanu Latvijas brīvības cīnītājiem. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 117, 1. lpp.
- ⁵⁸ Redakcija (1940). Strēlnieku ciņas jauno dienu gaismā. No: *Latviešu strēlnieki*, 34. burtn. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība, 3369.–3370. lpp.
- ⁵⁹ Latviešu strēlnieka stāsts (1958, Rīgas kinostudija). Režisors P. Armands, scenārijs – J. Vanags, S. Nagornijs.

- ⁶⁰ Kristīne Matīsa (2005). *Vecās labās... Latviešu kinoklasikas 50 spožākās pērles*. Rīga: Atēna, 31.–40. lpp.
- ⁶¹ Sīkāk sk.: Aija Rozenšteine, Vita Zelče, Kaspars Zellis (2013). Karavīri pēc kara. Otrajā pasaules karā Sarkanajā armijā karojošie Latvijas cilvēki. No: Vera Kacena. *Balle beidzās pusnaktī*. Rīga: Mansards, 327.–338. lpp.
- ⁶² Jānis Krastiņš (red.) (1970). *Latviešu strēlnieku vēsture 1915–1920*. Rīga: Zinātne.
- ⁶³ Ivars Strautmanis, Gunārs Asaris (1986). *Padomju Latvijas memoriālie ansambļi*. Rīga: Zinātne, 130. lpp.
- ⁶⁴ Gunārs Asaris. Pieminekļa veidolu meklējot. Pārrunu kārtībā. *Literatūra un Māksla*, 13.01.1968., 12. lpp.
- ⁶⁵ LTA korespondenti. Revolūcijas varoņu slavas pieminekļi. *Ciņa*, 17.04.1971., 1. lpp.
- ⁶⁶ Strēlnieku zvaigznājs (1982, Rīgas kinostudija). Režisors J. Podnieks, scenārijs – A. Plaudis, J. Podnieks, operators A. Slapiņš.
- ⁶⁷ Andra Rutkeviča (2004). Strēlnieku mīta interpretācija latviešu teātrī. *Universitas*, 1, 14. lpp.
- ⁶⁸ Turpat, 14.–16. lpp.
- ⁶⁹ Turpat, 16. lpp.
- ⁷⁰ A. Cālīte (1989). Darbs un vērtējums. *Māksla*, 2, 77. lpp.; Krīgere. Latviešu strēlnieku piemiņu glabājot, 352. lpp.
- ⁷¹ Jukums Vācietis (1989). *Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme*. Rīga: Avots.
- ⁷² Vita Zelče (2011). Latviešu leģiona atmiņa un piemiņas dienas Latvijā sākotne. No: Nils Muižnieks, Vita Zelče (red.). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 123.–144. lpp., šeit 139.–144. lpp.
- ⁷³ Skyforger albums “Latviešu strēlnieki”. Pieejams: http://skyforger.lv/index.php?main_page_id=111&page_type=text (skatīts 06.12.2014.).
- ⁷⁴ Andris Balcers (sast.) (2013). *Pulcējaties zem latviešu karogiem!* Rīga: Zelta Grauds.
- ⁷⁵ Egils Levits (2011). Par nacionālo identitāti un demokrātisku atmiņu politiku. Runa Cicerona balvas saņemšanas sarīkojumā. http://www.cicerons.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=51:egils-levits-cicerona-balvas-laurets-2011&catid=5:runas-2011&Itemid=22 (skatīts 14.11.2014.).
- ⁷⁶ Jay Winter, Emmanuel Sivan (2000). Setting the frame work. In: Jay Winter, Emmanuel Sivan (eds.). *War and Remembrance in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 6–39, here pp. 16–17 (Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare).

TOUCHED BY ETERNITY: IMAGE OF THE LATVIAN RIFLEMAN IN THE COLLECTIVE MEMORY OF LATVIA

Kaspars Zellis

Dr. hist., researcher at the Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia.

Scientific interests: social history of Latvia, propaganda, social memory.

E-mail: kaspars.zellis@gmail.com

The article deals with the image of the men on active service in the Latvian Riflemen's battalions organized during World War I, and the reflection on this image in the collective memory of Latvia. It analyses the making of this image in the 1920–30s (during the years of Latvia's independence), during the Soviet occupation and after restoration of independence. In the analysis of the role of Latvian riflemen in the collective memory of Latvia the theory on the formations of memory worked out by the German researcher Aleida Assmann has been used.

Key words: World War I, collective memory, social memory, cultural memory, political memory, Latvian riflemen, remembrance.

Summary

After World War I (1914–1918) and the following War of Independence (1918–1920) the formation of political memory of the Republic of Latvia began in Latvia. The new political and military elite had to give its representation of the past that would not only substantiate and strengthen the legitimacy of the regime and its elite but would also consolidate society. At first the attitude of the new state towards Latvian riflemen was reserved due to the high degree of Bolshevization among the riflemen as many of them decided to choose further military service in the army of Soviet Russia and many took part in the campaign against the Republic of Latvia in the ranks of Peter Stuchka's Soviet Latvian army.

The attempts to actualize, to strengthen the role of the Latvian riflemen in the social memory and to include it also in the political memory should be explained by the following factors. 1) The task of memory is to secure the continuity of history and the connection of society with its past and future. Therefore the new elite experienced the need to integrate in the collective memory also the events of World War I in Latvia and the image of Latvian riflemen. 2) The need not to allow the division of Latvian society into separate antagonistic groups. Political memory claimed that the principal enemy were Germans, therefore this image was ascribed to the Baltic Landeswehr and units of Reichsgermans, not to those Latvian riflemen who fought on the side of Bolsheviks. Military service in Landeswehr was considered high treason, whereas service in the Red army was looked upon as irony of fate. 3) The need of the new elite to substantiate their merits in the fight "for freedom of Latvia".

Introduction of the tradition to commemorate the Latvian riflemen on a special day as well as the activities of the various Riflemen societies helped to convince the political elite that it is necessary to transfer the social memory of the riflemen to the political memory. The battles on the so-called Death Island (*Nāves sala*) and Tīreļa marsh were turned into unique places of commemoration of national heroes already in the

1920–30s. The Brethren Cemetery in Riga, initially a place of burial of Latvian riflemen who were killed on the Riga front, later became a burial ground also for those killed in the War of Independence (1918–1920), thus spatially creating a socio-political myth that the Latvian riflemen in the tsarist army and the soldiers of the Latvian army had fought for the same goal, i.e. an independent Latvia.

The policy towards unification of riflemen and soldiers fighting in the War of Independence was demonstrated also in the construction of local monuments and observation of patriotic rituals during national holidays. The highest military award of the Republic of Latvia, the War Order of Lāčplēsis, was conferred also on riflemen in active service in World War I.

After 1920, the memory of a rather small social group, that of Latvian riflemen, managed to become an important part of the collective memory of Latvia, strengthening also in the political and cultural memory of the Republic of Latvia. The year 1940, when Latvia was occupied by the Soviet Union, interrupted the development of this memory and the riflemen's theme became taboo until mid-1950s. After 1959, the myth about the Latvian Red Riflemen began to strengthen and in the course of time it became the central element of the political memory of the Soviet Latvia.

The re-writing and understanding of the past that was begun at the end of the 1980s, included also collective memory about Latvian riflemen. Already at this time, validation of the elements of cultural memory and use of them marked a kind of department of collective memory from the zone of communicative memory. After the restoration of the independence of Latvia the principal conflicts between communicative memory and representation of the past are focused on the events of World War II, thus overshadowing other places of memory.

Iesniegts 08.12.2014.

LATVIJAS SIEVIETES UN BĒRNI MILITĀRAJĀ DIENESTĀ PIRMAJĀ PASAULES KARĀ

Ēriks Jēkabsons

Dr. hist., LVI vadošais pētnieks un LU VFF asociētais profesors.

Zinātniskās intereses: reģiona un Latvijas politiskās un militārās vēstures jautājumi (19. gs. beigas – 20. gs. vidus). Pašlaik gatavo monogrāfiju par Latvijas un ASV attiecībām 1918.–1922. gadā un monogrāfiju par latviešu izcelsmes un tautības virsniekiem Krievijas armijā 19. gadsimtā – 1917. gadā.

E-pasts: Eriks.Jekabsons@lu.lv

Rakstā aplūkota Latvijas sieviešu un bērnu darbība Pirmā pasaules kara laikā 1914.–1917. gadā Krievijas militārā dienesta ietvaros kā likumsakarīga, ar sabiedrības attīstības un patriotisma līmeni cieši saistīta parādība. Skatīts brīvprātīgais militārais dienests, žēlsirdīgo māsu darbība un citas ar armiju saistītas jomas, kurās līdz ar kara sākumu pirmo reizi vēsturē lielā skaitā parādījās arī sievietes un bērni.

Atslēgas vārdi: Pirmais pasaules karš, armija, sanitārie dienesti, sievietes, bērni.

Rietumu un pēdējā desmitgadē arī Krievijas historiogrāfijā aktuāls ir kļuvis jautājums par sievietes piedalīšanos 20. gadsimta militārajos procesos un atsevišķos bruņotajos konfliktos, ko nav iespējams analizēt pilnībā atrauti no attiecīgās sabiedrības izpētes. Un izteikta robežšķirtne šai parādībai ir tieši Pirmais pasaules karš. Pēdējos gados minētās problemātikas pētniecība aizsākta arī Latvijā līdz ar vēsturnieces Vitas Zelčes darbiem par latviešu sievieti Pirmajā pasaules karā¹ un Inetas Lipšas grāmatu par seksualitāti un sociālo kontroli Latvijā 1914.–1939. gadā.² Tajos ļoti veiksmīgi sniegta sievietes sociālā stāvokļa analīze un tā izpausmes, taču nav skarta sieviešu piedalīšanās karadarbībā. To zināmā mērā aizsācis šī raksta autors.³

Tāpat bērnu tieša, brīvprātīga un piespiedu iesaistīšanās karadarbībā 20. gadsimtā kļuva par aktuālu jautājumu visā pasaulē, turklāt samērā masveidīgs sākums Eiropā un arī Krievijā saistījās tieši ar tā paša Pirmā pasaules kara norisēm, un aktualitāti tas nav zaudējis vēl mūsdienās.⁴ Arī Latvijā minētā jautājuma izpēte aizsākta pavisam nesen.⁵ Tiesa, Krievijas impērijā jau kara laikā ar Japānu 1904.–1905. gadā parādījās zēni, kas bija tieši saistīti ar armiju, piemēram, t.s. pulka dēli

karaspēka daļās, taču tādu nebija daudz. Savukārt pirms Pirmā pasaules kara varas iestādes sāka pievērst uzmanību bērnu militārajai apmācībai iestādēs (patversmēs, skolās).⁶

Tādējādi šī raksta mērķis ir iezīmēt divu līdz tam sabiedrības apziņā un likumdošanas sistēmā ārpus tiešajiem militārajiem pienākumiem kara laikā stāvošu iedzīvotāju grupu – Latvijas sieviešu un bērnu piedalīšanos Pirmā pasaules kara militārajos procesos, galveno uzmanību pievēršot tieši aktīvajai dalībai kaujās, darbībai frontes joslā vai karaspēka daļās un iestādēs aizmugurē. Uzsvars likts pirmām kārtām uz latviešu sieviešu un bērnu darbību, jo minētais izriet no avotu specifikas (galvenā vērība tajos pievērsta latvietēm un latviešiem), taču iespēju robežās tiks aplūkota arī citu tautību Latvijas iedzīvotāju aktivitātes. Rakstā zināmā mērā skatīta arī žēlsirdīgo māsu darbība, jo, kaut arī viņas formāli neskaitījās militārajā dienestā, tomēr reāli daudzos gadījumos tieši piedalījās arī kaujas darbībā vai tās seku likvidēšanā (žēlsirdīgo māsu tēma vēl prasa atsevišķu, dziļāku pētījumu). Raksts sīkāk neaplūkots situāciju pēc Februāra revolūcijas Krievijā 1917. un 1918. gadā, kad sievietes loma arī militārajos procesos pieauga radikāli, kulmināciju sasniedzot bijušās Krievijas impērijas teritorijā notiekošajos Pilsoņu karos un bruņotajos konfliktos (arī Latvijā).

SIEVIETES

Līdz 20. gadsimtam vīrieša faktors bruņotajos konfliktos bija absolūti dominējošs, pateicoties viņa stāvoklim sabiedrībā, ko savukārt blakus citiem faktoriem lielā mērā noteica arī fiziskās īpašības jeb fiziskais spēks, kurš bija nepieciešams efektīvai dalībai minētajos konfliktos. Līdz ar zinātnes (tās ietvaros – arī militārās mākslas un tehnoloģiju) un sabiedriskās apziņas attīstību 20. gadsimtā stāvoklis sāka strauji mainīties, kam apliecinājumu mēs skaidri redzam mūsdienu attīstīto valstu armijās, kurās sieviešu ir ļoti daudz un daudzos gadījumos viņas ieņem līdzvērtīgu stāvokli ar vīriešiem ne tikai teorētiski, bet arī dažās praktiskās darbības jomās. 20. gadsimts iezīmēja izteiktu pavērsienu iepriekš pastāvējušajos priekšstatos par sievietes vietu un lomu sabiedrībā, turklāt tas skāra pirmkārt Rietumu civilizācijas un to kultūras ietekmē esošās zemes un tautas. Krievijas un tās sastāvā ietilpstošās Latvijas gadījumā sieviešu aktīva iesaistīšanās un piedalīšanās karadarbībā vērojama jau Krievijas–Japānas kara laikā 1904.–1905. gadā, kad Tālajos Austrumos nokļuva un darbojās daudzas žēlsirdīgās māsas (starp tām arī latvietes), kaut pirmais plašāk zināmais gadījums ar žēlsirdīgās māsas piedalīšanos karadarbībā attiecas uz Krimas kara laiku 1854. gadā.⁷

Tomēr ievērojamākā un saskatāmākā robežšķirtne bija Pirmais pasaules karš, kurā, pateicoties zinātnes (militārās tehnikas, satiksmes līdzekļu u.c.) attīstības līmenim, gāja bojā apmēram 10 miljoni cilvēku – līdz tam nepieredzēts un neiedomājams upuru skaits bruņotā konfliktā. Gandrīz visu karot spējīgo vīriešu iesaistīšana militārajā dienestā nevarēja neizraisīt izmaiņas pat izcili konservatīvajā britu sabiedrībā, kur sievietes sāka ieņemt līdz tam vienīgi vīriešiem “paredzētus” amatus ražošanā, administrācijā, izglītības, sociālajā un citās jomās. Minētais attiecās arī uz armijām, kur blakus žēlsirdīgajām māsām, kuru fenomens kļuva par masveidīgu, parādījās sievietes ar citiem militāriem uzdevumiem.⁸ Galu galā tieši konservatīvās, bet sociāli ļoti augsti attīstītās Lielbritānijas bruņotajos spēkos 1917.–1919. gadā pastāvēja Sieviešu Karaliskie Gaisa spēki, Jūras Kara flotes Sieviešu palīdzības korpusss un Autotransporta sieviešu leģions. Vācu karaspēku Austrumprūsijā cīņā pret krievu iebrucējiem atbalstīja vietējie partizāni, starp kuriem bija daudz sieviešu, izcilu varonību parādīja anglietes, vācietes, francūzietes u.c. Galvenais cēlonis tam, protams, bija visu karā iesaistīto tautu patriotisms un karotāju trūkums, kas sakrita ar pašu sieviešu gatavību ieņemt vienlīdzīgu lomu ar vīriešiem sabiedrībā, tajā skaitā arī armijā. Pasaules kara laikā spilgtu izpausmi rada arī, kaut attīstības līmenī vēl arvien zināmā mērā atšķirīgais, nāciju (valstu) patriotisms vai pat nacionālisms. Visur tas skāra (nevarēja neskart) arī sievietes kā sabiedrības daļu (turklāt tīri skaitliski – bieži vien pat lielāko).

Kā zināms, kara sākumā nacionālā sajūsma sita augstu vilni arī Latvijā, turklāt tā tika cieši saistīta ar lielās “Krievijas dzimtenes” jēdzienu, kas šeit izpaudās vienlaikus ar vēsturisko latviešu naidu pret vāciešiem. Un no kara pirmajām dienām minētās sajūsmas paušanā un realizācijā iesaistījās arī latviešu sievietes. Burtiski dažas dienas pēc kara sākuma, kā arī pāris dienu pēc tam, kad latviešu prese atreferēja uzsaukumu Krievijas sievietēm no krievu uzdevumiem, tajā parādījās Eiropu apceļojušās un Sorbonnā studējušās, ar dzejniekiem Raini un Aspaziju personiski pazīstamās literātes Ivandes Kaijas uzsaukums latviešu sievietēm, kurš sākās ar konstatējumu: “Mēs latvi – locekļi no lielās valsts, un tagad mēs pierādīsim savu uzticību pret Krieviju, ar drošsirdību un pašaieliedzību stājoties karotāju rindās.” Tālāk autore vērsās pie tautietēm: “Latviešu sievietes! Mūsu vīri aicināti savā vīrieša īstajā goda uzdevumā – aizstāvēt tēviju pret ienaidniekiem [...] ar karstu sajūsmu mēs, sievas, pavadām savus vīrus, dēlus, tēvus ienaidnieku ugunīs. Mēs pavadām viņus ar vienu vēlēšanos – līdz pēdējai asins pilītei aizstāvēt mūsu dārgo tēvzemi – Krieviju! Ja mums, sievietēm, no dabas nav lemts ar ieročiem rokās stāvēt līdzās mūsu vīriem un līdz ar viņiem

uzvarēt vai krist, tad mēs, mājā palikušās, lai stāvam sava laikmeta uzdevuma liktā vietā, kamēr mūsu vīri izkaros lielo cīņu kara laukā. Upurēt savu dzīvību mēs nevaram – mūsu pienākums mūs sauc citur – darīt katra ko var pēc saviem spēkiem un apstākļiem, savā plašākā vai tuvākā apkārtnē: kopt ievainotos un rūpēties par iesaukto kareivju atstātajām ģimenēm. Lai neviens neaizbildinās ar nespēju ņemt dalību svētajā tēvijas karā, jā, ne tik plašs kā kara laukā, bet totiesu jo dziļš būs mūsu darba lauks mājā. Tātad, latviešu sievietes, knaši pie darba!”⁹

Kara sākums arī sociāli atpalikušajā Krievijas impērijā iezīmēja varas iestāžu un sabiedrības pastiprinātu uzmanību pret sievietēm kā kara gaitu ietekmēt spējīgu faktoru. Tiesa, jau pirms kara sabiedrība piesardzīgi tika iepazīstināta ar iespēju nākotnes karadarbībā izmantot sievietes kā karavīrus, piemēram, publicējot fotouzņēmumus par sieviešu apmācību šaušanā Serbijā¹⁰ utt.

Sākoties karam, prese publicēja uzsaukumu Krievijas sievietēm, kurā tās tika aicinātas “pierādīt dzimtenes mīlestību ne žēlās nopūtās un asarās, bet karstā gatavībā nākt dzimtenei palīgā”. Tika pieminētas žēlsirdīgās māsas, kurām ir apziņa par savu noderīgumu, taču to varot iegūt visas sievietes, rūpējoties par mobilizēto karavīru ģimenēm, tādējādi pierādot savu “mīlestību pret tuvākiem, Caru un dzimteni”.¹¹

Jau kara pirmajās dienās sākās plaša iesaistišanās žēlsirdīgo māsu kustībā, un piemēru, kaut arī visai formālu, rādīja pati cariene un divas viņa meitas, kā “visaugstākās žēlsirdīgās māsas” katru dienu trīs noteiktas stundas apmeklējot ievainotos Carskoje Selo lazaretē un pat “pašrocīgi izdarot pārsējumus”.¹² 1914. gada jūlijā Krievijas Sarkanā Krusta mobilizācijas gaitā tā ierindā atradās 4000 žēlsirdīgo māsu, bet vēlāk šis skaits vēl palielinājās (ļoti daudzas žēlsirdīgās māsas darbojās arī citu sabiedrisko un pat privāto struktūru izveidotajās ārstniecības iestādēs). Turklāt daudzas no viņām burtiski rāvās uz priekšējām līnijām, lai sniegtu palīdzību karavīriem tur. Nelīdzēja paša armijas virspavēlnieka – lielkņaza Nikolaja 1914. gada augustā izdotais šķietami stingrais, bet realizācijā ļoti pielaidīgi traktētais rīkojums, kas aizliedza brīvprātīgo žēlsirdīgo māsu atrašanos priekšējās pozīcijās.¹³ Vismaz viena no viņām – J. Girenkova par divus ar pusi mēnešus ilgu palīdzības sniegšanu ievainotajiem priekšējās pozīcijās zem pastāvīgas artilērijas uguns saņēma augstāko karavīra apbalvojumu – Svētā Jura krusta IV šķiru.¹⁴

Militāri un politiski ārkārtīgi ambiciozās, bet sociāli atpalikušās Krievijas armijā Pirmā pasaules kara gados, vismaz līdz 1917. gada Februāra revolūcijai, sievietes nedrīkstēja atrasties karaspēka daļās karavīru statusā, tomēr viņas tur bija. Turklāt jau kara pirmajos mēnešos

parādījās informācija par nodomiem veidot atsevišķu “kara pulku” no sievietēm (1914. gada rudenī arī latviešu prese pārpublicēja informāciju par kādas S. Jurjevas šāda rakstura darbību Petrogradā).¹⁵

Vairākas krievu sievietes tika apbalvotas ar augstākajiem Krievijas armijas zemāko dienesta pakāpju karavīru apbalvojumiem – Svētā Jura krustu un Svētā Jura medaļu, taču oficiāli viņas tos saņēma kā vīrieši, kaut visiem bija zināma patiesība: arī Krievijas sabiedrība, daļēji militāras nepieciešamības un patriotisku apsvērumu spiesta, bija gatava apziņai, ka sievietes var ieņemt savu vietu armijā, tādējādi rādot piemēru arī vīriešiem. Piemēram, ar Svētā Jura krustu apbalvotais 186. Aslanduzas kājnieku pulka feldšeris Cetnerskis bija Jeļena Cebržinska, 4. Mariupoles huzāru pulka huzārs Oļegs Šidlovskis – Olga Šidlovska, ar III un IV šķiras Svētā Jura krustu apbalvotais Kubanā divīzijas kavalērijas pulka un 7. Sevastopoles kājnieku pulka karavīrs Antons Paļšins – Antoņina Paļšina,¹⁶ 25. rezerves kājnieku pulka zaldāts un 28. Polockas kājnieku pulka unteroficiers Jakovs (“Jaška”) Bočkarjovs – Marija Bočkarjova¹⁷ utt. Par sievietēm brīvprātīgajām tika rakstīts presē, piemēram, 1915. gada jūnijā militārajā laikrakstā “Razvedchik” tika publicētas fotogrāfijas ar brīvprātīgajiem (personvārdi vīriešu dzimtē) – “Valerianu Šaldu (telefoniste), Leonīdu Matlahovu (skolotāja), Nikolaju Kormčevu (meistara sieva)” u.c.¹⁸

Turklāt sabiedrība sieviešu stāšanos karavīru rindās uztvēra ar atzinību, gandrīz tieši aicinot uz soli, kas oficiāli nebija atļauts. Presē regulāri parādījās tāda informācija, faktiski netieši aicinot romantisma un patriotisma pilnās meitenes izmēģināt kļūt par varonēm, kuru gaitas tika aprakstītas un cildinātas. Pirmās sievietes Krievijas kara spēka ierindā parādījās līdz ar kara sākumu 1914. gadā. Tipisks piemērs bija Rīgas Sv. Trīsvienības pareizticīgo draudzes priestera Pāvila Tičiņina meita Neonila, kura bija beigusi ģimnāziju Rīgā, dažus gadus nostrādājusi par skolotāju un 1913. gadā iestājusies Augstāko sieviešu kursu vēstures un filoloģijas nodaļā Kijevā. Sākoties karam 1914. gadā, viņa nekavējoties mēģināja iestāties armijā par žēlsirdīgo māsu. Kad noskaidrojās, ka vispirms dažu mēnešu laikā jāiegūst nepieciešamā kvalifikācija, 22 gadus vecā sieviete ar kāda paziņas palīdzību ieguva karavīra formu, “izgāja apmācību” soļošanā, sveicināšanā un armijas “zaldātu” retorikā pie pazīstama karavīra, ietērpās formā un vienkārši ieņēma vietu uz fronti braucošajā vilcienā kā “Nikolajs¹⁹ Tičiņins” kopā ar citiem brīvprātīgajiem. Nonākot frontē, patiesība noskaidrojās, taču neviens jauno patrioti prom nedzina. Viņa tika iecelta par rotas sanitāri un piedalījās kaujās, līdz 1914. gada rudenī pie Opatovas tika ievainota ar ložmetēja lodēm krūtīs un rokā, nonākot vācu gūstā. Kad pārsteigtie

vācieši konstatējuši, ka viņiem darīšana ar sievieti, izturēšanās pret to bijusi laba, un viņa 28 dienas kopta vācu, pēc tam vēl 8 dienas – austriešu kara hospitālī frontes joslā. Pēc tam sekojis kārtējais krievu karaspēka pretuzbrukums, un N. Tičiņina nonākusi pie savējiem, kas nosūtīja viņu uz Maskavu ārstēt ievainojumus. 1914. gada novembrī prese ziņoja, ka meitene jau “atspirgusi un taisās atkal uz pozīcijām”.²⁰ Armijā iestājusies arī viņas māsa Natālija – Kijevas ģimnāzijas skolniece, kura par varonību tajā pašā Opatovas kaujā apbalvota ar Svētā Jura krustu.²¹

Raksturīgi, ka informācija par krievu brīvprātīgajām samērā plaši nonāca arī latviešu presē. Novembrī tā ziņoja, faktiski ieauzot tekstā vēl vienu – atriebības motīvu par ienaidnieka zvērībām: “Daudzas jau pieteikušās un aizbraukušās uz kara lauku. Vera K. raksta šādu vēstuli: Katru dienu pienāk ievainotie, kuri pastāsta šausmu lietas par vācu zvērībām pret neaizsargātām sievietēm un bērniem. Vai tiešām mēs, sievietes, vienaldzīgi lai noraudzītos, kā moca mūsu māsas. Nē, es to nespēju. Šais dienās aizbraukšu uz kara lauku.”²² Fricis Ozols, kurš pats dienēja lazarētē, 1915. gada pavasarī aprakstīja tikšanās ar divām krievu meitenēm – brīvprātīgajām. Viena bija pabijusi frontē, kur ievainota un apbalvota. F. Ozols redzēja viņu kā “kareivi – sievieti”, kuras izskatu lielais formas tērps un zābaki padarījuši nedaudz “komisku”, taču vienlaikus tā bijusi pašai dziedības un varonības simbols. Otrai nav izdevies kļūt par žēlsirdīgo māsu, taču izdevies iestāties par kareivi. F. Ozols saskatīja viņā dzejnieces Aspazijas radīto tēlu – Nerātno meiteni: “Vidēja auguma, inteligenta izskata, jautra, bezbēdīga, smaidīdama viņa gāja starp kareivjiem, runādama un smiedamās. Tāda viņa aizgāja uz priekšējām pozīcijām.”²³

Pēc cara atkāpšanās 1917. gadā, valsti valdot absolūtam haosam, bet armijā – pakāpeniski arvien vairāk brūkot disciplīnai karavīru nevēlēšanās karot dēļ, Pagaidu valdība maijā izšķīrās no tiem karavīriem, kuri izteica vēlēšanos turpināt aizstāvēt tēvijū, izveidot triecienbataljonus jeb t.s. “nāves bataljonus”. 1917. gada maijā Petrogradā no brīvprātīgajām tika izveidots 1. Petrogradas sieviešu bataljons jau minētā unteroficiera Marijas Bočkarjovas vadībā (vēlāk viņu paaugstināja par virsnieku līdz poručīka pakāpei ieskaitot), taču pēc iekšēja konflikta tas sašķēlās (ļoti raksturīgi tajā laikā pie demokrātijas apstākļiem nepieradušajai Krievijas sabiedrībai un pakāpeniski militāro disciplīnu zaudējošajai armijai), un M. Bočkarjova aizgāja, izveidojot savu “Sieviešu nāves bataljonu”, kurš 9.–10. jūlijā 525. kājnieku pulka sastāvā piedalījās vienā uzbrukumā Rietumu frontē Novospaskas mežos pie Smorgoņas, zaudējot 30 kritušas (starp tām arī Tulda Kalopoiga, iespējams – igauņiete) un 70 ievainotas cīnītājas, bet vēlāk atradās rezervē (starp

kaujas dalībniecēm bataljona sastāvā redzam arī Alvīni Treiju un Almu Zēbergu, kuras, iespējams, bija latvietes).²⁴ Ļoti ticams, ka runa ir par to pašu "Sieviešu nāves bataljonu", par kuru literārais un sabiedriski politiskais žurnāls "Strēlnieks" rakstīja, ka 1917. gada jūlijā 250 cilvēku sastāvā tas izbraucis "uz vienu no mūsu frontes armijas daļām" un tā sastāvā ir 8–9 latvietes un igaunietes, 6 ebrejietes un 1 angliete, pārējās krievietes. Ziņa vēstīja, ka "zaldāti" (liekot pēdiņās) ir 18–24 gadu vecumā, un noslēdzās ar konstatāciju: "Kā redzams, vispār mūsu pārejas laikmets ir vēl rauga pilns, un tur nu uznirst visdažādākās avantūras."²⁵

Savukārt 1. sieviešu bataljona rota novembrī Petrogradā piedalījās Ziemas pils aizstāvēšanā. Turklāt 1917. gada vasaras sākumā veidojās vēl citas sieviešu daļas – Saratovas triecienbataljons, Ukrainas sieviešu nāves triecienbataljons Mariupolē, sieviešu "vienības" Jekaterinburgā, Kijevā un Taškentā. 12. jūlijā Pagaidu valdība apstiprināja štatus trim bataljoniem (katrā 1200 štata vietas) un 100 cilvēku lielas sakarnieču komandas pie katra no bataljoniem. Rezultātā pastāvēja 1. Petrogradas, 2. Maskavas un 3. Kijevas (vēlāk Kubaņas) sieviešu bataljons, kā arī vairākas atsevišķas sieviešu sakaru komandas lielākajās aizmugures pilsētās.²⁶

1917. gada rudenī tika plānots nosūtīt vairākus desmitus sieviešu uz Aleksandra karaskolu mācību iziešanai, lai kļūtu par virsniekiem, un bija jau nozīmētas konkrētas personas, taču to neizdevās realizēt boļševiku apvērsuma dēļ (starp kandidātiem bija arī 26 gadus vecā latviete – Marijas diecēzes skolas Maskavā klausītāja, Maskavas sieviešu nāves bataljona junkurs Anna Aleksandra meita Videniece).²⁷

Atskaņas par sieviešu piedalīšanos karadarbībā Krievijas armijā sasniedza Latviju arī vēlāk, piemēram, 1920. gada nogalē Liepājā no Rīgas pilnīgi bez līdzekļiem ieradās vīriešu drēbēs ģērbta brazīliete – 26 gadus vecā grāfiene G. Almani fon Voronecka, kura jau kara sākumā bija brīvprātīgi iestājusies Krievijas armijā, kaujās ievainota, nokļuvusi gūstā un it kā sasniegusi poručika dienesta pakāpi, kura no Latvijas centās nokļūt Vācijā un pēc tam ASV, lai varētu atgriezties dzimtenē.²⁸

Rīgā tika izveidota Latviešu palīdzības komitejas Dāmu komiteja, kura aktīvi iesaistījās ziedojumu vākšanā, mobilizēto ģimeņu aprūpē, sūtījumu sagatavošanā karavīriem frontē u.c. darbos.²⁹ Tas pats notika vēl citās Latvijas vietās. Līdzīga rakstura darbība bija vērojama arī vēlāk, tomēr Krievijas (tajā skaitā – latviešu) sieviešu aktivitātes drīz vien izgāja ārpus ietvariem, kādus saskatīja I. Kaija u.c. kara sākumā.

Savukārt kāds latviešu karavīrs (iniciāļi – P. G.) 1914. gada 10. augustā no frontes Austrumprūsijā vērsās pie latviešu sievietēm ar patriotisku aicinājumu ieņemt iesaukto vīriešu vietas visās dzīves jomās, sevišķu vērību piegriežot kultūras jomai: "Nevietā ir nopūtas, ka esmu

tikai sievietei. Nevaru arī attaisnot, ka katra tautas zeltēnīte tikai tur redz aktīvu dalību šajā vēsturiskajā brīdī, ka vēlas iestāties slimnieku kopējās, lai būtu tiešā sakarā ar pašu karu un tā briesmām. Pats par sevi saprotams, ka Sarkanā Krusta slimnieku kopējas apzinīgais samaritēša darbs ir ieskatāms un vērtējams kā lielākais upuris, ko sievietei var nest kara laikā, un tūkstošu paldies tām rokām, kuras sniedz palīdzību un laipnu glāstu karā ievainotiem. Tomēr [...] nevar aizrauties tikai ar vienu uzdevumu [...], latvju sievietes, esiet nomodā par visu – par mūsu māju dzīvi, par mūsu nākotni. Pasaules notikumu gaita prasa vispusīgu lietu pārlikšanu un prātu, mēs nevaram izlaist no acīm vispārīgo tautas labklājību, kuras dēļ karā iet bāleliņi [...] Mums karavīriem vieglāk, ja zinām, ka latvju sievietes strādā tautas druvā [...]”³⁰

1914. gada novembrī dzejnieks Jānis Jaunsudrabiņš atgādināja, ka Dievs, radīdams sievieti, teicis: “Kad vīrieši cīnīsies, jūs sasiesiet viņu brūces. Kad vīri kaujās kritīs, jūs viņus apraudāsiet un audzināsiet lielus viņu pēcnācējus. Tas ir jūsu darbs.” Tālāk dzejnieks, piezīmējot, ka šo darbu sievietes ir veikušas gadu tūkstošiem un veic arī tagad, kad “miljoniem vīru cīnās uz dzīvību un nāvi” (tādēļ tas esot sevišķi labi pamanāms), tēlaini aprakstīja latviešu sieviešu darbu – žēlsirdīgās māsas, zeķu adītājas, pie dzīvokļu durvīm klauvējošas ziedojumu vācējas un maizes dalītājas bez apgādniekiem palikušajām karavīru sievietēm un bērniem, sīkāk atspoguļojot paša redzēto kādā palīdzības virtuvē.³¹

Arī vēlākajos kara gados latviešu sieviešu nostājai karā tika pievērsta ievērojama sabiedrības uzmanība. Pēc gada – 1915. gada novembrī sabiedriskais darbinieks un žurnālists Oto Nonācs vērsās pie sievietēm ar aicinājumu, kura tiešais iegansts bija rikojums par visu vīriešu līdz 45 gadu vecumam mobilizāciju armijā: “Sievietēm jāstājas vīriešu vietā, lai neciestu mūsu saimnieciskā dzīve. Karš jau ir pelicis sievietes pie daudziem darbiem, kas līdz šim viņai bija neparasti. Pagājušo vasaru, piemēram, daudzās saimniecībās sievietes staigāja arklam pakal.” O. Nonācs aicināja atgriezties dzimtenē no bēgļu gaitām latviešu inteligentās sievietes – ārstes, bēgļu aprūpes darbinieces un citu jomu pārstāves, jo šeit viņām jāstājas armijā mobilizēto vīriešu vietā.³²

Karam ieilgstot un izraisot arvien dziļāku sociālo krīzi arī frontes aizmugurē, blakus cildinošiem rakstiem par žēlsirdīgajām māsām, sabiedriski aktīvajām bēgļu kustības atbalsta dalībniecēm, ziedojumu vācējām un pat sievietēm – karavīriem parādījās ļoti kritiski un latviešu sieviešu uzvedību nosodoši raksti. Piemēram, Jānis Akuraters 1916. gadā, atzīstot, ka daļa sieviešu tautai “palīdz darbā”, vienlaikus uzbrūk latviešu sievietes vārda “aptraipītājām” – piefrontes prostitūtām, cenšoties šīs negatīvās, bet konkrētajos apstākļos pilnīgi likum-

sakarīgās sabiedriskās parādības izpausmes izmantot, lai nosodītu arī sieviešu tiesību aizstāves.³³ Minētais, samērā plašais J. Akuratera raksts atspoguļo un apliecina sarežģīto sievietes stāvokli latviešu sabiedrībā. Presē bija arī citi sievietes nostāju un šķietamo “pagrimšanu” kritizējoši raksti, kā arī iebildumi pret tiem.³⁴ Vēl pēc kara parādījās publikācijas par kara apstākļu graužošo iespaidu uz žēlsirdīgo māsu morālo stāju, atspoguļojot kritisko viedokli pret sieviešu aktīvu piedalīšanos karadarbībā un pat ievainoto un slimnieku aprūpē. Piemēram, Latvijas sociāldemokrātiskā prese daudzos turpinājumos publicētā eseja par sieviešu lomu pasaules karā minēja notikumus Daugavpilī, Krustpils, Zilānu un Valkas dzelzceļa mezglos, kur 1916. gada pavasarī bijusi vērojama plaši izplatīta prostitūcija, kurā iesaistījušies “žēlsirdīgo māsu bari” utt.³⁵

Vienlaikus latviešu presē, līdzīgi kā visas Krievijas laikrakstos,³⁶ parādījās arī atsevišķu sieviešu – civiliedzīvotāju ar karadarbību tieši saistītu varoņdarbu vai varoņīgas, sekošanas vērtas rīcības apraksti, piemēram, 1915. gada nogalē tika stāstīts par kādu 17 gadus vecu meiteni – Martu R., Kurzemes vai Zemgales zemnieka meitu, kuras tēva mājā ienākusi vācu karaspēka nodaļa. Izpildot vāciešu pieprasījumu, meitene iedevusi tiem vienu pēc otras pagrabā esošās alus mucas, iepriekš ieberot tajās velnābolu maisījumu, turklāt ar alu uzciņājusī arī sargpostenī pie mājas stāvošo karavīru. Kad vācieši istabā aizmiguši, meitene savākusi viņu ieročus, tos paslēpusi, kopā ar tēvu sasējusi aizmigušos un aizsteigusies paziņot par stāvokli uz tuvāko krievu karaspēka vienību – kādu jātnieku nodaļu (“Atbruņoju un sasaistīju 20 ienaidniekus līdz ar viņu oficiēri. Steidzaties un novācat tos!”). Rezultātā krievu nodaļa ieradās mājās, atrada gulošos vāciešus, ko ar ūdens spaiņu saturu piecēla un aizveda gūstā. Marta tika stādīta priekšā kādam ģenerālim, kurš viņai pateicies un solījis par notikušo ziņot, lai viņa tiktu apbalvota. Pēc tam Martai kopā ar vēl dažiem bēgļiem bija izdevies nokļūt Rīgā.³⁷ Tādējādi presē jeb sabiedrībā būtībā bija vērojams pret-runīgs vērtējums sieviešu aktivitātēm, un tas arī ir pilnīgi saprotams.

Visā Krievijā tūlīt pēc kara sākšanās tūkstošiem jaunu meiteņu un sieviešu, turklāt galvenokārt tās bija zināmu izglītību ieguvušās (arī ļoti daudzas augstskolu un citu mācību iestāžu studentes), stājās žēlsirdīgo māsu sagatavošanasursos. Vispārēja patriotisma iespaidā armijā iestājās arī liels skaits latviešu sieviešu. Vienīgā legālā iespēja to izdarīt bija kļūt par žēlsirdīgo māsu, bet tām, kurām tādas nebija, vajadzēja iziet attiecīgu sagatavošanos un iegūt kvalifikāciju. Jau jūlija beigās mācības uzsāka 146 šādas personas, un 1914. gada 30. septembrī³⁸ Rīgas kara hospitāli sarīkotos divu mēnešu kursos Vidzemes guberņas medicīnas inspektora palīga – ārsta Jeršova vadībā beidza un Sarkanā

Krusta rīcībā tika ieskaitītas 84 jaunas “kara žēlsirdīgās māsas” (sašķaņā ar presi – “daudz latviešu”) un 5 brāļi (pārējās un pārējie mācību gaitā bija savus nodomus mainījuši, taču skaits jebkurā gadījumā bija nozīmīgs). Daļa no viņām pagaidām palika Rīgas ārstniecības iestādēs, kur sāka masveidā ievest ievainotos no Austrumprūsijas frontes, daļa – tās, kuras izteica attiecīgu vēlēšanos, uzreiz tika nosūtītas uz fronti. Turpmāk Rīgā žēlsirdīgās māsas sagatavoja jau pats kara hospitālis un Krievu ārstu biedrība pilsētas slimnīcā.³⁹

Sievietes darbam kara medicīnā gatavoja arī citās iestādēs Latvijā, piemēram, septembrī Jelgavas slimnīcā tika atklāti slimnieku kopēju (sanitāru) un dezinfektoru kursi⁴⁰ utt. 1914. gada 23. novembrī Rīgā uz brīvprātības principiem tika izveidota Latviešu brīvprātīgā sanitārā vienība, ko vēlāk pārdēvēja par pulku. Tajā sākumā bija 50, vēlāk vairāk sanitāru, to vidū arī sievietes. Kā atzīmē vēsturniece Ilze Krīgere, vienības sanitāri regulāri apmeklējuši arī fronti, taču sanitāri – sievietes esot nodarbojušās galvenokārt ar ziedojumu vākšanu pārsienamo materiālu iegādei un lazaretēs iekārtošanai. Rīgā un citās Latvijas vietās latviešu organizācijas jau 1914. gadā iekārtoja vairākas lazaretēs, kurās blakus latviešu ārstiem strādāja arī latviešu žēlsirdīgās māsas (lazaretēs izveidoja Rīgas latviešu labdarības biedrība, savus namus Tērbatā un Rīgā lazaretēm atvēlēja latviešu studentu korporācijas utt.).⁴¹

Dažas Petrogradā esošās latviešu studentes 1914. gada beigās iestājās Kaufmaņa žēlsirdīgo māsu skolā, kur jau strādāja māsa Anna Švēde (1917. gadā viņa apprecējās ar vienu no bijušajiem ievainotajiem un aprūpējamajiem – latviešu strēlnieku pulka komandieri pulkvedi un vēlāko Latvijas armijas ģenerāli Jāni Franci). Latviešu audzēknes (arī Anna Dinsberga, Elza Grīvāne u.c.) stingri turējušās kopā un 1915. gada beigās, saņemot attiecīgu aicinājumu, devās darbā uz jaunveidojamo Latviešu strēlnieku apvienoto lazareti Rīgā. Tajā strādāja arī no citām vietām atsūtītās latviešu žēlsirdīgās māsas – Elza Sieciniece, Anna Salagale, Milda Grava, Vilhelmīne Baumannē, Elza Melnalksne, Irma Viksniņa, Helēna Butule, Justīne Zaķe, Marija Vanaga, Minna Olle, Elza Sieciniece, Lazdiņa, Lasmane, Mālberga u.c.⁴²

Par latviešu meiteņu morālo gatavību doties karā liecina, piemēram, piecpadsmitgadīgās Olgas Fridrihsones (dzimusi 1899. gadā!) piemērs. 1914. gadā, uzreiz pēc kara sākuma, viņa izstājās no ģimnāzijas 6. klases Pēterburgā (drīzumā pārdēvēta par Petrogradu), lai iestātos žēlsirdīgo māsuursos. To viņa arī izdarīja un šos kursus pabeidza 1915. gadā, no šī laika līdz pat 1917. gada beigām strādājot par žēlsirdīgo māsu lielkņazes Tatjanas Nikolajevnas aizbildniecībā esošajā hospitālī Carskoje Selo.⁴³ Šādu piemēru uzskaitījumu varētu turpināt, un tas būtu ļoti plašs.

Daudzas no kaujas darbībā tieši iesaistītajām latviešu žēlsirdīgajām māsām saņēma kaujas apbalvojumus, tika ievainotas un krita. Piemēram, 1915. gada septembrī Krievijas Sarkanā Krusta virsvalde izziņoja 46 savu žēlsirdīgo māsu vārdus, kuras bija kritušas kaujās vai mirušas no slimībām. Starp viņām bija arī latvietes Anna Bauma un Karline Grindule.⁴⁴ Tāpat prese ziņoja par smagu ievainojumu “priekšējās pozīcijās” guvušo Mariju Celmu, kura uz fronti devusies tūlīt pēc kara sākuma.⁴⁵

1914. gada beigās students un žurnālists R. Bērziņš ieradās Kaukāza frontē, kur apmeklēja kāda latviešu ārsta vadīto Sarkanā Krusta pārvietojamās kolonnas lazareti. Tajā strādāja arī divas latviešu žēlsirdīgās māsas – ridzinieces, kuru fiziskā stāvokļa apraksts skaidri liecina par apstākļiem, kādā tūkstošiem sieviešu bija jāstrādā kara laikā: “Sejas abām stipri baudījušas kara labumus: ap acīm velkas zili riņķi, piere pieņēmusi tādu iedzeltenu krāsu, vaigi stipri iekrituši.” Taču jaunavu morālais stāvoklis bijis ļoti labs: “Jūtamies šeit savā elementā un vai zināt ko: ja karš tagad uz reizi beigtos, mēs justos nelaimīgas. Sākumā gan, kamēr pieradām, bij grūti, bet tagad nekas. Tik ārsts mums tāds bargs, negrib laist ārā no barakas. Tā jau vīriešu filozofija! Domā, ka mēs sievietes, tad tūliņ no lodēm jābaidās un jāsmok vienīgi barakā, kamēr nabaga ievainotie tur uz lauka mocās [...]. Sanitāri taču nespēj visu izdarīt, gribot, negribot jāķeras sievietēm palīgā.” Jaunākā no abām, Olga B., neraugoties uz ārsta aizliegumu, vairākkārt devusies uz priekšējām līnijām, apkopjot tur ievainotos. Pēc dažām dienām R. Bērziņš sastapa ievainoto transportu uz Karsas slimnīcu, kurā atradās arī sānos smagi ievainotā latviete – žēlsirdīgā māsa Olga B.⁴⁶

Savukārt Arturs Bērziņš 1915. gada vasarā presē tēlaini aprakstīja savu tikšanos Rīgā ar viņam pazīstamo, smagi ievainoto latvieti – Sarkanā Krusta žēlsirdīgo māsu: “Pa ziedošo un smaržojošo liepu gatvi viņa nāca nevarīga, nogurusi, vienu kāju grūti vilkdama. Divi apkopēji viņu pabalstīja, jo viņa vēl par daudz nespējīga.” Meitene bija mācījusies ģimnāzijā, tad strādājusi par skolotāju vīriešu reālskolā un gatavojusies doties studēt uz Pēterburgu, taču, sākoties karam, beigusi žēlsirdīgo māsu kursus (A. Bērziņš redzēja viņu kā “meiteni ar tumšām, dziļām acīm cietēju sāpju remdināšanas apģērbā”) un devusies uz fronti, kur “ienaidnieka lode nebij žēlojusi šo jauno jūtīgo būtni, kas sev līdzī nesa ne naidu, bet mīlestību. Pienākumu izpildot, tā saļimusi uz vietas. Bet mīlas rokas to cēlušas un nesušas, glābdamas no nāves.”⁴⁷

1916. gada 16. jūlijā “savus pienākumus pildot, varoņa nāvē” krita kurzemniece (no Sprigules), ar Svētā Jura medaļas III un IV šķiru apbalvotā Amālija Baumane, kura kara sākumā bija brīvprātīgi iestājusies Sarkanā Krusta Jelgavas latviešu lazaretē, bet jau pēc dažiem mēnešiem brīvprātīgi

devusies uz fronti ar devīzi: “Palīdzību sniegt tur, kur viņa visvairāk vajadzīga” (viņa tika guldīta Minskas luterāņu kapsētā, piederīgajiem visticamāk veltī cerot vēlāk pārvest tuvinieci uz dzimtenes kapiem, bet latviešu preseī novēlot: “Lai salda dusa latviešu varonei svešās kapenēs!”).⁴⁸

Cesvainē dzimusī un labu izglītību ieguvusī Dzērbenes ministrijas skolas skolotāja Edīte Pavasare 1916. gada sākumā devās uz Petrogradu un tur beidza žēlsirdīgo māsu kursus Zandera institūtā, praktizējoties vienā no galvaspilsētas lazaretēm. Latviešu žēlsirdīgās māsas darbu atspoguļo viņas draugu vēlāk teiktais: “Ar visu sirdi un dvēseli tā nododas saviem “lielajiem bērniem” – zaldātiņiem. Ikvienam no šiem cietējiem tā zināja teikt mīļu vārdu un maigu roku noglāstīt tā rūpju pilno vaigu. Un zaldāti arī prata cienīt šo mīlestību. Ar neizsakāmām skumjām, jā, pat ar asarām acīs noraudzījās tie viņai pakal, kad lazaretēs priekšniecība to pārcēla no vienas palātas otrā.” E. Pavasare no 1916. gada jūnija strādāja hospitālī Ziemas pilī, bet viņas “sirds tiecās uz kaujas lauku, kur tautai tiek sistas visdziļākās vātis”, un viņa vairākkārt iesniedza lūgumus nosūtīt viņu uz fronti. Visvairāk vēlējusies nokļūt latviešu strēlnieku vienībās, taču augustā tika nosūtīta uz Berdičevu. Šeit, apkopjot ar lipīgām slimībām slimos karavīrus, saslima pati un 1916. gada 16. septembrī nomira. Bijusi “īsta latvietē”. Prese un viņas draudzenes – skolotājas atzīmēja: “Un nespēs Tevis aizmirst arī tava tauta – tā nevar aizmirst savus sārtbaltos, kara vētrā lauztos ziedus.”⁴⁹

Uz hospitāļa kuģa “Portugal” dienotā žēlsirdīgā māsa Ieva Jaunkļavietē, demonstrējot īpašu bezbailību, izglāba sliksstošu ievainotu franču matrozi, uzreiz pēc tam metoties jūrā glābt citus. Pēc minētā notikuma viņa atteicās no piešķirtā pusotra mēneša atvaļinājuma, dodoties uz kaujas lauku (minēto varoņdarbu aprakstīja krievu laikraksts “Birzhevyje Vedomosti”).⁵⁰

Krievijas žēlsirdīgās māsas, arī latvietes, bija spiestas izbaudīt vēl vienu kara grūtību. Daudzas, sevišķi 1914.–1915. gadā nokļuva gūstā. Piemēram, 1914. gada novembrī kaujās pie Polijas pilsētas Kutno aizstāvēšanas, krievu karaspēkam strauji atkāpjoties, Rīgas Sarkanā Krusta žēlsirdīgo māsu savienības locekle – latvietē Br. un vēl viena māsa no šīs organizācijas Rīgā kopā ar trim ārstiem brīvprātīgi palika ar smagi ievainotajiem karavīriem lazaretē un turpināja par viņiem rūpēties arī gūstā. Pēc septiņiem mēnešiem vācieši abas kopā ar vēl 16 Lodzē gūstā nokļuvušām krievu māsām cauri Berlīnei un Stokholmai atlaida uz dzimteni.⁵¹

Latviešu tautības žēlsirdīgās māsas bija gan karaspēka daļās, gan hospitāļos un lazaretēs piefrontes joslā, gan valsts un sabiedrisko organizāciju uzturētajās slimu un ievainoto kopšanas iestādēs aizmugurē. Turklāt viņas atradās visās frontēs un visā plašajā aizmugurē. Vēl

1920. gada novembrī poļu ģenerālis Lucjans Žeļigovskis (*Żeligowski*), kura vadītais karaspēks tikko bija atņēmis lietuviešiem Viļņu, sarunā ar uz šo pilsētu noskaidrot apstākļus atbraukušo Latvijas diplomātiskās misijas Polijā sekretāru Pēteri Oliņu ar saviļņojumu atcerējās žēlsirdīgo māsu Elzu Kaudziti no Cēsīm, kura ar “brīnišķīgu pašuzpurēšanos” kopusi viņu un citus ievainotos poļu virsniekus kādā Podolijas hospitālī pasaules kara gados.⁵² Katrā ziņā latviešu žēlsirdīgo māsu skaits sniedzās daudzos simtos un, iespējams, tūkstošos.

Bija arī latvietes, kas žēlsirdīgo māsu profesiju bija izvēlējušās jau pirms kara. Piemēram, Katrīna Ozoliņa par māsu Maskavā strādāja kopš 1913. gada. No kara sākuma vairākus gadus viņa strādāja carienes Aleksandras Fjodorovnas lazaretē Kremli, bet 1917. gada jūlijā brīvprātīgi devās uz 2. Rīgas latviešu strēlnieku pulku, kura rindās bija cīnījies un kaujās kritis viņas brālis Johans Nikolajs Ozoliņš. Pulkā viņa palika līdz rudenim (pabūdama arī pirmajās līnijās), tad atgriezās lazaretē Kremli un šeit kopa vēl lielinieku apvērsuma laikā ievainotos karavīrus 1917. gada rudenī.⁵³

Interesanti, ka žēlsirdīgās māsas tēls latviešu periodikā parādījās arī ar romantisku pieskaņu, turklāt jaunā un talantīgā dzejnieka Edvarta Virzas izpildījumā. 1915. gada augustā, jau skanot lielgabalu kanonādei, viņš Ogres brāļu kapos, kur tikko bija apglabāti no Rembates atvestie kritušie Krievijas armijas karavīri, sastapās un iepazinās ar kādu “jaunu un skaistu poļu dāmu” brūnā ādas kažociņā un sarkanā krusta apsēju uz rokas. Tā bija kāda poļu muižniece, kas pēc vācu karaspēka veiktās tēva muižas nopostīšanas pie Varšavas iestājusies karaspēkā un ilgstoši darbojusies kā žēlsirdīgā māsa frontē. Dzejnieks veltīja viņai mūsdienās aizmirstu dzejoli:

*Bij balti mākoņi un debesis bij maigas,
Gaiss tāli caurspīdīgs un drusku vēss,
Pie varoņkapjiem sastapāmieš mēs,
Pār kuriem redzamas vēl puķes svaigas.
Es Jūsu sejā raudzījos, tas kluss
Uz kapa vērās, skumjā dziļi justā,
Kur uzraksts sīks bij redzams koka krustā:
“Tie, kuri nomira par tēvijū, še dus.”
Jūs skumja runājāt, un likās, it neviens
Tās skumjas Jūsu dvēs'lē neizkļiedēs
Kā tikai nevairāmais kapa pliēns.
Pa bālai lapai krita ceļa slīdēs,
Un tad bij pārtrūcis mums runas pavediens,
Tumšs šalkons bij dzirdams augstās priedēs.*

E. Virza rakstīja: “Mēs izšķirāmieš, lai varbūt nekad vairs netiktos, bet notika citādi. Pēc lielās kaujas pie Iķšķiles no 10. uz 11. oktobri es viņu atkal satīku turienes pārsienamā punktā, starp dzelteniem bērziem. Bāla un apgarota, bet jautra, viņa man sacīja: “Daugava tagad atriebjas par Vislu!” – “Bet latvieši par poļiem!” es atbildēju. Noslūpējās viņas smalko un sauso roku, es atvadījos no viņas, kuru gaisma, kas krita no dzeltenajiem bērziem, ietina pasakainā mirdzumā.”⁵⁴

KARAVĪRU IERINDĀ

Praktiski jau no kara pirmajām dienām, tāpat kā visā Krievijā kopumā, arī latvietes un citas Latvijas teritorijā dzīvojošās sievietes, kā jau minēts gadījumā ar L. Tičiņinu, pauda izteiktu vēlmi nokļūt karaspēka ierindā, kas gan izdevās vienīgi lielākas vai mazākas mānīšanās gadījumā. Tomēr bija arī gadījumi, kad sievietes attiecīgus lūgumus izteica atklāti. Piemēram, 1914. gada rudenī Jelgavas apriņķa kara priekšnieka kancelejā ieradās Paulīne Grīna, iesniedzot lūgumu “kļūt par kareivi un sūtīt uz karalauku”. Kā ziņoja prese, apjukušais pulkvedis nosūtīja lūgumu “Augstākajam armijas virspavēlniekam”.⁵⁵ Faktiski minētā epizode diezgan izteikti liecina par jaunizveidoto situāciju, kad sabiedrības apziņa masveidīgi bija spiesta rēķināties ar jaunu realitāti: sieviete, joprojām personificējot tradicionālās tēla vērtības – sievišķību, maigumu, mīlestību, spiesta saskarties ar kara nesto skarbo realitāti, turklāt ne vien pildot tradicionālās palīdzības funkcijas vīriešiem, bet arī noteiktos veidos tieši vīrišķīgi piedaloties šīs skarbās realitātes seku izpaušmē jeb militārajā darbībā.

Sieviešu darbība neaprobežojās tikai ar sanitāro jomu. 1915. gada 8. februārī Rīgas 1. dzelzceļa stacijā žandarmi ievēroja kādu vīriešu drēbēs ģērbtu personu “ar acīs krītošu sievietei līdzīgu seju”. Stacijā jaunietis, kā atreferēja prese, “laikam pa paradumam”, iegājis sieviešu tualetē, kur sacēlies satraukums, un dažas no apmeklētājām ziņojušas par notikušo žandarmiem, tomēr jaunietis paspējis ielēkt vilcienā, kas izbraucis no stacijas. Biļetes viņam nebija, tādēļ kontrolieri to aizturēja un izsēdināja Ogres stacijā, kur jaunietis atzinies, ka ir sieviete un bija nodomājis kā “savvaļnieks” (brīvprātīgais) doties uz fronti. Personības noskaidrošanai jaunava atvesta uz Rīgu, un izrādījās, ka viņa ir rīdziniece, kas solījās pie pirmās iespējas atkal doties uz fronti.⁵⁶

1915. gada pavasarī Krieviju sasniedza ziņas par Lielbritānijas armijā veidojamajām sieviešu vienībām, un Kijevā esošā latviete Lidija Krieva kopā ar vēl vienu sievieti izvirzīja sabiedriskai apspriešanai ideju par nepieciešamību izveidot “Sieviešu leģionu” Krievijas armijā. Laikraksts “Rīgas Avīze” rakstīja, ka doma radusi “dzīvu atbalsi” arī

Latvijā un vairākas Lubānas un tās apkārtnes jaunavas ir gatavas iestāties tajā, tiklīdz tādu izveidos. Dažas esot pat devušās uz Kijevu, būdamas pārliecinātas, ka leģions tiks izveidots. Laikraksts konstatēja, ka “ikkatrs grib būt palīdzīgs pie mūsu tēvijas nežēlīgā ienaidnieka pārvarēšanas. Nav brīnums, ka arī mūsu patriotisko jaunavu sirdīs radusies karsta vēlēšanās doties taisni kara laukā un palīdzēt tur dažādā kārtā mūsu varonīgai armijai – gan izpildot sargu, gan izlūku dienestu, gan arī citus pienākumus, gluži tāpat kā to Rietumu frontē dara vairāki tūkstoši angļu sieviešu.”⁵⁷

1915. gada augustā latviešu vecākajai žēlsirdīgajai mātai no Vecsalacas pagasta Paulai Kissai, kura jau no paša kara sākuma bija strādājusi par māsu un kaujas laukā guvusi sprāgstošā ienaidnieka artilērijas lādiņa šķembas ievainojumu, izdevās “izvēlēties priekšējās pozīcijas” un iestāties kādā no Sibīrijas strēlnieku pulkiem kā strēlniekam Pāvelam Jāņa dēlam Kissam, turklāt viss minētais notika pilnīgi atklāti, preseī plaši aplūkojot šo notikumu un vēstot par Tērbatas Sarkanā Krusta nodaļas personāla viņai kā nākamajam karavīram dāvināto balto zirgu ar visiem segliem.⁵⁸ Laikrakstā “Līdums” tika publicēta viņas ļoti emocionālā atklātā vēstule, kurā P. Kissa, iespējams, daļēji atklājot savas rīcības motīvus, informēja, ka turpmāk vēstules uz fronti viņai jāraksta nevis kā žēlsirdīgajai mātai, bet kā “tēvijas dēlam un karavīram”, kam liktenis ir pāri darījis: “Kam sirds agrāk bij maiga un mīla, tagad ir pārvērtusies cietāka par akmeni. Agrāk varēju noskatīties uz kareivju nopūtām un vaidiem un pārsiet viņu vainas, bet tagad gribu pati tas būt. Gribu dzīvot un cīnīties – gribu strādāt un nenogurt!” Tālāk viņa vērsās pie savām bijušajām kolēģēm (īpaši – pie žēlsirdīgās māsas Paulas Segliņas), novēlot tām izturību darbā.⁵⁹

Būtībā vēstule rāda, ka P. Kissas rīcību, iespējams, lielā mērā noteikuši arī personiski, romantiski motīvi, par ko liecina apdomāti publicētajā atklātās vēstules teksts, tomēr fakts paliek fakts: latviešu tautības žēlsirdīgā māsa kļuva par karavīru. Viņas nākamā un diemžēl pēdējā zināmā vēstule tika publicēta 1915. septembrī un vēstīja par pirmajām dienām Sibīrijas strēlnieku pulkā frontē pie Daugavpils un gatavošanos doties uz priekšējām pozīcijām, artilērijas dunoņu (pie tās nepieradusais zirgs bija uz laiku ar kādu dienesta biedru jāsamaina pret mierīgāku) un “bijušās māsas, tagad strēlnieka Pāvela Ivanoviča Kissas pārdomām: Novēlu visiem, it visiem, kuriem ir dēli, brāļi kara laukā, lai tie visi varētu sagaidīt, un viņi arī pārnāks, bet ne visi: citiem jāpaliek par upuri, lai tie, kuri pārnāks, atrastu savu dzimteni un tēvu zemi, kur vairs nav jānopūšas zem svešiem spaidiem, bet mierā dzīvot savā dzimtenē.”⁶⁰

Sievietes bija arī latviešu strēlnieku vienībās. Jau kopš Latviešu strēlnieku bataljonu organizācijas komitejas darbības pirmajām dienām 1915. gada vasarā starp brīvprātīgajiem pieteicās arī latviešu “jaunavas”, kuras izteica vēlēšanos kopā ar vīriešiem “stāties pret ienaidnieku ar ieročiem”. Protams, komiteja šo vēlmi ievērot masveidā nevarēja un piedāvāja viņām kļūt par žēlsirdīgajām māsām vai slimnieku kopējām hospitāļos (noteikums bija attiecīga sagatavotība jeb spēja uzrādīt attiecīgu apliecību), ko daudzas arī izmantoja.⁶¹ Šādu brīvprātīgo skaits precīzi nav zināms, taču par viņu esamību liecina avoti. Latviešu prese atzīmēja, ka komitejā piesakās daudzas jaunavas, kas “vēlas ņemt aktīvu dalību karā, tāpat kā tautu dēli”, taču komitejai nav tiesību uzņemt strēlniekos sievietes: “Ja šīs tiesības būtu, tad latviešu bataljoni sastāvētu pa daļai arī no latviešu sievietēm. Tas rāda, ka latvietes nav mazāk patriotiskas un dūšīgas kā latviešu dēli un vīri.”⁶²

Vēl 1916. gada augustā prese rakstīja, ka, kaut arī tautas dziesmās nav pieminētas latvju sievietes karalaukā, pienācis laiks, rakstnieka un strēlnieka Augusta Laiviņa vārdiem runājot, kad “Spīdola dodas palīgā Lāčplēsim” un laiku pa laikam Latviešu bataljonu komitejā pieteikties mēģina “daža laba tautu meita”, turklāt viena pēc negatīvas atbildes saņemšanas, atstājot komitejas telpas, ar sāpēm balsi iesaukusies: “Kāpēc es esmu sieviete?” Tika uzsvērts: ja strēlniekos tiktu pieņemtas visas tās 17–20 gadus vecās jaunietes, kas centušās pieteikties, būtu izveidota vesela strēlnieku rota. Prese atzīmēja: “Brīnums redzēt, ar kādu dziļu un svētu dzimtenes aizstāvēšanas sajūsmu šīs jaunavas lūdzas. Kad viņām paskaidro nepieņemšanas iemeslus, viņas ir sāpīgi ievainotas savā lepnumā. “Vai manas asinis mazvērtīgākas par brāļa? Es svēti apgalvoju – cīnīties un visu paciest. Kāpēc gan mani atraidīt?” 1915. gada rudenī divas meitenes no Cēsu apkārtnes iesniegumā komitejai rakstīja: “Sirsnīgi un pazemīgi jūs lūdzam pieņemt mūs par sanitāriem uz kaujas lauka. Esam ar mieru nogriezt matus un apvilkt vīriešu drēbes. Gribam no visas sirds kalpot tēvijai un, ja būtu vajadzīgs, pat savas asinis izliet. Ja tur nebūtu vajadzīgas, tad lūdzam, pieņemiet kādā lazaretē, kas būtu tuvāk kaujas laukam. Varbūt tur varētu ko palīdzēt. Papriekš varbūt mēs būtu jums par apgrūtināšanu, bet vēlāk, domājam, būtum noderīgas. Gribam palīdzēt mūsu brāļiem, ciest kopā ar viņiem. Lūdzu nešaubīties, ka mēs varētu izpildīt mums uzticēto svēto darbu.” Kāda cita meitene lūdza uzņemt viņu strēlniekos, rakstot, ka vēlas “kara laukā strādāt neatlaidīgi pie mūsu varoņiem”, ka tēvs sasniedzis armijā podpraporščika dienesta pakāpi un viņa kopā ar vecākiem izbēgusi no Jelgavas. Meitene rakstīja: “Man ir 17 gadu. Vēlos sasniegt šo vienīgo mērķi un tā piepildīt robu, kas iztrūkst, jo no mums nav neviena sa-

vēja karā, nedz tēvs, nedz brālis. Brālis ir jauns – 14 gadus vecs. Tēvijas labā katrs ziedo, ko var. Arī es gribu ziedot sevi pašu.”⁶³

Tomēr bija daži izņēmumi, no kuriem viens ir kļuvis par leģendāru un ne bez pamata. Tikko vāciešu okupētajā Kurzemē – Rendas pagasta “Mežazilēs” lauksaimnieka daudz bērnu ģimenē 1895. gadā kā jaunākā no sešām māsām dzimusi Līna Čanka, kas kopīgajā bēgļu straumē kopā ar vecākiem un māsu bija spiesta pamest dzimtās mājas, 1915. gada augustā, sadzirdējusi aicinājumus “pulcēties zem latviešu karogiem” un stāties strēlniekos, stingri apņēmas to izdarīt. Labi zinot, ka vecāki tādām nodomam nepiekritīs, viņa izlūdās no tiem atļauju kļūt par žēlsirdīgo māsu. Paņēmusi sava pirms trim gadiem ceļā uz studijām ar trieku mirušā brāļa Jāņa pasi, viņa ieradās Rīgā, kur vienojās ar kādu pazīstamu, plecīgu un veselīgu puisi par tālāko. Pēdējais ar L. Čankas brāļa pasi ieradās Latviešu strēlnieku bataljonu organizācijas komitejas brīvprātīgo pieņemšanas punktā, izgāja medicīnas komisiju un tika iedalīts 3. Kurzemes latviešu strēlnieku bataljonā, saņemot vajadzīgos norīkojuma dokumentus.

Tālāk jau rīkojās pati meitene. Nogriezusi abas garās matu pīnes, viņa kopā ar citiem brīvprātīgajiem devās uz brīvprātīgo pulcēšanās vietu un kuģīti no Daugavmalas ieradās kazarmās Milgrāvī, kur bija paredzēta apmācība. Taču pārējie strēlnieki uzreiz ievēroja, ka kaut kas nav kārtībā ar jauno briļļaino brīvprātīgo, un otrajā dienā ziņoja par to priekšniecībai (viņi domāja, ka atklājuši savā vidū ienaidnieka iesūtītu “spiedi”). Bataljona adjutanta pavadībā L. Čanka tika nogādāta Latviešu strēlnieku bataljonu organizācijas komitejā. Kad viss noskaidrojies, komiteja nekavējoties gribējusi izslēgt meiteni no strēlnieku sarakstiem. Taču “jaunava bija uz visu gatava” un draudēja nošauties. Viņa stāstīja: “Man bij viens brālis, kas tagad miris; mēs vēl esam 6 māsas, un es tā jaunākā nodomāju iet Tēvu zemes karā, citādi no mūsu ģimenes nav neviena karavīra.” Rezultātā pēc komitejas lūguma augstākā militārā priekšniecība izsniegusi meitenei īpašu atļauju dienēt kā ierindas strēlniekam Jānim Bērtuļa dēlam Čankam.

Toreizējais bataljona komandieris Jānis Kalniņš vēlāk atcerējās, ka septembrī “jaunava – kurzemiece” ieradusies kopā ar citiem brīvprātīgajiem un ieskaitīta kā strēlnieks, jo “nekādu aizrādījumu par brīvprātīgo – sieviešu pieņemšanu nebija”. Protams, patiesu varonību prasīja arī dzīves sākums kazarmās. Pati viņa 1916. gada pavasarī atcerējās: “Grūti, pat traģiski bija no sākuma – strēlnieki bariem pulcējās apkārt, kā ap pašu vilku; feldfēbelis vai zobenu salauza, atgainājoties un atsargājot mani. Visu laiku kazarmēs neizģērbos, gulējām turpat visi kopā; protams, arī dažnedažādas piezīmes dabūju izklausīties. Bet

ar laiku pieradu, un tagad nejūtam nekādas izšķirības, nedz starpības.” Kopā ar citiem izgājusi īso kaujas un ierindas apmācības kursu (“lielie zābaki berza kājas, bet strēlniece cītīgi maršēja un, kad gāja uz šaušanu mācīties, nešāva sliktāki par vīriešiem”), 2. novembrī viņa nodeva svinīgo solījumu un nākamajā dienā bataljona sastāvā devās uz fronti pie Slokas, kur ieradās vēlā vakarā. Jau pēc dažām stundām – siltā, miglainā rītā plkst. 4.00 bataljons tika sūtīts uzbrukumā, ciešot pirmos smagos zaudējumus (kopā ap 300 kritušo un ievainoto).

Viens no pirmajiem ievainotajiem cīņās pie Pavasara muižas bija 1. rotas strēlnieks Jānis Čanka jeb – pareizāk – Līna Čanka, kurai blakus sprāga ienaidnieka mesta rokasgranāta, un tās šķembas ievainoja viņu kreisajā sēnā un rokā. Applūdusi asinīm, viņa palīdzēja pārsiet citu ievainoto, un tikai tad pati devās uz pārsienamo punktu, kur kā ievainotu uzrādīja tikai roku, bet ne sēnus, cerot, ka ārsts atļaidīs atpakaļ uz pozīcijām. Kad ārsts pēc rokas pārsiešanas tomēr doties uz turieni neatļāva, liekot gaidīt nogādāšanu lazaretē Rīgā, viņa “slepeni” (resp., uz savu roku. – *Ē. J.*) paņēma šineli un šauteni, “aizlida aiz mājas stūra, apgērbās un aizbēga atpakaļ”, resp., atgriezās kaujas līnijā. Tas gan nebija viegli. Atceļā netālu no bataljona štāba vācu sprāgstošā lode sadragāja Līnas rokās esošo šauteni. Štābā pierunājusi komandieri izsniegt viņai jaunu, L. Čanka izgājusi no telpām. Strēlnieks, kurš iznācis viņai līdzī parādīt, uz kuru pusi jāiet pie savas rotas, nokritis, ienaidnieka lodes galvā ķertis, bet Līna “aizgāja tālāk pa apšaudīto lauku” un pēc kāda laika atrada savu rotu. Izmantojot tikai veselo labo roku, jo kreisā no ievainojuma un dubļiem bija pietūkusi, viņa izraka ierakumu un apgūlās ūdenī un dubļos, kas drīz ierakumu pilnīgi piepildīja. Pēc kāda laika sekoja pavēle doties durkļu uzbrukumā, un tikai rotas komandiera izteikts aizliegums atturēja no tā L. Čanku. Vien vēl vakarā viņa tika nogādāta uz aizmuguri. Pēc tam viņai sākās drudzis un krampji, tāpēc šoreiz ievainotā tika nogādāta uz Rīgu jau bez aizķeršanās.

Rīgas pilsētas 2. slimnīcā L. Čanku apmeklēja laikraksta “Jaunais Vārds” korespondents, kuram strēlniece stāstīja gan par savu iestāšanos armijā un pirmo kauju, gan sievietes dzīvi kazarmās, iespējams, kļiedējot dažu konservatīvo lasītāju bažas un aizdomas: “Mēs, laucinieki, tas ir, vai visi manas rotas strēlnieki, neesam tiklības ziņā izvirtuši. Uz laukiem mēs dzīvojam, strādājam, guļam – uz laukiem visa mūsu dzīve ir kopēja, vienās telpās, bet netiklības pie mums nav.” Vēl viņa lūdza palīdzēt noskaidrot savas bēgļu gaitās esošās ģimenes likteni un uzsvēra: “Un tagad mana vienīgā vēlēšanās ir – steigties atpakaļ uz pozīcijām manā varonīgo biedru bataljonā.” Ievainojums nebija smags,

L. Čanka 7. un 8. novembrī piedalījās savu kritušo biedru (arī viņas rotas komandiera – praporščika Edmunda Meldriņa) bērēs nesen atklātajos Brāļu kapos Rīgā (strēlniece ieradusies ar lielu krizantēmu pušķi), bet drīz pēc tam atgriezās frontē. Ievainotā roka vēl nebija pilnībā sadzijusi, un tādēļ ievainojums bija jūtams visu ziemu: “Kad kādreiz pa Daugavas ledu izlūkošanā lienot brūci nodrāza, sāka atkal rūļot [domāts: strutot. – Ē. J.] un galīgi sadzija tikai janvārī. Ziemā vai katru nakti gāja izlūkošanā; zābaki berza kājas, grūti bija ar neizģērbšanos. Februāra beigās, kādu nakti izlūkošanā ejot, sakarsa, pēc tam, šķūnī caurvējā guļot, sasaldējās un uz veselu mēnesi pazaudēja balsi. Atbrauca uz Rīgu un nogulēja 10 dienas Apvienotā Latviešu [strēlnieku bataljonu] lazaretē. Tad aizgāja atpakaļ uz kara lauku.”⁶⁴

Jānis jeb Līna Čanka par varonību kaujās saņēma Svētā Jura III šķiras medaļu, kā arī Svētā Jura III un IV šķiras krustu (zemāko dienesta pakāpju karavīru augstāko apbalvojumu) un tika paaugstināta par jaunāko unteroficieri. Viņa piedalījās visās smagajās bataljona (no 1916. gada beigām – pulka) kaujās arī Nāvessalā 1916. gada aprīlī – septembrī, kur naktī uz 3. aprīli tika ievainota vēlreiz (rokā), kā arī Ziemassvētku kaujās pie Ložmetējkalna 1916. gada beigās – 1917. gada sākumā kā vecākā sanitāre un vēlāk kā feldšere strādājot pulka pārsienamā punktā zem spēcīgas ienaidnieka artilērijas uguns. Šeit viņa viegli saindējās ar kaujas gāzēm. Nāvessalā 1916. gada pavasarī muniācijas trūkuma apstākļos L. Čanka gandrīz izpelnījās nelielu sodu “zem plintes” no priekšniecības, jo naktī, stāvot sargpostenī, bija izšāvusi vairāk par 100 patronām. Rotas feldfēbelis nosūdzēja viņu bataljona komandierim, taču, kad strēlniece viņam paskaidrojusi, ka šāvusi uz “raķetu apgaismotiem vāciešiem, kareiviskais komandieris tikai pasmaidījis”. Minētais ievainojums, spriežot pēc avotiem, gan tika iegūts pašas strēlnieces pārgalvības jeb vienkārši – un tas šajā gadījumā ir jāatzīst – kareiviskas disciplīnas trūkuma dēļ: “Naktī uz 20. aprīli strēlniecei Čankai bij jātāv tranšejā uz dežūru. Ap pulksten 3 no rīta par daudz garlaicīgi palicis tranšejā. Vācieši pa retumis šāvusi un skaisti iluminējuši. Viņa izrāpusēs ārā uz valni un sākuse šaut. Vācu lodes gājušas garām dziedādamas, un viena ķēruse kreiso roku zem elkoņa.” Sekoja veseļošanās jau pazīstamajā 2. Rīgas pilsētas slimnīcā un kārtējā 10. maijā publiskotā saruna ar laikraksta “Lidums” līdzstrādnieku J. Kaktiņu: “[L. Čanka] būs drīz atkal vesela. Uz to pašu karu vien nesas prāts, par to pašu vien nebeidz runāt: “Kaut jūs zinātu, cik skaisti ir pozīcijās!” teica man viņa. “Tā sprāgstošo šrapneļu un granātu mūzika, tā nav aprakstāma, to tikai izjust, izbaudīt var. Kad kādu laiku nepašaudās, kā pamirūši visi staigā, bet sāk šaut – tikpat kā koncertā.””⁶⁵

Pēc dažām dienām slimnīcā L. Čanku apciemoja arī laikraksta "Dzimtenes Vēstnesis" līdzstrādnieks Jānis Porietis, kuram viņa, cita starpā, izteica savas domas par sievietēm karā: "Vienīgais, kas mani sāpina – ka esmu vienīgā latviešu sieviete strēlniekos, un labprāt vēlētos, kaut jel latvietes pierādītu, ka sieviete spējīga šīnī pasaules atsvabināšanas karā līdzīgi ar vīrieti izkarot spožāku nākotni Latvijai! Nevaru žēloties, ka latvietes neinteresētos par šo jautājumu, jo daudzas mani jau apmeklējušas, bet grūti, gandrīz neiespējami tikt karavīru rindās. Ka latvietes jūt līdz tam, to rāda puķes un citas balvas, ar kurām esmu vēltīta." Pats žurnālists saskatīja viņā gatavību "atdot dzīvību, izliet savas asinis par Latvijas gaišāku nākotni, nest tādus pašus upurus kā vīrieši".⁶⁶

Jau Latvijas Republikā Lina Čanka par parādīto varonību strēlnieku kaujās tika apbalvota arī ar Lāčplēša Kara ordeņa III šķiru, bet bijušais pulka komandieris Jānis Kalniņš, izvirzot bijušo strēlnieci šim apbalvojumam, 1921. gada oktobrī rakstīja ordeņa domei: "Lina Čanka viena no pirmajām brīvprātīgajām iestājās cīņu rindās, kad Latvijas dēli 1915. g., ienaidniekam uzbrūkot, tika saukti aizstāvēt savu Tēva zemi [...] Ar savu uzstāšanos kauju rindās un priekšzīmīgo dienesta pienākumu izpildīšanu viņa sajūsmināja savus biedrus – kareivjus un kā izcils piemērs derēja kareivju gara stāvokļa pacelšanai."⁶⁷

Saskaņā ar avotu liecībām L. Čanka tomēr nebija vienīgā sieviete latviešu strēlnieku ierindā, kaut arī viņa ir visplašāk pazīstamā un vienībās bija pastāvīgi. 1916. gada februārī 3. Kurzemes latviešu strēlnieku bataljonā ieradās vēl viena brīvprātīgā – iespējams, lietuviskas vai poliskas izcelsmes Jevgēnija Možeiko no 14. Sibīrijas artilērijas brigādes (iesauka – "Žeņa"). Meitene acīmredzot bija nepilngadīga, jo jau otru reizi bija bēgusi no vecāku mājām uz fronti. Latviešu bataljonā viņa "līdz lietas noskaidrošanai ar vecākiem" tika iedalīta 1. rotā, kurā jau dienēja L. Čanka, lai "abām kopā būtu ērtāki".⁶⁸ Pagaidām nav izdevies noskaidrot precīzi, cik ilgi viņa palika latviešu bataljonā, taču, šķiet, šis laiks nebija ilgs, un viņa tika nosūtīta atpakaļ pie vecākiem (to apliecina jau pieminētā L. Čankas saruna ar žurnālistu slimnīcā 1916. gada maijā, kurā viņa uzsver, ka strēlniekos ir vienīgā sieviete⁶⁹).

Savukārt bijušais 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku bataljona komandieris Rūdolfs Bangerskis atcerējās, ka viņa vienībā 1916. gada ieradies "dīvains brīvprātīgais" – apmēram "20 gadus vecs", tikai krieviski un vāciski runājošs jauneklis jau strēlnieka uniformā Nikolajs Borhs, kurš iesniedza bataljona kancelejā arī 1. rotas komandiera Frīdriha Brieža apliecību par viņa uzņemšanu dienestā šajā rotā. Jautājums bija nokārtots, F. Briedim ārstējot ievainojumu hospitālī Rīgā. Pēc vai-

rākām dienām pagaidu rotas komandieris ziņoja Bangerskim par jaunā strēlnieka dīvaino izturēšanos: atteikšanos gulēt vienā zemnīcā ar pārējiem strēlniekiem un lūgumu ierādīt viņam atsevišķu gulvietu, bet pēc noraidošas atbildes saņemšanas – gulēšanu visu nakti uniformā un pat zābakos. Rotas pagaidu komandieris izteica aizdomas, ka “Borhs neesot strēlnieks, bet gan strēlniece”. Iztaujāšanā “Borhs” atzinās, ka ir sieviete un iestājusies bataljonā, izmantojot sava brāļa dokumentus, turklāt ar bataljonu organizācijas komitejas un pat 12. armijas štāba ziņu.

Izrādījās, ka žēlsirdīgajai māsai grāfienei Borhai, kurai gribējās “iekļūt strēlniekos, par kuru varonību viņa dzirdējusi tik daudz”, un kļūt par “īstu frontes karavīru”, to izdarīt bija palīdzējis kāds viņas radnieks, kurš ieņēma augstu amatu Krievijas Sarkanā Krusta struktūrās. Nākamajās bataljona sporta sacensībās ieradušies arī grāfienes radi Sarkanā Krusta uniformās un lūguši Bangerski “būt iecietīgam pret viņu dēkaino radniecī”. Sekoja jūlija kaujas, kuru laikā kaujas apmācību vēl neizgājušais Borhs, neraugoties uz protestiem, tika nosūtīts uz strēlnieku lazareti sanitāres statusā. Pēc tam strēlnieces kaujas spars manāmi noplaka, viņa sāka nokavēt atgriešanos no saviem regulārajiem sestdienas – svētdienas atvaļinājumiem, kādi citiem strēlniekiem nebija iespējami (tas izraisīja dienesta biedru neapmierinātību un kurnēšanu, līdz ar to – traucēja kopdisciplīnu vienībā), un mazāk interesējās par apmācībām, galu galā iesniedzot lūgumu nosūtīt viņu uz kara lidotāju skolu. Rezultātā R. Bangerskis, izmantojot kārtējo nokavēšanos no atvaļinājuma, izslēdza viņu no bataljona sastāva. Interesanti, ka dēkainā sieviete, acīmredzot atkal pateicoties savu ietekmīgo tuvinieku iespaidam, realizēja arī šo plānu, jo Bangerskis vēlāk Rīgā uz ielas viņu sastapa jau lidotāja uniformā.⁷⁰

Minēto epizodi pārlicinoši, kaut arī, šķiet, nedaudz pārspilēti papildina pati Marija fon der Borha, precējusies Glāzenapa, kura 70. gadu sākumā Vācijā izdeva savas atmiņas, kuras isi atreferē vēsturnieks Edgars Andersons: Iekškrēvijā augustī baltvāciešu ģimenes meitene, kara sākumā ieradusies Viļņā un iestājusies armijā kā slimnieku kopēja, kauju laikā Austrumprūsijā 25. divīzijas sastāvā iepazinusies ar virsnieku Frīdrihu Briedi, un abi iemilējušies viens otrā. Kad Briedis pārcelts uz latviešu daļām, M. Borha tam sekojusi un saziņā ar viņu, pārvarot zināmu bataljona komandiera R. Bangerska “šaubīšanos”, iestājusies 1. latviešu bataljonā kā Vladimirs fon der Borhs (nogriezti mati, vecums samazināts no 21 uz 17 gadiem, lai rastu skaidrojumu auguma un locekļu smalkumam u.c.), it kā piedalījusies kaujās un pat apbalvota ar Svētā Jura medaļu, pēc tam, ar nodomu iestāties kara aviācijā, uzsākusi dienestu bruņoto automobiļu rotā, kur

sagaidījusi boļševiku apvērsumu (vēlāk dienējusi arī Judeņiča armijā, kur iepazinusies ar savu nākamo vīru – ģenerālmajoru Pjotru Glāzenapu, pabijusi arī Latvijā un galu galā dzīvojusi Vācijā).⁷¹

1917. gada sākumā latviešu presē parādījās informācija par 25 gadus veco latvieti Emīliju K. no Ķemeriem, kura saskaņā ar žurnālista Artura Tupiņa aprakstu jau 1915. gadā bija zaudējusi vīru (kritis latviešu strēlnieku kaujās) un no šī laika centusies iestāties viņa bijušajā bataljonā, taču nesekmīgi. Beidzot tas izdevies 1916. gada vidū, kad kā strēlnieks Pēteris L. ieskaitīta vienā no bataljoniem (2. Rīgas vai 3. Kurzemes), kurš bija iesaistīts Ikšķiles priekštilta nocietinājumu aizsardzībā Nāvessalā (visticamāk, 2. Rīgas, jo 3. Kurzemes bataljonā jau bija citas sievietes – strēlnieki, un tādā gadījumā žurnālists to būtu kaut kādā formā atzīmējis). Žurnālists rakstīja: “Latviešu strēlnieki uz katru jaunu pienācēju raugās ar neuzticību, bet sievieti viņi vēl vairāk sāka uzraudzīt. Izaugusi dzīvā dabā, mežos, jauna un spēcīga viņa ātri aprada ar zaldāta dzīvi, izpildīja savu uzdevumu kārtīgi visos sikumos, bij pieklājīga un klusēja, kad priekšniecība bija klāt. Savu biedru uzņēmīgos mīlestības pierādījumus viņa atraidīja tūliņ pašā sākumā, un, ja kāds zaldāts iedomājās nekā viņai tuvoties, to viņa itin vienkārši krietni piekāva. Tas viņiem labi patika, un drīz vien viņas sievišķīgo skaistumu neviens vairs neievēroja. Drīz vien viņai iznāca arī kaujā iet, viņa it nebūt nebaidījās, izturējās droši, smējās par tiem, kas drebēja un baiļojās.” No tā laika zaldāti uzlūkoja viņu ar zināmu cienību. Viņa rīkojās izveicīgi ar ieroci un izpildīja, tāpat kā citi, visus dienesta pienākumus. Pirms Ziemassvētku kaujām “Pēterītis”, kā jauno sievieti dēvēja dienesta biedri un arī virsnieki, atlaista atvaļinājumā, nekavējoties atgriezusies savā rotā, tiklīdz uzzinājusi, ka tās sākušās, turklāt arī tagad visās kaujās būdama “pašuzupurēšanā un drošsirdībā citiem par priekšzīmi. [...] Pa kaujas lauku Pēterītis gluži pārvērties. Viņu vairs nevarēja pazīt. Zaldāti sekoja viņai kā aizrauti. Bij neērti vīrietim vilcināties, kad, neko nebaidīdamās, uz priekšu lauzās sieviete. Kaujas brīžos viņa kaisoša naida pilna pret ienīsto seno tautas ienaidnieku. Šis naidis, kas jau no bērnu dienām glabājās krūtīs, iedegās vēl lielāks, iedomājoties par mīlotā vīra nāvi. To viņa gāja atriebt un nolaupīto dzimteni...” Pārsteigtais žurnālists rakstīja: “Man jāatzīstas, ka es sievietei kā zaldātam neticēju, bet vienkāršie, naīvie zaldātu nostāsti, rotas komandiera spilgtais raksturojums, brīvprātīgā Pētera apbalvojums ar diviem Jura krustiem, viss tas bij patiešām neparasts.” Viņš redzēja “brīvprātīgo”, kas bija lielāks par vidējo augumu, “bieziem, melniem un īsi apcirptiem matiem. Zilās acīs un milīgajā, sārtā sejā bija kaut kas aizgrābojši naivs.”⁷² Strēlnieka “Pēteriša” vienības karavīru dokumen-

tācijā zem vīrieša vārda un uzvārda slēptā personība vēsturniekiem vēl jānoskaidro, bet viņas vārds ir aizmirsts nepelnīti.

Latviešu strēlnieku vienībās ierindā varēja būt arī citas sievietes, ko skaidri apliecina 1917. gada septembrī 2. brigādes strēlniekam Marijai Beresņevai (acīmredzot 1917. gadā pēc Februāra revolūcijas vairs netika tik strikti ievērots formālisms, oficiālajā dokumentācijā sievietēm – karavīriem uzrādot vīriešu vārdus un uzvārdus) par 12. augustā parādīto varonību piešķirtā IV šķiras Svētā Jura medaļa (ļoti ticams, ka viņa bija brigādes štāba sanitāre, kura sniedza palīdzību šajā dienā notikušajā vācu cepelīna uzbrukumā cietušajiem karavīriem).⁷³ Turklāt Latvijas Kara muzeja dokumentācijā ir norāde uz kādu “brīvprātīgo” 5. Zemgales latviešu strēlnieku pulkā – Veru Živago,⁷⁴ kas figurē 1938. gadā sastādītajā pulka strēlnieku sarakstā, un arī šajā virzienā pētījumi jāturpina.

Tātad šobrīd ir droši zināmas vismaz trīs latvietes (P. Kissa, L. Čanka un iepriekš minētais “Pēterītis”), kuras brīvprātīgi piedalījās Pirmā pasaules kara cīņās kā ierindas karavīri, taču ir norādes par vismaz vēl dažām. 1916. gada maijā žurnālists Jānis Porietis rakstīja: “Par latvietēm, kuras atrodas karavīru rindās, maz ko dzird. Acumirkli zināmas bez Čankas un Kissas vēl Puriņa un vēl kāda, kuras vārdu es nezinu. Vēsturiskā Žanna d’Arka nav mirusi. Viņa aug katrā tautā un gaida tikai vajadzīgo brīdi, lai nestu dienas gaismā ideālo sajūsmu un sparū!”⁷⁵

Savukārt latviešu strēlnieku vienībās šobrīd zināmas vismaz piecas vai pat sešas (ja pieskaita Veru Živago, informācija par kuru pagaidām nav pārbaudīta) sievietes – strēlnieces. Tomēr ir zināmas norādes arī par lielāku skaitu. Atvaļinātais virsnieks un publicists Aleksandrs Vinters 1916. gada maijā rakstīja, ka latviešu strēlnieku bataljonos dien septiņas strēlnieces.⁷⁶

IZLŪKDIENESTĀ

Bija vēl viena specifiska militāra joma, kurā sieviešu loma Pirmā pasaules kara laikā sevišķi pieauga (kaut arī tajā viņām nozīme bijusi vienmēr). Runa ir par izlūkdienestu, un arī tajā sievietes tika iesaistītas gan ideoloģiskas pārliecības (patriotisma), gan vienkārši piedzīvojumu meklējumu dēļ. Turklāt pēdējā apsvēruma vadītās – ar ievērojamiem liekļu īpatsvaru. Interesanti, ka arī latviešiem ir bijušas sievietes, kuru dzīvesstāsti var veidot vismaz “spiegu romānu” sižetu. Piemēram, Rēzeknes apriņķa Sakstagala pagastā 1897. vai 1898. gadā dzimusi Kazimira Jāņa meita Brāle, kurai bija tikai vienas pamatskolas klases izglītība, taču piemita izcilas izlūka dotības, ap 1916. gadu kļuva par Krievijas armijas 498. Orgejevas kājnieku pulka izlūku un darbojās arī aiz Daugavas frontes līnijas ienaidnieka aizmugurē līdz pat pilnīgam

Krievijas armijas sabrukumam 1918. gada februārī, informējot pulka štābu par vācu karaspēka kustību un daudzumu. Par noslieci uz piedzīvojumu meklēšanu skaidri liecina viņas tālākais liktenis: 1919. gadā viņa bija Latvijas armijas, pēc tam Sarkanās armijas aģente, pēc apcietināšanas Polijā – poļu un padomju dubultaģente, pēc apcietināšanas padomju teritorijā izbēga uz Latviju, kur tika apcietināta un kā sevišķi “vērtīgs kadrs” nodota poļiem, kas viņu atkal izmantoja kā izlūku pret krieviem.⁷⁷

Latvijas armijas pulkvedis-leitnants Edvīns Mednis, kurš 30. gados pētīja pasaules kara norises, atzīmēja, ka vācu virsnieki, kas atcerējušies savus kontaktus ar ienaidnieka izlūkiem – sievietēm, visbiežāk minējuši latvietes. E. Mednis uzsvēra, ka tieši tas bijis gadījums, kad sievietes nodarbojušās ar izlūkošanu nevis piedzīvojumu kāres vai alkātības, bet patriotisku motīvu dēļ: “Šādu gadījumu pasaules karā nav bijis daudz, bet, tos aprakstot, bij. Krievijas frontēs visvairāk min latvietes vārdu. Pie tam to dara vācu izlūku virsnieki, kuriem var vismazāk piederēt simpātijas pret mūsu tautu un tās piederīgiem. Izrādās, ir vairākas nezināmas varones, kas upurējušās savai tautai un tās labākai nākotnei, ziedojoties cīņai ar mūsu dzimtenes sīvākiem naidniekiem.” Viņš turpina, ka vācu militārvēsturnieki min latvieti, uzvārdā Kiršteine, kas “bijusi sevišķi skaista meiča un veikla spiegotāja”. Turklāt “latvietes vispār pratušas ne vien labi spiegot, bet arī jo veikli kūdījušas Vācijas armijas virsniekus un kareivjus pret Baltijas vāciešiem”. Visvairāk “vāciešiem naidīgo” latviešu darbība bijusi vērojama tieši Ziemeļu (Rīgas) frontē.⁷⁸

ZĒNI

Tāpat kā citu valstu bruņotajos spēkos jau Pirmā pasaules kara gados, arī zēni un jaunieši no Latvijas atradās dienestā Krievijas armijā. 1914.–1918. gadā bija vērojama likumsakarīga parādība – blakus vīriešiem karavīru ierindā parādījās līdz tam militārajā vēsturē netipiski karavīri – sievietes,⁷⁹ kā arī zēni (bērni) un jaunieši vecumā zem iesaušanas gadiem. Turklāt viņi bija jaunāki un vairāk nekā, piemēram, Vācijas armijā (jaunākais tās karavīrs iestājoties bija 14 gadus vecs⁸⁰).

Jau no Pirmā pasaules kara pirmajām dienām Latvijas pilsētās bija vērojams ārkārtīgi pacilāts noskaņojums, kurš pārņēma lielāko latviešu tautas daļu sakarā ar kara sākumu pret par “mūžsenajiem” izsludinātajiem un daļēji arī uztvertajiem ienaidniekiem – vāciešiem. Kad cars izdeva rikojumu, kas deva iespēju brīvprātīgi iestāties armijā studentiem, pieteikumi sāka ielūst arī no skolu audzēkņiem. Piemēram, attiecīgus iesniegumus uzrakstīja pilnīgi visi Liepājas Nikolaja ģimnāzijas audzēkņi un puse no 8. klases audzēkņiem vienā no Rīgas ģim-

nāzijām, savukārt 300 Mīlgrāvja jūrskolas audzēkņi brīvprātīgi iestājās sauszemes karaspēkā, turklāt 1915. gada sākumā ierindā no viņiem bija palikuši tikai 140 puīši, pārējie bija krituši vai ievainoti.⁸¹

1914. gada septembrī Rīgā izplatījās runas par kaujās Austrumprūsijā ievainotu latviešu zēnu Alfrēdu Zandavu (Zandaus), kura māte mirusi, tāpēc viņš devies uz karalauku līdz tēvam, kuram ierakumos pienesis mūniciju. Tā gan bija vairāk teika, taču 13 gadus vecais puīsis patiesi bija kaujās guvis ievainojumu (ar lodi uzacī un, krītot no zirga, sagriezta roka uz zobena). Rīgas kara hospitālī viņu apciemojušais žurnālists (šķiet – Kārlis Skalbe) redzēja zēnu “zaldāta mēteli un lielās, dzeltenās slimnīcas korpēs. Apsējums stāv viņam šķībi pār pieri. Lielais zaldāta mēteli un platās kurpes kā lielas padara šķību mazā varoņa augumu, bet viņa seja ir plata un droša. Kā zaldātam un pilnībā der iekšā jau kara mēteli. Tik kad es paskatos uz viņa mīkstām, sārtām un naivi izstieptām bērna lūpām, man ienāk prātā tāds pats mīļš puīsis, kurš vēl ar lāpstīņu rok smiltis dārzā [...]”

Plašā un tēlainā apraksta autors pastāsta, kā zēns nokļuva armijā: tēvs tiešām mobilizēts un ievainots pie Kēnigsbergas, bet elektrotehniskā darbnīca Rīgā, kurā zēns bijis mācekļis, slēgta. Puīsis izlēmis “doties karā”, taču no aprīņa kara priekšnieka saņēmis atteikumu, jo, nokļūstot frontē, tādi “raudot un gribot atpakaļ pie mātes”. Kādu laiku pastrādājis tipogrāfijā, atlaists, meklējis māti Pārdaugavā, taču tā vairs nedzīvojusi vecajā vietā, jo saķīļojusies ar saimnieci, kura šī iemesla dēļ zēnam samelojusi, iesakot “meklēt māti kapsētā”.

Tālāk zēns stāstīja: “Tad es nodomāju iet karā. Es zināju, ka mazus zēnus karā nelaiž, ka policija sūta atpakaļ. Es pieņēmu citu vārdu un visur saucos par Alfrēdu Bērziņu, lai manis nevar nosūtīt atpakaļ rādiem. Naudas man nebija, ko aizbraukt uz kara lauku. Es staigāju pa karaspēka punktiem un dzelzceļa stacijām un visur berzējos gar zaldātiem. Viņi aicināja mani, lai es braucot līdz. Es iekāpu vagonā, vilciens sāka iet. Zaldāti paslēpa mani no oficiēriem, baroja un deva, kas kuram bija, un vai katru stundu prasīja, vai man negriboties ēst. Tā mēs aizbraucām līdz pašām Austrijas robežām, kur tālāk vairs vilcieni negāja. Tur oficiēri mani pamanīja un nosūtīja atpakaļ uz Rīgu. Es gāju atkal pie kara priekšnieka, teicu, ka biju jau kara laukā, lai ņem mani karā, es atpakaļ negribēšu. Kara priekšnieks vairs nepretojās. Viņš man izdeva zīmi pie diviem jātnieku oficiēriem kādā viesnīcā. Tie mani nosūtīja uz Stopiņiem. Tur vahmistrs [unteroficiēris. – Ē. J.] izdeva man muzikanta uniformu, muzikantos jau pieņem mazus zēnus, un pamācīja mani uz zirga jāt. Man bija grūti noturēties sedlos, un es vai katras piecas minūtes vēlos zirgam gar kaklu zemē. Tad mēs braucām uz

Petrogradu un no turienes uz karu. Mani iedalīja jātnieku sargu nodaļā. Iedeva man zirgu un īsu štiku pie sāniem. Cita ieroča man nebija. Un tad mēs gājām ugunī un pār mums sāka lodes nākt. Un man sāpēja galva no trokšņa. Mūsu jātnieki šāva. Es turējos viņiem līdz. Kad viņiem pietrūka patronu, esāju ar somu uz mūsu vezumiem un pievedu viņiem patronas. Man bija grūti noturēties zirgam mugurā. Viņš bija man par lielu, es nevarēju ar kājām apkampt viņa sānus. Un es bieži kūleņoju no viņa zemē! Man nebija cita ieroča kā tas štiks. Reiz es ieraudzīju uz kaujas lauka skaistu flinti. Tur jau mētājus visādu ieroču: zobenu un flinšu starp miroņiem vai cik. Es nokāpu no zirga un domāju: nu es šaušu! Bet šāviens mani pašu apsvieda apkārt, es nemācēju vēl flinti turēt. Tad es atradu revolveri. Ar to es varēju šaut, un man bija ierocis [...] Pie kādas pilsētas Prūsijā mani ievainoja. Es tikai manīju, ka vaigs paliek silts. Pielieku roku: asinis! Skatos, visas krūtis jau notecējušas asinīm. Tūlīt ievainoja arī manu zirgu. Viņš saļodzījās, es kritu un krītot sagriezu pirkstu uz zobena, kas turpat bija zemē. Mani paņēma māsas, apsēja manu vainu. Es padzīvoju vēl pie dakteriem līdz vakaram, tad aizgāju pats uz sanitārvilcienu, un tas mūs atveda uz Rīgu.” Autors rakstīja, ka zēns arī apbalvots ar Svētā Jura krustu. Viņš bija lepns ar sevi, pēc ievainojuma sadzīšanas gatavojies atgriezties frontē, lūdzis atsūtīt fotogrāfu, lai bilde būtu žurnālā, un nodot kādam dzejniekam divas lapiņas, kurās ar zīmuli bija aprakstījis savus karalauka piedzīvojumus.⁸² Uzreiz pēc tam puisis lūdzis viņu nekavējoties izrakstīt no lazaretēs, nosūtīt uz fronti. Kad tas uz dažām dienām atlikts, patvarīgi atstājis lazareti. Notverts un nogādāts pie viņam jau pazīstamā Rīgas apriņķa kara priekšnieka, kurš 7. oktobrī nosūtīja zēnu uz fronti.⁸³

Tiesa, ne visiem viņam līdzīgajiem tas izdevās, piemēram, 1914. gada oktobra beigās prese ziņoja, ka no Liepājas uz fronti nosūtāmā, jau aizplombētā vagonā ar pārtiku atrasts 12 gadus vecs skolnieks, kurš vēlējies “aizbēgt uz karalauku”.⁸⁴ Savukārt divi rīdiznieki – četrpadsmitgadīgais Mārtiņš Zālītis (“kluss sapņotājs”) un piecpadsmitgadīgais Jānis Ramms (“ļoti dzīvām acīm, no dabas straujš”), “vecākiem nezinot”, nolēmuši doties uz fronti. Ceļa naudas pieticis, lai pa dzelzceļu nokļūtu līdz Muravjovas (tag. Mažeikū) stacijai, kur abiem izdevies pievienoties karavīru ešelonam, jo starp tiem bijuši arī vairāki latvieši, kas “nākošos kareivjus labprāt ņēmuši savā vidū, un tā visi aizbraukuši uz kara lauka”. Un šeit puisiem dokumentus pieprasījis kāds virsnieks. Sekoja nofotografēšanās par piemiņu kopā ar diviem latviešu tautības karavīriem un nosūtīšana “pa etapu” uz Rīgu, pēc tam par notikušo informējot presē.⁸⁵

Dažkārt zēni frontē gāja bojā. Piemēram, Cēsu reālskolas skolnieks Valdis Usovičs, kurš jau kara sākumā “aizbēga uz karu un iestājās frontē kā savvaļnieks”, krita kaujās Polijā, pie Vartas upes, jau pēc dažiem mēnešiem.⁸⁶ Savukārt 1914. gada septembrī armijā brīvprātīgi iestājās četrpadsmitgadīgais Vilis Klapis, kurš par kaujās parādīto vīrišķību tika paaugstināts par jefreitoru, kā arī apbalvots ar Svētā Jura krusta IV un Svētā Jura medaļas IV šķiru (1915. gada maijā viņš no frontes Polijā ieradās atvaļinājumā Rīgā).⁸⁷ Turklāt šie nebija vienīgie gadījumi.

Jau 1919. gada 16. aprīlī Tartu Latvijas Pagaidu valdības bruņoto spēku Ziemeļlatvijas brigādē kopā ar vēl vairākiem desmitiem latviešu tautības jātnieku no Krievijas Ziemeļrietumu armijas savdabīgās, vairāk diversiju rakstura vienības, ko komandēja ģenerālis Staņislavs Bulak-Balahovičs, iestājās Voldemārs Aleksandra dēls Feodorovs. Viņš bija dzimis 1902. gada 26. septembrī, tātad viņam šajā laikā bija 17 gadu. Tas nebūtu nekas īpašs, ja vien šim karavīram vienlaikus nebūtu virsseržanta dienesta pakāpe. Majoros dzimušais un pilsētas skolas izglītību guvušais puisis (dokumentos atzīmēts – luterticīgs latvietis) bija brīvprātīgi iestājies jau Krievijas armijā, kur 1916.–1917. gadā darbojās grāfa Puņina partizānu nodaļā Rīgas frontē kā jātnieks, pēc tam dienēja minētajā Bulak-Balahoviča nodaļā Krievijas Ziemeļrietumu armijā. Kaujās bija divas reizes ievainots un apbalvots ar trīs Svētā Jura krustiem un trīs Svētā Jura medaļām, jau 1916. gadā (tātad – 14 gadu vecumā) paaugstināts par jaunāko unteroficieri (kaprāli), 1917. gadā – par vecāko unteroficieri (seržantu), bet 1919. gadā (N. Judeņiča Ziemeļrietumu armijā) – par feldfēbeli (virsseržantu).

Līdzīgs ir gadījums ar daiļkrāsotāju Kārli Baumanu (dzimis 1902. gada 19. jūnijā Rīgā), kurš iestājās Čepurnova partizānu nodaļā, kuras sastāvā divas reizes ievainots un divas reizes kontuzēts, apbalvots ar IV, III un II šķiras Svētā Jura krustu, paaugstināts par jaunāko unteroficieri (vēlāk Latvijas armijā brīvprātīgi iestājās 1919. gada 27. oktobrī Rīgā un dienēja 5. Cēsu kājnieku pulka velosipēdistu rotā kā vienkāršs kareivis, 1. decembrī tika apstiprināts kaprāļa pakāpē, taču jau 27. decembrī slimības dēļ evakuēts uz slimnīcu, bet pēc 4 dienām slimības dēļ atvaļināts).⁸⁸

Tomēr dažkārt sākotnēji brīvprātīgi iestājušies zēni un jaunieši, pēc iepazīšanās ar reālajiem, šausminošajiem kara apstākļiem, bija dziļi vīlušies un dažos gadījumos pat dezertēja. Piemēram, 1915. gada martā prese ziņoja, ka Liepājā policija arestējusi 16 gadus veco savvaļnieku Augustu Spādi, kas no Austroungārijas frontes patvarīgi atgriezies mājās.⁸⁹

Sekoja ievērojamas Latvijas teritorijas daļas ieņemšana un nozīmīgas Kurzemes guberņas iedzīvotāju daļas došanās bēgļu gaitās, kā

arī latviešu strēlnieku bataljonu izveidošana 1915. gada vasarā. Starp tiem, kuri centās tajos brīvprātīgi iestāties, bija samērā daudz zēnu. Pagaidām jaunākais konstatētais karavīrs latviešu strēlnieku vienībās bija 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku bataljona brīvprātīgais – 12 gadus vecais strēlnieks Veidemanis.⁹⁰ 1916. gadā šajā pašā vienībā iestājās Jānis Arturs Puriņš (dzimis 1903. gada 6. maijā Rīgā), kurš kaujās tika divas reizes ievainots, kā arī apbalvots ar Svētā Jura krusta IV šķiru (pēc tam – 1919. gada oktobrī viņš brīvprātīgi iestājās Latvijas armijā un par 8. Daugavpils kājnieku pulka rindās parādīto varonību pret Bermonta spēkiem saņēma Lāčplēša Kara ordeni).⁹¹

Strēlnieku vienībās bija arī citi nepilngadīgie, turklāt – arī Latviešu strēlnieku rezerves pulkā, piemēram, 1916. gadā šī pulka mācību komandas kursu beidza Teodors Ošs (dzimis 1901. gada 20. novembrī Kauguru pagastā).⁹² Vēl 1917. gada rudenī pēc Rīgas krišanas fronti 5. Zemgales pulka rajonā pārgāja piecpadsmitgadīgais Kārlis Strazdiņš, kuru pulka komandieris Jukums Vācietis pieņēma štābā par ziņnesi. Kopā ar pulku puisis nonāca Krievijā, Petrogradā “atrada tuviniekus un sagaidīja atgriešanos dzimtenē”.⁹³

Savukārt Harijs Gusevs (dzimis 1900. gada 19. maijā Rīgā) 1915. gadā iestājās Rīgas frontē novietotajā 47. Sibīrijas strēlnieku pulkā, vēlāk dienēja 11. Sibīrijas strēlnieku pulkā, tika apbalvots ar Svētā Jura krustu un paaugstināts par jaunāko unteroficieri (1917. gada septembrī, vācu karaspēkam ieņemot Rīgu, atradās hospitālī, palika pilsētā),⁹⁴ Nikolajs Pūliņš (dzimis 1901. gada 14. septembrī Talsos) 1917. gada vasarā Tallinā iestājās brīvprātīgo (t.s. nāves jeb cīnīties gatavu brīvprātīgo) vienībās kā jātnieks-izlūks, 1917. gada 5. oktobra vācu karaspēka uzbrukumā Monas salai tika ievainots un krita gūstā (jau 1918. gada 3. decembrī iestājās Latvijas Pagaidu valdības bruņoto spēku Cēsu rotā, kur 17 gadu vecumā dienēja jau kā seržants).⁹⁵ Uzskaitījumu varētu turpināt.

Vēl jāpiemin, ka 1917. gada 17. aprīlī Rīgā izveidojās un līdz pilsētas krišanai vācu karaspēka rokās septembra sākumā aktīvi darbojās Krievijas skautu organizācijas 92. družina (vienība), starp kuras 200 locekļiem bija samērā daudz latviešu. Tā darbojās 12. armijas štāba protektorātā, un skauti kā sanitāri strādāja lazaretē (tag. LU telpās Raiņa bulvārī 19) un sanitārvilcienos, kas devās uz Petrogradu, kā arī tika izmantoti kā ziņneši no Rīgas uz fronti pie Ķekavas.⁹⁶

Pasaules kara apstākļu dēļ daudzi jaunieši ieņēma arī savam vecumam neatbilstošus komandieru amatus. Piemēram, 1897. gadā dzimušais Edvīns Mednis kara sākumā (16 gadu vecumā) brīvprātīgi iestājās un beidza karaskolu, bet 1916. gada nogalē tikai 19 gadu vecumā jau kā štābkapteinis bija 4. Vidzemes strēlnieku pulka bataljona koman-

dieris. Žurnālists par viņu rakstīja šādi: “Kara laukā pavadītais laiks un pārdzīvotās cīņas dienas no viņa izaudzējušas nopietnu karavīru, kura mierīgā zelta jaunība palikusi par tālu sapni, kurš nopietnai dzīves patiesībai acīs skatījies.”⁹⁷

SECINĀJUMI

Pirmais pasaules karš Latvijas teritorijā un latviešu tautā atstāja kopumā visai pasaulei, kontinentam un Krievijai līdzīgu iespaidu arī jautājumā par sievietes vietu un lomu sabiedrībā, turklāt tam bija objektīvi iemesli. Galu galā sievietes lomas pieaugums saskatāms pat valsts amatpersonu un iestāžu ar valsts goda zīmēm apbalvoto darbinieku sarakstos, kuros arvien biežāk parādījās arī sieviešu vārdi.⁹⁸

Latviešu sieviešu parādīšanos armijas rindās noteica, pirmkārt, Pirmā pasaules kara totālais raksturs, kas kombinācijā ar sabiedrības attīstības pakāpi un latviešu tautas vēsturisko nepatiku pret tagad pēkšņi par visas Krievijas impērijas galveno un atklāto ienaidnieku kļuvsajiem vāciešiem izraisīja vēlmi dot savu ieguldījumu cīņā pret tiem. Turklāt ne tikai tādu, kādu sievietei paredzēja oficiālā politika (sociālā palīdzība, mobilizēto vīriešu aizstāšana darba vietās un amatos utt.). Var secināt, ka latviešu sievietes vadīja tie paši galvenie motīvi, kas noteica brīvprātīgo pieplūdumu armijas rindās kara sākumā Krievijā kopumā, arī latviešu strēlnieku vienībās 1915. gadā. Ne bez nozīmes bija arī romantisms (bieži vien – jaunības) kombinācijā ar patriotismu, kas meklēt ceļu uz armiju lika ne tikai daudzām sievietēm, bet arī bērniem.

Vēl viens no veicinošiem motīviem neapšaubāmi varēja būt ārkārtīgi smagie bēgļu dzīves apstākļi – milzīga latviešu tautas daļa kopš 1915. gada atradās bēgļu gaitās visā plašajā impērijā. Minēto apliecina arī kādas kurzemnieces stāsts par to, kā pēc vairākus mēnešus ilgiem darba meklējumiem Kalugā nonākusi tik tālu, ka vēlējusies doties “atpakaļ uz Rīgu un iestāties armijā – doties cīņā pret ienaidnieku” (tomēr viņai nav izdevies no varas iestādēm iegūt šim cēlamam mērķim dzelzceļa biļetes par brīvu, tāpēc bijis jāpaliek Krievijā).⁹⁹ Vienlaikus šajā epizodē gatavība “doties cīņā pret ienaidnieku” parādās kā galējs izmisuma solis, kas tikai pirmajā acu uzmetienā šķiet neloģiski, bet būtībā ir ļoti likumsakarīgi, ņemot vērā smago sociālo situāciju latviešu un visas Krievijas sabiedrībā aprakstāmajā laikā.

Armijas rindās iekļuva arī vairākas Latvijas sievietes, turklāt izņēmums nebija latviešu strēlnieku vienības (tajās – vismaz piecas vai pat vairāk sievietes, no kurām gan ne visas latvietes). Tomēr kopumā viņu nebija daudz, un, tāpat kā Krievijā kopumā, šie gadījumi vēl

jāuzskata par izņēmumiem, kaut arī vairs ne vienreizīgiem. Vienlaikus latviešu sieviešu motīvi bija zināmā mērā īpatnēji, kas izriet no visā tautā valdošajiem politiskajiem noskaņojumiem Pirmajā pasaules karā. Minētais, līdzīgi kā situācijā ar latviešu strēlniekiem, rod atspoguļojumu pastāvīgā dzimtenes faktora uzsvēršanā, skaidri izdalot un pat izvirzot priekšplānā Latvijas kā dzimtenes un latviešu tautas jēdzienu un intereses.

Armijā nokļuvušās Latvijas sievietes, līdzīgi kā visu tautību pārstāves Krievijas armijas rindās, parādīja noteiktu varonību. Minēto varonību iespaidoja vēl viens faktors – aktīvajā armijā nokļuva sievietes, kurām tas bija izteikts, radikālā jaunības romantisma (dažkārt – arī vienkārši piedzīvojumu meklējumu) un patriotisma (vai kāda no tiem atsevišķi) nosacīts mērķis, kura sasniegšana prasīja zināmu grūtību pārvarēšanu. Ja tas izdevās, viņas frontē bija gatavas uz varonību, kas varēja robežoties arī ar pārgalvību. Taču fakts ir, ka daļēji tolaik pastāvošo priekšstatu rezultātā, daļēji – patiesi grūto, sievietēm vēl pilnīgi nepiemēroto armijas (sevišķi frontes vienībās) daļās pastāvošā dienesta fizisko prasību un apstākļu dēļ jau pati pieteikšanās armijas rindās sabiedrībā tika uztverta kā varonība, turklāt tāda tā arī bija. Un arī katra sieviešu – karavīru vai žēlsirdīgo māsu turpmākā darbība – tieši tāpat. Daudzas no viņām militārās darbības un ar to cieši saistīto sociālo parādību rezultātā gāja bojā. Vienlaikus jāsecina, ka tieši 1914.–1917. gadā Latvijas un latviešu sievietes aktīvi, kaut arī pastāvošo iespēju robežās, iesaistījās militārajos un sabiedriskajos procesos, neizslēdzot arī jomu, kurā pirms tam viņu praktiski nebija, – bruņoto spēku palīgdienestus un pat ierindu.

Krievijas armijā un tās sastāvā ietilpstošajās latviešu strēlnieku vienībās brīvprātīgi iestājās vairāki simti zēnu un jauniešu no Latvijas (daži no viņiem vēlāk dienēja arī Latvijas armijā). Daudzi no viņiem tiešā veidā piedalījās karadarbībā, daudzi – izpildīja īpašus uzdevumus, neizslēdzot izlūkošanu ienaidnieka aizmugurē. Daži krita kaujās, tika ievainoti un kontuzēti, pazuda bez vēsts, kā arī demonstrēja ievērojamu drošsirdību un pat varonību. Tāpat kā gadījumā ar sievietēm, kuras Pirmā pasaules kara laikā brīvprātīgi mēģināja un daudzos gadījumos arī iestājās armijā, to noteica pirmām kārtām zēnu un jauniešu gatavība piedalīties tautas likteņa izšķiršanā ar ieročiem rokās, nepieciešamības gadījumā ziedojot šajā cīņā savu dzīvību. Tāpat ne bez nozīmes bija zināms jaunības romantisms un pat piedzīvojumu kāre (sevišķi efektīva tā varēja būt kombinācijā ar pirmo minēto faktoru jeb citā vārdā – patriotismu), kas gan kopā ar pieredzes trūkumu bieži noveda pie traģiskām sekām kaujas laukā. Vēl viens veicinošais

faktors neapšaubāmi bija pastāvošais smagais sociālais stāvoklis, kas lika meklēt bruņotajos spēkos nodrošinājumu pat ar regulāru pārtiku un apģērbu. Latvija aplūkotajā jautājumā nebija un nevarēja būt izņēmums, līdzīgi procesi bija vērojami visās zemēs, tādējādi notiekošais Latvijā apliecina kopējās zināmās tendences, kā arī Latvijas likumsakarīgo vietu pārējo Eiropas zemju kontekstā. Turklāt Latvijai raksturīgā, īpaši sarežģītā militāri politiskā un sociālā situācija padara minētās tendences īpaši uzskatāmas.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Vita Zelče (2002). Skice vēstures zīmējumam: Sieviete un Pirmais pasaules karš. *Latvijas Arhīvi*, 4, 28.–46. lpp.; Vita Zelče, Vineta Sprugaine (2005). *Marginālās jeb 1376. fonds*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcija, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 14.–39. lpp. (Vēstures avoti IV).
- ² Ineta Lipša (2014). *Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā 1914.–1939. gadā*. Rīga: Zinātne, 55.–110. lpp.
- ³ Ēriks Jēkabsons (2007). Latviešu sievietes militārajā dienestā Pirmajā pasaules karā. No: Kaspars Zellis (sast.). *Sieviete Latvijas vēsturē: Rakstu krājums*. Rīga, 36.–55. lpp.
- ⁴ Sk., piemēram: Peter W. Singer (2005). *Children at War*. New York: Pantheon Books, pp. 3–212; Rachel Brett, Irma Specht (2004). *Young Soldiers. Why They Choose to Fight*. Colorado: Lynne Rienner Publishers, pp. 2–136.
- ⁵ Ēriks Jēkabsons (2013). Latvijas zēni un jaunieši armijā Pirmajā pasaules karā un Neatkarības kara laikā (1914–1920). *Latvijas Vēsture*, 2, 5.–24. lpp.
- ⁶ Sk.: Syn polka Primorskikh dragun (Epizod iz nastoiashchei voiny). *Razvedchik*, 20.09.1905., s. 721–722; Leshia i Nikita – deti 11-go Pskovskogo polka. *Razvedchik*, 13.06.1906., s. 472; Iz zhizni VI Sib. korpusa 1904–1905 gg. 14-ti letnii geroi Nikolai Zuev. *Razvedchik*, 05.04.1911., s. 208; Voennoe obuchenie v priiute sv. Veri. Gimnastika. *Razvedchik*, 11.01.1911., s. 20; Poteshnye 142 peh. Zvenigorodskogo polka na polkovom prazdnike. *Razvedchik*, 20.09.1911., s. 580–581; Livadiiskaia rota razvedchikov. *Razvedchik*, 29.09.1911., s. 597, 600–601, 604.
- ⁷ Sk., piemēram, t.s. “Vidzemes lazaretēs” latviešu tautības žēlsirdīgās māsas vēstuli no Eho dzelzceļa stacijas Harbinas apkārtnes 1904. gada vasarā par ievainoto aprūpes darbu: Vidzemes kara lazarete. *Baltijas Vēstnesis*, 13.08.1904., 2. lpp.; Pamiati pervoi russkoj sestry miloserdīia. *Razvedchik*, 02.03.1904., s. 220.
- ⁸ Sk., piemēram: Violetta Thurstan (1915). *Field Hospital and Flying Column. Being the Journal of an English Nursing Sister in Belgium & Russia*. London, New York: G. P. Putnam's Sons; Monica Krippner (1980). *The Quality of Mercy. Women at War, Serbia 1915–18*. London: David & Charles; Antonio de Navarro (1917). *The Scottish Women's Hospital at the French Abbey of Royaumont*. London: George Allen & Unwin Ltd; Yanet Lee (2005). *War Girls. The First Aid Nursing Yeomanry in the First World War*. Manchester, New York: Manchester University Press; Eileen Crofton (1997). *The Women at Royaumont. A Scottish Women's Hospital on the Western Front*. East

- Linton: Tuckwell Press; Ruth Cowen (2012). *War Diaries. A Nurse at the Front. The Great War Diaries of Sister Edith Appleton*. London, New York, Sidney: Simon & Schuster; Christine Hallett (2009). *Containing Trauma. Nursing Work in the First World War*. Manchester, New York: Manchester University Press; Florence Farmborough (1974). *Nurse at the Russian Front: a Diary, 1914–18*. London: Constable; u.c.
- ⁹ Īvande Kaija. Latviešu sievietes! *Dzimtenes Vēstnesis*, 20.07.1914., 2. lpp.
- ¹⁰ *Razvedchik*, 20.01.1909., s. 561.
- ¹¹ Uzsaukums sievietēm. *Dzimtenes Vēstnesis*, 22.07.1914., 2. lpp.
- ¹² Visaugstākās žēlsirdīgās māsas. *Dzimtenes Vēstnesis*, 11.10.1914., 5. lpp.
- ¹³ Sarkanā Krusta darbība Krievijā. *Dzimtenes Vēstnesis*, 23.07.1914., 2. lpp.; Augstā virspavēlnieka pavēle par žēlsirdīgām māsām. *Dzimtenes Vēstnesis*, 19.08.1914., 2. lpp.
- ¹⁴ Vladimir Ermolov. Zhenshchiny i deti v srazheniiakh Pervoi mirovoi voiny. Pieejams: <http://his.1september.ru/articlef.php?ID=200300902> (skatīts 12.09.2013.).
- ¹⁵ Krievu sievietes organizējas kara pulkos. *Varavīksne*, 07.10.1914., 14. lpp.
- ¹⁶ Sergei Rykov (2000). Slabyi pol v sil'noi armii. Nezavisimoe voennoe obozrenie. 3 mart. Pieejams: http://nvo.ng.ru/history/2000-03-03/5_womeninarms.html (skatīts 09.11.2014.).
- ¹⁷ Sk. arī: Maria Bochkareva. Pieejams: <http://www.peoples.ru/military/hero/bochkareva/> (skatīts 10.11.2014.).
- ¹⁸ Zhenshchiny – dobrovol'tsy. *Razvedchik*, 02.06.1915., s. 262.
- ¹⁹ Pēc citām ziņām – Anatolijs. Sk.: Laurie S. Stoff (2006). *They Fought for the Motherland. Russia's Women Soldiers in World War I and the Revolution*. University Press of Kansas, p. 40; Vladimir Ermolov. Zhenshchiny i deti v srazheniiakh Pervoi mirovoi voiny. Pieejams: <http://his.1september.ru/articlef.php?ID=200300902> (skatīts 12.09.2013.).
- ²⁰ Varone – sieviete. *Liepājas Atbalss*, 21.11.1914., 2. lpp.
- ²¹ Stoff. *They Fought for the Motherland*, p. 41. Šajā gadījumā pieļaujama iespēja, ka runa ir par vienu un to pašu jauno sievieti.
- ²² Krievu sievietes karā. *Varavīksne*, 08.11.1914., 12. lpp.
- ²³ Fr. Ozols. Sievietes kareivji. *Dzimtenes Vēstnesis*, 28.04.1915., 5. lpp.
- ²⁴ Stoff. *They Fought for the Motherland*, p. 221, 223.
- ²⁵ Ks. (1917). Sieviešu nāves bataljons. *Strēlnieks*, 7, [34. lpp.]. Autors izsaka pateicību par norādi uz šo avotu Dr. hist. Inetai Lipšai.
- ²⁶ Sīkāk sk. arī: Zhenskie udarnye batal'ony. Pieejams: http://community.livejournal.com/ru_civil_war/53486.html (skatīts 11.11.2014.).
- ²⁷ Stoff. *They Fought for the Motherland*, p. 231.
- ²⁸ Varonīgā jaunava. *Kurzemes Vārds*, 21.11.1920., 3. lpp.
- ²⁹ Latviešu Palīdzības komitejas Dāmu komiteja kara dienās. *Varavīksne*, 22.11.1914., 11. lpp.; Latviešu Palīdzības komiteja gatavo Ziemassvētku dāvanas karavīriem. *Varavīksne*, 24.12.1914., 9. lpp.
- ³⁰ P. G. Vārds latviešu sievietei (No kara lauka). *Lidums*, 09.11.1914., 1. lpp.
- ³¹ Jānis Jaunsudrabiņš. Sieviešu darbs. *Jaunākās Ziņas*, 24.11.1914., 2. lpp.
- ³² O. [Oto] Nonācs. Sievietēm ir jāsākas vīriešu vietā! *Lidums*, 02.11.1915., 1. lpp.
- ³³ J. A. [Jānis Akuraters]. Latviešu sieviete kara laikā. *Lidums*, 01.07.1916., 1. lpp.

- ³⁴ Sk., piemēram: Irma Brač. Sievietes pagrimšanas jautājums. *Lidums*, 20.10.1916., 5. lpp.
- ³⁵ Sk.: Sievietes loma pasaules karā. *Strādnieku Avīze*, 17.11.1931., 3. lpp.
- ³⁶ Sk., piemēram, aprakstu par poļu zemnieci, kura savā mājā frontes joslā paslēpa un, neraugoties uz nāves briesmām sev un bērniem, tādējādi deva iespēju izbēgt no gūsta kādam Krievijas armijas pulkvedim, par ko tika apbalvota ar Sv. Jura IV šķiras medaļu: Skromnaia geroinia. *Razvedchik*, 12.05.1915., s. 311.
- ³⁷ Kā latviete sagūstīja 20 vāciešus. *Rīgas Ziņas*, 27.12.1915., 1. lpp.
- ³⁸ Datumi rakstā sniegti pēc aprakstītajā laikā Krievijā pastāvošā vecā stila.
- ³⁹ 84 žēlsirdīgās māsas un 5 žēlsirdīgie brāļi. *Jaunākās Ziņas*, 02.10.1914., 3. lpp.
- ⁴⁰ Slimnieku kopēju un dezinfektoru kursi. *Dzimtenes Vēstnesis*, 13.09.1914., 4. lpp.
- ⁴¹ Ilze Krīgere (2005). Hipokrāta zvērestam uzticīgi: medicīniskais dienests latviešu strēlnieku bataljonos (pulkos) 1915.–1918. gadā. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. VI. Rīga, 98.–99. lpp.
- ⁴² Anna Dinsberga-Ciris (1953). Atmiņas par veco strēlnieku lazareti. No: Jānis Goldmanis, Edvins Mednis (sast.). *Latviešu strēlnieki mūžības gaismā: Rakstu krājums*. B. v., 110.–111. lpp. Sikāk par Latviešu strēlnieku bataljonu apvienoto lazareti sk.: Krīgere. Hipokrāta zvērestam uzticīgi, 104.–110. lpp.
- ⁴³ Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk: LVVA), 4969 (3. Robežsargu pulks)–1–196, 35. lp. Olga Fridrihsone 1920. gadā bija Latvijas Robežsargu 2. rajona 5. distances izlūka vietas izpildītāja.
- ⁴⁴ Saraksts. *Jaunais Vārds*, 23.09.1915., 2. lpp.
- ⁴⁵ Pašai dziedīgā darbiniece. *Varavīksne*, 06.12.1914., 12. lpp. Žurnālā ievietots arī Marijas Celmas pirmskara fotouzņēmums, kurā redzama jauna meitene skaistā baltā kleitā.
- ⁴⁶ R. Bērziņš. Latviešu sievietes karā. *Varavīksne*, 31.01.1915., 74.–76. lpp.
- ⁴⁷ Arturs Bērziņš. Latviešu žēlsirdīgā māsa. *Jaunākās Ziņas*, 06.08.1915., 1. lpp.
- ⁴⁸ Rīga. Amalija Bauman. *Rīgas Ziņas*, 09.08.1916., 3. lpp.
- ⁴⁹ Žēlsirdīgā māsa Edīte Pavasar. *Lidums*, 30.09.1916., 6. lpp.
- ⁵⁰ Aleksandrs Vinters. Kāds vārds par tautas lepnumu. *Lidums*, 07.05.1916., 1. lpp.
- ⁵¹ Septiņi mēneši gūstniecībā. *Dzimtenes Vēstnesis*, 23.06.1915., 2. lpp.
- ⁵² LVVA, 2575 (Diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības ārzemēs)–15 (Pārstāvniecība Polijā)–12, 12. lp.
- ⁵³ Pēteris Kroders (red.) (1929). *Latviešu darbinieku galerija. 1918–1926*. Rīga, 207. lpp.
- ⁵⁴ Edvarts Virza. Žēlsirdīgā māsa. *Jaunākās Ziņas*, 08.12.1915., 2. lpp.
- ⁵⁵ Jaunava – kareivis. *Rīgas Ziņas*, 31.10.1914., 3. lpp.
- ⁵⁶ Sieviete – savvaļnieks. *Dzimtenes Vēstnesis*, 09.02.1915., 3. lpp. Autors pateicas par norādi uz šo avotu LU Vēstures maģistratūras studiju programmas studentei Aigai Bērziņai.
- ⁵⁷ -riņš. Latvietes karā. *Rīgas Avīze*, 03.05.1915., 3. lpp.
- ⁵⁸ *Jaunais Vārds*, 29.08.1915., 3. lpp.
- ⁵⁹ Tautu meitas karavīri! *Dzimtenes Vēstnesis*, 10.08.1915., 3. lpp.; Augusts Laiviņš. Latviešu bataljonu pirmais ciņas gads. Latviešu Spidolas. *Baltija*, 25.08.1916., 1. lpp.

- ⁶⁰ Latviešu kareive Kissa. *Dzimtenes Vēstnesis*, 05.09.1915., 1. lpp.
- ⁶¹ Komiteja. *Jaunais Vārds*, 04.08.1915., 3. lpp.
- ⁶² Tautu meitas karavīri! *Dzimtenes Vēstnesis*, 10.08.1915., 3. lpp.
- ⁶³ Augusts Laiviņš. Latviešu bataljonu pirmais cīņas gads. Latviešu Spīdolas. *Baltija*, 25.08.1916., 2. lpp.
- ⁶⁴ *Jaunais Vārds*, 27.10.1915., 3. lpp.; 28.10.1915., 3. lpp.; Jānis Kaktiņš. Strēlnieks Līna Čanka. *Lidums*, 10.05.1916., 6. lpp.; Jānis Porietis. Pirmā latviete – Jura krusta kavalieri. *Dzimtenes Vēstnesis*, 25.05.1916., 1. lpp.; Jānis Kalniņš (1935). 3. Kurzemes latviešu strēlnieku bataljona gaitas. No: *Latviešu strēlnieki: Latviešu veco strēlnieku dokumentu un atmiņu krājums*. 1. burtn. Rīga, 12. lpp.; 2. burtn. Rīga, 114. lpp.
- ⁶⁵ Jānis Kaktiņš. Strēlnieks Līna Čanka. *Lidums*, 10.05.1916., 6. lpp.
- ⁶⁶ Jānis Porietis. Pirmā latviete – Jura krusta kavalieri. *Dzimtenes Vēstnesis*, 25.05.1916., 1. lpp.
- ⁶⁷ LVVA, 1304 (Lāčplēša Kara ordeņa dome)–1–287, 1.–7. lpp.; Lāčplēša ordeņa sievietei. *Latvijas Kareivis*, 16.09.1921., 4. lpp.; Ilmārs Andersons (1991). *Gaitu sākums. Latviešu strēlnieki Rīgas frontē (1915–1917)*. Rīga: Latvijas Žurnālistu savienības komerccentrs, 33. lpp. Līna Čanka kā kaprālis piedalījās arī Latvijas Neatkarības karā, 1919. gada septembrī brīvprātīgi iestājoties 5. Cēsu kājnieku pulkā. Viņa piedalījās cīņās pret Bermonta karaspēku Rīgā un Zemgalē, kā arī Sarkanā armiju Latgalē līdz 1920. gada maijam (tiesa, vairs ne ierindā, bet atrodoties tuvākā frontes aizmugurē – organizējot Sieviešu palīdzības korpusa tējnīcas karavīriem un netīrās veļas pieņemšanu).
- ⁶⁸ Jānis Kalniņš (1936). 3. Kurzemes latviešu strēlnieku bataljona gaitas. No: *Latviešu strēlnieki: Latviešu veco strēlnieku dokumentu un atmiņu krājums*. 8. burtn. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība, 766.–768. lpp. Šeit ievietotajā fotozņēmumā redzamas abas brīvprātīgās strēlnieces – L. Čanka (šīnēli ar jērenīcu jeb t.s. papahu galvā) un J. Možeiko (karavīru vateni ar papirosu rokā). Fonā – pie sienas piekārtā šautene.
- ⁶⁹ Jānis Porietis. Pirmā latviete – Jura krusta kavalieri. *Dzimtenes Vēstnesis*, 25.05.1916., 3. lpp.
- ⁷⁰ Rūdolfs Bangerskis (MCMLVIII). *Mana mūža atmiņas*. Pirmā grāmata. No ganuzēna līdz virsniekam. No karaskolas līdz Kara akadēmijai. Pirmais pasaules karš un latviešu strēlnieki. Kopenhāgena: Imanta, 349.–350. lpp.
- ⁷¹ Vēsturnieks Edgars Andersons anotācijā atzīmē, ka grāmatas nosaukums ir: Marie von Glasenapp. *Soldatka. Die krieglerischen Abenteuer der Graffin Borch*. Koeln: Verlag Wissenschaft und Politik. Tomēr minētais izdevums acīmredzot ir ļoti rets, jo pagaidām bibliotēkās to neizdevās atrast. Sk.: Edgars Andersons. Dēku Marija un pulkvedis Briedis. *Laiks*, 26.05.1973., 8. lpp.
- ⁷² Arturs Tupiņš. Brīvprātīgais Pēterītis. *Jaunākās Ziņas*, 22.01.1917., 1.–2. lpp.
- ⁷³ *Rossiiskii Voenna-istoricheskii arkhiv* (Krievijas Valsts kara vēstures arhīvs)–2551 (Latviešu strēlnieku 2. brigādes štābs)–1–175 (militārās vēstures pētnieka Jāņa Hartmaņa autoram sniegtā informācija).
- ⁷⁴ *Latvijas Kara muzejs*, KM-9179/12818-VII, 129. lpp.
- ⁷⁵ Jānis Porietis. Pirmā latviete – Jura krusta kavalieri. *Dzimtenes Vēstnesis*, 25.05.1916., 3. lpp.
- ⁷⁶ Aleksandrs Vinters. Kāds vārds par tautas lepnumu. *Lidums*, 07.05.1916., 1. lpp.

- ⁷⁷ LVVA, Politiskās pārvaldes kartotēka (Kazimiras Brāles kartiņa); *Archiwum Akt Nowych* (Warszawa), Attachaty, A-II, 67/2, k. 358; Andrzej Peplōński (1999). *Wywiad w wojnie Polsko-Bolszewickiej 1919–1920*. Warszawa, s. 284–285.
- ⁷⁸ Edvīns Mednis. Kā vērtējamas sievietes – spiegotājas. *Latvija*, 26.01.1934., 3. lpp.
- ⁷⁹ Sikāk sk.: Jekabsons. Latviešu sievietes militārajā dienestā Pirmajā pasaules karā, 36.–55. lpp.
- ⁸⁰ Sk.: Miris jaunākais pagājušā kara brīvprātīgais. *Daugavas Vanagi*, 06.08.1943., 3. lpp.
- ⁸¹ Vladimir Ermolov. Zhenshchiny i deti v srazheniiakh Pervoi mirovoi voiny. Pieejams: <http://his.1september.ru/articfef.php?ID=200300902> (skatīts 12.09.2013.).
- ⁸² K[ārlis] Sk[albe]. Vanadziņš. *Jaunākās Ziņas*, 30.09.1914., 2. lpp.
- ⁸³ Mazais latviešu kareivis. *Varavīksne*, 07.10.1914., 16. lpp. (arī fotouzņēmums). Sk. arī: Alfreds Zandaus. *Varavīksne*, 14.10.1914., 15. lpp.; *Tēvijas kara kalendārs*. 1915, 123. lpp.
- ⁸⁴ Aizplombētā vagonā. *Rīgas Ziņas*, 31.10.1914., 3. lpp.
- ⁸⁵ Mazie bēgļi. *Varavīksne*, 14.10.1914., 14. lpp.
- ⁸⁶ Karā cietušie cēsīnieki. *Jaunais Vārds*, 27.05.1915., 5. lpp.; Karā cietuši. *Cēsis. Līdums*, 29.05.1915., 2. lpp.
- ⁸⁷ Varonis. *Dzimtenes Vēstnesis*, 05.05.1915., 2. lpp.
- ⁸⁸ LVVA, 3318 (Rīgas kara apriņķa pārvalde)–1–373, 235.–237. lp.
- ⁸⁹ Apcietināts savvaļnieks. *Latviešu Avīzes*, 07.03.1915., 2. lpp.
- ⁹⁰ Foto sk.: Latvju strēlnieku laikus atceroties (1931). *Aizsargs*, 1, 20. lpp.
- ⁹¹ Modris Šēnbergs, Ainars Bambals u.c. (1995). *Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri*: Biogrāfiska vārdnīca. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 424. lpp.
- ⁹² LVVA, 1640 (Aizsargu štābs)–1–144, 17. lp.
- ⁹³ Jaunākajam strēlniekam jau 60. *Laiks*, 28.03.1962., 2. lpp.
- ⁹⁴ LVVA, 5601 (Armijas štāba personisko lietu kolekcija)–1–2664, 2. lp.
- ⁹⁵ Šēnbergs, Bambals u.c. *Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri*, 421. lpp.
- ⁹⁶ Voldemārs Klētnieks (1937). Skautisma dibināšanas laikmets. *Garezera Raksti*, 12, 63. lpp. Sk. arī: J. Dombrovskis (1928). *Vecie Cēsu skauti 1917. gadā. Ugunskurs*, 9, 132.–133. lpp.
- ⁹⁷ Peri Kardijs. Štabkapitans Edvīns Mednis. *Dzimtenes Vēstnesis*, 12.11.1916., 2. lpp.; LVVA, 5601–1–4126, 3. lp.
- ⁹⁸ Sk., piemēram: Sudraba medaļas. *Dzimtenes Vēstnesis*, 03.01.1915., 6. lpp. (ziņojums par sudraba medaļas ar uzrakstu “Par uzcītību” Svētā Staņislava lentē piešķiršanu Rīgas pasta – telegrāfa kantora ierēdnēm Annai Laiviņai-Laivīniecei un Paulīnei Liepiņai); Apbalvoti. *Dzimtenes Vēstnesis*, 25.03.1915., 2. lpp. (tas pats – Jelgavas pasta – telegrāfa kantora ierēdnei Johannai Martai Sproģei).
- ⁹⁹ Kādas nabaga bēgules kurzemnieces piedzīvojumi. *Dzimtenes Vēstnesis*, 31.12.1915., 3. lpp.

LATVIAN WOMEN AND CHILDREN IN MILITARY SERVICE DURING WORLD WAR I

Ēriks Jēkabsons

Dr. hist., leading researcher at the Institute of the History of Latvia, associated professor at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.

Scientific interests: issues of political and military history of the Baltic region and Latvia (end of the 19th century – mid-20th century). At presently he is working on a monography about relations between Latvia and the USA in 1918–1922 and a monography on the fate of officers of Latvian descent and Latvian nationality who had served in the Russian army (19th century – 1917).

E-pasts: Eriks.Jekabsons@lu.lv

The article deals with the activities of Latvian women and children in connection with Russian military service during World War I as a logical result of society's development and its level of patriotism. It discusses voluntary military service, activities of nurses and activities in other fields closely connected with the army where from the very beginning of this war women and children took part in comparatively great numbers for the first time in history.

Key words: World War I, army, sanitary services, women, children.

Summary

The question of the participation of women in military processes and separate armed conflicts in the 20th century has become a topical issue in both Western and Russian historiography. The study of this problem cannot be done separately from the research of the correspondent society. Similarly, the direct, voluntary and forced enlistment of children and their involvement in warfare in the 20th century has become a vital question worldwide. The beginning of this phenomenon on a mass scale is directly linked to the developments of World War I in both Europe and Russia and it has not lost its relevance even today.

The article aims to outline the participation of Latvian women and children in the military processes of World War I; two social groups, which in the awareness of society and in the legal system were put outside of direct military duties. The main attention is given to active participation in battles, activities in the combat zone or military units and institutions in the rear.

The focus is primarily on the activities of Latvian women and children, because it derives from the specifics of the sources (the main attention in them is given to Latvian women and Latvians), however this ar-

ticle will also address other ethnic groups of the Latvian population and their activities during the war as far as possible. The activity of nurses is also viewed to a certain extent, because in many cases they directly participated in combat operations or in the liquidation of their consequences, although formally they were not conscripted into the army.

The article does not examine in detail the situation after the Russian February Revolution in 1917 and 1918, when the role of women in the military processes increased dramatically, reaching its peak in the civil wars and armed conflicts in the territory of the former Russian Empire.

World War I had a similar effect on the question of the role of women in Latvian society like it had worldwide and for objective reasons. The emergence of Latvian women in the ranks of the army was primarily determined by the total character of the war, which in combination with both the high social development of Latvian society and their peculiar historical attitude towards the Germans, who had now become the main enemy of the Russian Empire, led to the desire to contribute to the fight against them. Moreover, not just contribution which was intended for women in the existing views of society (social assistance, the replacement of mobilized men in the workplace, etc.). It can be concluded that Latvian women were led by the same motives, which led to an influx of volunteers in the army at the beginning of the war in all of Russia, as well as in the Latvian Riflemen units in 1915. Another incentive motive could undoubtedly be the harsh living conditions of refugees as a huge part of the Latvian people were scattered as refugees all over the Russian empire since 1915. Not without significance was also romanticism combined with patriotism, which made not only women, but also children to find their way to the army.

Several Latvian women were enlisted into the army and the Latvian Riflemen units were no exception (at least five or even more women were in these units, although some of them were not of Latvian descent). All-in-all, however, there were not many of them and just as in Russia overall, these cases can be regarded as exceptions. At the same time the motives of Latvian women were to some extent peculiar, which derived from the attitude of the whole Latvian nation during the war. The aforementioned, like the situation with the Latvian riflemen, reflects in the continuous emphasis of the homeland, moreover clearly putting the interests of Latvia and the Latvian nation in the forefront.

Latvian women, just like women of any other nationality in the Russian army, showed certain heroism. This was influenced by another factor. For these women, the aim to enlist into the army was determined by romanticism (sometimes it was a simple strive for adventure; in most

cases – radical romanticism of the youth) and patriotism (or any of them separately). In order to reach this aim, significant difficulties had to be overcome. If they succeeded, these women were ready for action on the front, which could adjoin with audacity. But the fact is that partly due to the existing views in society at the time and the army's harsh physical requirements, which were not suitable for women, the enlistment into the army alone was seen as heroism. Any further action of female soldiers or nurses was seen just like that. Many of them lost their lives as a direct result of warfare or closely related social phenomena. At the same time it must be concluded that Latvian women, within the existing possibilities, actively took part in both military and social processes in 1914–1917, moreover not excluding fields, where women had not been present before the war – auxiliary services of the armed forces and even regular units.

In turn, several hundred boys and young men from Latvia voluntarily joined the Russian army and the Latvian Riflemen units (some of them later served in the army of Latvia as well). Many of them directly participated in active warfare or performed specific tasks, not excluding reconnaissance tasks behind enemy lines. Some lost their lives in combat; some were wounded, shell-shocked, went missing and showed considerable courage and even heroism. As in the case with women, who voluntarily sought to join the army during World War I, this was primarily because of the readiness of boys and young men to participate in deciding their nation's fate with weapons in hand, even sacrificing their lives in battle if necessary. Not without significance was youthful romanticism and the desire for adventure (this could be especially effective combined with the first mentioned factor, i.e. patriotism), which in combination with lack of experience often led to tragic consequences in the battlefield. Another contributing factor undoubtedly was the existing harsh social situation, which led many people to the armed forces in search of social security, even for regular food and clothing. Latvia was not an exception in these matters and similar processes could be observed in all countries, thus confirming the similar trends and the logical place of Latvia in the context of all other European countries. In addition, the especially complex military-political and social situation of Latvia makes these trends particularly demonstrative.

Iesniegts 30.11.2014.

VĒSTURES AVOTI

Uldis Neiburgs

“JA MUMS ARĪ BŪS JĀMIRST, LATVIJA TOMĒR DZĪVOS”: ĢENERĀĻA KUREĻA GRUPAS VIRSNIKU PRIVĀTĀS VĒSTULES (1944–1946)

Šogad paiet 70 gadu kopš ģenerāļa Jāņa Kureļa (1882–1954) militārās grupas izveidošanas 1944. gada jūlija beigās Vidzemē un leitnanta Roberta Rubeņa (1917–1944) bataljona ciņām pret vāciešiem 1944. gada novembrī–decembrī Kurzemē. Līdzšinējā vēstures pētniecībā ģenerāļa J. Kureļa grupas pastāvēšanas dažādiem aspektiem ir veltīti vairāki pētījumi,¹ organizētas atsevišķas zinātniskas konferences un izdoti tajos nolasīto referātu krājumi.² Vēstures literatūrā daļēji ir noskaidrotas un precizētas ģenerāļa J. Kureļa grupas štāba virsnieku biogrāfijas un viņu dzīves apraksti.³ Ir publicēta kureliešu štāba dienasgrāmata,⁴ kā arī citi latviešu un vācu izcelsmes kara laika dokumenti,⁵ nacistu un komunistu apcietināto kureliešu saraksti⁶ un pēckara atmiņas par viņu atrašanos nacistu ieslodzījumā.⁷ Latvijas arhīvi, muzeji un bibliotēkas glabā arī vēl citas līdz šim npublicētas kureliešu vēstures liecības.⁸

Ģenerāļa J. Kureļa grupas pastāvēšana savulaik ļoti dažādi ir atspoguļota virknē publikāciju latviešu trimdā Rietumos⁹ un padomju okupētajā Latvijā,¹⁰ turklāt pretrunas kureliešu darbības vērtējumā nav zudušas vēl šodien.¹¹ Laika posmā no Latvijas neatkarības atjaunošanas līdz mūsdienām ir izveidota piemiņas vieta nošautajiem ģenerāļa J. Kureļa grupas štāba virsniekiem Liepājas Karostā (1994. gadā, pēc ieskalošanas jūrā atjaunota 2013. gadā), uzstādīti pieminekļi kureliešiem Puzes pagasta Stiklos un Usmas pagasta Dzelzkalnu kapos (1997), atklāta piemiņas plāksne pie Malnavas lauksaimniecības tehnikuma, kurā mācījās leitnants R. Rubenis (2000). No 2009. gada apmeklētājus uzņem leitnanta Rubeņa fonda izveidotais muzejs Ugālē un atjaunotais rubeniešu 2. rotas bunkurs Usmas pagastā.¹² 2012. gadā svinīgi atklāta arī ģenerālim J. Kurelim veltīta piemiņas plāksne pie viņa kapa urnas kolumbārijā Akācijas kapos Čikāgā, ASV.

Ģenerāļa J. Kureļa komandētā vienība tika saformēta 1944. gada 28. jūlijā Skrīveru pagasta Robežu mājās, pēc tam, kad vācu okupācijas varas iestādes atļāva no Rīgas apriņķa policijas 2., 3. un 4. iecirkņa aizsargiem izveidot “Rīgas aizsargu pulka ģenerāļa Kureļa grupu”. Sākotnēji tā bija paredzēta eventūlai Pļaviņu–Lielvārdes frontes sektora aizstāvēšanai un speciāli apmācītu cilvēku grupu nosūtīšanai partizānu darbībai aiz frontes līnijas Sarkanās armijas aizmugurē.¹³ 23.–29. septembrī vienība atkāpās uz Kurzemi, kur apmetās Talsu apriņķa Strazdes muižā, bet 29. oktobrī nonāca Ventspils apriņķa Puzes pagastā. Vienības sastāvs 1944. gada novembrī Kurzemē pārsniedza 3000 vīru, to papildināja leģionāri, kuri nevēlējās doties uz Vāciju, kā arī no mobilizācijas izvairījušies civiliedzīvotāji. No 15. augusta ģenerāļa J. Kureļa grupa darbojās saskaņā ar Vācijas 16. armijas 212. frontes izlūkošanas nodaļas (*Frontaufklärungstruppe 212*) izsniegtajām pilnvarām, kas bija derīgas līdz 15. novembrim, bet 3. novembrī tika pakļauta Augstākajam SS un policijas vadītājam Ostlandē un Ziemeļkrievijā SS obergrupearstam un policijas ģenerālim Frīdriham Jekelnam (*Jekeln*, 1895–1946).¹⁴

Ģenerāļa J. Kureļa grupas vadība par savu mērķi izvirzīja Latvijas neatkarības atjaunošanu brīdī, kad Vācijas armija atstātu, bet PSRS armija vēl nebūtu ieņēmusi Latvijas teritoriju. Sarunu laikā ar kureliešiem F. Jekelns vairākkārt propagandas nolūkos aicināja ģenerāli J. Kureli parakstīt uzsaukumu mežos kļīstošajiem karavīriem, lai tie pieteiktos cīņām frontē. F. Jekelns piebilda, ka uzsaukumā varot rakstīt, ka pēc kara būšot neatkarīga Latvija, bet vācu Drošības policijas un SD pavēlnieks Ostlandē SS oberfirers un policijas pulkvedis Vilhelms Fukss (*Fuchs*, 1898–1947) pat izteicās, ka šajā jautājumā esot pieņemts “pilnīgi konkrēts Vācijas valdības lēmums”. Uz to kureliešu štāba priekšnieks kapteinis Kristaps Upelnieks (1891–1944) atbildēja ar lūgumu šo lēmumu oficiāli publicēt, uzsverot, ka “neatkarīga Latvija ir katra latvieša, arī ģenerāļa Kureļa, mana un manu ļaužu viskarstākā vēlēšanās”.¹⁵ Pārrunās ar vāciešiem J. Kurelis un K. Upelnieks atgādāja, ka nepietiek ar to, ka latviešu karavīri zina, pret ko viņi cīnās, ir jādod arī pozitīvs mērķis – par ko viņi cīnās, tāpēc ir nepieciešama Latvijas valsts neatkarības *de facto* atjaunošana, kas ļautu Kurzemē mobilizēt 40 000–50 000 karavīru.

Kurelieši noraidīja viņiem izteikto piedāvājumu iekļauties Latviešu leģionā un cīnīties frontē vai arī darboties organizācijas “SS *Jagdverband Ostland*” izveidotā t.s. “Nacionālo partizānu štāba” struktūrā un nepakļāvās SS obergrupearstam F. Jekelnam rīkojumam pāriet SS pakļautībā un izdot viņu rindās esošos leģiona dezertierus.¹⁶ Reaģējot

uz ģenerāļa J. Kureļa grupas izvairīšanos no viņiem doto pavēļu pildīšanas, kā arī zinot kureliešu virsnieku pret vāciešiem vērsto nacionālo nostāju un sakaru uzturēšanu ar ārzemēm, F. Jekelna vadītās vācu SS un SD vienības 1944. gada 14. novembrī aplenca un arestēja viņu štābu ar to galvenajiem spēkiem Puzes pagasta Stiklos. Kureliešu vidū bija iefiltrēti vācu un padomju aģenti, trūka arī pienācīgas nocietinājumu un sakaru sistēmas. Grupas vadība bija informēta par iespējamo ielenkšanu, atbrūņošanu un izformēšanu, tomēr nebija gatava atklātai cīņai pret vāciešiem.¹⁷

F. Jekelna prasībai nolikt ieročus 14. novembrī nepakļāvās savrup Ugāles pagasta Ilziķu mājās novietotā leitnanta R. Rubeņa vienība, kas sastāvēja no četrām (2 smagās, 1 ložmetējnieku, 1 strēlnieku) rotām un apgādes kolonnas ar 23 pajūgiem, kopā ap 650 karavīru.¹⁸ Pēc tam, kad vācu 594. aizmugures dienesta un 18. armijas korpusa vienības internēja ap 1000 kureliešu, leitnanta R. Rubeņa vienība pretojās atbrūņošanai un atkāpās meža masīvā dienvidaustrumos no Usmas ezera, kur turpināja pretošanos. Kaujas laikā 18. novembrī nāvīgi ievainoja R. Rubeni, un viņa vietā bataljona vadību pārņēma virsnieka vietnieks Aleksandrs Druviņš (1911–1977). Pret rubeniešiem vērstie vācu spēki sastāvēja no kapteiņa Helda (*Held*) komandētā pastiprinātā bataljona četru rotu (katrā – 140 vīru) stiprumā, izlūkrotas, iznīcinātājrotas ar mīnmetējiem un smago prettanku lielgabalu, kā arī no citām vācu SS un SD vienībām.¹⁹ Atsitot daudzus vācu uzbrukumus, rubenieši turpināja cīņu līdz 9. decembrim, kad bataljons sekmīgi izgāja no aplenkuma un, sekojot sava komandiera pavēlei, sadalījās mazākās grupās un izklīda. Rendas un Zlēku kauju laikā krita ap 50 rubeniešu, bet vācu pusē karojošo vienību zaudējumi sasniedza ap 250 vīru.²⁰

Sagaidot 70. gadadienu kopš ģenerāļa J. Kureļa grupas izveidošanas Vidzemē un leitnanta R. Rubeņa bataljona cīņām Kurzemē, šeit tiek publicētas Latvijas Kara muzejā, Latvijas Okupācijas muzejā un ASV Hūvera institūta arhīvā Stenfordā apzinātās ģenerāļa J. Kureļa grupas štāba virsnieku dažādos laikos rakstītās (pirms un pēc kureliešu militārās vienības saformēšanas un likvidēšanas) privātās vēstules. Tās apliecina gan viņu dzimtenes mīlestību un rūpes un gādību par saviem tuviniekiem, gan parāda šo latviešu virsnieku skatījumu uz atsevišķiem kureliešu vēstures aspektiem un viņu traģisko likteni.

Leitnanta R. Rubeņa vēstules sievai Ainaī Rubenei (dzim. Jaunzeme, 1914–1989) uz Krustpils pagasta Lūļāku mājām (1., 2. dokuments) ir sūtītas vēl no Austrumu frontes Krievijā, kur viņš kā 15. latviešu ieroču SS divīzijas 34. grenadieru pulka rotas komandieris piedalījās kaujās pie Veļikajas upes, bet vēlāk atkāpās uz Kudeveras

pozīcijām. R. Rubeņa rakstītās rindas neatklāj viņa skatījumu uz kara norisi vai tā nākotnes vīzijas, jo pamatā ir veltītas apgādes jautājumiem un centieniem saņemt atvaļinājumu uz mājām. Tomēr ļoti iespējams, ka tieši jau 1939.–1940. gadā karadienestā Latvijas armijā un tagad 1944. gada pavasarī–vasarā leģionā iegūtā militārā pieredze vēlāk bija par pamatu tam, ka leitnantam R. Rubenim izdevās izveidot labi organizētu un kaujas spējīgu bataljonu, kas neļāva sevi atbruņot un apcietināt, bet gan uzsāka cīņas pret vāciešiem.

Emocionālas un tā laika pārdzīvojumus spilgti izsakošas ir kapteiņa K. Upelnieka 1944. gada septembrī–oktobrī no Skrīveriem un Strazdes rakstītās vēstules piecpadsmitgadīgajai meitai Laumai Upelniecei (vēlāk Upelniece Katis, dzim. 1929) (3.–6. dokuments), kura kopā ar draudzeni Ligiju un viņas vecākiem Bruno un Austru Krolliem bija devusies bēgļu gaitās uz Vāciju. Šīs vēstules parāda gan K. Upelnieka rūpes par saviem bērniem, arī trīspadsmitgadīgo dēlu Egilu (dzim. 1931), kurš bija ģenerāļa J. Kureļa grupas ziņnesis (Laumas un Egila māte Anna Upelniece (dzim. Priede, 1900–1931) bija mirusi divus mēnešus pēc dēla piedzimšanas), gan ir pārliecinoša liecība kureliešu štāba priekšnieka patriotiskajai nostājai un gatavībai pat visnelabvēlīgākajos divu okupāciju varu klātbūtnes un draudu apstākļos darīt visu, “ko prasa pienākums pret dzimteni, ko saka latvieša sirdsapziņa”.

Līdzīga satura, bet jau atšķirīgā situācijā rakstītas, ir pulkveža-leitnanta Eduarda Graudiņa (1890–1945) 1944. gada 18. un 19. novembra vēstules dzīvesbiedrei Marijai Graudiņai (dzim. Vilmane, 1919–1999) (7., 8. dokuments), kura kopā ar bērniem bija apmetusies kādās lauku mājās Talsu apriņķa Strazdes apkārtnē. Īsās vēstules caurstrāvo ticība Latvijas brīvībai un mīlestība pret saviem tuvākajiem cilvēkiem – gan drīz par 30 gadiem jaunāko sievu Mariju un mazajiem “čabulišiem” – septiņgadīgo Rihardu (dzim. 1937), piecgadīgo Imantu (dzim. 1939) un trīsgadīgo Austru (dzim. 1941) Graudiņiem. Pašam to vēl nezinot, tieši jaunākās meitas Austras trešā dzimšanas diena 1944. gada 5. novembrī kļuva par pēdējo reizi, kad pulkvedim-leitnantam E. Graudiņam bija lemts būt kopā ar savu ģimeni. Viņa rakstītās vēstules ir tapušas ieslodzījumā Talsos dažas dienas pēc kureliešu galveno spēku apcietināšanas un pavisam neilgi pirms viņu štāba virsnieku nosūtīšanas uz t.s. izņēmuma stāvokļa karatiesu Liepājā. Tās spriedums Graudiņu ģimenei uz visiem laikiem atņēma mīlošu vīru un tēvu, kurš gāja bojā Štuthofas koncentrācijas nometnes evakuācijas laikā 1945. gada 28. februārī netālu no Lauenburgas.

Materiālu kopu noslēdz ģenerāļa J. Kureļa 1945. gada 5. aprīlī pulkveža-leitnanta E. Graudiņa sievai Marijai un 1946. gada 23. au-

gustā pulkveža Pētera Liepiņa (1876–1944) meitai Lidijai (dzim. 1916) Vācijā rakstītās vēstules (9., 10. dokuments). Tajās ģenerālis atceras 1944. gada novembra notikumus Kurzemē un cenšas sniegt mierinājumu savas vienības štāba virsnieku piederīgajiem sakarā ar viņu tuvinieku traģisko likteni. Publicētās vēstules papildus ir ilustrētas ar vēl citām vēstures liecībām – ģenerāļa J. Kureļa grupas virsnieku ģimeņu fotouzņēmumiem un privāta rakstura dokumentiem, kas glabājas atsevišķos Latvijas un ārzemju muzejos un privātkolekcijās.

1. dokuments

Leitnanta R. Rubeņa vēstule sievai Aintai no Austrumu frontes. 1944. gada pavasaris.²¹

Esi sveicināta!

Austrumos.

Dažas dienas atpakaļ nosūtīju Tev sesto pēc skaita vēstuli, šodien rakstu nākošo, jo es savus puisus laižu atvaļinājumā, un tā dažiem ir jābrauc cauri Jēkabpilij, caur kuriem arī tad nosūtu šo lapu dikti ātri un labi. Līdz ar šo nosūtu arī savu mugursomu ar netīro veļu, kuru gan kopā ar citu līdz mazgāšanai neliec, jo tur mājā daudzkājinie.²² Atpakaļ šis puisis brauks pēc apm[ēram] 20 dienām no tās dienas, kad brauks cauri Jēkabpilij, tāpēc esi nu tik laba un sataisi man paciņu, nodod Pētersonu Jānim, kur tas puisis ieies un atpakaļ braucot paņems un atvedīs man, nosūti uz Jēkabpili pēc apm[ēram] 16 dienām, iekšā liec tādas mantas, kas ātri nebojājas, galvenais žāvētu speķīti. Tad, kas attiecas uz veļu, tad atsūti man pāris kreklus, garās bikses vairs nesūti, bet atsūti tādas stiprākas 2 gab. isās zilās un pāris mutautiņus, vairāk neko nesūti no drēbēm, jo viss pašam ir jānes, un liekas mantas nav vēlams līdzī vazāt. Tad atsūti kādu gabaliņu pašvārtās ziepes. Un tās zeķes, kuras nosūtu. Tos vilnas piederumus nosūtu kā vairs nederīgus, lai paliek līdz nākošai ziemai. Tad dabū kādu apliecību no mācītāja, ja Tev ir kādi jaunumi,²³ varbūt varēs ar to izplēst kādas dienas atvaļinājuma, uz to nosūtu Tev 1 tāfelīti šokolādes, otru nodod mātei, lai jau nedomā, ka esmu to galīgi aizmirsis. Tagad dzīvojam ļoti mierīgi,²⁴ žēl tikai, ka pasts vēl nedarbojas, ceru saņemt no tevis kādu vēstuli. Svētiki²⁵ mums pagāja samērā bēdīgi, jo nebija lāga ko kost, bet pēc svētkiem katrs saņēma divas paciņas no dzimtenes un vienu no vācu tautas, tad šokolādi, tā kā tad bija ļoti priecīgi ap dūšu, kaut svētiki bija jau garām. Mums viena diena no otras daudz neatšķiras, vai nu

tā ir svētku diena jeb darba diena. Ja šitā ilgi būs, tad var karot droši bez bēdām. Kad atpakaļ sūtīsi, uzraksti visu, visu smalki, ko runā un domā latvieši patreiz, jo še neko nezinām, paprasi Jaundzemam, lai uzraksta, ko ziņo tā avīze. Ko strādājiet, kā Jums klājas utt. Vai Tu tos cukura talonus ar saņēmi, atsūti kādu kilogramu cukura. Vairāk gan nē, jo daudz jānes un mums jau dod, ja ir drusku papildus, pilnīgi pietiek.

Ar mīļu sveicienu. Roberts.

2. dokuments

**Leitnanta R. Rubeņa vēstule sievai Aintai no Austrumu frontes.
1944. gada pavasaris.²⁶**

Mīļo sieviņ! Austrumos – dažas dienas vēlāk.

Lai Tu neņemtu “ļaunā” attiecībā pret mātei rakstīto, tad uzrakstu Tev vēl dažas rindas. Ar vakardienu rotā atgriezās pirmais un arī visvecākais rotas komandieris, un līdz ar viņa ierašanos es tieku “degradēts” par viņa palīgu, un līdz ar to es tieku brīvāks un vairāk varēšu nodarboties ar rakstniecību un zivju zvejošanu. Viss jau tagad būtu labi, zivis mēs bagātīgi dabūjam, bet trūkst taukvielu, ar ko uzcept, tad nu izlīdzamies tā, ka vāram tās, jo tā vieglāk vēderus apmānīt. Līdz ar rotas kom[andiera] ierašanos man rodas cerība uz dažām dienām apciemot Jūs, jo pienākumu paliek daudz mazāk, un cerēsim (tādas ir ziņas), ka priekšniecība to neliegs, ja nu tomēr manas cerības nepiepildās, tad gribu Tevi mācīt iet aplinkus ceļu un tādā ceļā panākt kāroto, jo briesmīgi gribas redzēt un zināt, kā klājas Jums. Bet viss tas ir atkarīgs tikai no Tevis, un proti, ja Tu atrodi par iespējamu griezties ar lūgumu pie sava radnieka Auzāna,²⁷ kurš savukārt to lietu virzītu tālāk Bangerskim,²⁸ paskaidrojot sekojošo: š[i] g[ada] 13. III brīvpr[ātīgo] leģionā²⁹ iesauca Tavu (manu) vīru leitnantu R[ubeni], kurš nepilnīgi apgērbts un apgādāts pēc dažām dienām tika nosūtīts uz fronti, ceļā pavadot sešas dienas, frontē nonāca 25. martā. Viņa pulks toreiz atradās austrumu frontes smagpunktā. Viņš tūlīt iesaistījās cīņā kā rotas komandieris. Pozīcijās atrodas nepārtraukti no 25. III.³⁰ Leģionā pastāv noteikums, iesaucot virsniekus, daļu apgādā valsts, bet lielākā daļa apgādes priekšmetu ir jāsagādā pašam virsniekam, izsniedzot tam uz rokas attiecīgās iegādes atļaujas un materiālos līdzekļus, piešķirot tam attiecīgu atvaļinājumu, parasti 8 dienu apmērā, augšā minēto lietu

1. att. Leitnants Roberts Rubenis ar sievu Ainu pēc laulībām Krustpils pagasta Iūlakās. 1943. gada 15. maijs (Leitnanta Rubeņa bataljona muzejs)

PASTORĀTS
Laulības apliecība

Tūkstots *deviņi simti ceturdesmit četrās* /1943/ gada
piecpadsmitā /15/ maijā *Krustpils baznīcā*
 no mācītāja *P. Skujina* rīcībā *ev. lut. baznīcas kūrģebas*
 salaulāti: *Rubenis Roberts Nikolajs* dzimis *1918. g.*
9. septembrī Krustpils pag. un *Faurzems Jānis*
dzimis 1914. g. 15. decembrī Pournes pag. Jū. l. l. dzimē.

Izraksta pareizību pēc *Krustpils ev. lut. draudzes* baznīcas grāmatu
1943. gada laulāto saraksta № *41* apliecina, pieliekot baznīcas zīmogu.
pd usum ecclesiae

1948. g. *23.* februārī
 № *670.*

Sub fide pastorali

prievests: *[Signature]*

1. spiestuve Rīgā, Adolf-Hitler-ielā 133.2807. 14750 XII 42

2. att. Krustpils evaņģēliski luteriskās baznīcas apliecinājums par R. Rubeņa un A. Jaunzemes laulībām. 1948. gada 23. februāris (Leitnanta Rubeņa bataljona muzejs)

kārtošanai. Izbraucot brigādes komandieris Jelgavā³¹ paskaidroja, ka tā saucamo iegērbšanās atvaļinājumu piešķiršot jaunā dienesta vietā, ko tagadējais pulka komandieris³² atsakās ievērot. Tā kā izbraukšana no Jelgavas tika ārkārtīgi sasteigta, tad no turienes izbraucu ar nepiemērotiem apaviem, tad tagad formāli jau 3 ned[ē]ļas atrodos bez apaviem, kaut pieprasījis esmu vairākkārt, bet saņēmis tos neesmu, tāpat neesmu saņēmis citus sīkākus apgādes piederumus. Tad, kad frontē risinājās smagas cīņas, atvaļinājumu prasījis neesmu, tikai cīņām norimstot, to esmu lūdzis. Tad nu tā, ja es tuvāko desmit dienu laikā pēc šīs vēstules saņemšanas neesmu mājās, tad, ja Tavs cilvēcīgais lepnums atļauj šādu pakalpojumu lūgt, tad uzraksti loģiski augšā teikto Aužānam, lūdzot tam to paziņot Bangerskim. Manas vienības numurs ir 35532-B.³³

3. dokuments

Kapteiņa K. Upelnieka vēstule meitai Laumai. Skrīverī, 1944. gada 17. septembris.³⁴

Skrīveros, 1944. g[ada] 17. septembrī

Manu mīlo, mīlo bērniņ.

Tavas vēstules, veselas 3 gabalas, esmu saņēmis. Esmu ir laimīgs, ir nelaimīgs. Par tavu aizbraukšanu ir priecājos, ir bēdājos. Taču lai notiek Dieva griba un likteņa lēmums. Bumbu jau Rīgā gan maz vēl ir kritis. Un, cik kritis, to neviens nezina. Egīls ar veco māti izbēga no Rites kopā ar Tropiem un pēc kādām nedēļām ieradās Skrīveros. Pēc tam bija izbēguši arī Jēkabonkulis ar savējiem (no sākuma nebija gribējuši bēgt, cerēdami, ka lielinieki neko nedarīs). Pašlaik pie mums nav gluži kā vajag, jo karaspēks neturas un atiet bez cīņas... Mums pašiem atkal neatļauj organizēt spēkus aizstāvēšanai. Kas būs, – nezinām. Ceram, ka Dievs mums tomēr būs žēlīgs un neviena cūka mūs neapēdis. Par mani neraizējies, manu mīlo, mīlo bērniņ. Kā liktenis būs lēmis, tā lai notiek. Esi tikai tu laba labiņa un palieci vienmēr laba latviete, tīra un laba. Tad man būs prieka un laimes bezgala. Par tevi domāju dienu un nakti un ik vakarus lūdzu par tevi Dievu. Lai viņš tevi pasargā tīru un labu, sveiku un veselu atkal pārved dzimtenē – Latvijā. Latvija būs. Viņa nevar nebūt, jo citādi nebūtu nekādas Dieva taisnības šinī pasaulē. Bet daudz pārbaudījumu un grūtumu būs vēl jāizcieš, daudz arī upuru jānes. Tici, bērniņ, ka es darišu visu, ko prasa

3. att. Kapteinis Kristaps Upelnieks ar meitu Laumu un dēlu Egilu.
20. gadsimta 30. gadu vidus (*E. Upelnieka privātkolekcija*)

pienākums pret dzimteni, ko saka latvieša sirdsapziņa. Par mani tev nebūs jākaunas. Bet vienu, manu mīļo bērniņ, lūdzu, ļoti, ļoti lūdzu: esi labiņa, nedusmo un nestrīdies ar veco māti, esi piekāpīgāka u.t.t. Tu jau pati pratīsi rīkoties, kā un kad kas vajadzīgs, tikai lai naida nebūtu. To pašu stingri noteikšu arī Egīlam un vecai mātei. Es ticu, ka mēs vēl tiksimies un drīz pie tam. Cik tad gan mēs būsim laimīgi... Lai Dievs Tevi sargā, manu mīļo bērniņ. Lūgšu viņu vienmēr par Tevi, lai Tevi sargā un žēlo. Viņa žēlīgs prāts lai notiek. Raksti man uz Rīgu. Šad un tad iebraucu. Es ceru uz drīzām beigām. Visu labu vēlot, Tavs tētis.

Še klāt vienas Tavas draudzenes vēstule. 100 un 1000 sveicienu Tev no Egīla un vecās mātes. Egīls Tevi sauc par “māsiņu”, ko agrāk netiku dzirdējis. Tas ir laba zīme, un es ceru, ka viss būs pavisam labi, lai tikai Dievs liek šo briesmīgo laiku pārdzīvot.

4. dokuments

Kapteiņa K. Upelniēka vēstule meitai Laumai. Strazde, 1944. gada 2. oktobris.³⁵

Strazdē, 1944. g[ada] 2. oktobrī

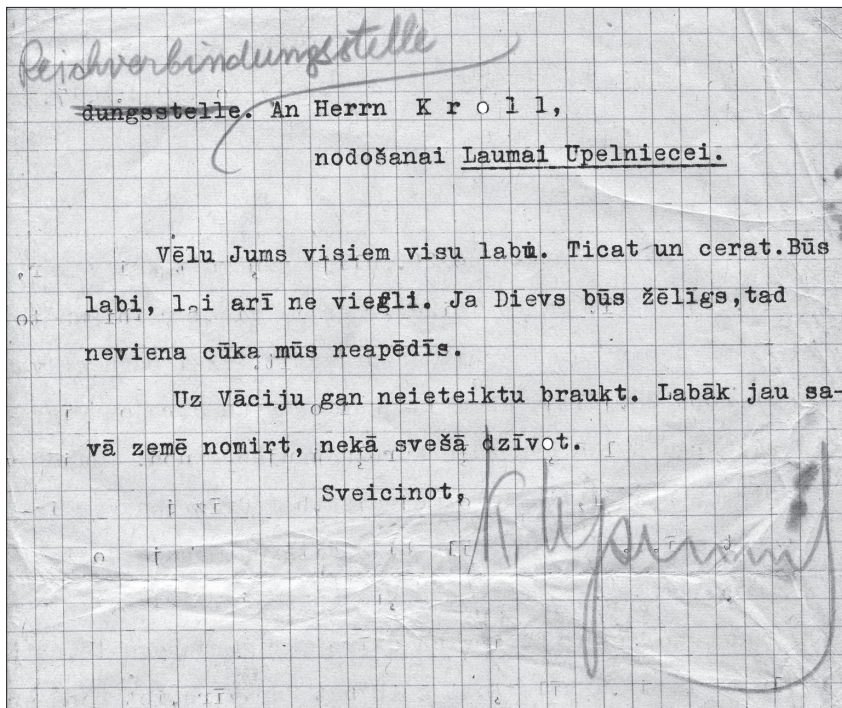
Manu mīlo, mīlo bērniņ!

Kā redzi, es vairs neesmu Skrīveros, bet Strazdē, Kurzemē, Talsu apriņķī... t.i., ap 200 k[i]l[o]m[etru] no Skrīveriem. Atkāpāmies. Nevaru Tev visu aprakstīt, jo tad Tu šo manu vēstuli nesaņemtu, bet ar mums tiek izspēlēta ļoti negodīga spēle. Neskatoties uz Vācijas Vadoņa³⁶ doto solījumu un goda vārdu, Latviju un latviešus bez cīņām atdeva boļševikiem. Tikai mazums varēja izbēgt. Vecmāmiņa un Jēkabonkuls ir pie manis. Irmtantai devu ziņu, bet, vai viņa izbrauc, to es nezinu. Tikai maza daļa Latvijas nav boļševiku ieņemta un arī par to pašu jāsaka – cik ilgi? Un tas viss notiek bez kaujām... Ko mēs darīsim, to Tev pateikt nevaru. Kurzemes pēdējo stūrīti centīsimies aizstāvēt visiem spēkiem, lai kaut daļiņa Latvijas teritorijas paliktu mūsu rokās. Vai tas izdosies – Dievs zina.

Par Tevi domāju un Tevi pieminu dienu un nakti un lūdzu Dievu, lai viņš tevi saglabā tīru un skaidru un labu bērnu, kādu Tevi redzu savu acu priekšā vienmēr. Es ticu, ka mēs tiksīsimies, ka Latvija būs un pastāvēs, bet vēl daudz kas nāksies pārciest...

Vecmāmiņa krītot sasītusi kāju un nu guļ mūsu ambulancē. Jēkabonkuls kopā ar citiem bēgļiem brauks uz Aizputes apriņķi, bet mēs paliksim uz vietas un lūkosim darīt, ko apstākļi rādīs. Lūdz Dievu pēc miera rietumos, – tas vienīgais var mūs glābt no iznīcības un krievu varas.

Pašlaik list... Nemīlīgs laiks un drūmas domas. Bet... kas jau būs, tas lai ir. Dzīvokli Rīgā pārrakstīju uz pazīstamas dāmas vārda, kas tajā dzīvos, kamēr boļševiki būs Rīgā... Vēl Rīga ir mūsu, bet, cik ilgi, to zina Dievs. Ja dzīvoklis būtu uz mana vārda, tad kā neapdzīvots un kontrrevolucionāra dzīvoklis tas tiktu nekavējoties sekvestrēts³⁷ un izlaupīts. Tagad varbūt... Bet, kā jau būs, tā lai ir. Par mantu neraudāsim

4. att. Kapteiņa K. Upelnieka vēstule Elvirai Mackarei (vēlāk Runģeniece).
Skrīverī, 1944. gada 17. septembris (*Latvijas Okupācijas muzejs*)

un nezūdisimies. Gan iemantosim no jauna, kaut tikai mēs dzīvi paliktu un būtu mūsu Latvija... Es ticu Dieva žēlastībai un Viņa taisnībai. Gan būs labi. Pārgājienā no Skrīveriem uz tagadējo atrašanās vietu mums vairākkārt uzbruka krievu lidmašīnas ar bumbām un apšaudīja ložmetējiem. Taču laimīgi, – neviens pat skrambu nedabūjām.

Lai Dievs Tevi sargā, manu mīļo bērniņ. Tev vecmāmuļa un brālītis sūta daudz, daudz sveicienu un labu dienu. Ceram, ka viss beigsies labi un mēs atkal visi būsim kopā un ka šoreiz vairs neķīvēsimies par niekiem, bet dzīvosim saderīgi. Vai ne, manu draudziņ?

Lai Tev labi, labi klājās! Uz drīzu redzēšanos!

Tavs

tētis.

5. dokuments

**Kapteiņa K. Upelnieka vēstule meitai Laumai.
Strazde, 1944. gada 13. oktobris.³⁸**

Strazdē, 1944. g[ada] 13. oktobrī

Manu mīlo, mīlo bērniņ!

No Tevis esmu saņēmis jau 4 vēstules. Tev esmu aizrakstījis 2, šī būs trešā. Abas pirmās rakstīju uz Berlīni, uz Krolla kga vārdu, ar lūgumu nodot Tev. Kā mums iet, par to nerakstīšu, jo tas var būt par iemeslu, ka Tu vēstules nesaņem. Vecmāmiņa ar Egīlu atradās un tagad ir pie manis. Vecmāmiņa bēgļu gaitās sasitusi kāju un guļ mūsu lauka ambulancē. Drīz būs vesela. Egīls ir spirts un vesels. Abi sūta Tev sirsnīgus sveicienus un cer Tevi kādreiz atkal redzēt sveiku un veselu Latvijā. Mēs ticam Latvijai, kaut pašlaik pārāk smagi un tumši mākoņi klāj mūsu debesis. Katru vakaru un rītu un pamostoties nakts vidū lūdzu Dievu par Tevi, manu mīlo bērniņ, lai Dievs Tevi atvestu atpakaļ Latvijā sveiku un veselu. Es ceru, ka Dievs liks man šo prieku piedzīvot. Bet, ja nē, – esi labs cilvēks un laba latviete. Ja mums arī būs jāmirst, – Latvija tomēr dzīvos. Mēs savu dzīvību pārdosim pēc iespējas dārgāki...

Jautājums par mūsu būt vai nebūt izšķirsies tuvākās dienās. Lūdzu Dievu par mums, – viņš vienīgais var mums pašlaik palīdzēt...

Skatos Tavā bildītē un garā glāstu Tavu mīlo galviņu. Lai Dievs Tevi sargā, manu mīļumiņ. Labas dienas no visiem. Man tagad neraksti, jo man adreses nav... Kad laiki grozīsies, tad... Tik piedomā pie manis šad un tad. Es jutišu Tavas domas pie manis atnākam...

Tavs

Tētis.

6. dokuments

**Kapteiņa K. Upelnieka vēstule meitai Laumai.
Strazde, 1944. gada 14. oktobris.³⁹**

Strazdē, 1944. g[ada] 14. oktobrī

Manu mīlo, mīlo bērniņ!

Vakar uzrakstīju un iedevu novest uz Ventspili Tev vēstuli. Šodien pa vaļas britiņiem rakstu Tev otru. Nav jau nekā laba ko teikt. Vakar-diena bija Latvijai melna diena, – vakar boļševiki atkal ienāca Rīgā⁴⁰... Rīga tika atdota... Lai paliek, citādi Tu vēstuli nesaņemsi. Mēs tomēr

ticam Dieva žēlastībai un taisnībai un ceram, ka beidzot tomēr būs labi. Pašlaik gan ir vistumšākais brīdis, vistumšākās stundas... Bet – jo tumšāka ir nakts, jo tuvāku rīta ausma... Ceram to sagaidīt.

Man neraksti. Adresi nevaru uzdot, jo pārejām uz zaļo muižu dzīvot.⁴¹ Un tur pasts nepienāk. Tev rakstīšu, cik varēšu, bet, ja arī nesaņem vēstules, tad tomēr daudz nebēdājies un neuzskati to par zīmi, ka es nebūtu starp dzīvajiem. Gan jau Dievs būs žēlīgs.

Līdz šim Dievs mūs ir brīnišķīgi sargājis un glābis. Bijām kaujas lauka rajonā, zem bumbām un lodēm, zem uzlidojumiem un – mums ir tikai 1 kritušais. Manā tuvumā krita 2 bumbas un – nekas... Ģenerālis⁴² nesen izteicās, ka, ja viņš neticētu Dievam jau agrāki, tad tagad pēc visa būtu jāsāk ticēt viņam... Mums ir tik daudz brīnišķu atgadījumu, ka pašam neticīgākajam jāklūst ticīgam... Un mēs gribam ticēt, ka viss būs labi, bet tomēr daudz kas vēl būs jāpārcieš un jāiztur. Mēģināsim, cik grūti tas arī nenāktos. Palieci vien Tu, manu mīļo bērniņ, laba un krietna meitene un laba latviete. Tad mana sirds būs mierīga un roka nedrebēs arī lielākās briesmās.

Vai mūsu māja būs vesela, – Dievs to zina. Bet tas nekas. Gan uzcelsim jaunu un vēl labāku un skaistāku, lai tikai Dievs dod šo briesmu laiku aizvadīt.

Cimuronkuli satiku. Viņš ar savu pulku arī atnāca mūsu rajonā. Kas tālāk, to nezinu. Par Irmtantu un onkulīti nezinu nekā. Es viņiem ziņu par bēgšanu padevu laikā. Vai klausīja, – nezinu.

Nu, tagad man nav vairāk nekā ko teikt. Patiesībā būtu daudz, daudz ko Tev teikt un stāstīt par to, kas pie mums notiek, bet labāk būs, ja neteikšu. Gan jau, kad kādreiz satiksīties, tad runāsimies dienām un nedēļām ilgi un nekad, nekad vairs nestrīdēsīties, vai ne, manu bērniņ?

Nu, lai Dieviņš Tevi glabā un sargā. Domāšu par Tevi vienmēr, vienmēr...

Tavs tētis.

7. dokuments

**Pulkveža-leitnanta E. Graudiņa vēstule sievai Marijai.
Talsi, 1944. gada 18. novembris.⁴³**

Mīļo draudziņ!

Kā jūties, vai neesi par daudzi sagrauzta ar manu likteni? Es ar visu štābu esmu Talsos. Visi esam dzīvi un arī veseli. Nebēdājies un arī mierini maziņos čabulišus. Katrā ziņā gaidiet mani mājās. Ja nu

liktenis būtu bargāks un mani izsūtītu, tad [cīnies draudziņ nepagursti laimi] (neskaidrs teksts. – U. N.). Tikai nepagursti. Paziņo sabiedrībai, kāds ir šis virziens un lai visi cenšas sadzīvot tā, lai katrs izpalīdz otram un, ka tādā ceļā mēs tiksim saulītē. Ik visiem sūtu sveicienus, ar kuriem noturēju apspriedi, un lai viņi pauž manu novēlējumu visiem citiem. Nu lai Dieviņš Tevi un čabulišus pasargā. Cik nu vari, draudziņ, rūpējies par sevi un čabulišiem un zini un tici, ka būs labi. Es ticu uz Dieva labo lēmumu un ticu arī, ka Tu, manu draudziņ, esi un paliksi mans uzticamākais draugs un ka Tu audzēsi manus vietniekus labākai saulītei.

Lai palīdz Dievs

Tavs draugs.

18. XI mēs svinam!!!

8. dokuments

Pulkveža-leitnanta E. Graudiņa vēstule sievai Marijai.

Talsi, 1944. gada 19. novembris.⁴⁴

Manu mīlo draudziņ! Nupat agri rītā mums paziņoja, ka būs drīzi jābrauc. Es tā vēl cerēju, ka varbūt varēšu Tevi un čabulišus satikt, bet liktenis skan citādi. Tik grūti un smagi, manu balto balodīt. Es nezinu, ko Tev pateikt un kā būt. Varbūt arī Jums visiem būs jāatstāj dzimtene, bet, ja ar varu nedzīs, tad gan pati to nedari, bet arī to grūti noteikt, jo kas zina, cik apstākļi paliks šaubīgi. Tad ja tev arī vajadzētu braukt, tad neaizmirsti, kad es tieku aizvests, un tad tur galā tūlīt meklē mani rokās pie bēgļu vai aizvesto komitejas, kuras adrese uzdota:

Berlin N.W. Prinz Luis Ferdinand Strasse 2. Latvijas bēgļu pārstāvis.

Tā nu būtu, ja tu personīgi aizbrauktu, bet, ja rakstītu, tad

Lettische Sendung "Daugava" Postbrieffach 15 Berlin C2. [...] (bojāts teksts. – U. N.)

Jā, zirgu Tev arī vairs nav. Ar vienu vārdu es Tevi atstāju likteņa varā un neko nevaru palīdzēt. Dari to, ko dara visi pārējie. Ja Tev kas var palīdzēt, tad apsoli, ka arī tiem visiem savā laikā tiks godīgi atmaksāts, jo mūsu saulīte drīz ausīs un mēs to labi zinām. Nu, draugs, turi droši savu sirdi un cīnies ar dzīvi kā vari. Dievs lai palīdz. Gādā par čabulišiem un pamazām iepazīstini viņus ar bēdīgiem apstākļiem.

Ar mīļu sveicienu,

Tavs draugs

19. XI 44

Talsi

5. att. Pulkvēdis-leitnants Eduards Graudiņš ar sievu Mariju kāzu dienā Ilūkstes apriņķa Salienā. 1936. gada 28. novembris
(A. Hārtas privātkolekcija)

9. dokuments

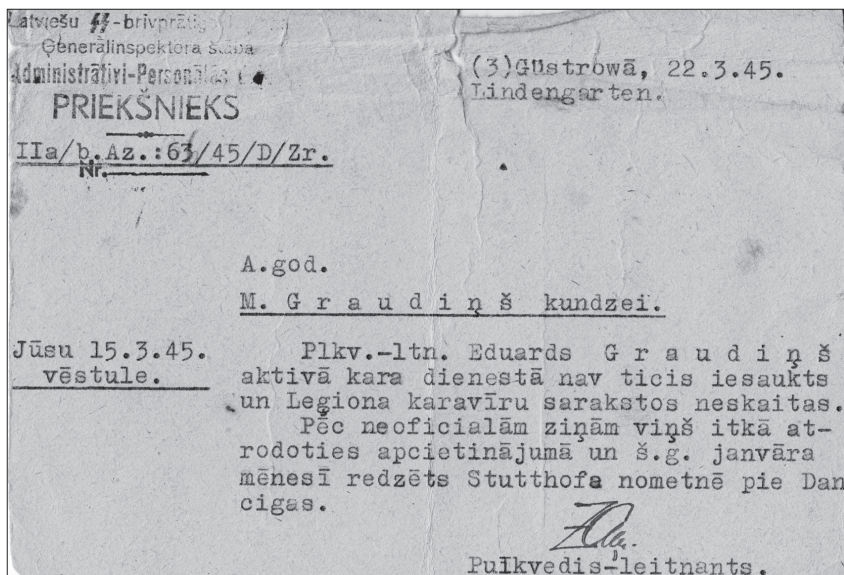
**Ģenerāļa Jāņa Kureļa vēstule M. Graudiņai.
Rendsburga, 1945. gada 5. aprīlis.⁴⁵**

5.4.45.

A[ugsti] god[ātā] kundze

Nupat saņēmu Jūsu vēstuli. Jūsu vīru es pēdējo reizi redzēju Liepājā 21. novembrī p[agājušajā] g[adā] pie vācu ģenerāļa Jungklau.⁴⁶ Tanī brīdī viņš skaitījās zem aresta. Lieta par viņu bija iztiesāta, un

viņš bija apžēlots. Pēc tam es 23. novembrī nokļuvu Dancigā kopā ar savu ģimeni. Par Jūsu vīru pēc tam neko neesmu dzirdējis, nedz arī viņu redzējis. Ir iespējams, ka jūsu vīrs bija Štuthofā, jo tur uzturējās daudzi mūsu tautieši, kā drošības ieslodzījumā. Nometnes iemītnieki pārvesti uz Vāciju. Tātad arī Jūsu vīrs noteikti ir Vācijā, bet kur tieši – to es nevaru Jums pateikt, jo nezinu. Kad 20.2.[45.] tika proklamēta neatkarīgā Latvija Potsdamā,⁴⁷ tad bija arī paredzēts, ka visus atrodos zem aresta atbrīvos. Tātad arī Jūsu vīram vajadzētu būt atbrīvotam. No jūsu vēstules redzams, ka Leģiona štābs par Jūsu vīra atrašanos ir zinājis, kas man nebija zināms. Lai Jūs varētu kaut ko dabūt zināt par savu vīru, Jums jāgriežas ar lūgumu pie Latviešu Nacionālās Komitejas, kuras atrašanās vieta ir turpat, kur Leģiona štāba, jo ģen. Bangerskis ir Komitejas Prezidents. Adrese ir šāda: *Generalinspektion der Lettischen SS Freiwilligen Legion*. Nacionālā Komiteja. 3 *Güstrow-Meklenburg*. Nacionālā Komiteja noteikti varēs Jums palīdzēt iegūt ziņas par Jūsu vīru. Es pilnā mērā saprotu Jūsu ciešanas vīra dēļ un jūtu Jums līdz. Tādā pašā stāvoklī kā Jūs atrodaties arī es pats, jo savu ģimeni⁴⁸ esmu pazaudējis kopš 24. janvāra un līdz šim nav nekādu ziņu, kur viņa at-

6. att. Latviešu leģiona ģenerālinspektora štāba administratīvi personālās nodaļas priekšnieka pulkveža-leitnanta Arnolda Zaķa vēstule M. Graudiņai. Gistrova, 1945. gada 22. marts (*Latvijas Kara muzejs*)

rodas. Tik daudz es jums varu apgalvot, ka Jūsu vīram briesmas nekādas nedraud, izņemot tās, kas visiem draud. Varu jums vēl paziņot, ka pavisam tuvu no jums, tas ir, Lībekā atrodas Latviešu bēgļu pārstāvis Bļodnieka kungs⁴⁹ ar šādu adresi: *24 Lübeck Danziger-Freiheitstrasse Nr. 7 Baracke Lettische Leitstelle* un Šverinā atrodas Karavīru Palīdzība ar kapteini Dzeni⁵⁰ priekšgalā. Viņa adrese: *3 Schwerin. Arsenal. Lettisches Soldatenhilfswerk*. Kapteinis Dzenis. Mani ļoti interesē, kādā ceļā jūs dabūjāt manu adresi. Es sievu izmeklējos uz visām pusēm un nevaru atrast. Paliekat miļi sveicināti. Lai Dieviņš palīdz jums Jūsu bēdās. Ar cienību J. Kurelis.

10. dokuments

Ģenerāļa J. Kureļa vēstule pulkveža P. Liepiņa meitai Lidijai. Rendsburga, 1946. gada 23. augusts.⁵¹

A[ugsti] God[ātā] kundze!

Jūsu 16.8.46. vēstuli saņēmu šodien un tūlīņ steidzos dot atbildi. Oktobra sākumā 1944 mēs ieradāmies Strazdes muižā Kurzemē. Muižas tuvumā kādā mājā bija apmetusies arī Jūsu māmiņa.⁵² Cik atceros, viņa turējās kopā ar kādu vācu ģimeni. Oktobra otrā pusē, kad sākās iedzīvotāju evakuēšana spaidu ceļā, kādu dienu, kad Jūsu papus nebija mājā (bija dienesta darīšanās kaut kur tālāk), ieradās pie manis Jūsu māmiņa, stāstīja, ka viņas ceļa biedri taisoties rītu braukt projām, un prasīja man padomu, ko viņai darīt. Es ieteicu braukt uz Vāciju, ko viņa arī apsolījās darīt, turoties kopā ar līdziemītniekiem. Cik sapratu, viņi taisījās ceļot pajūgos, bet apstākļi bija tādi, ka es domāju, ka viņi nepaspēja izbraukt, jo boļševiki pārrāva fronti pie Mēmeles.⁵³ Pēc tam es par Jūsu māmiņu neko vairāk netiku dzirdējis. Viņa varēja palikt vai nu Kurzemē, vai Lietuvā, vai arī ar kuģi nokļūt uz Vāciju.

Par Jūsu brāli⁵⁴ papus man stāstīja, ka viņš ar vācu iestādi, kurā strādāja, pārcelts uz Koblencu. Tātad viņam vajadzētu būt Vācijā. Gūstā jau privātu personu nevarēja ņemt. Ja būtu bijis gūstā, tad varēja nokļūt uz Angliju vai Ameriku.

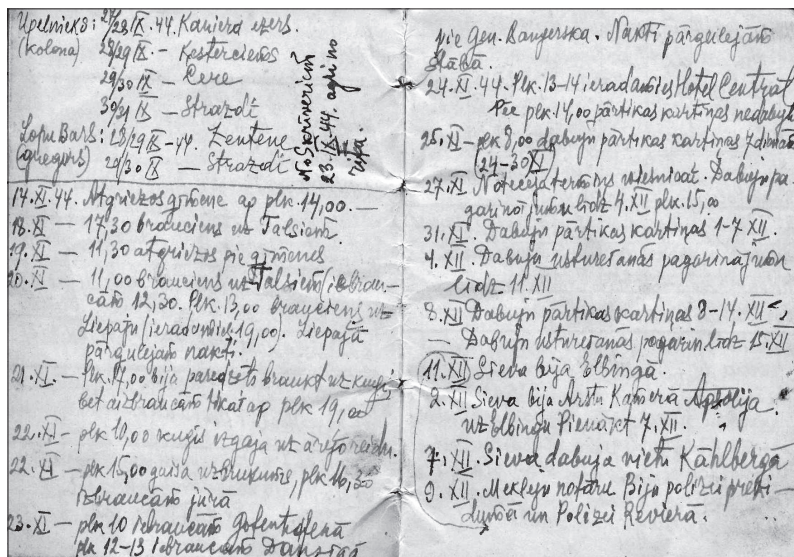
Jūsu māsa⁵⁵ ar savu ģimeni dzīvoja kādreiz *Untersteinbachā (Steigerwald)*, bet vai tagad tur ir – nezinu.

Jūsu papiņš savu dzīvību atdevis par Tēvzemi.

Mūsu vienību 1944. g[ada] 14. novembrī vāci atbruņoja un nosūtīja uz Vāciju.⁵⁶ 10 virsniekus, tanī skaitā arī Jūsu papu, ģenerālis Jekelns

7. att. Ģenerāļa J. Kureļa Latvijas Republikas pase (Latvijas Okupācijas muzejs)

8. att. Ieraksti ģenerāļa J. Kureļa piezīmju grāmatiņā. 1944. gada septembris–decembris (Latvijas Okupācijas muzejs)

nodeva lauka kara tiesai, kas visiem piesprieda nāves sodu nošaujot. 3 no tiem vēlāk apžēloja un iedalīja armijā (leģionā). Kara tiesa notika Liepājā 1944. g[ada] naktī no 20. uz 21. novembri, un 21. novembra agrā rītā Liepājas Kara ostas rajonā 7 no notiesātiem, arī Jūsu papiņš nošauti un arī apglabāti turpat.⁵⁷ To stāstīja man viens no apžēlotiem. Miers viņu pišķiem. Šie vīri mira, lai Latvija dzīvotu.

Saņemiet šo ziņu ar paceltu galvu. Jūs var apskaust, ka Jums bijis tāds tēvs. Neskatoties uz lielo gadu nastu, kad Tēvu zeme bija briesmās, viņš brīvprātīgi uzņēmās Golgatas ceļu, lai tikai izcīnītu savai tautai brīvību un neatkarību. Mīļais Dieviņš lai palīdz Jums Jūsu bēdās. Jūsu bēdas lai mazina apziņa, ka upuris nests par Latviju.

Tas būtu laikam viss, ko es varēju Jums paziņot par Jūsu piederīgiem.

No sirds novēlu Jums vislabākos panākumus Jūsu turpmākās dzīves gaitās.

Ar cienību Jānis Kurelis.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Haralds Biezais (1991). *Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki*. Itaka: Mežābele; Dzintars Ērglis (2003). *Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 61.–92. lpp.; Björn M. Felder (2005). “Mit Lettland leben – mit Lettland sterben” Der SS-Jagdverband Ost – Unternehmen “Wildkatze” und die Vorbereitungen von antisowjetischen Partisanen in Lettland (1944–1945). *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, No. 54, Heft 1, S. 114–117; Geoffrey Swain (2009). Latvia's Democratic Resistance: a Forgotten Episode from the Second World War. *European History Quarterly*, Vol. 39, No. 2, pp. 250–255; Andis Rasums (2014). Nacistiskās Vācijas specdienestu slepenās operācijas – kurelieši un “mežakaķi” (1944–1945): kopīgais un atšķirīgais. No: *Latvijas vēsture krustcelēs un jaunu pieeju meklējumos: Latvijas vēsturnieku I kongresa materiāli*. Rīga: LŪ Akadēmiskais apgāds, 275.–284. lpp.
- ² Starptautiska zinātniskā konference “Otrā pasaules kara beigas Kurzemē – zināmais, aizmirstais, pētāmais”. Liepāja, 2005; *Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā: Latvijas Centrālā padome un “Kurelieši”: konferences materiāli*. Rīga: LŪ Akadēmiskais apgāds, 2010; *Vide. Vara. Varoņi. Zinātniska konference veltīta cilvēku likteņiem Kurzemē II pasaules kara laikā*. Ugāle: Rubeņa bataljona muzejs, 2012.
- ³ Ēriks Jēkabsons (1992). Kureliešu traģiskie likteņi. *Latviešu Strēlnieks*, 1, 10.–12. lpp.; Ēriks Jēkabsons, Uldis Neiburgs. Kureliešu komandieris. *Latvijas Avīze: Mājas Viesis*, 11.02.2005.; Uldis Neiburgs. “Uzticīgs latvietis”: leitnants Rubenis un viņa vīri. *Latvijas Avīze: Mājas Viesis*, 16.12.2005.; Egils Zirnis. Mūsu karš tikai sākās. *SestDiena*, 11.–17.11.2006.; Ieva Puķe. Drēbju skapja noslēpums. *SestDiena*, 01.03.2008.; u.c.
- ⁴ Edgars Andersons, Leonids Siliņš u.c. (1994). *Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945*. Upsala: LCP, 293.–340. lpp.

- ⁵ Rūdolfis Bangerskis (1960). *Mana mūža atmiņas*. 4. grāmata. Kopenhāgena: Imanta, 17.–23., 29.–42. lpp.; Biezais. *Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki*, 30.–33., 57.–59., 85.–89., 97.–104., 109.–111. lpp.
- ⁶ Leonīds Siliņš (2003). *Latvieši Štuthofas koncentrācijas nometnē, 1942–1945*. Rīga: Fonds "Latvijas Vēsture", 136.–168. lpp.; Ērglis. *Latvijas Centrālās padomes vēstures cezināmās lappuses*, 184.–202. lpp.
- ⁷ Dzintars Ērglis (1999). *Kurelieši Štuthofas koncentrācijas nometnē*. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 126.–128. lpp.; Dzintars Ērglis (2010). *Nacistu arestēto kureliešu liecības Hūvera institūta arhīvā*. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 152.–160. lpp.
- ⁸ Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs, 40. f. "Akadēmiķa Viļa Samsona fonds", 5. apr., 22. l.; Latvijas Nacionālā bibliotēka, Haralda Biezā fonds, Nr. RXA 263/179–186; Latvijas Okupācijas muzejs (turpmāk: LOM), Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienības arhīvs; Latvijas Kara muzejs (turpmāk: LKM), Otrā pasaules kara vēstures nodaļas dokumenti u.c.
- ⁹ Arnolds Lūsis. *Kurelieši*. Stāsts par vīriem, kas lūza, bet neliecās. *Bavārijas Latviešu Vēstnesis*, 17.11.1945.; Vilis P[āvilāns]. Priekš 2 gadiem likvidēja kureliešus. *Latvju Ziņas*, 13.–30.11.1946.; Kārlis Augstkalns. *Kurelieši objektīvā skatījumā*. *Latvija*, 10.01.1951.; Alberts Eglītis. *Kādas nacionālas ieceres traģēdija*. *Latvija Amerikā*, 25.04.–16.05.1953.; Arvīds Dravnieks (1980). *Kā radās kureliešu kustība*. *Treji Vārti*, 1, 3.–6. lpp., Edgars Andersons (1988). *Kurelieši*. *Kara Invalids*, 33, 26.–38. lpp.; u.c.
- ¹⁰ Jānis Dzintars. *Tā sākās kureliešu karjera*. *Dzimtenes Balss*, 19.08.1971.; Jānis Dzintars. *Kāpēc Jekelns likvidēja paša izlolotos kureliešus?* *Dzimtenes Balss*, 09.09.1971.; Jānis Riekstiņš. *Avantūra*. *Padomju Jaunatne*, 05.03.1975.; Osvalds Eglīte (1989). *Ēnas purvā: Dokumentāls apraksts par latviešu buržuāzijas militāri politiskajām avantūrām Lielā Tēvijas kara beigu posmā Vidzemē un "Kurzemes katlā"*. Rīga: Avots; u.c.
- ¹¹ Ainārs Dimants. *Vakar bija kureliešu ekspedīcija Kurzemē*. *Diena*, 17.06.1995.; Uldis Neiburgs. *Kurelieši*. *Lauku Avīze*, 19.08.2000.; Baiba Šāberte. *Mīlas dziesma Latvijai*. *Pa 60 gadus senu notikumu pēdām*. *Latvijas Vēstnesis*, 12.10.2004.; Dzintars Ērglis. *Nepaķautie*. *Ģenerāļa Jāņa Kureļa grupai – 60*. *Latvijas Avīze: Mājas Viesis*, 05.11.2004.; Voldeimārs Hermanis. *Likteņi kara dzirnakmeņos*. *Pirms 60 gadiem*. *Zlēku traģēdija un kurelieši*. *Latvijas Vēstnesis*, 07.12.2004.; *Liesma Ose*. *Ģenerāļa Kureļa mantojums*. *Laiks*, 4.–10., 11.–17.02.2006.; *Skrastiņu Indulis*. *Mazvērtīgais ģenerāļa Jāņa Kureļa mantojums*. *Laiks*, 22.–28.04.2006.; u.c.
- ¹² Uldis Neiburgs (2011). *Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijas sabiedrības sociālajā atmiņā un identitātē*. No: *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija*. Otrais, papildinātais izdevums. Rīga: LU SZF SPPI; Mansards, 109.–120. lpp.
- ¹³ Leitnanta Jāņa Zēģera 1944. gada 12. decembra dienesta atzīme ar Rīgas apriņķa aizsargu komandiera Jāņa Veides paskaidrojumiem par ģenerāļa J. Kureļa grupu, LOM, inv. Nr. OMF 11650/69; Kārlis Kangeris (2010). *Kurelieši: "Mirt par Latviju uz Latvijas zemes"*. *Vācu varas iestāžu attieksme pret ģenerāli Kureli*. No: *Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā*. *Latvijas Centrālā padome un "Kurelieši": konferences materiāli*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 89.–91. lpp.
- ¹⁴ Noraksts no F. Jekelna 1944. gada 2. novembra rīkojuma par ģenerāļa J. Kureļa grupu, LOM, inv. Nr. OMF 11650/65; Kangeris. *Kurelieši: "Mirt par Latviju uz Latvijas zemes"*. *Vācu varas iestāžu attieksme pret ģenerāli Kureli*, 92.–93. lpp.

- ¹⁵ Indulis Dišlers. Ģenerāļa Kureļa grupas darbība no 28. jūl. 1944. g. līdz 14. nov. 1944. g., Liepāja, 1945. g. 18. janvāris, LOM, inv. Nr. OMF 11650/70; Biezais. *Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki*, 119.–122. lpp.
- ¹⁶ Bericht über die Auflösung des Verbandes des Lettischen Generals Kurelis, 21.11.1945. Vācijas Federālais arhīvs (*Bundesarchiv, Berlin*), R 90/4; 1944. gada 1.–8. novembra ieraksti ģenerāļa J. Kureļa grupas dienasgrāmatā; Biezais. *Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki*, 87.–88. lpp.
- ¹⁷ Lagebericht Kurland, Hasselmann, [23.11.1944.]. Vācijas Federālais arhīvs-Militārais arhīvs (*Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg*) (turpmāk: BArch-MA), RH 2/2129, S. 151–160; Oļģerts T. Kiršentāls (2000). Piezīmes par Haralda Biezā grāmatu “Kurelieši”. *Universitas*, 80, 61.–64. lpp.
- ¹⁸ Uldis Neiburgs (2010). Leitnanta Rubeņa bataljons: Kureļa grupas darbības militārie aspekti. No: *Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un “Kurelieši”: konferences materiāli*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 101.–109. lpp.
- ¹⁹ Heinrihs Strods (sast.) (1999). *Latvijas nacionālo partizānu karš: Dokumenti un materiāli 1944–1956*. Rīga: Preses nams, 70.–75. lpp.
- ²⁰ Jānis Stalts. Par Latviju – pret okupantiem. Kureliešu vienības cīņas pret vāciešiem 1944. g. novembrī un decembrī. *Latviešu Vēstnesis*, 29.12.1945.; Rubeņa bataljona cīņas Kurzemē. *Trīs Zvaigznes*, 1947, Nr. 16 (janvāris); ASV Hūvera kara, revolūcijas un miera institūta arhīvs (*Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives, Stanford, CA*) (turpmāk: HI), Andersons Edgars, Box. 2; Biezais. *Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki*, 66.–74., 165.–177. lpp.; Leitnanta Rubeņa bataljona muzeja materiāli.
- ²¹ LKM, inv. Nr. 5-34129/1756-DK.
- ²² Domātas utis, kas ieviesās drēbēs pēc ilgstošas uzturēšanās ierakumos.
- ²³ Domāta meitas piedzimšana. Leitnanta R. Rubeņa meita Laima piedzima 1944. gada 30. martā Ābeļu pagastā, mira pēc sešiem mēnešiem no difterijas Ropāžos ceļā uz Kurzemi.
- ²⁴ Domāts kauju starplaiks pēc smagām cīņām pie Veļikajas upes, sākot ar 1944. gada 19. jūliju, kad 15. latviešu ieroču SS divīzijas 32. grenadieru pulku pārvietoja uz Kudeveras pozīcijām.
- ²⁵ Domātas Lieldienas 1944. gada 9. aprīlī.
- ²⁶ LKM, inv. Nr. 5-34130/1757-DK.
- ²⁷ Andrejs Auzāns (1871–1953) – Latvijas armijas ģenerālis. Vācu okupācijas laikā dzīvoja Kurcuma pagastā. 1944. gadā kopā ar ģimeni devās bēgļu gaitās uz Vāciju.
- ²⁸ Rūdolfs Bangerskis (1878–1958) – Latvijas armijas ģenerālis, kara ministrs. Vācu okupācijas laikā SS grupenfirers un ieroču SS ģenerālleitnants, Latviešu leģiona ģenerālinspektors, Latvijas Nacionālās komitejas prezidents.
- ²⁹ Latviešu SS brīvprātīgo leģions (*Lettische SS-Freiwilligen-Legion*) – kopējs apzīmējums Vācijas ieroču SS karaspēka pakļautībā izveidotajām latviešu militārajām vienībām Otrā pasaules kara laikā.
- ³⁰ Domātas cīņas pie Veļikajas upes no 1944. gada 25. marta līdz 17. aprīlim.
- ³¹ Herberts Garte (*Garthe*, 1907–1992) – SS oberšturmbanfirers, 15. latviešu ieroču SS rezerves un apmācības brigādes komandieris.
- ³² Arvīds Krīpens (1893–1968) – Latvijas armijas pulkvedis. Vācu okupācijas laikā SS štandartenfirers, 15. latviešu ieroču SS divīzijas 32. grenadieru pulka komandieris.

- ³³ 15. latviešu ieroču SS divīzijas 32. grenadieru pulka 5. rota.
- ³⁴ LOM, L. Upelnieces Katis mape.
- ³⁵ Turpat.
- ³⁶ Ādolfs Hitlers (*Hitler*, 1889–1945) – Lielvācijas valsts un bruņoto spēku augstākais vadonis (fīrers).
- ³⁷ Domāta atsavināšana piespiedu kārtā.
- ³⁸ LOM, L. Upelnieces Katis mape.
- ³⁹ Turpat.
- ⁴⁰ Domāta okupācijas varu maiņa Rīgā 1944. gada 13. oktobrī.
- ⁴¹ Domāta ģenerāļa J. Kureļa grupas pārceļšanās uz Ventspils apriņķa Puzes pagasta Annahiti (Stikliem), kas notika 1944. gada 29. oktobrī.
- ⁴² Domāts ģenerālis J. Kurelis.
- ⁴³ LKM, inv. Nr. 5-37447/1845-DK.
- ⁴⁴ Turpat, inv. Nr. 5-37446/1846-DK.
- ⁴⁵ Turpat, inv. Nr. 5-37453/1847-DK.
- ⁴⁶ Rihards Jungklaus (*Jungclaus*, 1905–1945) – SS grupenfīrers un policijas ģenerālleitnants, Augstākā SS un policijas vadītāja Ostlandē un Ziemeļkrievijā štāba priekšnieks.
- ⁴⁷ Domāta Latvijas Nacionālās komitejas izveidošana 1945. gada 20. februārī Potsdamā.
- ⁴⁸ Ģenerāļa J. Kureļa sieva Elza (dzim. Rozenvalde, 1900–1971) un bērni Jānis Uldis (dzim. 1938) un Inese Elza (dzim. 1940).
- ⁴⁹ Ādolfs Bļodnieks (1889–1962) – Latvijas Tautas padomes loceklis, Satversmes sapulces un Saeimas deputāts, Ministru prezidents. 1944. gadā kopā ar ģimeni devās bēgļu gaitās uz Vāciju.
- ⁵⁰ Jēkabs Dzenis (1893–1979) – Latvijas armijas kapteinis. Vācu okupācijas laikā konfekšu fabrikas “Laima” direktors. 1944. gadā kopā ar ģimeni devās bēgļu gaitās uz Vāciju.
- ⁵¹ HI, Andersons Edgars, Box. 2.
- ⁵² Pulkveža P. Liepiņa sieva Paulīne (dzim. Kigure, 1881–?).
- ⁵³ Domāta PSRS 1. Baltijas frontes karaspēka izlaušanās līdz Baltijas jūrai pie Mēmeles (tagadējā Klaipēda) 1944. gada 9.–10. oktobrī.
- ⁵⁴ Pulkveža P. Liepiņa dēls Nikolajs (dzim. 1907).
- ⁵⁵ Pulkveža P. Liepiņa meita Aleksandra (dzim. 1904).
- ⁵⁶ Ģenerāli J. Kureli nosūtīja Latviešu leģiona ģenerālspektora štāba rīcībā uz Dancigu (tagadējā Gdaņska), bet vairāk nekā 1000 kureliešu ieslodzīja Talsu un Ventspils cietumos un koncentrācijas nometnēs Štuthofā, Būhenvaldē, Neienģammē un pie Kēnigsbergas (tagadējā Kaļiņingrada). Daudzus no viņiem vēlāk ieskaitīja Latviešu leģionā vai būvbataljonos un iesaistīja cīņās frontē.
- ⁵⁷ T.s. izņēmuma stāvokļa karatiesa Liepājas cietumā norisinājās 1944. gada 19./20. novembra naktī. Ar tās lēmumu nākamajā dienā Liepājas Karostas teritorijā nošāva astoņus kureliešu štāba virsniekus un tehniskos darbiniekus: pārtikas apgādes priekšnieku pulkvedi P. Liepiņu, štāba priekšnieku kapteini K. Upelnieku, štāba priekšnieka palīgu kapteini Jūliju Mucenieku (1894–1944), štāba operatīvo adjutantu virsleitnantu Jāni Gregoru (1893–1944), virsleitnantu Teodoru Prikali (1903–1944), virsleitnantu Jāni Rasu, leitnantu Filipsonu un adjutantu Kārli Valteru. Sods tika mikstināts trim apsūdzētajiem: Skrīveru bataljona komandierim pulkvedim-leitnantam E. Graudiņam, leitnantam A. Ankravam un seržantam V. Pāvulānam (1906–1995).

ZINĀTNES DZĪVE

DISKUSIJA LU VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTĒ PAR AIZVĒSTURISKO AKMENS KONSTRUKCIJU PĒTNIECĪBAS UN INTERPRETĀCIJAS IESPĒJĀM

Turpinot publisko diskusiju ciklu par aktuālām un sabiedriski nozīmīgām vēstures problēmām, Latvijas Universitātes (LU) Vēstures un filozofijas fakultāte pagājušā gada 22. martā organizēja diskusiju “Pielūgtie, apdarinātie un pārvērtētie akmeņi: aizvēsturiskās akmens konstrukcijas Latvijā un to identifikācijas un interpretācijas iespējas”. Ierosmi diskusijas tēmai deva 2012. gada nogalē publicētā LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes profesora Valda Segliņa krāšņā un informatīvi bagātā grāmata “Megalīti. Pasaule. Latvija”,¹ kurā līdztekus apskatam par megalītu veidošanos un attīstību dažādos pasaules reģionos bija izvirzīta ideja par iespējamu megalītu pastāvēšanu Latvijā. Uz šādu ideju arheologi un vēsturnieki parasti skatījušies ļoti piesardzīgi un pat noraidoši, tomēr šī grāmata aktualizēja jautājumus par akmeņu konstrukciju pētniecības iespējām Latvijā. Jāatzīst, ka Latvijas sabiedrībā vērojama noturīga interese par dažādām akmens konstrukcijām (reizēm pat plašāka nekā tradicionālajās megalītu kultūras zemēs), kas bieži vien novedusi pie šo konstrukciju nozīmes pārspīlēšanas. Tāpēc diskusijā tika paredzēts starpdisciplinārā skatījumā runāt ne tikai par megalītiem un to iespējamo pastāvēšanu Latvijā, bet arī pievērsties aizvēstures laikmetā (tādējādi neapsprīžot viduslaiku un jauno laiku akmeņu konstrukcijas, kas bieži veidojušās saimnieciskas darbības rezultātā) tapušajām akmeņu konstrukcijām kopumā, mēģinot skaidrot to rašanās apstākļus, akmens aprādes liecību identificēšanas iespējas un akmeņu konstrukciju sociālo un sakrālo nozīmi gan aizvēstures, gan mūsdienu sabiedrības dzīvē.

Diskusijā piedalījās minētās grāmatas autors – LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes profesors, *Dr. geol.* Valdis Segliņš, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors, *Dr. habil. hist.* Andrejs Vasks, LU Latvijas vēstures institūta pētnieks, *Dr. Valdis Bērziņš*, LU Fizikas un matemātikas fakultātes asociētais profesors, *Dr. math.* Jānis Cepītis, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Arheoloģijas un vēstures nodaļas vadītāja Sandra Zirne un Latvijas Petroglīfu centra vadītājs Andris Grīnbergs. Diskusiju vadīja LU Vēstures un filozofijas fakultātes docents, *Dr. hist.* Andris Šnē.

Ņemot vērā sabiedrībā un zinātnē aktualizēto jautājumu par akmens konstrukciju definējumu, diskusiju ievadīja V. Segliņš, norādot, ka viennozīmīga megalīta definīcija nav iespējama un laika gaitā tās ir mainījušās.

¹ Valdis Segliņš (2012). *Megalīti. Pasaule. Latvija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 439 lpp.

Daļēji tas ir saistīts arī ar zināšanu attīstību par akmens apstrādi aizvēsturē – jau 18. gs. Nīderlandē, kā arī Vācijā un Beļģijā pētnieki sāka izdalīt akmens apstrādei raksturīgās iezīmes, tādējādi pakāpeniski veidojoties izpratnei, ka tieši no akmens apstrādes prasmēm neolītā izauga megalītiskā tradīcija. Tomēr apstrādātajos akmeņos nošķirt senāko apstrādāto daļu nebūt nav vienkārši, tās noteikšanai jāņem vērā gan apstrādātais materiāls (apstrādei gandrīz vienmēr tikuši izmantoti vietējie izejmateriāli – magmatiskie un metamorfie ieži) un dēdēšanas garozas stāvoklis, gan neraksturīgas akmens formas un būvniecības tradīcijas (megalītiem tiek piešķirtas tādas formas, kādas iepriekš izmantotas būvniecībā). Megalītu izveidē tika izmantoti nevis atsevišķi akmeņi, bet pārvietotas, bieži ar folkloras tradīciju saistītas, lielu akmeņu grupas, kas tika fragmentāri apstrādātas, papildinot dabas radītās formas (vēlāk virsma netiek apstrādāta), un to kompozīcijā netika izmantotas saistvielas. Arheoloģiskie eksperimenti apliecina, ka megalītu izveide, lai gan prasīja noteiktas tehnoloģiskas zināšanas, ir bijis aizvēsturiskajām kopienām paveicams darbs. Profesors arī pievērsa uzmanību kopš 20. gs. vidus vērojamām pārmaiņām attieksmē pret megalītiskajām konstrukcijām – tās kļūst par fetišizētām vietām, kas tiek arī rekonstruētas, konstrukcijās ievietojot jaunus akmeņus (tiesa, megalītu pārbūves konstatējamas jau aizvēsturē), savukārt, piemēram, pasaules slavenākajā megalītā Stounhendžā (Lielbritānijā) kopš 1957. gada pulcējas mūsdienu druīdu kustības pārstāvji.

Pievēršoties akmeņu konstrukciju veidošanas vēsturei Latvijas teritorijā, A. Vasks atzīmēja, ka tās Latvijas teritorijā zināmas kopš bronzas laikmeta, kad tiek veidoti akmeņu krāvumu kapulauki, kuros reizēm ievietoti akmens šķirstu apbedījumi (piemēram, Buļļumuižas un Bārtas Pukuļu senkapos), kā arī t.s. velna laivas jeb laivveidīgi akmeņu krāvumi Valdemārpils apkārtnē. Agrajā un vidējā dzelzs laikmeta pirmajā pusē turpinās akmeņu krāvumu veidošanas tradīcija (piemēram, Rendas senkapi), šajā laikā rodas arī smilšu uzkalniņi ar laukakmeņu riņķi pie pamatnes (piemēram, Slates senkapi), savukārt vēlāk apbedījumu vietās izmantoti tikai atsevišķi akmeņi. Profesors norādīja, ka akmeņu apstrāde šajās vietās nav konstatēta, bet akmeņi ir savākti tuvējā apkārtnē un novietoti kapulaukos, lai gan viens no izņēmumiem ir tūrumā pie Bilavu Velna laivas atrastais akmens ar iekaltu smailovāla figūru. Šīs konstrukcijas arheoloģijā nav pieņemts dēvēt par megalītiem, tomēr tās, pēc profesora domām, varētu saukt par Rietumeiropas megalītiskās kultūras atspulgu Austrumbaltijā vēlajā bronzas un agrajā dzelzs laikmetā. Tiesa, šādas konstrukcijas, kuru rašanās saistāma ar agrāro sabiedrību veidošanos, ir izplatītas tikai atsevišķos reģionos – Rietumlatvijā un Daugavas krastos, un arī Igaunijā un Lietuvā tās zināmas tikai noteiktos novados.

V. Segliņš tomēr precizēja, ka Bilavu Velna laivas apkārtnē ir atrodami daudzi apstrādāti akmeņi, kas, iespējams, nāk no citām, tagad jau nopostītām laivām. Savukārt Buļļumuižas kapulauka akmeņu krāvumos izmantoto

akmeņu ievērojama daļa ir īpaši atlasīti un apstrādāti, piešķirot tiem noteiktas formas.²

V. Bērziņš, papildinot iepriekš teikto, akcentēja vides un sociālekonomiskās atšķirības starp Austrumbaltiju, no vienas puses, un Rietumeiropu un Vidusjūras reģionu, no otras puses. Arheoloģijā megalītisko tradīciju saista ar lieliem akmeņiem un to krāvumiem Rietumeiropā, kas pārdzīvojuši daudzus gadu tūkstošus un kas ienāca kultūrainavā līdz ar lauksaimniecības ieviešanos neolītā. Austrumbaltijas iedzīvotāji akmeņu sakopojumus dabas vidē varēja viegli ievērot mežā (piemēram, pie Kaņiera ezera ir ledāja atstātais apmēram 1 km garais akmeņu valnis), un tie varēja iegūt kādu tiem īpaši piešķirtu sociālu vai sakrālu nozīmi, taču akmeņu struktūras netika veidotas. Akmeņi bija arī viens no lauksaimniecības blakusproduktiem, kas bija jānovāc no apstrādājamajiem laukiem un kurus pēc tam varēja izlietot apbedījumos, ziedojumos, tīrumu robežu izveidē u.c. Neapšaubāmi, ka Austrumbaltijā dzīvojošajām kopienām bija zināšanas par akmens apstrādi un attiecīgas tehnoloģiskās prasmes, ko tiešā veidā apliecina akmens artefakti, tomēr ir atklāts jautājums, vai šiem iedzīvotājiem būtu bijusi motivācija veidot megalītus (arī t.s. zvaigžņu lūkotavu, kas ir neskaidras funkcijas akmeņu sakopojumi, rašanās nav viennozīmīgi saistāma ar lauksaimniecību).

J. Cepītis atzīmēja, ka viņa interesi par Latvijas senajiem kultūrvēsturiskajiem akmeņiem izraisīja arheoloģisko izrakumu rezultāti agrā dzelzs laikmeta Lazdiņu kapulauka uzkalniņā (izrakumus 1972. gadā vadīja Jānis Apals). Viņš uzsvēra, ka akmeņu nozīmes skaidrojumos bieži savijas vietējā mutvārdu tradīcija, dažādi pieņēmumi un racionāli apsvērumi. Praktiski izskaidrojams, piemēram, varētu būt Rucavas Čūkānu ap puskilometru garais laukakmeņu žogs, kas atgādina aitu ganību robežu, tomēr vispirms arheoloģiski būtu nepieciešams konstatēt vietējās kopienas intensīvu nodarbošanos ar aitkopību. Savukārt reti sastopamas ir folkloras liecības par bedrīšakmeņiem – atsevišķiem akmeņiem ar māksliniecisku apdari (zināmi ir folkloras dati par, piemēram, Daviņu un Ezernieku akmeni). Tomēr bedrīšakmeņi ir spilgta liecība par akmens apstrādi, atspoguļojot dabiska materiāla pārveidošanos sociālā ainavas elementā.

Diskusiju par bedrīšakmeņiem plašāk izvērta A. Grīnbergs, uzsverot, ka bedrīšakmeņi ir vienīgais pieturas punkts, runājot par akmens apstrādes vēsturi. A. Grīnbergs kritiski vērtēja grāmatas 14. nodaļu, norādot, ka, pēc viņa domām, piemēram, 14.5.2. nodaļā ir tikai daži procenti patiesības un arī 16. nodaļā ievietoto akmeņu attēli neatspoguļojot apstrādes pazīmes. Tāpat viņš atzīmēja, ka grāmatā ir neprecīza skaitliska un kartogrāfiska informācija par bedrīšakmeņiem, kuru skaits šobrīd sasniedzis 68 un par kuriem ir

² Sk.: Līga Zariņa, Valdis Segliņš (2012). Laukakmeņi Latvijā kā resurss plašākā nozīmē. No: *Rīgas Tehniskās Universitātes Zinātniskie Raksti. Materiālzinātne un lietišķā ķīmija*. Nr. 26. Rīga, 94.–98. lpp.

vairāk nekā 50 publikāciju, galvenokārt gan populārzinātniska rakstura. Atsevišķas apstrādātu akmeņu tipoloģiskās grupas, kā, piemēram, bļodakmeņi un kausakmeņi, nav attiecināmi uz aizvēsturi un tāpēc nevar būt megalīti. Tomēr A. Grīnbergs pieļāva, ka Latvijas teritorijā tikai Āžu stāvakmens, iespējams, varētu būt agro metālu laikmeta megalīts.

A. Vasks piebilda, ka pēc bedrīšu skaita vai to formas akmens virsmā nav iespējams akmeņus datēt, tomēr var izmantot igauņu un somu arheologu pieredzi, kuri novērojuši, ka bedrīšakmeņi parasti atrodas agro metālu laikmeta dzīvesvietu tuvumā. Šie akmeņi saglabājās arī vēlākajos gadsimtos, un tiem noteikti pievērsa uzmanību viduslaiku un jauno laiku cilvēki, saistot tos, iespējams, ar pārdabiskiem spēkiem.

Diskusijas dalībnieki vienojās, ka akmens konstrukciju identifikācijai un interpretācijai ļoti svarīgs ir attiecīgās vietas ģeoloģiskais, arheoloģiskais un vēsturiskais konteksts. Latvijas apstākļos vienmēr jāņem vērā ilgstošā zemes apstrādes tradīcija, kā arī 20. gs. veidotās meliorācijas sistēmas, kas būtiski izmainīja zemes izmantošanas raksturu un kultūrainavu. Arī A. Šnē atzīmēja, ka folklorā ir svarīga norāde, pēc kuras liecībām bieži tiek atrastas kulta vietas, tomēr tai ir neliela nozīme aizvēsturisko akmeņu konstrukciju interpretācijā un tā nevar būt kritērijs, lai tikai uz tās pamata vien kādai vietai piešķirtu valsts aizsargājama kultūras pieminekļa statusu.

J. Cepītis atzina, ka kultūrvēsturisko akmeņu identifikācijā un interpretācijā nav noniecināms folkloras liecību aspekts, jo jebkuram ar teikām apvītam objektam dabā ir ne tikai arheoloģiska nozīme, bet arī kultūrvēsturiska vērtība kā būtiskai Latvijas kultūrainavas sastāvdaļai.³ Vairums ar dabas objektiem, to skaitā akmeņiem, saistīto teiku ir pierakstītas 20. gs. 20.–30. gados, taču senā cilvēka mītiskais pasaules redzējums nav pēdējo gadsimtu produkts, un no tā pamatos izaugusi latviešu folklorā (arī ar konkrētiem objektiem dabā saistītā). Jaunākais kristīgās mitoloģijas slānis ir samērā viegli atšķirams un nodalāms no tradicionālās mitoloģijas sižetiem, un nenoliedzami, ka kādam konkrētam objektam dabā teika varēja tikt piesaistīta arī samērā nesen, taču tikpat labi arī krietni senāk.

S. Zirne atzīmēja, ka kulta vietas veido apmēram 7,6% no valsts kultūras pieminekļu sarakstā iekļautajiem arheoloģiskajiem pieminekļiem (195 vietas). Tomēr kādai noteiktai vietai piešķirt kultūras pieminekļa statusu iespējams tādā gadījumā, ja ir konstatējams arheoloģiskais konteksts (lai gan visās kulta vietās ir arī mutvārdu tradīcija, tā tomēr parasti ir pierakstīta 19.–20. gs.). Tāpat jāņem vērā, ka kulta akmeņi var atrasties citu arheoloģisko vietu teritorijās, piemēram, senkapos vai kulta vietās (piemēram, Māras pēdas akmens Vosvu Dieva kalnā). Laika gaitā aizvēsturē apstrādātie akmeņi bieži ir zaudējuši savu nozīmi un tikuši pārvietoti, piemēram, iebū-

³ Sk. plašāk: Jānis Cepītis, Lilija Jakubenoka (2010). Kultūrvēsturiskie akmeņi, to apzināšanas un aizsardzības problēmas. No: L. Karule (sast.). 9. *starptautiskās zinātniski metodiskās konferences "Cilvēks un vide" rakstu krājums*. Liepāja, 13.–27. lpp.

vēlot tos jauno laiku celtnēs (muižu un zemnieku saimniecību ēkās), tādējādi akmeņiem zaudējot vietas kontekstu. No pieminēto aizsardzības viedokļa akmeņus vislabāk ir atstāt to esošajās vietās un stāvoklī, necenšoties tos izkustināt vai padarīt labāk redzamus. S. Zirne norādīja, ka folklorā veidojas arī mūsdienās, piemēram, Pokaiņu “akmeņu parks” sakralitāti ieguvus mākslīgā veidā 20. gs. nogalē, bet iespējams, ka šie akmeņi bija savulaik savesti saimnieciskām vajadzībām – ceļu būvei vai Dobeles pils celtniecībai.

Diskusijas noslēgumā A. Vasks un S. Zirne atzina, ka Latvijas arheoloģiskajā un aizvēstures materiālā tomēr nav konstatējamas Rietumeiropai analogas liecības par megalītiem un to nevar lietot kā terminu attiecībā uz Latvijas aizvēsturiskajām akmens konstrukcijām, lai gan Rietumeiropas megalītiskās tradīcijas ietekme gan uz akmens apstrādi Austrumbaltijā, gan pēdējo gadsimtu akmeņu nozīmes pētniekiem nav noliedzama. V. Bērziņš aicināja apzīmējumu “megalītisks” lietot plašākā nozīmē, ar to saprotot aizvēsturiskas konstrukcijas no milzīgiem akmeņiem kopumā, neatkarīgi no hronoloģijas, vienlaikus atzīstot, ka šāda parādība arī Latvijā vismaz atsevišķos gadījumos ir konstatējama. A. Šnē piebilda, ka megalītu neesamība Latvijas un citu Baltijas valstu teritorijās nebūt nav mazvērtības komplekss un drīzāk ir jārūnā par akmens konstrukciju sarežģītajām interpretācijas iespējām un vienotas un precīzas terminoloģijas trūkumu. Savukārt V. Segliņš, izsakot pateicību par izskanējušajiem viedokļiem un komentāriem par viņa grāmatu, aicināja vienlīdz rūpīgi skatīties uz visām pazīmēm, kas liecinātu par akmens apstrādi, nepiekrītot izskanējušajai kritikai par neapstrādātu akmeņu attēlu ievietošanu grāmatā – zināmajā akmens dabisko un mākslīgi piešķirto formu daudzveidībā svarīgi ir apzināt un pētīt visas formas, neizdalot kādu vienu par noteicošo, svarīgāko vai vienīgo pazīmi, kas ir pretrunā ar zinātniskā pētījuma būtību. Viņš atzīmēja, ka Latvijā, protams, nebūs ideālo megalīta formu vai pat tikai to analogiju, tomēr megalītisku būvju fragmenti ir sastopami daudzās Latvijas vietās (piemēram, Stienes, Skultes, Piebalgas, Kokneses, Šķaunes, Pienavas apkārtnē u.c.). Pasaules pieredze rāda, ka megalītisko būvju veidošanā vienmēr izmantota elastīga pieeja un pielāgošanās vietējiem apstākļiem, tāpēc arheoloģiski identificējamam vietas kontekstam var būt izšķiroša nozīme konkrētās akmens konstrukcijas nozīmes skaidrojumā.

Diskusijas dalībnieki atzina, ka akmens piesaista uzmanību un ļauj raisīt iztēli vairāk nekā citas dabas struktūras, tāpēc arī sabiedrības uzmanība regulāri tikusi pievērsta dažādām akmens konstrukcijām, atspoguļojot cilvēku tieksmi pēc garīgām vērtībām, tomēr vienlaikus radot arī vēstures mītus un kļūdainus pieņēmumus. Tāpēc nākamajiem pētniekiem lielāka uzmanība jāvelta pēc izmēra lieliem akmeņiem, to apstrādes virsmām un dabā reti sastopamām akmeņu formām un simetriskam novietojumam, taču tikai starpdisciplināra pieeja šiem jautājumiem ļaus identificēt akmens apstrādes pēdas un akmens konstrukciju izvietojumu kultūrainavā un izprast to sociālo un sakrālo lomu dažādos vēstures laikmetos.

Andris Šnē

NOSLĒDZOTIES LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA
ETNOLOGU STARPTAUTISKAJAM SADARBĪBAS PROJEKTAM
“IDENTITĀTES UN VĒRTĪBAS: KULTŪRAS MANTOJUMS KĀ
IDENTITĀTES VEIDOŠANAS RESURSS”

2014. gadā noslēdzās jau trešais LVI etnologu un Bulgārijas ZA Etnoloģijas un folkloras institūta ar Etnogrāfijas muzeju sadarbības projekts saistībā ar kultūras mantojuma izpēti, saglabāšanu un izmantošanu. Projekta vadītājas: Dr. hist. Aija Jansone no Latvijas puses, prof. Mila Santova no Bulgārijas puses. 2014. gada 26. maijā LU bibliotēkas svaigi izremontētajās telpās uz noslēdzošo semināru pulcējās projekta dalībnieki no iesaistītajām institūcijām: LU Latvijas vēstures institūta, Latviešu folkloras krātuves un Bulgārijas Etnoloģijas un folkloras institūta.

Ievaddaļā M. Santova iezīmēja pamatproblemātiku, kas gan starptautiskajā, gan konkrēti Bulgārijas praksē skar gan materiālā, gan nemateriālā kultūras mantojuma (turpmāk NKM) aktuālos izpētes un aizsardzības pasākumus, to atšķirību, uzsverot, ka nemateriālais kultūras mantojums ir salīdzinoši nestabils un nepastāvīgs, tāpēc īpaši rūpīgi sargājams. Turpmākā semināra gaitā abu valstu etnologi un folkloristi iepazīstināja ar savu veikto pētījumu tēmām, kas nosacīti iedalāmas vēsturisku atskatu sadaļā un tematikā, kas saistās ar NKM izmantošanu mūsdienu sabiedrībā.

Daļa no projekta dalībnieku referātiem bija veltīta izpratnes un attieksmju veidošanās vēsturei par kultūras mantojuma nozīmi tautas kultūrā. **Aldis Pūtelis** (Latviešu folkloras krātuve) ziņojumā “Politika vs. zinātne: latviešu identitātes konstruēšana” pārskatīja NKM izmantojumu vairākos vēsturiskos laikposmos, kad bija vērojama liela sabiedrības interese par šo mantojumu. Šie laikposmi historiogrāfijā arvien izcelti kā īpaši svarīgi latviešu identitātes apliecinājumam, lai pamatotu ekonomiskās, politiskās utt. tiesības (piemēram, 20. gs. 80. gadu otrā puse). Taču šos aktīvos periodus nomaina plašākas intereses zudums. Tieši cilvēku interese ir galvenais, kas var saglabāt nemateriālo kultūras mantojumu.

Ilzes Boldānes pētījumu lokā par latviešu etniskajiem stereotipiem arī kultūras mantojums ir ierindots pie svarīgiem latviešu autostereotipa veidošanās faktoriem. Turpinot šo tēmu, autore izvirzīja uzdevumu skatīt pēc valsts ierēdņu izpratnes veidotā “Latviešu kultūras kanona” sarakstā iekļautās vērtības, kas pārstāv institucionalizēto kultūras atmiņu.

Guntis Pakalns (Latviešu folkloras krātuve), veicot skrupulozu (ne tikai latviešu folklorā) pazīstamās pasakas par stikla kalnu salīdzinošu izpēti, iepazīstināja ar vairākiem šīs pasakas motīva izmantojuma līmeņiem: tautas pasaka ar variantiem; Raiņa luga “Zelta zirgs” un, visbeidzot, jaunā Nacionālās bibliotēkas ēka, kuras ārējā apjoma sākotnējais simboliskais apzīmējums “Stikla kalns” pakāpeniski tika aizstāts ar citu kultūras mantojumā sakņotu simbolu “Gaismas pils”.

Izcilai personībai – pārmantoto tradicionālās kultūras vērtību kopējai tekstilmāksliniecei Aleksandrai Dzērvītei (1904–1996) bija veltīts **Aijas Jansones** ziņojums. A. Dzērvītes jau Latvijā krātais, vēlāk emigrācijā saglabātais un ar pietāti pētītais latviešu tradicionālās kultūras mantojums (sevišķi ornamenti) tika prezentēts kā NKM radošas saglabāšanas piemērs.

Miglenas Ivanovas ziņojumā “Kultūras mantojums starp konverģences kultūru un ikdienišķo” tika skatīts, kā bulgāru zemnieku tradicionālais apģērbs un tā elementi tiek izmantoti mediju vizuāli uztveramajā saturā, ielu mākslā (grafiti), arī operas uzvedumos u.c.

Interesantu ieskatu plašu popularitāti Bulgārijā ieguvušā kampaņā “Bulgārijas brīnumi” sniedza **Ivas Stanoevas** (*Iva Stanoeva*) referāts, par kuru mazliet plašāk, domājot, kā līdzīga kampaņa varētu attīstīties Latvijā. Ar savu seno vēsturi un tās neskaitāmajiem pieminekļiem (materiālais kultūras mantojums) Bulgārija ir trešajā vietā pasaulē pēc Itālijas un Grieķijas, kā zināšanas un prasmes saglabāts arī milzīgs NKM. Tā kā valsts institūcijas vēl īsti neprotot šīs vērtības izmantot un popularizēt, to aktīvi mēģina darīt masu informācijas līdzekļi, jo īpaši veidojot ieinteresējošus tūrisma maršrutus. Pēc 2010. gada sensācijas, ka arheologi Sv. Ivana salā Melnās jūras piekrastē atraduši Sv. Jāņa Kristītāja pišļus, bulgāru avīze “Standart” šajā notikumā saskatījusi brīnumu un aicināja apzināt visus “Bulgārijas brīnumus”, citu mērķu starpā arī lai veicinātu kultūras tūrisma un celtu bulgāru pašlepnumu. Kampaņā iesaistījās visu līmeņu varas pārstāvji, īpaši pašvaldības, biznesmeņi, zinātnieki, aktīvisti utt. Kandidatūru izvirzīšana, “brīnumu” sacensības, reklāmas kampaņas, vietām arī “sava” objekta histēriska aizstāvēšana un noslēgumā tautas nobalsošana 2011. gadā, piedaloties vienam miljonam balsotāju. Kā atzīmēja I. Stanoeva, šādā konkurencē priekšroka tiek dota materiālajam kultūras mantojumam (arheoloģija, vēsture, arhitektūra u.c.), jo – lielāks panākumu potenciāls, arī ekonomiskais (piesaistītu vairāk ārzemju tūristu). Šādu sacensību laikā ne mazāk vērtīgs kultūras mantojums brīžiem tiek ignorēts, lai iegūtu materiālu izdevīgumu, vērojama zināma vērtību skalas nobīde.

Lilita Vanaga ziņojumā par Latvijas tradicionālās kultūras mantojuma izmantojumu reģionālās un lokālās identitātes raksturojumā mūsdienās kā piemēru skatīja tendences Latvijas reģionu un administratīvo novadu tūrisma piedāvājumā ikgadējā starptautiskajā tūrisma gadatirgū “Balttour”. Arī Latvijā vērojama tendence: lokālās kultūrvēsturiskās vērtības kā vilinājumu tūristiem pasniegt, pārsvarā orientējoties uz materiālo kultūras mantojumu. Savukārt **Anete Karlsonē** analizēja datus par NKM pārmantojamības iespējām pēdējos gados, galveno uzmanību pievēršot amatniecības prasmju apgušanas un popularizēšanas praksei. Latvijas mērogā kopš 2009. gada to veicina Latvijas Nacionālais kultūras centrs projekta “Satiec savu meistarību” ietvaros. Atklātajās darbnīcās, individuālajās nodarbībās un demonstrējumos brīvā formā jau sešus gadus tiekas dažādu tradicionālo amatu pratēji – meistari un pietiekami liels skaits interesentu. 2014. gadā pieteikušies vairāk nekā 3000, lielākā interese par t.s. sieviešu darbiem – rokdarbiem.

Valentina Ganeva-Raičeva (*Valentina Ganeva-Raicheva*) iepazīstināja ar mūsu Jāņu tradīcijai itin līdzīgiem vasaras saulgriežu svētkiem 24. jūnijā (*Еньовден*), kas arī bulgāriem bijuši tikpat svarīgi kā Ziemassvētki vai Sv. Georgija (Jura) diena. Tradīcija saglabājusies pārsvarā Bulgārijas dienvidaustrumu daļā, un pakāpeniski šo svētku motīvi atkal tiek visai plaši izmantoti, sevišķi saistībā ar ekoloģiju, dabas dziedniecību. 2014. gadā šie svētki iekļauti arī Bulgārijas NKM nacionālajā reģistrā.

Noslēgumā LU bibliotēkas direktore I. Gudakovskas kundze iepazīstināja bulgāru pētnieces un viesus no “Gaismas pils”, kur tagad atrodas Latviešu folkloras krātuve, ar renovētajām bibliotēkas telpām.

Lilita Vanaga

SEMINĀRS LĪNEBURGĀ “PILSĒTAS DZĪVE BALTIJĀ 19. GADSIMTĀ”

No 7. līdz 9. novembrim Karla Širrena (*Schirren*) biedrība rīkoja ikgadējo, šoreiz 26. Baltijas semināru, kas bija veltīts Baltijas pilsētām 19. gadsimtā. Tas norisinājās vienā no senākajiem Līneburgas vecpilsētas namiem, kas saglabājies no 15. gadsimta un kurā darbojas biedrība.

Lasījumu daļu sāka Herdera institūta Marburgā līdzstrādniece Doroteja Gēce (*Goeze*), kas iepazīstināja ar Herdera institūtā pieejamajiem materiāliem par Baltijas pilsētu vēsturi, īpašu uzsvāru liekot uz Kurzemes dvēseļu revīziju datiem, kuri atšķirībā no citiem oriģinālos nav saglabājušies. Daudzi Rīgas un Tallinas pilsētu arhīvu materiāli Marburgā pieejami kopiju veidā. Otrs referents no Marburgas Pēters Versters (*Wörster*) stāstīja par pilsētas vēstures pētniecības iespējām caur konkrētas skolas vēsturi, par piemēru ņemot Rīgas liceju, kas 19. gadsimtā atradās pretī Rīgas pilij un bija pārdēvēts par guberņas ģimnāziju, bet pēc pārcelšanas uz Nikolaja (tag. K. Valdemāra) ielu – par Nikolaja ģimnāziju. Gadsimta gaitā skolnieku skaits skolā pieauga no 60 līdz 400 bērniem. Versters norādīja, ka svarīgs pilsētas vēstures avots ir skolnieku saraksti, un kā piemēru no guberņas ģimnāzijas absolventiem minēja igauņu dzejnieku Kristiānu Jāku Petersonu (*Peterson*).

Igaunijas Vēstures muzeja darbinieks Teniss Lībeks (*Liibek*) aplūkoja Igaunijas un Vidzemes pilsētu dzīvi 19. gadsimta fotogrāfijās. Senākās saglabājušās no gadsimta vidus, kad vairāki fotogrāfi sāka apmeklēt Baltijas pilsētas gadatirgu laikā, bet vēlāk lielākajās no tām apmetās uz pastāvīgu dzīvi. 19. gadsimta beigās reģionā bija jau 37 fotogrāfi. Pirmajās fotogrāfijās redzami vairāk portreti un grupu bildes, vēlāk parādās arī ēkas un skati, bet no 60. gadiem – arī notikumi, piemēram, tirgi un dziesmu svētki. Ir saglabājusies arī Valka 1897. gada ugunsgrēka attēls. Iekštelpas uzņemtas ļoti reti.

Tartu Universitātes mācībspēks Olafs Martelsmans (*Martelsmann*) uzstājās ar referātu “Tartu – Dorpat – Jur’ev. Multikulturāla pilsēta garajā 19. gadsimtā”. Viņš uzsvēra, ka Tartu nekad nav bijusi igauņu, vācu vai krievu, bet

vienmēr multikulturāla telpa ar neviendabīgu arhitektonisko stilu, kurā sajaukušās gan vāciskās, gan krieviskās iezīmes. Referents tāpat norādīja, ka daļa igauņu pilsētā vāciskojās, kamēr daļa vāciešu – krieviskojās. Dvēseļu revīzijās fiksējami arī gadījumi, kad viens un tas pats cilvēks dzīves laikā pierakstījies dažādās tautību grupās.

Tartu Universitātes muzeja pārstāve Lea Lepika (*Leppik*) atklāja kop-sakarības starp kapitāla turētājiem un kultūras finansētājiem Tartu 19. un 20. gadsimta mijā. Tajā laikā igauņi dibināja savas krāj- un aizņēmuma kases, pārņēma Hipotēku bankas vadību, kā rezultātā varēja finansēt skolu un biedrību darbību, kā arī dažādu pasākumu norisi. Referente gan norādīja, ka 19. gadsimta beigu ekonomisko reformu ietekme uz pilsētas dzīvi maz pētīta, bet 20. gadsimta 20. gados pastāvējis pieņēmums, ka rusifikācija likusi aktivizēties igauņu saimnieciskajai darbībai.

Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūta vadošā pētniece Elita Grosmane prezentēja Otrajā pasaules karā iznīcinātās Jelgavas virtuālo arhitektūras un kultūras rekonstrukcijas projektu, kas pieejams CD formātā. Tajā apskatāmas septiņas laika joslas, kas stāsta par Jelgavas vēsturi un kam pievienotas kartes, portreti un ģerboņi no attiecīgā laika posma. Atsevišķi skatāmi dažādu Jelgavas ielu fotouzņēmumi un nelieli videomateriāli par dažādām norisēm pilsētā, piemēram, plūdiem.

LU Latvijas vēstures institūta pētniece Anita Čerpinska stāstīja par Rīgas priekšpilsētu attīstību 19. gadsimta pirmajā pusē, kad iedzīvotāju skaits pilsētā pieauga divas reizes un pārsvarā tikai uz ienācēju rēķina. Lielākā viņu daļa bija no Baltijas – Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas, ap 30% – no Iekš-krievijas, Polijas un Lietuvas, bet ap 20% – no Rietumvalstīm. Šie cilvēki apmetās galvenokārt priekšpilsētās un patrimoniālapgabalā, uz kura rēķina pilsēta vairākkārt paplašināja savas robežas.

Literatūrzinātnieks Pauls Daija pievērsās Rīgai kā multietniskai telpai 19. un 20. gadsimta mijā. Pēc viņa domām, multietniskuma ietekme uz literatūru šajā laika periodā maz pētīta. Sabiedrība tobrīd bijusi “nogurusi” no eposiem un vēlējās būt kosmopolitiskāka, tādēļ gadsimtu mijai raksturīgi daudzi tulkojumi no ārzemju valodām un darbi par ārzemju literatūru.

Leipcigas Universitātes mācībspēks Andreass Filberts (*Fülberth*) stāstīja par dažādiem ielu nosaukumiem Rīgā. Kā vienu no interesantākajām viņš atzīmēja tagadējo Lāčplēša ielu, kas bijusi arī Smilšu, Romanovu un Karla Širrena iela. Viņš norādīja, ka vēl tagad Rīgā ir Alberta iela, bet kādreiz izmantotais Meinarda ielas nosaukums nav atjaunots. Kā vienu no nosaukumiem bagātākajām viņš nosauca K. Valdemāra ielu, kas bijusi Lazaretēs, Eifonijas un Nikolaja iela.

Kopumā semināru Līneburgā var vērtēt kā saturīgu un interesantiem referātiem bagātu pasākumu. Karla Širrena biedrība apņēmusies publicēt referentu iesniegtos rakstus kārtējā biedrības izdevumu sērijā.

Anita Čerpinska

STARPTAUTISKĀ KONFERENCE "PIRMAIS PASAULES KARŠ
UN TĀ SEKAS BALTIJĀ"

Latvijas Vēsturnieku komisija 2014. gada 14. novembrī organizēja starptautisku zinātnisku konferenci "Pirmais pasaules karš un tā sekas Baltijā". Ar savu dalību konferenci pagodināja Latvijas Valsts prezidents Andris Bērziņš, kurš ievadrunā norādīja Pirmā pasaules kara nozīmīgo lomu Latvijas vēsturē, atzīmējot, ka šis karš bija milzu traģēdija Latvijas iedzīvotājiem. Prezidents izteica cerību, ka mēs arī pašreizējā pasaules politiskajā situācijā esam pietiekami stipri, lai saglabātu savu valsti. Konferencē ar referātiem uzstājās dalībnieki no piecām valstīm – Vācijas (J. Taubergs), Igaunijas (E. Medijainens), Lietuvas (Z. Butkus), Krievijas (B. Sokolovs) un Latvijas. Kopā tika nolasīti 14 referāti.

Atklājot konferenci un ieskicējot Pirmā pasaules kara ietekmi uz vēstures attīstību, uzstājās Latvijas Vēsturnieku komisijas priekšsēdētājs I. Feldmanis, kurš norādīja, ka viena no svarīgākajām iezīmēm bija nacionālo valstu rašanās un demokrātijas uzplaukums Austrumeiropā. Savukārt LU Latvijas vēstures institūta direktors G. Zemītis runāja par Pirmā pasaules kara postošo ietekmi uz Latvijas demogrāfiju, kas saskatāma vēl mūsdienās. Viņš norādīja: lai pilnīgāk varētu izprast tā laika notikumus, nepieciešams izprast arī emocionālo faktoru, kad mainījās priekšstati par nepieciešamo lojalitāti tai vai citai varai.

Pirmajā plenārsēdē kā pirmais uzstājās A. Stranga, referējot par Krieviju un Franciju un Pirmo pasaules karu. Viņš uzsvēra, ka neviena valsts nevar tikt apsūdzēta, izņemot serbu nacionālo organizāciju, kā noziedznieki. Iesaistīšanās karā tikusi uztverta kā mazākais ļaunums. Aplūkojot sarežģīto situāciju, A. Stranga atzīmēja, ka Krievija bija tā, kas ievadījusi konflikta militarizāciju, sākot mobilizāciju, bet Francija nav izmantojusi iespēju to novērst. L. Zemīte, kas referēja par Pirmā pasaules kara historiogrāfiju, izcēla, ka vēstures pētniecībā ir svarīgi, kurai no lielos vilcienos trim pētnieku paaudzēm pētnieks pieder – pirmajai, kas heroizēja karu, otrajai, kas karu uztvēra kā traģēdiju, jo izpētē svarīgākais ir karavīrs, vai trešajai, kurai izpētes pamatā ir apziņa, ka tā ir bijusi eiropiešu traģēdija un svarīgi ir aplūkot arī kara laika kopīgās iezīmes – kultūras un ikdienas dzīvi. J. Taubergs analizēja vācu skatījumu par Lietuvu Pirmā pasaules kara laikā, kas būtiski neatšķīrās no vācu nostājas šajā laikā arī pret latviešiem.

Otro plenārsēdi atklāja E. Medijainena referāts par ASV izlūkdienesta darbību Baltijas provincēs. Ē. Jēkabsons aplūkoja piecas dažādās ASV misijas Baltijas valstīs, īsi ieskicējot katras misijas īpatnības un lielo nozīmi īpaši humanitārajā jomā. A. Zunda raksturoja sabiedrotu nostājas ģenēzi 1919. gadā, bet I. Feldmanis stāstīja par Latvijas un Vācijas attiecībām 1918. gada beigās – 1919. gada sākumā, izceļot R. fon der Golca lomu vēsturiskajos notikumos. Z. Butkus analizēja Latvijas un Lietuvas attiecības pēc Pirmā pasaules kara beigām, uzsverot Lietuvas atturīgo nostāju attiecībā pret Latviju, ko raksturoja Lietuvas neiejaukšanās bermontiādes laikā.

Tā kā referenti bija mazliet ilgāk dalījušies savās pārdomās par dažādiem vēstures aspektiem, tad K. Kangera referāts par H. fon Štrika afēras atsevišķiem aspek-

tiem tika pārcelts uz trešo plenārsēdi. B. Sokolovs aplūkoja jaunāko Krievijas historiogrāfiju par Baltiju Pirmajā pasaules karā, norādot, ka šī tēma pieminēta pamatā tikai sakarā ar Rietumkrievijas armiju. Savukārt J. Taurēna referāta tēma bija saistīta ar valstiskuma un demokrātijas attīstības problēmām pēc Pirmā pasaules kara Baltijas valstīs. Par 1918.–1920. gada notikumu memuārliteratūras īpatnībām referēja I. Butulis. R. Cerūzis analizēja vācbaltiešu politisko eliti Latvijas Republikas proklamēšanas laikā. Kā pēdējais konferencē uzstājās K. Zariņš, analizējot Baltijas valsts idejas attīstību no 1918. līdz 1919. gadam.

Konferences noslēgumā norisa salīdzinoši īsas diskusijas. Tas kā Latvijas konferenču viens no trūkumiem tika atzīmēts arī šīs konferences darba gaitā, salīdzinot to ar šāda veida organizatoriskiem pasākumiem citās valstīs. Tomēr konferences ir nepieciešamas kontaktu dibināšanā un jaunu projektu veidošanā, kas norisinājās arī plenārsēžu starpākos.

Edvīns Evarts

HANZAS PILSĒTU ARHEOLOGU 10. KONFERENCE TRĀVEMINDĒ

Jau divdesmit gadus katru otro rudeni Libekas arheoloģijas un pieminekļu pārvalde rīko Hanzas pilsētu arheologu kolokvijus (*Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum*). Šogad no 17. līdz 20. novembrim 10. tikšanās reize, tāpat kā vienmēr, notika kūrortpilsētā Trāvemindē. Uz to bija ieradušies pilsētu arheologi no Īrijas, Lielbritānijas, Beļģijas, Nīderlandes, Dānijas, Norvēģijas, Zviedrijas, Somijas, Krievijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas, Polijas, Šveices, kā arī no 16 Vācijas pilsētām. Baltijas valstis pārstāvēja pieci dalībnieki – Tallinas Universitātes Vēstures institūta direktors Dr. Erki Rusovs (*Russow*), Tartu Universitātes docents Ains Mesalu (*Mäesalu*), Hāpsalu un Lēnemā muzeju vadītājs Antons Perns (*Pärn*), Viļņas arheologs Dr. Lins Girlevičs (*Girlevičius*) un šīs informācijas autore no Rīgas. Tāpat kā vienmēr, Hanzas pilsētu arheologu piedalīšanos kolokvijā finansēja organizatori.

10. kolokvijam tā organizētājs prof. Dr. Manfrēds Glēzers (*Gläser*) bija izvēlējies tēmu “Viduslaiku pilsētu aizsākumi, dibināšana un sākotnējā attīstība”, jau ielūguma vēstulē lūdzot apkopot gan arheoloģiskās izpētes laikā iegūtās liecības, gan arī citos avotos un pētījumos savāktos datus par viduslaiku pilsētas topogrāfisko novietojumu, iepriekšējo vietas apdzīvotību, ziņas par pilsētas dibināšanu un tās izaugsmi pirmo simt gadu laikā. Kolokvija gaitā tika nolasīti 49 referāti. To lielā skaita dēļ nav iespējams detalizēti aplūkot katras prezentētās pilsētas attīstību, tāpēc šajā informācijā tiks pieminēti tikai atsevišķi secinājumi un nozīmīgākās atziņas.

Kolokvijā lielākoties tika aplūkota Hanzas pilsētu sākotnējā vēsture, bet atsevišķi referenti bija arī pilsētu arheologi ārpus šī reģiona. Liela daļa Hanzas pilsētu radušās 12.–13. gadsimtā, un referātos galvenokārt uzmanība bija

pievērsta kādiem simt gadiem pirms un pēc pilsētas dibināšanas. Atšķirībā no iepriekšējiem kolokvijiem, kurus tāpat vienoja kopīga tēma, šoreiz katra referāta uzbūve manāmi atšķirās. To noteica gan pieejamo avotu klāsts, gan arheoloģijas attīstība un izpētes līmenis katrā pilsētā. Citviet nozīmīgākie arheoloģijas dati par pilsētas sākotni ir jau agrāk labi izpētīti un publicēti, bet citur jaunus avotus devuši tieši beidzamo gadu izrakumi. Kaut gan ģeogrāfiskā vide Ziemeļjūras un Baltijas jūras krastos visur nav vienāda, tomēr pilsētu novietojumā iezīmējas dažas līdzības. Daudzas viduslaiku pilsētas radušās upes, ezera vai jūras krastā, pie divu upju satekas vai upes grīvas. Šāda atrašanās vieta pilsētai nodrošināja gan labu ūdens apgādi, gan zināmu aizsardzību – dabiskus ūdensšķēršļus uzbrukuma gadījumā, gan arī veiksmīgas kuģošanas iespējas un līdz ar to iekļaušanos tuvākas un tālākas tirdzniecības tīklos. Gandrīz visām pilsētām pirms to dibināšanas bijuši priekšteči – vietējo iedzīvotāju (vikingu, slāvu, baltu u.c.) ciems vai apmetne, karaļa, bīskapa vai cita feodāļa zemes un koka nocietinājums – pils vai arī klosteris, vai arī izejvielu ieguves vieta, piemēram, sālsraktuve (Zēste, Līneburga). Vidusvācijas, Lielbritānijas, Beļģijas un Nīderlandes teritorijā vairākas pilsētas (Ķelne, Jorka, Norviča, Antverpene, Neimegena) radušās vietās, kur mūsu ēras pirmajos gadsimtos bija romiešu apmetne, kas starplaikā līdz viduslaiku pilsētas dibināšanai vai nu bija pamesta, vai tikai daļēji apdzīvota. Vikingu apmetnes bija priekšteces tādām viduslaiku pilsētām kā Korka Īrijā, Rībe Dānijā, Lunda un Visbija Zviedrijā u.c. Vācieši dibināja pilsētas arī baltu un Baltijas somu apdzīvotajās teritorijās Livonijā, rietumslāvu apmetņu vietās tagadējā Ziemeļvācijā (Lībeka, Štrālzunde, Brandenburga, Rostoka) un Ziemeļpolijā (Ššecina), kā arī blakus prūšu apmetnei (Elblonga). Ar konferences tematiku sasaucās trešās dienas pēcpusdienā organizētā dažu stundu ekskursija uz Seno Lībeku – pirms viduslaiku pilsētas dibināšanas Trāves upes krastā pastāvējušo rietumslāvu pilskalnu (*Ringwallburg*) tagadējās pilsētas nomalē.

Kā atzina referenti, rakstīto vēstures avotu ziņas par dibināšanu dažām Hanzas pilsētām ir daudzpusīgas un visaptverošas, bet citām nav saglabājušās nemaz. Tāpēc ļoti nozīmīgs avots viduslaiku pilsētu izcelsmes skaidrošanā ir arheoloģiskajos izrakumos iegūtās liecības. Ja viduslaiku pilsētas vietā bijusi iepriekšēja apdzīvotība, tad reizēm arheoloģiski ir iespējams konstatēt vai nu veco satiksmes ceļu izmantošanas turpinājumu, vai arī pilnīgi jauna plānojuma veidošanos. Nozīmīgus secinājumus arheoloģiem palīdz izdarīt materiālās kultūras liecību analīze. Arheoloģijas dati palīdzējuši noskaidrot, ka vikingu Haithabu vēl vairākus gadu desmitus 12. gs. vidū pastāvēja blakus vācu jaundibinātajai Šlēsvigai. Tā kā Ziemeļvācijā, Ziemeļpolijā un Livonijā viduslaiku pilsētu dibināšana bija saistīta ar kristietības ieviešanu un citas etniskās grupas iedzīvotāju ienākšanu, tad pilsētu pastāvēšanas pašā sākumā krasi iezīmējas materiālās kultūras atšķirības. Toties jau nepilnu gadsimtu vēlāk arheoloģiskajā materiālā etniskās atšķirības vairs nav atrodamas, jo vietā nākusi kopējā Hanzas kultūra.

Veicot rūpīgu kultūrslāņa stratigrāfisku izpēti un to papildinot ar radioaktīvā oglekļa un dendrohronoloģijas datiem, kā arī precīzi izstrādātu keramikas tipoloģiju un datējumu, atsevišķi arheologi ieguvuši pārsteidzošus rezultātus par viduslaiku pilsētu rašanos, kas būtiski papildina un pat precizē rakstīto avotu ziņas. Tā, piemēram, Lībekā un Hamburgā apjomīgu izrakumu rezultātā kļuvis skaidrāks pilsētu dibināšanas laiks, tas ir, pirmo vācu koka ēku parādīšanās laiks, kas atšķiras no laikabiedru hronikās minētajiem gadiem. Pirmās mūra celtnes pilsētās bija baznīcas un klosteri, un arī to izpēte devusi jaunus secinājumus. Tā Braunšveigas arheologi konstatējuši, ka lielo mūra baznīcu būvvestures skaidrošanā jāņem vērā vismaz trīs datu grupas – rakstītajos avotos minētais, pēc arheoloģiskajiem slāņiem konstatētais, kā arī senākais dendrohronoloģiskais datējums. Reizēm šie datējumi atšķiras ne tikai par vairākiem gadiem, bet pat gadu desmitiem. Tas liek meklēt izskaidrojumu – varbūt līdz mūsdienām eksistējošas baznīcas vietā iepriekš bijusi rakstītajos avotos neminēta pirmceltne, vai arī dokumentos minētais gads attiecas uz ēkas iesvētīšanu, nevis celtniecības sākumu.

Tāpat arheoloģiskā izpēte palīdzējusi noskaidrot, cik drīz koka ēkas pilsētās nomaina mūra celtniecība un kad 12. gs. otrajā pusē vai 13. gs. ieviesušies jauni būvmateriāli – ķieģeļi. Lībekā senākie ķieģeļi datēti jau ar 1180. gadu, savukārt Turku – veselu gadsimtu vēlāk. Kas attiecas uz Hanzas pilsētu sākotnējo topogrāfiju, tad tā bijusi ļoti atšķirīga – 12. un 14. gs. dibinātajām pilsētām veidots gan neregulārs, gan regulārs ielu tīkls. Dažviet jau sākotnēji ierīkots tirgus laukums, bet citur viduslaikos tirdzniecība notikusi platas ielas malā. Reizēm šķiet, ka plānojums varētu būt saistīts ar pastāvošo reljefu vai iepriekšējo apdzīvotību, taču ne vienmēr iespējams izskaidrot noteikta pilsētas plāna izvēles iemeslu.

Daudzviet tieši izrakumos iegūtās liecības norāda uz pilsētu sākotnējās teritorijas ātru augšanu un paplašināšanu ar dambjiem un uzbūrumiem, kas vienlaikus palīdzējuši cīņā ar plūdu briesmām. Tā, piemēram, Alkmārā – tāpat kā apmetnēs citu Nīderlandes piejūras pilsētu vietā – jau 12. gs. notikusi dambju celšana, kaut pilsētas tiesības iegūtas tikai 13. gs. vidū. Uz pilsētu strauju augšanu pirmajā gadsimtā norāda vairākkārtēja aizsargmūra pārvietošana un arvien jaunu teritoriju iekļaušana nocietinājumos. Reizēm konstatēta pat divu pilsētu apvienošana, kas atradās upes pretējos krastos (piemēram, Novgoroda, Berlīne).

Plašāku informāciju par kolokvija referātos pārstāvēto pilsētu dibināšanu un sākotnējo attīstību varēs atrast rakstu krājumā, kuru organizatori Lībekā sola publicēt divu gadu laikā. Tāpat kā ikvienā līdzšinējā tikšanās reizē, arī šoruden izdots iepriekšējā Lībekas kolokvija referātu krājums (*Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum IX: Die Klöster. Hrsg. von Manfred Gläser und Manfred Schneider. Lübeck: Verlag Schmidt-Römhild, 2014. 745 S., Ill.*). Tas ir nozīmīgs pētniecības materiālu apkopojums, kuru augstu vērtē ne tikai Hanzas pilsētu arheologi, bet arī citi Eiropas viduslaiku pētnieki.

Ieva Ose

STARPTAUTISKĀ PĀRROBEŽU PROJEKTA “ARHEOLOĢIJA,
VARA UN SABIEDRĪBA: SADARBĪBA ARHEOLOĢISKĀ
MANTOJUMA SAGLABĀŠANĀ” (NR. ESTLATRUS/2.2/ELRI-
191/2011/22) ĪSTENOŠANAS REZULTĀTI

2012. gada maijā LU Latvijas vēstures institūts (turpmāk – Institūts) kā partneris Nr. 4 uzsāka darbu Eiropas pārrobežu sadarbības projektā. Projekta ietvaros Institūts sadarbojās ar Alūksnes un Ludzas pašvaldībām (Latvija), Tartu Universitāti, Igaunijas Nacionālā mantojuma padomi, bezpeļņas organizāciju “Arheoloģiskais centrs” (Igaunija), Pleskavas reģiona Arheoloģisko centru, bezpeļņas organizāciju “Pleskavas arheoloģiskais centrs”, Pleskavas Valsts vēstures-arhitektūras un mākslas muzejrezervātu (Krievija).

Projektam atvēlētais nepilnu trīs gadu posms noslēdzas 2014. gada 31. decembrī. Projekta teritoriālo areālu Latvijas pusē veido Latvijas ziemeļaustrumu un austrumu pierobežā izvietotie Alūksnes un Ludzas novadi. Projekta galvenais mērķis – sadarbība arheoloģiskā mantojuma saglabāšanā – īstenots caur aktivitātēm, kas formulētas piecos darbības virzienos: 1) projekta vadība un koordinēšana, 2) sabiedrības informēšana un projekta atpazīstamība, 3) arheoloģiskā mantojuma aizsardzība ainavā, 4) arheoloģiskā mantojuma saglabāšana, aizsardzība un popularizēšana muzejos, 5) pārrobežu sadarbības tīkla veidošana arheoloģiskā mantojuma saglabāšanai un popularizēšanai.

Kvantitatīvajos rādītājos Institūta devums izskatās šādi: 104 (Apes un Alūksnes novadā) un 53 (Ludzas novadā) apsekoti arheoloģiskie pieminekļi, divu apdraudējumam pakļauto arheoloģisko pieminekļu izpēte Alūksnes novadā, četru datubāzu (bibliogrāfiskās, arhīva materiālu, senlietu un arheoloģisko pieminekļu) radīšana, divu starptautisko apzināšanas ekspedīciju sarīkošana, divu tūrisma maršrutu – “No robežas līdz robežai: arheoloģisko pieminekļu daudzveidība Alūksnes novadā” un “Pa senā tirdzniecības ceļa trasi” – izveide, kā arī arhīva materiālu glabāšanas apstākļu uzlabošana Institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē (plauktu un datora iegāde). Institūts papildinājis arheoloģijas tematikai veltītu darbu skaitu. 2014. gadā publicētas trīs informatīvas brošūras: T. Berga, M. Petrova. *Ludzas novada arheoloģijas pieminekļi*; R. Brūzis, A. Vilcāne. *Kas ir arheoloģija?* un I. Doniņa, E. Guščika, A. Vilcāne. *Arheoloģiskie pieminekļi Alūksnes un Apes novadā*. Minēto brošūru sagatavošanai apzināti un izmantoti Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja, LU LVI Arheoloģisko materiālu krātuves, Alūksnes un Ludzas novadpētniecības muzeja arhīvu materiāli un arheoloģisko senlietu kolekcijas. Izdoti divi rakstu krājuma “Arheoloģija un etnogrāfija” laidieni (27. un 28.).

Projekta ietvaros, popularizējot arheoloģiju un pievēršot sabiedrības uzmanību arheoloģisko pieminekļu daudzveidībai un to apdraudējumiem, Institūta arheologi uzrunājuši sabiedrību gan nepastarpināti, sarīkojot

10 informācijas dienas Alūksnes un Ludzas novada iedzīvotājiem un iniciējot divas diskusijas ar Alūksnes un Ludzas vietvaru pārstāvjiem, gan ar vietējo un reģionālo sabiedrisko mediju – preses, radio, TV – starpniecību.

Izvērtējot projekta ieguvumus, akcentējams tā devums Institūta arheologiem un citiem institūta speciālistiem (kopumā 13 cilvēki), kas ieguvuši starptautiskās sadarbības pieredzi, ciešus kontaktus, datubāzes un pamatu turpmākai saskaņotai trīs valstu savstarpējai sadarbībai arheoloģiskā mantojuma aizsardzības un izpētes jomā. Sabiedrība ieguvusi jaunas zināšanas par arheoloģisko mantojumu novados, kas var kļūt par vietējās nozīmes lepnumu un veidot pamatu lokālajai identitātei. Arheoloģiskais mantojums palielina kultūrvides vērtību un pievilcību tūrisma industrijai, radot jaunu darba vietu izveides iespējamību. Sabiedrības informēšana par arheoloģisko pieminekļu atrašanos vietējā ainavā samazina konfliktsituāciju riskus, kas rodas, par pieminekļiem uzzinot jau būvniecības darbu laikā. Arheoloģisko pieminekļu popularizēšana pievērš vietējās un valsts varas pārstāvju uzmanību šai kultūras mantojuma nozīmīgajai daļai, kas var mainīt attieksmi pret arheoloģiju un ietekmēt valsts aktīvāku rīcību pret pieminekļu postītājiem un budžetā atvēlētās summas lielumu pieminekļu aizsardzībai un izpētei.

Igaunijas – Latvijas – Krievijas Pārrobežu sadarbības programma Eiropas kaimiņattiecību un partnerības instrumenta ietvaros 2007–2013 finansiāli atbalsta kopīgus pārrobežu attīstības pasākumus, lai uzlabotu reģiona konkurētspēju, izmantojot tā potenciālu un izdevīgo atrašanās vietu krustcelēs starp ES un Krievijas Federāciju. Programmas mājaslapa: www.estlatrus.eu

Šis raksts sagatavots ar Igaunijas – Latvijas – Krievijas Pārrobežu sadarbības programmas Eiropas kaimiņattiecību un partnerības instrumenta ietvaros 2007–2013 finansiālo atbalstu. Par šī dokumenta saturu pilnībā atbild LU aģentūra LU Latvijas vēstures institūts, un tas neatspoguļo programmas, iesaistīto valstu un Eiropas Savienības oficiālo viedokli. LU Latvijas vēstures institūts: lv@lza.lv

ENPI cross border
cooperation programme

part-financed by
the European Union

united by borders

Antonija Vilcāne

RECENZIJAS

1918.–1920. gads: Latvijas Republikas Pagaidu valdības sēžu protokolos, notikumos, atmiņās. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013. 800 lpp.: il. ISBN 978-9984-840-27-7

Kā veltījums Latvijas Republikas proklamēšanas 95. gadadienai tapusi Latvijas Kara muzeja (Barba Ekmane), Latvijas Nacionālās bibliotēkas (Linda Krūmiņa, Kristīne Zaļuma), Valsts kancelejas (Līga Peinberga), Latvijas Valsts vēstures arhīva (Dr. hist. Valda Pētersone), Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (Irina Zeibārte) veidotā

grāmata gan atlasītā materiāla daudzveidības, gan apjoma ziņā noteikti vērtējama kā visnozīmīgākā Latvijas neatkarīgā valstiskuma pirmo gadu norises atspoguļojoša dokumentāra publikācija. Grāmatas pamatā likti Latvijas Republikas Pagaidu valdības sēžu protokoli, kuri pilnībā tagad tiek publicēti pirmo reizi. Tāpat pirmpublicējums ir daudzi grāmatā ietvertie aplūkojamo laika posmu mūsu valsts un tautas vēsturē skaidrojošie dokumenti.

Izdevumu ievada zinātniski un pārdomāti strukturēta Dr. hist. Valtera Ščerbinska eseja “Pirmie soļi. Latvijas valsts un tās pārvaldes izveidošana”. Autors sabiedriski politisko procesu attīstību Latvijā un neatkarīgas valsts veidošanos rāda uz Eiropas tā laika norišu kopējā fona un ciešās kopsakarībās ar to. Eseja rosina uz dziļākām pārdomām par to, kāpēc Latvijas ceļš uz neatkarību bija tik grūts. Esejā pamatoti atzīmēta tā lielā popularitāte, ko baudīja lielinieki “atsevišķos iedzīvotāju slāņos un kas ir svarīgi arī latviešu strēlnieku vidū” (24. lpp.). Te gan būtu piebilstams, ka lielinieki saņēma visplašāko atbalstu, kurš arī noteica P. Stučkas vadītās padomju valdības triumfa gājienu uz varu gandrīz visā Latvijas teritorijā 1919. gada sākumā. Plašas iedzīvotāju masas tajā brīdī loloja cerības, ka lielinieki tūdaļ pat padzīs nīstos vāciešus un izveidos savā propagandā apsolīto “taisnības valsti”. Lai cik mums varbūt šodienas politisko uzskatu rāmjos būtu nepieņemami to atzīt, vienīgi lielniecisma uzvara Krievijā pavēra iespēju Latvijas neatkarīgas valsts izveidei un tās starptautiskai atzišanai. Ir diezgan vienojoši skaidrs, ka Kolčaka, Judeņiča, Deņikina vai Vrangaļa armiju uzvaras gadījumā nekādas Latvijas brīvvalsts nebūtu. Latviešu strēlnieki, kas karoja Krievijas pilsoņu

kara frontēs, netieši deva daudz lielāku ieguldījumu Latvijas brīvības izcīnīšanā, nekā tieši varēja dot četras Oskara Kalpaka vadītās latviešu rotas Baltijas landesvēra sastāvā. Reizē, protams, nekādi nedrīkst aizmirst, ka gan lielnieki, gan vācu Dzelzsdivīzija un Baltijas landesvēra vienību vairākums bija Latvijas neatkarībai absolūti naidīgi spēki.

Vēsturiski plašāku analīzi un izvērtējumu pelna Latvijas Pagaidu valdības iedibinātā politika attiecībā uz mazākumtautībām. Pilnībā piekrītot autora atziņai, ka Pagaidu valdības liberālo politiku attiecībā pret nacionālajām minoritātēm noteica ne tikai valdības nedrošais stāvoklis, bet arī tās demokrātiskais valsts veidošanas uzstādījums (40. lpp.), nekādi nevar pievienoties viedoklim, ka Latvijā izveidotā mazākumtautību izglītības sistēma "lielā mērā saglabāja atsevišķu minoritāšu segregāciju, neļāva tām integrēties Latvijas sabiedrībā" (54. lpp.). Latvijas patiesi demokrātiskā mazākumtautību izglītības sistēma jau drīz vien tika starptautiski novērtēta un atzīta par izcilu paraugu attiecībām starp valsti un tās nacionālajām minoritātēm. Mazākumtautību skolās valsts valoda un vēsture bija obligāti mācību priekšmeti, bet jēkādī mēģinājumi "integrācijas" (toreiz tādu vārdu nelietoja) vārdā latviskot mazākumtautību skolas tiktu uztverti kā pārtautošanas un varmācīgas asimilācijas centieni. Ja, atjaunojot mūsu valsts neatkarību, mēs būtu spējuši gudri atjaunot arī mums mantojumā atstāto mazākumtautību izglītības sistēmu, tad mums varbūt šodien nevajadzētu uztraukties par "divkopienu valsts stāvokli" un valodu lietošanas un mācīšanas jautājuma izmantošanu Latvijai naidīgā propagandā.

Atsevišķā grāmatas sadaļā "Latvijas Pagaidu valdības valstsvīri" apkopotas izvērstas Pagaidu valdības ministru un ministru biedru biogrāfijas, kurām pievienoti attiecīgo personu fotoportreti. Šīs biogrāfijas koncentrētā, bet vienlaikus izsmēlošā veidā sniedz ziņas par attiecīgo valsts darbinieku dzīves gājumu, sabiedriski politisko darbību un ieņemtajiem amatiem. Atsevišķām biogrāfijām gan būtu nepieciešami daži precizējumi. Tā Jāņa Baloža biogrāfijā redakcionāli neprecīzi norādīts, ka viņš 1925. gadā ievēlēts par 2.–4. Saeimas deputātu (76. lpp.). Kā zināms, 1925. gadā notika 2. Saeimas vēlēšanas un ievēlēšana par deputātu tajā automātiski nenozīmēja ievēlēšanu arī 3. un 4. Saeimā. Te būtu pieticis vien ar norādi, ka J. Balodis bijis 2.–4. Saeimas deputāts, īpaši neminot 1925. gadu. Tāpat precizējums vajadzīgs Arveda Berga biogrāfijai (78. lpp.), 1941. gada 29. septembrī Čkalovas apgabaltiesa viņam piesprieda nāvessodu, kurš tika izpildīts 1941. gada 19. decembrī.¹

Tālākais grāmatas saturs grupēts sadaļās pa Ministru kabinetiem, atbilstošo sadaļu ievadot ar atvērumu, kurā norādīts attiecīgās valdības sastāvs ar ministru pilnvaru laikiem. Līdzās Ministru kabineta sēžu protokoliem grāmatā atrodams tiešām plašs dokumentu, materiālu un ilustrāciju klāsts, kurš vispusīgi parāda aplūkotā laika posma sabiedriski politiskās,

¹ Latvijas Valsts arhīvs, 1986–1–7340.

saimnieciskās un kultūras norises, kā arī ikdienas dzīves apstākļus. Grāmatas veidotāji savu iespēju robežās ir devuši paskaidrojumus, kuri satur biogrāfisku informāciju par Ministru kabineta protokolos minētajām personām, īsus skaidrojumus par preses izdevumiem, organizācijām, pasākumiem un notikumiem. Izdevuma veidotāji kopumā veiksmīgi spējuši atlasīt tieši tās preses publikācijas, izvilktumus no dienasgrāmatām un atmiņām, kas vispilnīgāk un spilgtāk raksturo Latvijas valsts tapšanas pirmos gadus un nes sevī patiesu klātbūtnes un līdzpārdzīvošanas sajūtu. Dažos gadījumos materiāla izvietojums grāmatā un tā atlase būtu bijusi veicama mazliet pārdomātāk. Tā, piemēram, pie Ministru kabineta 1920. gada 12. marta sēdes protokola, kurā lemts par noziedznieku nogalinātā Rīgas kriminālpolicijas inspektora Paula Siliņa apbedīšanas izdevumu segšanu uz valsts rēķina (640. lpp.), attiecīgā atvērumā nav P. Siliņa fotoattēla, kurš ievietots tikai 643. lapaspusē. Noteikti uzskatāmāk un saturiski precīzāk šo ģīmetni būtu bijis ielikt 641. lapaspusē – tieši iepretim atbilstošajam sēdes protokola lēmumam.

Vienīgais, kas raisa neizpratni, ir tas, ka grāmatā ne ar vienu vārdu nav pieminēts landesvēristu sarīkotais terors pēc Rīgas ieņemšanas 1919. gada 22. maijā. Laikraksts "Tautas Balss" 1919. gada 22. jūnijā par šo slaktiņu rakstīja: "„ nebij ne tiesas, ne izmeklēšanas, bij tikai nošaušanas un izrēķināšanās. [...] Pirmos vasaras svētkos centrālcietumā bij ieradies angļu misijas priekšstāvis. [...] Cietumā viņš pārliecinājies, ka 99% ieslodzīto ir latvieši, ka pirmo svētku rītā nošauti 48 vīrieši un 16 sievietes [...]” Bez izmeklēšanas un tiesas nošauto cilvēku kopskaitu laikraksts lēsa uz aptuveni 2 tūkstošiem. Līdzīgas patvarīgas nošaušanas notika, piemēram, arī Inčukalnā, pret kurām protestēja pat A. Niedras valdība savā 1919. gada 16. jūnija sēdē, pieprasot, lai karatiesa sastāvā turpmāk vairākumā būtu latviešu juristi un lai patvarīgās nošaušanās vainīgie karavīri tiktu sodīti ar nāvessodu. Tā vietā Rīgas atbrīvošanai (pareizāk gan to būtu saukt par ieņemšanu) veltītajā grāmatas atvērumā atrodams neko neizsakošs atmiņu fragments, kura rakstītājs apdziedājis līdaku nārstošanu, bērzu uzplaukšanu un varžu kurkstēšanu (309. lpp.).

Diemžēl nākas secināt, ka landesvēristu terora noklusēšana ir kļuvusi par Latvijas 1919. gadam veltītās historiogrāfijas kopēju iezīmi un pilnībā viens pret vienu atgādina padomju historiogrāfijas noklusējumu par P. Stučkas valdības laikā pastrādātajiem noziegumiem.

Kopumā ņemot, grāmata neapšaubāmi ieņems paliekošu vietu Latvijas historiogrāfijā un vēstures avotu publikāciju klāstā kā tiešām rūpīgi un kvalitatīvi veikts darbs, uz kuru balstoties varēs veikt tālākus, dziļākus un vispusīgākus pētījumus par mūsu valstiskuma sākotni.

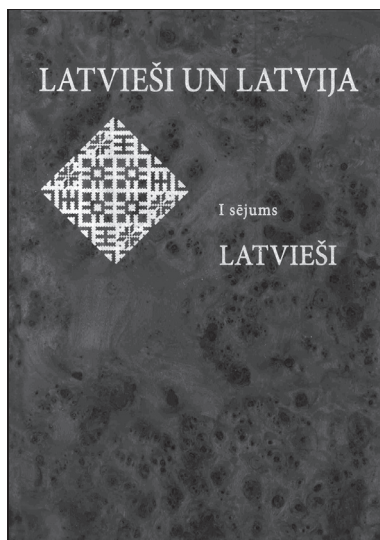
Arturs Žvinklis

Latvieši un Latvija: Akadēmiskie raksti. Galv. red. Jānis Stradiņš. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013. 4 sēj. Il., diagr., kartes, tab.

Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)” ietvaros tapis četru sējumu monumentālais darbs *Latvieši un Latvija*. Kopā tie aptver astoņdesmit dažādus rakstus un vairāk nekā 2300 lapaspusī. Starp rakstu autoriem ir vairums vadošo pētnieku Latvijas humanitārajās un sociālajās zinātnēs.

Pirmais, ko potenciālais lasītājs prasis, pašķirstot šo iespaidīgo izdevumu, ir: kas īsti šī ir par publikāciju? Kam tā domāta? Savā apjomā darbs ir gandrīz enciklopēdisks, bet sastāv no garākiem rakstiem, nevis kodolīgiem šķirklīem. Tā veidotāji to prezentē kā pašreizējā pētniecības stāvokļa atspoguļojumu, tomēr tāds izvērsts *Stand der Forschung* tas arī nav. Dažos rakstos sastopamas svaigas atziņas un interpretācijas, kas balstās uz autoru jaunākajiem pētījumiem; bet ir arī vairāki raksti, kur autoritatīvie eksperti sniedz vai nu faktoloģiskus pārskatus, vai savu iepriekšējo darbu sintēzi, kuros ir maz kā svaiga un izaicinoša. Turklāt, kā pats galvenais redaktors atzīst, šajos sējumos tomēr ir nozīmīgi tematiski robi; tāpēc arī *Latvieši un Latvija* nevar dēvēt par uzziņu literatūru parastajā izpratnē.

Pašķirstot izdevumu, rodas iespaids, ka viss projekts ir savā garā diezgan vecmodīgs, lai neteiktu – anahronisks. Tā nav vienkārši grāmata par latviešu tautu un arī ne par Latvijas valsti. Tā nav arī grāmata, kas ar kritisku skatījumu mēģina analizēt sarežģītās refleksiīvās saistības starp Latviju un latvisko, kā tas tika darīts krājumā, ko 2010. gadā izdeva tās pašas programmas “Nacionālā identitāte” ietvaros.¹ *Latvieši un Latvija* ir grāmata par *latviešu valsti*, t.i., par nācijvalsti, ko veidojusi latviešu valstsnācija un tās valstsgriba. Darbam piešķirta īpaša eksistenciāla nozīme; galvenais redaktors savā priekšvārdā citē bijušo Valsts prezidenti Vairu Viķi-Freibergu: “Letonika un viss, kas ar to saistās, ir mūsu tautas un nācijas dvēseles veselības un izdzīvošanas lieta” (1. sēj., 11. lpp.).

¹ Ausma Cimdiņa, Deniss Hanovs (sast.) (2010). *Latvija un latviskais. Nācija un valsts idejās, tēlos un simbolos.* Rīga: Zinātne.

Ar savu smagnējo nacionālo misiju *Latvieši un Latvija* pieder pie cita laikmeta. Varētu saprast, ja šāda publikācija parādītos pagājušā gadsimta 90. gadu pirmajā pusē, kad postpadomju nacionālismu uzskatīja par nepieciešamu poti, ar ko vakcinēt atjaunotās Latvijas sabiedrību pret deformācijām un netaisnībām, ko sabiedrība bija mantojusi no iepriekšējā režīma. Tomēr savā uzbūvē un idejiskajos pamatos krājums ļoti atgādina 30. gadu nacionālisma laika garu. Tā nav tikai sakritība: projekta īstenotāji atzīst, ka smēlušī iedvesmu no Franča Baloža un Pētera Šmita sastādītā rakstu krājuma *Latvieši* (1930) un tā papildinājuma (1932).

Baloža un Šmita mērķis bija radīt savas sabiedrības kontekstam piemērotu jaunu zinātnisku izejas un atskaites punktu turpmākajai literatūrai par latviešiem un viņu izcīnīto valsti. Svarīgi bija pārvarēt mantojumu no laikmeta, kad noteicoši pētnieki bija pārsvarā citas etnopolitiskās perspektīvas pārstāvji. Šmits savā ievadā raksta:

Šāds darbs ir sevišķi grūts tādēļ, ka vecie uzskati ir jau laiduši dziļas saknes, un jauni virzieni tiek uzņemti ar neuzticību un pretošanos. Citiem darbiniekiem atkal par daudz ir iepatikusies veco uzskatu graušana un jaunu ceļu meklēšana, kādēļ šādi darbi viņiem top par kaislību. Lasītāji nu nevar saprast, kam var ticēt, kam neticēt. Šaubas pāriet arī uz skolotājiem, kas nu vairs nezina, kas būtu jāmāca skolā.²

Domājams, ka sastādītāji līdzīgi vērtējuši krājuma *Latvieši un Latvija* tapšanas apstākļus.

Atzīstot izdevuma trūkumus, projekta tēvs Jānis Stradiņš tomēr apgalvo, ka visumā "rakstu krājums rāda humanitāro zinātņu līmeni šodienas Latvijā".³ Kādu ainu redzam? No visu rakstu 83 autoriem 53% (44) ir vīrieši, kas nav slikts rādītājs, lai gan pieļauju, ka arī Latvijā šodien humanitāro zinātņu studentu vidū visos līmeņos dominē sievietes.⁴ Vairāk rūpju izraisa rakstu autoru vecuma struktūra: 67% (56) no autoriem ir dzimuši 20 gadu periodā no 1949. gada līdz 1969. gadam. Tas nozīmē ne tikai to, ka vecākie no viņiem jau ir uz pensionēšanās sliekšņa, bet arī, ka pēc atjaunotās Latvijas ceturtdaļgadsimta neatkarības humanitārajās zinātnēs vēl arvien dominē pētnieki, kuri savu formatīvo pamata augstāko izglītību ieguvuši vēl padomju sistēmas apstākļos. Izņēmums šajā dominējošajā paaudzē ir daži autori – bijušie trimdinieki, kuri savu izglītību ieguva ārpus PSRS. 70. un 80. gados dzimušie, kuri augstāko izglītību guvuši pēc neatkarības un demokrātijas atgūšanas, ir tikai 8% (7). Vai Latvijā patiešām trūkst labu humanitāro

² Pēteris Šmits (1930). Priekšvārds. No: *Latvieši: Rakstu krājums*. Red. Francis Balodis, Pēteris Šmits. Rīga: Valters un Rapa, 6. lpp.

³ Jānis Stradiņš (2014). Par akadēmisko krājumu "Latvieši un Latvija". *Rīgas Laiks*, oktobris, 24. lpp.

⁴ LU mājaslapā diemžēl statistika nedala studentus pēc dzimuma, tāpēc šo pieņēmumu nevar empīriski pierādīt: <http://www.lu.lv/par/dokumenti/statistika/> (skatīts 11.11.2014.).

zinātņu pētnieku 30–45 gadu vecumā? Autoru izlase balstās uz Letonikas pētījumu programmā iesaistītajiem pētniekiem (1. sēj., 9. lpp.); neskatoties uz šo dalībnieku augsto kompetenci, tā tomēr atspoguļo nevis patieso daudzveidību humanitārajās zinātnēs Latvijā, bet redkolēģijas (caurmēra vecums: 67,4 gadi) izpratni par situāciju šajās akadēmiskajās nozarēs.

Līdz ar to ir palaista garām iespēja radīt jaunu, paliekošu vērtību Latvijas humanitāro zinātņu literatūrā, kurā lasītāji atklātu jaunas atziņas un svaigas koncepcijas, no kā nākamo pētnieku paaudze varētu inspirēties. Tieši otrādi, *Latvieši un Latvija* ir neviengabalains piemineklis, būvēts lielākoties no sastāvdaļām, kurā zinātniskais skatījums ir vērstis pagātnē. Brīžiem perspektīvas vecmodīgums ir pat provocējošs ar to, kas ir izlaists tematiski un saturiski – vienalga, vai tas noticis apzināti vai nē.

Piemēram, visā visumā šajā krājumā trūkst ieskatu un analīzes par migrācijas un kolonizācijas tematiku. Uzsvārs ir uz etniskajiem latviešiem un to baltu un līvu priekštečiem, lielā mērā ignorējot citas grupas. Citas Latvijas sabiedrībā un vēsturē nozīmīgās tautas un grupas aplūkotas tikai dažos rakstos, piemēram, par minoritāšu pārstāvju lomu Latvijas kultūrā. Pat baltvācieši parādās tikai kontekstā ar latviešu nācijas veidošanos. Tie, kurus interesē jaunākās atziņas par to, vai Latgales baltkrievi bija autohtoni vai ieceļotāji, kā arī par to, kad Latvijas teritorijā pirmoreiz ieradās romi, atbildes uz šādiem jautājumiem neatradīs. Izvairoties diskutēt par Latvijas daudzkulturālo vēsturi, zinātnieki paver iespējas manipulatoriem, kā vēsturniekam un publicistam Igoram Gusevam ar savām filmām.⁵

Novārtā paliek arī latviešu migrācijas vēsture. Jaunajos un jaunākajos laikos tā aptver ne tikai Kurzemes hercogistes kolonizācijas projektu Tobāgo, bet arī latviešu apmetni Norvēģijā pie Eidsvolas čuguna liecības Franča Vilhelma Felkerzāma pārraudzībā; latviešu pārcelšanos uz Krievijas novadiem 19. gadsimtā; Kārļa Baloža neveiksmīgo kolonijas projektu Brazīlijā; pasaules karu bēgļu gaitas un deportācijas; arī trimdas fenomenu pēc 1905. un 1945. gada. Krājumā latvieši neparādās kā tirgotāji, ceļotāji, misionāri, karavīri (piem., Dienvidāfrikā Būru karā) un kolonisti, t.i., kā aktīvie vēstures procesa dalībnieki visos laikposmos. Līdz 1918. gadam ir galvenokārt runa par latviešiem kā vēstures objektiem: Latviju kolonizēja, latviešus pakļāva kolonizatori.

Vispār derētu debatēt par koloniālisma nozīmi Latvijā un latviešu līdzdalību tajā. Vai patiešām šodien varam sausi konstatēt, ka hercogs Jēkabs “arī

⁵ Piem.: I. Gusev (rež.) (2009). *Latviiskie russkie. Desiat' vekov istorii*. 1 h 42 min. Rīga: WWW.RODINA.LV; sk. arī: Raidījums “Nekā Personīga” (2014). Krievu filmā izskan pārsteidzoši apgalvojumi, “kurus Latvijas vēsturnieki cenšas slēpt”. Apollo.lv, 2014, 26. okt. Pieejams: <http://apollo.tvnet.lv/zinas/krievu-filma-izskan-parsteidzosi-apgalvojumi-kurus-latvijas-vesturnieki-censas-slept/670357> (skatīts 13.11.2014.).

iesaistījās pasaules kolonizācijas procesā” (2. sēj., 137. lpp.), šo iesaistīšanos un procesu neproblematizējot? Jēkabs cenšas nodibināt kolonijas Tobāgo un Rietumāfrikā, tādējādi atražojot klasisko merkantilo trīsstūri: vergi no Āfrikas, plantācijas Karību salās, ienākumi kasē Eiropā. Ja vēlamies – kā šajā krājumā to dara – ieskaitīt Kurzemes hercogisti mūsdienu Latvijas valstiskuma radurakstos, tad būs arī jāapzinās, ka šī valsts (kaut gan neveiksmīgi) gribēja pelnīt ar atlantisko vergu tirdzniecību. Kā tas varētu ietekmēt mūsu, latviešu, kā verdzības (dzimtbūšanas) upuru paštēlu?

Koloniālisma tēmu derētu apspriest arī citos kontekstos, kur latviešus var pieskaitīt pie kolonizatoriem, piemēram, cariskajā Krievijā vai Dienvidamerikā. K. Balodis 19. gadsimta beigās sapņoja par jaunu Latvijas valsti Brazīlijā, tālu no sociālajām un politiskajām struktūrām sirmajā dzimtenē, kur Krievijas impērijas Baltijas guberņās, viņaprāt, bija nopietni šķēršļi brīvās sabiedrības attīstībai.⁶ Arī Sibīrijas latviešu koloniju iedzīvotāji pārnese savu latviskumu uz jauno vidi, attiecinot uz svešo zemi Latvijas un latvietības elementus, līdzīgi kā Katrīnas II Ukrainā no Hijumā piespiedu pārmītnātie zviedri veidoja savdabīgo zviedrisko identitāti simbiozē ar svešo stepi. Rodas jautājumi: vai jēdzieni “Latvija” un “latvieši” saistīti tikai un vienīgi ar zemi un tautu pie Daugavas lejteces Baltijas jūras austrumkrastā? Vai latviešu etnoģenēzes plūsmas – ja mēs atļaujamies šo jēdzienu lietot – vismaz daļēji nenotika arī paralēli ārpus Latvijas, piemēram, t.s. trimdā pēc Otrā pasaules kara?

Par tautsaimnieku Balodi runājot, vēl viena tendence krājumā ir teleoloģiskā nosliece, ka visa attīstība noved uz Latviju kā latviešu nacionālo valsti. Neliela atkāpe no šīs parādības ir Valda Blūzmas raksts “Valstiskuma alternatīvas revolucionāro pārmaiņu laikmetā (1917–1920)” (2. sēj.), kurā autors aplūko dažādos konkurējošos valstiskuma modeļus šajā politiski vētrainajā laikā. Diemžēl netika pieminēts Baloža 1918. gada decembrī ieskicētais modelis par “neatkarīgu Latvijas demokrātisko, ar sociālo eļļu svaidīto republiku”, kas būtu pretnostatāms gan Pētera Stučkas atkarīgajai, bolševistiskajai diktatūrai, gan labējai kapitālistiskajai iekārtai.⁷ Ne jau tāpēc, ka Baloža sociālistiskā vīzija tolaik bija reālistiskāks variants par citiem, bet tāpēc, ka to noformulēja Eiropā ietekmīgs kreiso teorētiķis un aktīvists. Manuprāt, līdzīgi raksti par Latvijas valstiskuma alternatīvām derētu arī par citiem liktenīgajiem pārmaiņu periodiem, piemēram, 1941.–1945. gadu un 1989.–1991. gadu. Ar to, ka, piemēram, Tālavs Jundzis rakstā “Latvijas neatkarības atgūšana” (3. sēj., 50.–58. lpp.) analizē divus neatkarības atjaunošanas variantus Latvijas Tautas frontes politiskās platformas attīstībā, nepietiek, lai

⁶ Nikolajs Balabkins, Manfrēds Šneps (1993). *Kad Latvija būs labklājības valsts. Tautsaimnieks Kārlis Balodis*. Rīga: Zinātne, 34.–40. lpp.

⁷ Kārlis Balodis ([2013]). *Latvijas izveidošana. Individuālā un sociālā Latvija. No: Ievads tautsaimniecībā un ekonomiskā politika*. Rīga: Drukātava, 525. lpp.

diskutētu, kādas bija valstiskās alternatīvas Latvijas tautai PSRS pastāvēšanas pēdējos gados.

Varētu būt, ka vairāku valstiskuma modeļu analīze prasītu vēl pēc kā tāda, kas nav krājumā, proti, pēc lielo moderno ideoloģiju vēstures Latvijā. Stradiņš intervijā atzīst, ka var šķist “dīvaini”, ka “trūkst sociāldemokrātu un vispār ‘kreiso’ lomas izvērtējuma” Latvijas vēstures un valsts izveidošanas procesos.⁸ Te tomēr arī jānorāda, ka pie kreisajām kustībām Latvijas vēsturē pieder ne tikai sociāldemokrāti, bet arī narodņiki, kā Kārļa Aizupa un Andreja Pumpura grupa, latviešu anarhisti un eseri, kā arī bundisti. Kā viņi ietekmēja sabiedrisko domu par to, kādai vajadzētu būt valstij un sabiedrībai Latvijā?

Un trūkst ne tikai kreiso ideoloģiju vēstures; nav arī ne nacionālisma, ne konservatīvisma izvērtējuma. Ņemot vērā liberālisma izšķirošo nozīmi kā mūsu valsts demokrātijas un ekonomikas pamatu, ir vēl nesaprotamāk, ka šādas ideoloģijas ietekme nav analizēta. Sevišķi tāpēc, ka Maija Kūle raksta – latvieši ar savām “eiropiskām liberālisma vērtībām” nepārprotami pieder pie Eiropas (4. sēj., 89. lpp.). Viens no latviešu liberālisma pamatlicējiem, Krišjānis Valdemārs, kam bija arī ietekme valsts līmenī Krievijas impērijā, krājumā minēts tikai garāmejot, jaunlatviešu un *Pēterburgas Avižu* sakarā.⁹ Ir Latvijā pētnieks, kurš pat starptautiskajos žurnālos publicējis svarīgus zinātniskus pētījumus par liberālisma vēsturi Latvijā, – Ivars Ījabs. Krājuma sastādītāji diemžēl lūguši viņam rakstīt par citu tēmu.

Starp rakstiem – par sējumiem nerunājot – trūkst kopsaucēju, vienojošās saiknes. Manuprāt, bija kļūda izolēt ideju vēsturi citā sējumā (4. sēj.) no sociālpolitiskās vēstures aprakstiem (2.–3. sēj.), jo daudzu sociālo un politisko procesu pamatā ir idejas, kas mobilizē vai attaisno rīcību. Sastādītājiem būtu derējis arī aktīvāk dot norādījumus autoriem, lai izvairītos no liekiem atkātojumiem: cik reizes var pieminēt, ka Imanuela Kanta *Tīrā prāta kritikas* pirmizdevumu drukāja Rīgā? Vēl vairāk, varēja redakcionālā darba gaitā pamanīt tēmas, kuras būtu bijis vērts izcelt kādā atsevišķā rakstā. Labs piemērs tam ir brāļu draudžu fenomens. Līdzīgi kā tas bija priekšgājējā izdevumā pagājušā gadsimta 30. gados, arī krājumā *Latvieši un Latvija* hernhūtiešu kustība tiek minēta dažādos rakstos un kontekstos. Pēc manām domām, brāļu draudzes būtu tomēr pelnījušas atsevišķu rakstu, kas vienuviet aplūktu hernhūtisma iespaidu uz latviešu intelektuālo, kulturālo, reliģisko, sociālo un politisko attīstību. Tas arī varētu būt bijis labs paraugs, kā rakstīt, lai integrētu ideju, sociālo, kultūras un politisko vēsturi.

Blakus sadrumstalotībai cits traucēklis ir jau sākumā minētais nacionālisms, kas izpaužas dažādi. Egils Levits raksta par nācijām tā, it kā tās savā

⁸ Stradiņš. Par akadēmisko krājumu, 24. lpp.

⁹ Līdzīgā veidā Kārlis Balodis minēts tikai dažos vārdos Raitas Karnītes rakstā par ekonomiku (3. sēj.) un Jāņa Stradiņa rakstā par augstāko izglītību (4. sēj.).

pamatā būtu statistiskas, konkrēti nošķirtas un nemainīgas. Nedomāju, ka šāds viedoklis humanitārajās un sociālajās zinātnēs kopumā gūtu lielu teorētisku un metodoloģisku atbalstu. Mūsdienās nācījas kā cilvēku kopienas vadošie pētnieki uzskata par dinamiskām konstrukcijām, kuras atjauno un pārveido tās locekļi pakāpeniski, bet nepārtraukti. Nācījas nav ne monolītas, ne mūžīgas, ne ar neatkarīgu esamību. Turklāt par nācījām šodienas izpratnē grūti runāt kā par kopienām, kuras būtu pastāvējušas pirms Apgaismības un Franču revolūcijas. Tāpēc arī nav saprotami, kā sastādītāji varēja pieļaut galīgi anahroniskus formulējumus, ka viduslaiku skolas latvieti pārvērstu “par mankurtu – piespiedu kārtā no savas tautas atsvešināto” (4. sēj., 96. lpp.) un ka “cittautiešu dibinātajās latviešu skolās nevaldīja latvisks gars [...] ka nelatviešu radītās skolas 17., 18. un pa daļai vēl 19. gadsimtā nav uzskatāmas par patiesi latviskām skolām” (4. sēj., 99. lpp.). Vai skolas un izglītības vērtība ir tikai tiktāl, ka tā stiprina nacionālo apziņu, arī ja “latviešu tauta” kā tāda toreiz vēl nebija izkristalizējusies? Atkal esam idejiski iestrēguši 20. gadsimta 30. gadu laikmeta garā.

Tāpēc ir tik svarīgi, ka krājumā publicēti arī raksti, kas oponenti un dekonstruē šādu vecmodīgo nācījas definīciju,¹⁰ kā to dara Ineta Lipša savos rakstos par intelektuāļiem un Latvijas valsts dibināšanas mītu (2. sēj.) un par seksualitātes aspektiem latviešu nacionālismā (4. sēj.). Lipša pat min (2. sēj., 325. lpp.) Detlefa Heninga (*Detlef Henning*) savulaik provokatīvās idejas par nācījas un valsts veidošanas procesiem Latvijā.¹¹ Te derētu citēt vienu no Heninga secinājumiem, kas, lasot krājumu *Latvieši un Latvija*, vēl arvien ir aktuāli:

*Daudzi Latvijas vēsturnieki arī šodien vēl seko nacionālās vēstures un tautu vēstures koncepcijai, neievērojot, ka jēdzieni “tauta” un “nācīja” pakļauti vēsturiskām izmaiņām, to nozīme nav objektivizējama un tiem dažādos laikos ir atšķirīgas funkcijas.*¹²

Pašu Lipšu citu starpā šāda kritika neskar, bet vairākus krājuma autorus gan.

Uzsvars uz šo nacionālo vēstures koncepciju padara dažus rakstus par svešķermeņiem kopīgajā ainā. Tāds, piemēram, ir Andra Caunes raksts par Rīgu (2. sēj.). Cilvēces vēsturē valstiskums un pilsētas ir cieši saistītas – pilsētas ir bijušas gan valstiskuma avoti (kur tiešākais piemērs ir polisa), gan valstu sāncensī par varu (sal. Hanzas pilsētu autonomija pret apkārtējām feodālām struktūrām). Tāpēc arī rakstiem par urbāno vēsturi princīpā būtu

¹⁰ Sal.: “Nācīja ir vēsturiski izveidojusies *stabila* [izcēlums mans. – M. K.] cilvēku kopība, kas radusies uz kopīgas valodas, teritorijas, ekonomiskās dzīves un kultūras kopībā izpaustas psihiskās struktūras bāzes.” J. V. Stalin (1913). Marksizm i natsionalnyi vopros. Pieejams: https://www.marxists.org/russkij/stalin/t2/marxism_nationalism.htm (skatīts 11.11.2014.).

¹¹ Detlefs Henings (1995). Nacionālā kustība un nacionālās valsts tapšana Latvijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 64.–79. lpp.

¹² Turpat, 74. lpp.

jābūt šāda veida krājumā par Latvijas izveidošanos. Politiski, ekonomiski un iedzīvotāju sastāva ziņā naratīvā par Latviju kā latviešu nācijvalsti tomēr Rīgas pilsētas vēsture grūti iekļaujama, un tāpēc Caunes rakstam nav dabīgu saskarsmes punktu ar krājuma galveno tēmu. Salīdzinājumam: nesenajā Igaunijas vēstures sējumā par viduslaikiem, kur atmesta liela daļa no teleoloģiskā etnocentrisma, pilsētu vēsture aplūkota kopā un salīdzinājumā ar citu varas centru izveidošanos viduslaiku sabiedrībā.¹³

Krājumā ir vairāki raksti, kuri tomēr stimulē uz jaunām atziņām. Blakus jau minētiem Lipšas rakstiem uz kopīgā fona izceļas arī Paula Daijas raksts par latviešu literatūras pirmsākumiem (4. sēj.). Ellas Bucenieces (4. sēj.) un Raitas Karnītes (3. sēj.) rakstu kritiskajos novērojumos atrodam vielu pārdomām par tagadni un sabiedrības tālāko virzību. Sanitas Osipovas raksts par juridisko kultūru un tiesisko apziņu (3. sēj.) arī ir ļoti saistošs, neskatoties uz to, ka autore, šķiet, nav pamanījusi Konstances Kļavas pētījumu par latviešu juridiskās valodas vēsturi.¹⁴ Šādi raksti veicina kritisku domāšanu, kas neapšaubāmi ir viens no humanitāro zinātņu pamatuzdevumiem. Turpretī ir arī daži raksti, kuriem nekādi nav vietas izdevumā zem Latvijas Zinātņu akadēmijas zīmola. Pie tādiem pieder Zigmunda Skujiņa teksts (3. sēj.).

Ierasta piebilde negatīvai kritikai recenzijās mēdz būt apgalvojums, ka recenzents būtu gribējis, ka autori būtu uzrakstījuši citu grāmatu nekā to, kas ir izdota. Neapmierinātība ar šo krājumu noteikti būtu mazāka, ja paši sastādītāji izdevuma ievadvārdos nebūtu pieļāvuši, ka tās saturs tomēr varēja būt pilnīgi cits:

Nākamajam Letonikas valsts pētījumu funkcionēšanas posmam (2014–2017) iecerēts izveidot kopdarbu angļu valodā, vairāk akcentējot Latvijas reģionālos un starptautiskos aspektus, nacionālās un eiropēiskās identitātes mijiedarbību, letonistikas saistību ar baltistiku (arī lituānistiku) un somugristiku u.tml., arī izteiktāk iezīmējot Latvijas vietu Baltijas jūras reģionā, Eiropā un pasaulē tagad, pagātnē un nākotnē, multikulturālismu Rīgā un Latvijā. (1. sēj., 9. lpp.)

Citviet Stradiņš par šo nākamo projektu saka, ka “varbūt par autoriem jāizvēlas arī ārvalstu pētnieki, bet noteikti jāpiesaista visi spējīgi rakstītāji Latvijā, *īpaši jaunie cilvēki* [izcēlums mans. – M. K.], arī ārpus ‘Letonikas’ programmas strādājošie.”¹⁵

¹³ Johan Kreem, Anu Mänd, Tiina Kala (2012). Linnad. In: *Eestiajalugu II: Eestikeskaeg*. Toim. Anti Selart. Tartu: Tartu Ülikooliajaloo ja arheoloogiainstituut, lk. 123–140. Krājumā *Latvieši un Latvija* ir arī Ievas Oses raksts par pilim kā varas centriem, bet ne tajā, ne Caunes rakstā nav diskusijas par citu Latvijas pilsētu izveidošanās procesiem.

¹⁴ Konstance Kļava (1989). *Die Sprache der lettischen juristischen Dokumente vom Ende des 17. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur lettischen Sprachgeschichte*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

¹⁵ Stradiņš. Par akadēmisko krājumu, 25. lpp.

Kāpēc tas viss būtu jādara *angļu valodas izdevumam*, nevis Letonikas galvenajai mērķauditorijai, t.i., pašmāju lasītājiem? Vai Latvijas publika (zinātnieki, skolotāji, studenti, interesanti) nav pelnījusi stāstu par Latviju, kas atbilst mūsdienu humanitāro zinātņu koncepcijām? Jau 2011. gadā Latvijas vēsturnieku I kongresā pētnieki ieskicēja jaunas pieejas un jautājumus, kur historiogrāfiskā pietuvināšanās un integrācija ar Eiropas praksi tika uzsvērtā.¹⁶ Krājuma *Latvieši un Latvija* sastādītāji starptautiskajam variantam paredz kaut ko līdzīgu idejai par “caurausto vēsturi” (*histoire croisée*), kas patiešām gan aizvēsturi, gan ideju vēsturi, gan kultūras vēsturi ļautu vērtēt citādi, nekā to piedāvā darīt teleoloģiskā, nacionālā pieeja. Ja viņi kā celmlauži to būtu drosmīgi izdarījuši arī latviešu valodas izdevumā, tad rezultāts būtu bijis daudz oriģinālāks un tā zinātniskā vērtība noteikti daudz augstāka.

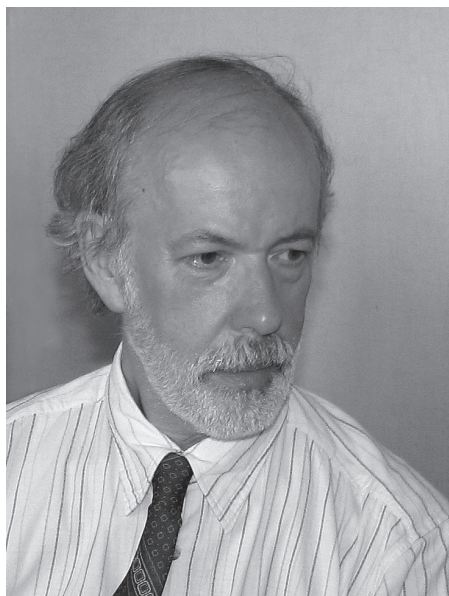
Metjū Matīss Kots
Upsalas Universitāte

¹⁶ *Latvijas vēsture krustcelēs un jaunu pieeju meklējumos (Latvijas vēsturnieku I kongresa materiāli)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014.

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

DENDROHRONOLOGAM DR. BIOL. MĀRIM ZUNDEM – 60

Māra Zundes – dendrohronoloģijas aizsācēja un pētnieka Latvijā dzīves rīts uzausa 1954. gada 31. oktobrī Kandavā. Mācījies Rīgas Zentas Ozolas 5. vidusskolā (1962–1970), tad Aizupes meža tehnikumā (1970–1974), iegūtot mežsaimniecības tehniķa kvalifikāciju. Augstāko izglītību viņš ieguva, mācoties Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā (tagad Latvijas Lauksaimniecības universitāte), 1983. gadā pabeidzot Mežsaimniecības un mežtehnikas fakultātes neklātienes nodaļu. Sadarbība ar Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtu (toreiz LZA Vēstures institūts) sākās 1977. gadā, kad viņš uzņēmās institūta Cēsu arheoloģiskās ekspedīcijas darbu tehniskā vadītāja pienākumus. Pēc tam M. Zunde turpināja strādāt gan kā inženieris dendrohronologs, gan kā Cēsu ekspedīcijas vadītāja vietnieks (2004–2010). Vienlaikus viņš Latvijā attīstīja dendrohronoloģiskās datēšanas metodes, kuru tagad plaši izmanto arheoloģisko pieminekļu un vēsturisko celtnu koka konstrukciju absolūtajā datēšanā. 2003. gadā aizstāvēta disertācija “Kultūrvēsturisko un

dabas objektu dendrohronoloģiskā datēšana un tās perspektīvas Latvijā”, iegūstot bioloģijas doktora grādu. Kopš 2004. gada, kad institūtā izveidoja Dendrohronoloģijas laboratoriju, Māris Zunde ir tās vadītājs un pētnieks. Uz gadu gaitā izveidotās vēsturiskās koksnes gadskārtu datu bāzes pamata ir izstrādātas vairāk nekā 70 publikācijas – zinātniski un populārzinātniski raksti, apskati, konferenču tēzes. Uzrakstīta nodaļa grāmatai “Latvijas mežu vēsture”. Par saviem pētījumiem daudzkārt referējis Latvijā un starptautiska mēroga konferencēs Polijā, Šveicē, Austrijā, Vācijā, Spānijā, Itālijā, Beļģijā, Slovēnijā, Dānijā, Ungārijā, Nīderlandē, Krievijā, Igaunijā un Lietuvā. Atzīmējama dalība vairākos Latvijas Zinātnes padomes finansētajos projektos un Valsts pētījumu programmā “Letonika”, kā arī trijos lielos starptautiskās zinātniskās sadarbības projektos. Neraugoties uz noslogotību zinātniskajā darbā, viņš pagūst līdzdarboties arī nevalstiskajās organizācijās – Āraišu ezerpils fondā, Latvijas Arheologu biedrībā un Dabas retumu krātuvē.

M. Zundes pētnieciskais darbs ir sabiedrībā atzinīgi novērtēts. Saņemta Rīgas domes, LZA un Rīgas Balvas biedrības Rīgas Balva par darbu kopumu “Rīgas vecpilsētas kultūrvēsturisko objektu dendrohronoloģiskā datēšana” (2004), piešķirts LR Valsts apbalvojums “1991. gada barikāžu dalībnieka piemiņas zīme” (2010) un, izvērtējot jubilāra ieguldījumu Āraišu ezerpils, Cēsu viduslaiku pilsdrupu un vecpilsētā pētīto objektu dendrohronoloģisko datējumu nozīmību, saņemta Amatas novada pašvaldības iedibinātā Arheologu Zigrīdas un Jāņa Apalu balva nominācijā “Par pētījumiem arheoloģijā un viduslaiku vēsturē” (2014).

Māris Zunde ir cilvēks ar augstu pašdisciplīnu, sirsnīgs, atsaucīgs un ne savtīgi izpalīdzīgs. Kolēģi pateicas jubilāram un novēl stipru veselību, dzīvesprieku un neizsīkstošu radošo enerģiju visu uzsākto darbu turpināšanai. Lai veicas!

Zigrīda Apala

ARHEOLOĢEI UN NUMISMĀTEI TATJANAI BERGAI – 70

Arheoloģe un numismāte, vēstures doktore un LU Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece Tatjana Berga dzimusi 1944. gada 9. decembrī. 1967. gadā viņa sāk strādāt institūtā. 1972. gadā, ieguvusi vēsturnieka diplomu, T. Berga dodas uz aspirantūru Valsts Ermitāžā Sanktpēterburgā (toreiz Ļeņingradā), kur ievērojamu speciālistu vadībā apgūst numismātiku, izstrādā un 1980. gadā aizstāv disertāciju par tēmu “Monētas Latvijas 10.–12. gs. arheoloģiskajos pieminekļos”. 1992. gadā T. Bergai piešķirts vēstures doktora grāds.

T. Berga pētījusi dirhēmus un atklājusi Rietumeiropas monētu atdarinājumus Latvijā, analizējusi monētpiekariņus un monētas apbedīšanas rituāla kontekstā, aplūkojusi 10.–13. gs. tirdzniecības inventāra – svaru un atsvariņu tipoloģijas un hronoloģijas jautājumus, apkopojusi liecības par izrakumiem Augšdaugavas arheoloģiskajos pieminekļos. T. Bergas zinātniskais devums: 9 grāmatas un monogrāfijas, vairāk nekā 170 zinātniskie raksti. T. Berga vadījusi arī vairāk nekā 20 arheoloģiskās ekspedīcijas. Par ieguldījumu Valmieras pils un pilsētas arheoloģiskajā izpētē un popularizēšanā T. Bergai piešķirts tituls Gada valmierietis 2005.

Līdztekus darbam institūtā kopš 1993. gada T. Berga strādā arī Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, kur nodarbojas ar Rīgas monētniecības jaunākajiem. Atzīmējama publikācija par Peldu ielas depozi (2007) ar T. Bergas identificētajiem 300 Rīgas bīskapa Nikolausa (1229–1253) brakteātiem un atzinumu, ka visu 13. gs. Rīgā kaltas monētas. T. Berga piedalījies arī Livonijas numismātikas pamatlicēja Antona Buhholca monētu un medaļu kataloga faksimila izdošanā (2011), par ko saņēmusi Kultūras mantojuma Gada balvas Atzinības rakstu.

T. Bergai 2012. gadā palaimējies kopumā redzēt un zinātniski apstrādāt mantraču izrakto un zinātnei un sabiedrībai zudušo unikālo Piltenes depozi, kas sniedz nenovērtējamu informāciju par naudas apgrozību Latvijā 13. gadsimtā.

Kolēģi sveic jubilāri un novēl jaunus unikālus atklājumus un radošu domu un enerģiju ieceru īstenošanā!

Antonija Vilcāne

IN MEMORIAM

DR. PHIL. FRĪDRIHS BENINGHOFENS (03.03.1925.–22.10.2014.)

Šī gada 22. oktobrī 89 gadu vecumā Berlīnē miris viens no ievērojamākajiem Baltijas viduslaiku vēstures pētniekiem Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis Dr. phil. Frīdrihs Beninghofens (*Friedrich Benninghoven*). Viņš dzimis Berlīnē 1925. gada 3. martā. 1944. gadā no skolas sola tika paņemts armijā. 1945. gadā smagajās atkāpšanās kaujās Prūsijā kritis krievu gūstā. Gūstekņu nometnē badā, grūtajā darbā un necilvēcīgajos dzīves apstākļos kļuvis invalīds. Kā darba nespējīgu hronisku slimnieku viņu pēc dažiem gadiem norakstīja un atlaida uz dzimteni. Ieslodzījumā iegūtā smagā astmas slimība viņu pavādīja visu atlikušo mūžu. Atgriezies Berlīnē, Beninghofens uzsāka vēstures, filozofijas un valodu (anglistikas) studijas. Mācības universitātē turpināja Hamburgā pie izcilā Baltijas viduslaiku vēstures pētnieka profesora Paula Johansena (1901–1965), kurš jauno spējīgo studentu ieinteresēja un ievadīja Baltijas 13. gadsimta vēstures izpētē. Hamburgā tapa Beninghofena doktora disertācija “*Rigas Entstehung und der frühhansische Kaufmann*”, kas sekmīgi aizstāvēta 1958. gadā, autoram iegūstot Dr. phil. grādu. Drīz pēc tam – 1961. gadā tā publicēta sērijas “*Nord- und osteuropäische Geschichtsstudien*” 3. sējumā (168 lpp.). Jaunā vēsturnieka pirmā grāmata tūlīt pievērsa kritikas uzmanību, un to atzinīgi novērtēja kā Rietumu, tā Austrumeiropas zinātnieki. Vasilijš Dorošenko (1921–1992) savā recenzijā (LPSR ZA Vēstis, 1962, Nr. 8, 141.–147. lpp.) norāda, ka Beninghofena darbs “balstīts uz ļoti bagātu un rūpīgi apstrādātu faktu materiālu”, ka autors “vērsis uzmanību uz rindu svarīgu jautājumu mūsu pilsētas senākās vēstures izpētē”. Kaut arī toreiz Beninghofens nebija varējis iepazīties ar Latvijas arheologu vēl nepublicētajiem atklājumiem par Rīgas senāko vēsturi, viņa pētījums par pilsētas izaugsmi 13. gadsimtā nav zaudējis savu nozīmi vēl mūsdienās. Uz šo grāmatu joprojām atsaucas ikviens Rīgas viduslaiku vēstures pētnieks.

Pēc studiju sekmīgas pabeigšanas Beninghofens, sākot ar 1962. gadu, bijis valsts arhīvu darbinieks Getingenē un Osnabrikā. Vēlāk strādājis Berlīnē Prūsijas kultūras mantojuma Valsts arhīvā. Ilgus gadus bijis šīs dokumentu krātuves direktors (1971–1990).

Otrs Beninghofena Latvijas viduslaiku vēsturei nozīmīgs monogrāfisks pētījums ir viņa apjomīgā grāmata, kas veltīta Zobenbrāļu ordenim “*Der Orden der Schwertbrüder*” (1965, XVI + 525 lpp.). Tā sniedz krustnešu militārās darbības detalizētu aprakstu un vērtējumu Livonijā 13. gadsimta pirmajā pusē. Pa gadu desmitiem ar kartēm tiek uzskatāmi parādīta ordeņa darbība zemju iekarošanā un piļu celtniecībā tagadējā Latvijas un Igaunijas

teritorijā. Dots visu Zobenbrāļu ordeņa bruņinieku uzskaitījums ar sīkām norādēm par to izcelsmi un darbošanos.

Beninghofens ir publicējis arī daudz rakstu un recenziju par Baltijas tematiku, kā arī monogrāfijas par Vācu ordeņa vēsturi. Viņš aktīvi darbojies Baltijas vēstures komisijā (Getingenē), bijis tās īstenais loceklis kopš 1960. gada. Ņēmis dalību “*Zeitschrift für Ostforschung*” redakcijas darbā. Drīz pēc Latvijas neatkarības atgūšanas Beninghofens nodibināja kontaktus arī ar Latvijas un Rīgas viduslaiku vēstures pētniekiem. Viņš dziļi interesējās par jaunākajām latviešu arheologu atziņām un atklājumiem Rīgas senākās vēstures izpētē. Ierosināja un palīdzēja latviešu vēsturniekiem rakstus par šo tematiku publicēt Vācijā. Ņemot vērā Frīdriha Beninghofena lielos nopelnus Latvijas viduslaiku vēstures jautājumu risināšanā, LZA kopsapulcē 1993. gada 26. novembra sēdē viņu ievēlēja par akadēmijas ārzemju locekli. Būdams berlīnietis, bez jebkādam dzimtas saknēm Baltijā, viņš ne reizi nav viesojies Rīgā vai Latvijā, vietās, kuru vēsture viņa pētnieka interesi saistījusi visu mūžu. Pēc Latvijas brīvības atgūšanas viņš vairākkārt izteica Latvijas kolēģiem vēlēšanos ierasties Rīgā, bet, saasinoties astmas lēkmēm, brauciens uz iemīļoto Rīgu tika atlikts gadu no gada. Vairākus sava garā mūža pēdējos gadus slimība viņu piesaistīja gultai. Gandarījumu sirmajam vēsturniekam sagādāja trīs viņa Rīgas senākajai vēsturei un Livonijas piļu tematikai veltīto agrāk publicēto rakstu tulkojumi latviešu valodā un to iespiešana Latvijas vēstures institūta izdotajos rakstu krājumos “Senā Rīga” un “Latvijas viduslaiku pils”. Katru šo tulkojumu autors centās papildināt ar jaunākām atziņām.

Frīdriha Beninghofena devums Baltijas viduslaiku vēstures pētniecībā vēl ilgi kalpos zinātnei un tiks izmantots daudzu jo daudzu nākamo paaudžu vēsturnieku darbos. Visi latviešu kolēģi, kas savā dzīvē kaut reizi bija tikušies vai tuvāk pazinuši šo ievērojamo, izcilo vācu vēsturnieku, paturēs viņu gaišā piemiņā un novēl aizgājējam mūžības ceļos vieglas smiltis Berlīnes pilsētas kapsētā Hermsdorfā.

Andris Caune, Ēvalds Mugurēvičs, Ieva Ose

AUTORI/AUTHORS

Zigrīda Apala – arheoloģe, Dr. hist. h.c.

Andris Caune – arheologs, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, Valsts emeritētais zinātnieks

Anita Čerpinska – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Edvīns Evarts – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Jusi Jalonens (*Jussi Jalonen*) – vēsturnieks, Ph.D., Tampere Universitāte

Ēriks Jēkabsons – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Metjū Matīss Kots – vēsturnieks, D. Phil., Upsalas Universitāte

Ēvalds Mugurēvičs – arheologs, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, Valsts emeritētais zinātnieks

Uldis Neiburgs – vēsturnieks, Dr. hist., Latvijas Okupācijas muzejs

Ieva Ose – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures institūts

Aivars Stranga – vēsturnieks, Dr. habil. hist., prof., LZA akadēmiķis

Andris Šnē – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Lilita Vanaga – etnogrāfe, LU Latvijas vēstures institūts

Antonija Vilcāne – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Kaspars Zellis – vēsturnieks, Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūts

Arturs Žvinklis – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūts

2014. GADA ŽURNĀLU SATURA RĀDĪTĀJS/
CONTENTS OF THE JOURNAL IN 2014

.....	Nr.	Lpp.
IEVADAM/INTRODUCTION		
<i>Jēkabsons, Ēriks.</i> Ievadam/ <i>Jēkabsons, Ēriks.</i> Introduction	4	5–7
<i>Misāns, Ilgvars.</i> Ievadam/ <i>Misāns, Ilgvars.</i> Introduction	1	5–6
<i>Zaķe, Ieva.</i> Introduction/ <i>Zaķe, Ieva.</i> Ievadam.	2	5–8
 IEVADESEJA/THE OPENING ESSAY		
<i>Stranga, Aivars.</i> Pirmā pasaules kara izcelšanās. 1914. gads/ <i>Stranga, Aivars.</i> The Outbreak of World War I. 1914	4	8–62
 ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES		
<i>Bērziņš, Jānis.</i> Ieskats Latvijas sabiedrības uzskatos par pašvaldības reformu (1905–1907)/ <i>Bērziņš, Jānis.</i> A Study of Public Opinion in Latvia on the Local Government Reform of 1905–1907	2	120–138
<i>Bērziņš, Jānis.</i> Latviešu deputātu darbība provinciālpadomēs zemstes pašvaldības reformas projekta sagatavošanā (1905–1907)/ <i>Bērziņš, Jānis.</i> The Activities of the Latvian Deputies in the Provincial Councils in Drafting a Reform of <i>zemstvo</i> Local Government (1905–1907)	3	57–92
<i>Bleiere, Daina.</i> Par kolaborāciju: definīcijas, klasifikācija, pielietojamība vācu un padomju okupācijas pētniecībā Latvijā/ <i>Bleiere, Daina.</i> On Collaboration: Definitions, Classification and Application in Research Related to German and Soviet Occupation Regimes in Latvia.	2	139–167
<i>Eihmane, Eva.</i> Rīgas arhibīskapi – Vācu ordeņa varaskāres upuri? Rīgas arhibīskapu varas mērķi Livonijā/ <i>Eihmane, Eva.</i> Archbishops of Riga: Victims of the Teutonic Knights' Lust for Power? Power Ambitions of the Archbishops of Riga in Livonia.	1	33–67
<i>Grzybowski, Jerzy.</i> The Belarusian National Defence: the History of Its Establishment and Activity (1944–1945)/ <i>Gžibovskis, Ježijs.</i> Baltkrievijas Nacionālā aizsardzība: dibināšanas vēsture un darbība (1944–1945)	3	93–131
<i>Heikkilä, Pauli.</i> Baltic Proposals for European Unification during World War II/ <i>Heikile, Pauli.</i> Otrā pasaules kara laikā izteiktie baltiešu ierosinājumi Eiropas apvienošanai	2	63–93

- Jalonen, Jussi.* From Volunteer Soldiers to Military Elites. Finnish Jägers and Polish Legionaries during and after World War I/*Jalonen, Jusi.* No brīvprātīgajiem kareivjiem līdz militārajai elitei. Somu jēgeri un poļu leģionāri Pirmā pasaules kara laikā un pēc tā 4 63–91
- Jēkabsons, Ēriks.* Latvijas sievietes un bērni militārajā dienestā Pirmajā pasaules karā/*Jēkabsons, Ēriks.* Latvian Women and Children in Military Service during World War I 4 111–148
- Kļava, Valda.* Livonija Svētajā Romas impērijā: problēmas izpēte un attiecību piemērs no 16. gadsimta vidus/*Kļava, Valda.* Livonia in the Holy Roman Empire: Current Stage of Analysis and the Case of the mid-16th Century 1 126–155
- L'Hommedieu, Jonathan H.* Baltic Language Broadcasting: Émigré Politics and American Cold War Radios/*Lomdjē, Džonatan H.* Radioraidījumi baltiešu valodās: emigrantu politika un amerikāņu raidstacijas aukstā kara laikā. 2 94–119
- Misāns, Ilgvars.* Hierarhijas aspekti Livonijas pilsētu attiecībās viduslaikos/*Misāns, Ilgvars.* The Aspects of Hierarchy in the Relations of Medieval Livonian Towns 1 109–125
- Simsons, Raitis.* Vietējo iedzīvotāju loma Vācu ordeņa un Prūsijas bīskapiju zemes pārvaldes varas hierarhiņā 14. gadsimtā/*Simsons, Raitis.* The Role of Local People in the Power Hierarchy and the Land Administration of the Dioceses of Prussia and the Teutonic Order During the 14th Century 1 7–32
- Stikāne, Vija.* Fogtu statuss Rīgas bīskapijā un arhibīskapijā/*Stikāne, Vija.* The Status of Bailiffs of Riga Bishopric and Archbishopric in Land Administration 1 68–108
- Straube, Gvido.* Tautskolas ideja varas hierarhijas diskursā/*Straube, Gvido.* The Idea of Elementary Schools in the Discourse of Hierarchy of Power 1 156–178
- Vasks, Andrejs, Zariņa, Gunita.* Ķivutkalna pilskalns un kapulauks: jauni dati un jaunas problēmas/*Vasks, Andrejs, Zariņa, Gunita.* Ķivutkalns Hill-fort and Cemetery: New Data and New Problems 3 5–36
- Vāveris, Guntis.* Historiogrāfija par Rīgas pilsētas izbūvi laika posmā no 19. gs. otrās pusē līdz 1914. gadam/*Vāveris, Guntis.* Historiography of the Construction of Riga between the Second Half of the 19th Century till 1914 3 37–56

- Zālīte, Elga.* Exploring the Library of Latvian Socialists in San Francisco, California: Activities of the Early Latvian Political Emigration, 1905–1917/*Zālīte, Elga.* Sanfrancisko latviešu sociālistu bibliotēkas izpēte: latviešu agrīnās politiskās emigrācijas aktivitātes Ziemeļkalifornijā, 1905–1917 2 9–62
- Zellis, Kaspars.* Mūžības skartie: latviešu strēlnieka tēls Latvijas kolektīvajā atmiņā/*Zellis, Kaspars.* Touched by Eternity: Image of the Latvian Rifleman in the Collective Memory of Latvia 4 92–110

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

- Čerpinska, Anita.* Romas katoļticīgie Rīgā 18. gadsimta pirmajā pusē/*Čerpinska, Anita.* Roman Catholics in Riga at the 1st Half of the 18th Century. 2 168–176
- Neiburgs, Uldis.* “Ja mums arī būs jāmirst, Latvija tomēr dzīvos”: ģenerāļa Kureļa grupas virsnieku privātās vēstules (1944–1946)/*Neiburgs, Uldis.* “Even if we are to die, Latvia, however, will live”: Private Letters of the Officers of General Kurelis Group (1944–1946) 4 149–170
- Neiburgs, Uldis.* Latvijas Republikas Saeimas priekšsēža Paula Kalniņa 1944. gada 8. septembra deklarācijas par Latvijas valsts atjaunošanu un valdības izveidošanu/*Neiburgs, Uldis.* Declarations on the Renewal of the Statehood of Latvia and Formation of Government Made by the Chairman of the Saeima (Parliament) of the Republic of Latvia Pauls Kalniņš on 8 September 1944. 3 132–142
- “Tā ir ksendza, nevis Latvijas Kompartijas CK sekretāra valoda.” Par ko 1946. gadā tika atcelts no amata Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas sekretārs Jānis Jurgens? (Avotu publikāciju un komentāru sagatavoja *Daina Bleiere*)/ “This is the Language of a Roman Catholic Priest, not of a Secretary of the CC of the Communist Party of Latvia.” Why was the Secretary of the Communist (Bolshevik) Party of Latvia Jānis Jurgens Dismissed in 1946? (Documents prepared for publication and commented upon by *Daina Bleiere*) 3 143–156
- Ziņas par Nikolaju Kropotkinu arhīva dokumentos (Dokumentus no krievu valodas tulkojusi, publicēšanai sagatavojusi un komentējusi *Līga Lapa*)/Information on Nikolai Kropotkin in the Archive Documents (Documents translated from Russian, prepared for publication and commented upon by *Līga Lapa*) 1 179–193

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE

<i>Auns, Muntis, Prikulis, Juris.</i> Konference "Johana Augusta Maskova grāmatai par brīvo latviešu tiesībām 250 gadu".....	3	157–159
<i>Bebre, Viktorija.</i> Pārskats par LU Latvijas vēstures institūta darbu 2013. gadā	1	194–199
<i>Boldāne, Ilze.</i> Pirmā Baltijas studentu konference Tartu 2013. gada 27. un 28. septembrī	1	199–201
<i>Boldāne, Ilze.</i> Trešā starptautiskā konference "Veidojot citādo caur kara prizmu: konkurējošie tēli Austrumeiropā (20. gs. 30.–50. gadi)" Tartu.....	2	179–183
<i>Čerpinska, Anita.</i> Seminārs Līneburgā "Pilsētas dzīve Baltijā 19. gadsimtā".....	4	178–179
<i>Everts, Edvīns.</i> 17. starptautiskā zinātniskā konference "Sabiedrība un kultūra: zinātne laiku lokos" Liepājas Universitātē.....	2	189–191
<i>Everts, Edvīns.</i> Starptautiskā konference "Pirmais pasaules karš un tā sekas Baltijā"	4	180–181
<i>Karlsone, Anete.</i> Starptautiska etnoloģu konference Viļņā 2013. gada 24.–25. oktobrī	1	202–204
<i>Legzdiņa, Dardega.</i> 3. Baltijas bioarheoloģu konference.....	2	184–189
<i>Ose, Ieva.</i> Hanzas pilsētu arheoloģu 10. konference Trāvemindē.....	4	181–183
<i>Ose, Ieva.</i> Konference "Castella Maris Baltici XII" Polijā.....	2	191–194
<i>Reinvalde, Lāsma, Karlsone, Anete.</i> Zinātniskās pieredzes apmaiņas brauciens uz Bulgāriju starptautiskā sadarbības projekta "Identitāte un vērtības: kultūras mantojums kā resurss identitāšu konstruēšanai" ietvaros.....	2	177–179
<i>Stradiņš, Jānis.</i> 7. Sēlijas kongress Viesītē	3	159–164
<i>Šnē, Andris.</i> Diskusija LU Vēstures un filozofijas fakultātē par aizvēsturisko akmens konstrukciju pētniecības un interpretācijas iespējām.....	4	171–175
<i>Vanaga, Lilita.</i> Noslēdzoties LU Latvijas vēstures institūta etnoloģu starptautiskajam sadarbības projektam "Identitātes un vērtības: kultūras mantojums kā identitātes veidošanās resurss".....	4	176–178
<i>Vilcāne, Antonija.</i> Starptautiskā pārrobežu projekta "Arheoloģija, vara un sabiedrība: sadarbība arheoloģiskā mantojuma saglabāšanā" (Nr. ESTLATRUS/2.2/ELRI-191/2011/22) īstenošanas rezultāti	4	184–185

<i>Zariņš, Klāvs</i> . Pirmā pasaules kara simtgadei veltīta konference Latvijas Kara muzejā.	3	164–169
<i>Zemītis, Guntis</i> . Valstiskuma attīstība Latvijas teritorijā no vissenākajiem laikiem līdz valsts dibināšanai 1918. gada 18. novembrī.	3	170–184

RECENZIJAS/REVIEWS

Bogojavlenska, Svetlana. <i>Die jüdische Gesellschaft in Kurland und Riga 1795–1915</i> . Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2012 (aut. <i>Kaspars Zellis</i>)	2	203–206
Danglová, Olġa. <i>Výšivka na Slovensku</i> . Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 2009 (aut. <i>Aija Jansone</i>)	3	185–189
<i>Latvieši un Latvija: Akadēmiskie raksti</i> . Galv. red. Jānis Stradiņš. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013. 4 sēj. (aut. <i>Metjū Matīss Kots</i>)	4	189–196
Runce, Inese. <i>Mainīgās divspēles. Valsts un Baznīcas attiecības Latvijā: 1906–1940</i> . Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2013 (aut. <i>Jānis Vējš</i>)	2	195–203
<i>1918.–1920. gads: Latvijas Republikas Pagaidu valdības sēžu protokolos, notikumos, atmiņās</i> . Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013 (aut. <i>Arturs Žvinklis</i>)	4	186–188

PERSONĀLIJAS/NOMINA

Arheoloģei un numismātei Tatjanai Bergai – 70 (aut. <i>Antonija Vilcāne</i>)	4	199–200
Latvijas ZA goda doktoram profesoram Mīkolam Mihelbertam – 75 (aut. <i>Andris Caune, Ēvalds Mugurēvičs</i>).	1	205–208
Dendrohronologam Dr. biol. Mārim Zundem – 60 (aut. <i>Zigrīda Apala</i>)	4	197–198

IN MEMORIAM

Dr. phil. Frīdrihs Beninghofens (03.03.1925.–22.10.2014.) (aut. <i>Andris Caune, Ēvalds Mugurēvičs, Ieva Ose</i>)	4	201–202
Dr. hist. Artūrs Heniņš (14.07.1932.–17.09.2014.) (aut. <i>Andris Caune</i>)	3	190–191